

Radovan Radonjić

**ZA SUVERENU
CRNU GORU**

POLITIČKI ESEJI

1999–2020

BIBLIOTEKA

Studije, kritike, eseji

Radovan Radonjić

ZA SUVERENU

CRNU GORU

POLITIČKI ESEJI

1999–2020

IZDAVAČ

Matica crnogorska

ZA IZDAVAČA

Ivan Jovović

UREDNIK

Ivan Ivanović

Radovan Radonjić

**ZA SUVERENU
CRNU GORU**
POLITIČKI ESEJI
1999–2020

MATICA
crnogorska

PODGORICA
2023.

SADRŽAJ

UMJESTO UVODA	9
DIO PRVI	27
CRNOGORSKI EVROPSKI U(Z)NOSI	
I	
UNOS CRNE GORE U RIZNICU	
EVROPSKE POLITIČKE KULTURE	29
II	
CRNOGORSKA 1948. GODINA	66
DIO DRUGI	91
ZA NEZAVISNOST CRNE GORE	
I	
ISKUŠENJA DVOČLANE FEDERACIJE	93
II	
ČINITE ŠTO ZNATE...	120
DIO TREĆI	157
NA INTEGRALISTIČKOM BRVNU	
I	
DVADESET SEDMA	159
II	
PLATFORMA	165

III	
KRUG	173
IV	
NEMOGUĆA MISIJA	180
V	
FATALNI SINDROM	188
VI	
KINESKO ISKUSTVO	192
VII	
PRIZIVANJE PROŠLOSTI	198
VIII	
„IDILA“ SE, IPAK, BLIŽI KRAJU	204
IX	
ŠTO DOS (NE) MOŽE	211
X	
STRATEGIJA BEZNAĐA	217
XI	
(NE)UMORNI	223
XII	
KONCENTRACIONA VLADA	228
XIII	
IGRA	236
XIV	
REZON	242
XV	
PORUKA	248
XVI	
MODERATOR	253
XVII	
ESPERTI(ZA)	260

DIO ČETVRTI 267
ZAMUKLA LIRA

I
O ČEMU SE, ZAPRAVO, RADI?269

II
CRNA GORA I SPC VIA SRBIJA300

SUMMARY341

Bilješka o autoru345

UMJESTO UVODA

Nekoliko neuobičajenih zanimljivosti prate Crnu Goru na njenoj dugoj i veoma protivurječnoj historijskoj putanji. Samo jedna od njih, međutim, pripada tzv. postsocijalističkom dijelu te putanje, ali je suštinski, u mnogom pogledu, važnija od svih prethodnih zajedno.

Prva zanimljivost se odnosi na to da je Crna Gora nakon svojeg hiljadugodišnjeg postojanja, u vrijeme kad je, po nekoj „logici stvari“, trebalo da bude najstabilnija i najprosperitetnija, a već i po tom osnovu, lišena svake brige za opstanak ili dalji uspješan razvoj, stigla do ivice provalijske, u koju gotovo svakog trenutka može da se stropošta.

Druga zanimljivost odnosi se na to da se, kroz istoriju, o njoj znatno više pisalo kao o uglednoj, čak i slavnoj zemlji, u kojoj vrhune najpoželjniji elementi i momenti čovjekove mentalnosti, nego kao o beznačajnoj tvorevini, koja nije ništa drugo do sasvim mali, nepristupačnim kamenjarom zastrti prostor u kome nema, niti može biti elementarnih uslova za život čovjeka.

Treću zanimljivost predstavlja činjenica da pozitivna slika o njoj, stvorena nakon perioda plemenske organizacije, nadmašuje sve dobro i lijepo što za nju ikad napisano – u svijetu i u domicilnom prostoru. Tada vani stvorena slika

o njoj istorijski je pozicionira kao jedinu stvarno slobodnu oazu na ogromnom evropskom prostoru Osmanske carevine, lišenu psihologije ropske potčinjenosti, radi čega je, kako 1919. godine piše u jednom ženevskom dnevniku, s pravom nazivaju „kolijevkom narodne epopeje, zemljom slavne prošlosti, zubljom slobode, hrabrosti i plemenitog podviga“. O njoj se, zatim, govori kao o jedinjoj evropskoj zemlji u kojoj se sa svima jednako postupa i svačija nacionalna i vjerska osobenost poštuje. Najzad, uvažava se kao država kojoj svijet „duguje opšte priznanje i divljenje“, zbog vrлина njenih građana, uvijek spremnih da se žrtvuju za primjenu načela „Balkan balkanskim narodima“.

Crna Gora je, tako, izašla iz, kako Evert Gledston napisa, nijemog i neslavljenog položaja Agamemnonovih predaka. Znatno se povećao broj onih koji su, poput norveškog kapetana Henrika Angela, vjerovali da Crnogorce ne zovu slučajno „Spartancima našeg doba“. Takvi hvalospjevi, pak, stvaraju utisak da je njenim postojanjem ispunjen zavjet iz *Svetog pisma*, kojim Gledston završava svoj komentar Tenisonove pjesme o Crnoj Gori, koji glasi: „Iako si ti zemljo bila zabačena i omražena tako da te niko pohoditi ne htjede, ja ću te ipak učiniti vječnom divotom i radošću mnogijeh pokoljenja“. O „narodu crnogorskom“ stvorena je predstava koja, kako Gledston veli, jedino odgovara toj „najjunječnijoj rasi u Evropi“.

Vladimir Bronevski, idući dalje od mnogih drugih autora u objašnjenju kakva je Crna Gora, na temelju neposrednog uvida u strukturu njenog društvenog sistema, o njoj piše: „Crna Gora je republika u kojoj je jednakost rezultat siromaštva. Sloboda se održava hrabrošću, a zakon zamjenjuje običaj. Ova mala oblast ima upravu i vladu bez pisanog

ustava. Crnogorci ne plaćaju porez, ne sakupljaju novac za državnu blagajnu, vladaju sami sobom i žive spokojno i srećno. Vladu u Crnoj Gori možemo nazvati narodnom i izbornom. Skupština ili zbor glavara je dragocjena zaloga njihove nezavisnosti; tu se rješava rat ili mir; većinom glasova bira se mitropolit, guvernadur i četiri serdara ili vojskovođe“ (V. Bronevski, *Zapisi o Crnoj Gori i Boki*, Podgorica, 1995).

Dešavalo se i tada da joj neko sa strane, ponekad, nađe i neku falinku, ali joj niko, generalno, nije osporavao visoke suštinske vrijednosti.

*

Zanimljivo je, po sebi, da je Crna Gora, kako se da zapaziti na osnovu istoriografskih i drugih zapisa o njoj s jedne strane, kao i sačuvanih arheoloških i drugih materijala na temelju kojih se stvaraju slike o opštem stanju stvari i životnim prilikama u njoj, s druge – imala razvoj *obrnuto proporcionalan* s godinama njenog postojanja. U tom smislu, veoma je interesantno i intrigantno da njeni „duhovni oci“ iz tzv. „četvrte dinastije“, nasuprot njenom sekularnom državnom vođstvu, o Crnogorcima misle i govore – sve najgore, a državi čijom crkvom upravljaju sve vrijeme rade o glavi.

Eklatantan primjer te vrste imamo u drugoj deceniji XIX vijeka, a ilustruje ge razlika u sadržajima dvaju pisama koja su iz Crne Gore upućena na istu vanjsku adresu. Naime, nakon odluke Bečkog kongresa (1814) da se „stara-teljstvo“ nad Crnom Gorom povjeri Austriji, mitropolit Petar I u svom pismu (od 28. jula 1814. godine) austrijskom generalu Milutinoviću, guverneru Dalmacije pod čijom upravom se našla Crna Gora, saobrazno svojem

nepodnošenju i omalovažavanju Crnogoraca, uz ostalo, poručuje ono isto što je ranije, za svoju „pastvu“, kriomice poručio i kotorskom providuru Sorancu (da je to rulja „koja se ‘bez sablje i konopca ne može nagnati na dobri put’“), s tim što povjerljiva informacija Milutinoviću glasi: „Ako Vaša Ekselencija izvoli uzeti na rasuđivanje jedan narod samovoljni, oružani i neprosvijećeni, vrhu koga nema biča i smrtne kazne, Vi ćete savršeno soznati, kako je s njim trudno i nemoguće upravljati“ (Petar I. Popović, *Crna Gora u doba Petra I i Petra II*, Beograd, 1951). Opšti crnogorski zbor, pak, u svojem pismu guverneru Dalmacije – uzgredno, indirektno, ali veoma snažno replicira svom mitropolitu Petru I, koji je u svojem pismu (od 6. avgusta 1817. godine) istom guverneru Dalmacije, povodom nekog njegovog omalovažavajućeg poziva tom Zboru da se nekako uključi u rješavanje izvjesnih graničnih sporova između Austrije i Crne Gore otpozdravlja:

– da Opšti crnogorski zbor oštro zamjera aktuelnim austrijskim vlastima što ne dozvoljavaju da se sporna pitanja i problemi među dvijema zemljama rješavaju putem zajedničkih komisija, kako je to činjeno od 1797. godine, već smatraju da je, u odnosu na njihove pisane zakone i uređene pravne institucije, crnogorsko sudstvo, koje se zasniva na običajnom pravu, mnogostruko nedostatno i znatno bliže varvarskom dijeljenju pravde, nego modernom pravosuđu;

– da crnogorski narod ne poriče da je lišen „blagodjelatelj-nije(h) sredstava, s kojima se ostali narodi i braća Evropejci polzuju i odlikuju s naukama prosvješćenija i hudožestvah“, ali da je uzrok tome bilo „jestestvenoe položenije“ Crne Gore, koja je „bila svađer na udaru Azijatima, koji su do nedavnoga vremena pritjesnjavali i velikomoćne

države evropejske“, koje su, „može bit po prinuženiju turskom“, smatrale i Crnogorce „od Turaka zavojevanim narodom“;

– da mi (Crnogorci – R. R.) „nikad nijesmo priznali turskog vladateljstva“, već smo uspjeli „svojega otečestva presvijetlu slobodu i nezavisimost predkov naših s krvlju našeju obdržat i iskupit, i tako jošte mi jedini u prvobitnom stanju prirode proste nahodimo se“;

– da takvo što ne može biti razlog za odbacivanje crnogorskog sudstva i negiranje onoga vrijednog u njemu, „koje prirodu, čest i vjeroispovedanije podkrepljuje“, budući da je to „preimušćestvo svobodnoga Naroda i samo svobodni čojek može o tom misliti i to prvo upravo poznati, kako je u svobodnoj zemlji živjeti i pravdu čelovječestva rukovostvovati“;

– da crnogorsko sudstvo ne zaostaje za drugima u sposobnosti i samostalnosti svojih sudija i u njemu ne mogu opstati oni „koji ne poznaju crnogorsku prirodnu sistem, zbog koje se Crna Gora može klasičeskom zemljom svobode nazivati“;

– da takvo naše nasljedstvo, od praotaca naših, ne može biti štetno za susjedne poretke i vladare, budući da „zakone od prirode ne vrijeđaju“;

– da, zbog svega toga, a radi uspostavljanja mira pograničnog... „za stvari stare i za sva zla, koja su se slučajila pod raznijem praviteljstvam među Bokeljima i Crnogorcima s niže upisanim objašnjenjem obštenarodnje jednodušno zaključujemo kako sljeduje... “.

Nakon ovih iskaza, slijedi objašnjenje Zbora, u četiri tačke, o tome kako bi, između država Crne Gore i Austrije, i njihova dva naroda, trebalo „pogranične stvari rješavati“, od-

nosno organizovati zajedničke sudove i suditi, prije svega za najteže zločine, ubistva i slično, jer je u interesu objiju strana „mir i susjedsku ljubav obdržati“.

*

Crnogorsku istoriju odlikuje i zanimljivost koju ilustruje sljedećih nekoliko činjenica.

1. Uspostavljanjem „vojnog saveza“ s Rusijom, te prihvatanjem ruskog „pokroviteljstva“, početkom XVIII vijeka, Crna Gora skreće sa svojeg dotadašnjeg vanjskopolitičkog kursa i – izuzev perioda Drugog svjetskog rata i pola vijeka socijalističkog razvoja – počinje da plovi bez busole vodata ma neumitnog gubljenja nezavisnosti i slobode, tako što je:

- a) dotadašnju strategiju ekvidistance prema okruženju formalno i faktički zamijenila izuzetno varljivim i nesigurnim „sverješavajućim“ osloncem na samo jednog (vanjsko)političkog partnera;
- b) postala bespogovorni saizvršilac velikodržavne i velikosilske politike svoje „pokroviteljice“ na Balkanu, čime je protiv sebe okrenula ne samo bliže okruženje nego i čitavu Evropu;
- c) svoje konkretne ciljeve i interese podredila borbi Rusije za njene tobože „više“ i „važnije“ ideje i ciljeve;
- d) nešto kasnije se – kako Jovan Nikolaidis, poznati crnogorski književnik, u jednom svom eseju tačno napisao – „skupa s Radonjićima“, koje je, uz rusku „bratsku pomoć“ i fizički likvidirala – „survala niz Kotorske strane“.

2. Kritika onih koji tada uviđaju tako veliku grešku, međutim, nije upućena izvanjskim faktorima, čiji je udio u

takvoj crnogorskoj odluci bio veoma velik. Tadašnji kritičari nemaju iluziju – poput ovih sadašnjih – da će svojom kuknjavom „vidite što nam rade“ ganuti bilo koga, ili bilo koju državu veću i jaču od Crne Gore zaustaviti na putu ka svojem cilju: da teritorijalnim osvajanjima i belicizmom postane još veća. Naprotiv, ti kritičari znaju da će Crne Gore biti samo dotle dok je brane oni čija je ona država. Zato, u svojim kritikama *in medias res*, krive onoga ko je to zaboravio, a to je bila njena vjerska organizacija sa svojim čelnicima i njihovim šticienicima.

Otuda i gotovo istovjetna njihova kritika od strane domaćih autora i nekih vanjskih prijatelja Crne Gore. Da je tako svjedoče iskazi:

- a) Katerine Radonjić: „Poglavari sadašnji i činovnici budući zaraženi lakomošću, do takve slabosti su dovedeni da, kada se zbog stvari i potreba narodnih sakupljaju, koliko god one bile velike ili male, ni jedan zbor, ni organizacija, ni odluka, ni čvrst zaključak se ne može donijeti ukoliko se on samo pokaže kao suprotan sveštenstvu, onda sve opovrgnuto i uništeno biva... Ljubav prema opštemu dobru više među nama ne postoji. Svako se brine samo o svojoj sopstvenoj koristi. Takvo je stanje kod nas da nema više ničega tvrdoga ni postojanoga, jer se sloga ne uspostavlja tako da se ni korisni savjeti ne prihvataju. Niko se ne brine o opštoj koristi: svako se stara o onome što se njemu čini korisnim i trudi se da obogati svoj dom na štetu cijeloga opštества” (*Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori*, Podgorica, 1998, str. 131–135);

- b) Jednog od nepoznatih crnogorskih sveštenika koji su, za razliku od mitropolita i njihovih „vjernika“, dijelili sudbinu svih građana i borili se kao i ostali rodoljubi za slobodu svoje zemlje: „Ponosimo se našom zemljom, ljubimo je onakvom kakva nam je data, sva naša čežnja među ovim je gorama. Ovdje su očevi naši patili i borili se, žrtvovali krv i život – ovo je naša otadžbina“ (H. A. Angel, *Kroz Crnu Goru na skijama*, Cetinje, 1997);
- c) Aleksandra fon Rojca, čuvenog ruskog univerzitetskog profesora i akademika, prilikom odlaska iz Crne Gore, 30. maja 1833. godine: „Neka taj narod jednostavni običaji, sloboda, poštovanje prema pravu i religiji dugo čuvaju od borbe koja potresa i razdire Evropu“ (Jevto M. Milović, *Petar II Petrović u svom vremenu*, Podgorica, 1984);
- d) Marka Brunera – sina, francuskog konzula u Skadru: „U Crnoj Gori se se desilo ono što se nije smelo dozvoliti: pravoslavne vladike, popovi i kaluđeri postali su ‘ruski apostoli umesto sluge bogopoštovanja’“ (Dušan Lekić, *Spoljna politika Petra I*, Cetinje 1950);
- e) Jovana Radonića, čuvenog srpskog historičara: „Pa kako se dobro može očekivati od pravoslavnih koje stoje pod uticajem ruskim preko crnogorskog vladike i ... srpskog patrijarha“? (*Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX vijeka*, Beograd, 1950).

3. Te kritike, međutim, u Crnoj Gori, ni onda kada su izrečene, ni bilo kada kasnije, niti je imao ko da sluša, niti je onaj ko je za neku od njih čuo ili je eventualno pročitao, nije držao do toga što kažu oni koji znaju. Preživio je u njima, ipak, onaj supstrat prezira prema onima koji svoju zemlju predaju ili prodaju tuđinima, što je svoju najbolju potvrdu imalo u masovnosti i karakteru Trinaestojulskog ustanka 1941. godine.

*

Specifičnost tzv. postsocijalističke zanimljivosti u Crnoj Gori ogleda se u činjenici da takve kritičnosti prema krivima za nastupanje, u ovom slučaju specifične, farsično-tragične situacije u zemlji, ili nije bilo, ili je bila upućena na pogrešnu adresu. Prvo je bilo uobičajeno, a drugo se eklatantno vidi u, na primjer, sljedeća četiri slučaja.

Prvo. Kada se i na tako velikom i važnom mjestu i u trenutku toliko značajnog slavlja kakvo je trebalo da bude obilježavanje desete obljetnice obnove nezavisnosti i milenijumske obljetnice postojanja Crne Gore, plasira teška obmana da je nekoliko desetina hiljada Crnogoraca, za nešto više od 220 godina predvođeno „četvrtom dinastijom“ napravilo čudo u istoriji, jer niti je takve dinastije bilo, niti su ličnosti iz porodice Petrović Njegoš toliko vladale Crnom Gorom (budući da mitropoliti nijesu imali svjetovnu vlast, a da jedna ličnost iz te familije izabrana za svjetovnog vladara po principu porodičnog nasljeđa – knjaz/kralj Nikola – nije mogao da čini dinastiju!).

Drugo. Kada se ta jedina ličnost iz pomenute porodice, koja je po pravu nasljeđa došla na čelo Crne Gore, tokom svoje duge vladavine nikada nije glasнула o nezavisnoj državi Crnoj Gori koja se prema okruženju racionalne uzajamnosti, već se toga sjetila tek u izbjeglištvu, biva na kraju druge decenije XXI vijeka proglašena za simbol časti i slobodarstva u čije se ime ide na parlamentarne izbore radi odbrane nezavisnosti zemlje.

Treće. Kada se početkom septembra 2021, organizuje veliki protestni skup protiv najavljenog proglašenja u Cetinjskom manastiru novog čelnika Srpske pravoslavne crkve

u Crnoj Gori, ali se pri tome ne govori o odbrani suvereniteta države Crne Gore i časti njene prijestonice od invazije naslinika koje je faktički porobljava, već o odbrani „Trona Svetoga Petra“, mita čije je postojanje Crna Gora već više puta skupo platila još u vrijeme mitropolita na kojega se taj zvučni naslov odnosi, a vjerovatno će ga platiti i svojim nestankom sa istorijske scene.

Četvrto. Kad se i dalje uporno insistira na formalno velikom, čak i istorijskom uspjehu zemlje što je na parlamentarnim izborima od 30. avgusta 2020. godine uspjela da navodno demokratski i mirno izvrši „smjenu vlasti“, što samo po sebi svakako nije za potcjenjivanje, ali se pri tome zaboravlja da je to bila samo zamjena pozicija na hijerarhijskoj ljestvici moći dviju međusobno posvađanih frakcija bivših AB revolucionara, koji su tog dana ispunili glavni cilj svoje u biti jedinstvene tridesetogodišnje akcije: objektivnoj duhovnoj i materijalnoj pripremi milenijumski sekularne Crne Gore da ode u ropotarnicu istorije radi promocije na njenom prostoru vlasti jedne vjerske sekte u otvorenoj službi imperijalno-porobljivačkih ciljeva i interesa dviju „bratskih“ stranih država.

*

Fokus ove knjige je na udesu Crne Gore, o kome se danas i u njoj i u svijetu nadugo i naširoko priča. Pri tome, u njoj neće, ili ne bar previše, biti riječi o tome „što su nam (drugi) radili i rade“. Smatramo, naime, da tema o tome „što MI radimo“ i „što smo MI uradili“ da zaštitimo i spasimo NAŠU ZEMlju od domaćih napasnika, porobljivača i devastatora „svega crnogorskog“, zaslužuje mnogo veću i preču pažnju ne samo zbog toga nije manje značajna od prethodne dvije zajedno, već i iz nekih drugih, možda još važnijih razloga.

Kad pominjemo te druge, „možda još važnije razloge“, mislimo na četiri stvari koje bi trebalo istaći prije i više od drugih.

Prvo. Nerazumno je i necjelishodno svu krivicu za dato stanje u zemlji pripisivati vanjskom (stranom) faktoru. Ovo iz razloga:

- što taj vanjski (strani) faktor, ni formalno, ni faktički nije radio ništa što nije njegova orijentacija u odnosu na Crnu Goru, stara najmanje dva i po vijeka;
- što su ciljevi i interesi tog vanjskog (stranog) faktora da nastavi svoju vazdašnju politiku prema Crnoj Gori bili javni, a sredstva i metodi njihovog ostvarivanja odavno poznati;
- što taj vanjski (strani) faktor ni u ovom slučaju, kao ni bilo kada ranije, bez dobro organizovane i postojane saradnje domaćih „zdravih snaga“, nije mogao ostvariti gotovo nijedan svoj cilj, a kamo li, kao nikad ranije, duhovno i svakako drugo razoriti Crnu Goru;
- što je i ovoga puta, kao i u svim ranijima situacijama konkretna inicijativa za početak (bolje rečeno: nastavak) akcije tog vanjskog (stranog) faktora protiv Crne Gore suštinski data upravo s crnogorske, a ne s njegove strane.

Drugo. Kad se radi o ocjeni pozicije i uloge domaćih „zdravih snaga“, ne može se, ni u principu, ni bilo kako drugo, sva krivica za crnogorsko raspeće, odnosno potonuće, pripisivati samo jednom čovjeku, jednoj porodici, jednoj političkoj partiji, jednoj crkvi ili jednoj naciji. Takvo što ne dozvoljavaju:

- ni „događanje naroda“ i šarenilo ikonografije pod kojom su na kraće ili duže, a nerijetko i zauvijek, ljudi masovno

napuštali domove, škole, fabrike... samo da ne bi izostali iz akcije progona „jagnječih brigada“ s domicilne vlasti i „spasa Kosova“:

- utrkivanja opština u tome koji će procenat dobrovoljaca iz njih poći s pjesmom na rušenje Dubrovnika;
- ni litije, u čijim su redovima masovno i zorno jedni pored drugih marširali visokoobrazovani članovi „akademske zajednice“ i kompletna odjeljenja iz osnovnih škola, lica u uniformama i majke s bebama u kolicima.

Treće. Ne bi se moglo reći da su građani Crne Gore odjednom, naglo, tokom samo dvije-tri decenije izgubili pamćenje. To što su pogrešno učili u školama i na fakultetima i naopako tumačili bogato duhovno nasljeđe svoje zemlje – drugo je pitanje i za to niko izvan nje nije kriv. Otuda, veliku i krajnje podlu prevaru predstavlja, sada već masovna tvrdnja da je sve zlo u Crnoj Gori počelo s ishodom parlamentarnih izbora (2020), mada je poslije njih sve važno u zemlji postalo mnogo gore nego je bilo prije njih.

Četvrto. Uprkos istorijski velikoj, i nadasve za budućnost Crne Gore, kako se činilo, veoma obećavajućoj odluci njenih građana da demokratskim referendumom, čiji će ishod priznati i pozdraviti sav civilizovani svijet, obnove nezavisnost svoje zemlje, ova ni 21. maja 2006. godine naveče, kad je bilo izvjesno da je to ostvareno, kao ni bilo kad prije i poslije toga, nije bila ni zemlja „čiste duše, neiskvarena lošim običajima, ohološću i kukavičlukom“, kakvom ju je svojevremeno vidio jedan italijanski publicista, niti pak ekskluzivni rasadnik „nepojmljivo originalnih ideja ljudskosti, časti i kulture“, radi čega se njeni stanovnici „ne smiju porediti sa prosječnim Evro-

pljanima“, kako su je opisivali poneki strani autori. Jer, ako joj se nekad i moglo pripisati svojstvo društvenog i državnog prostora na kome se zažegao makar jedan plamičak vatre moderne civilizacije, budući da je sa svojom etosom i timosom, odnosno autentičnom političkom kulturom uspijevala da se suprotstavi „strašnoj sili društvene inercije“ – bilo je to davno. Novu kritičnu masu spremnih i sposobnih da se suoče s mnogobrojnim izazovima i iskušenjima koja je nametala epohalno važna i velika referendumska odluka, tek je trebalo stvoriti.

Da bi se i to postiglo valjalo je prethodno, odlučno preduzeti sve Ustavom i zakonima predviđene mjere u pogledu striktnog poštovanja ljudskih prava i sloboda, prvenstveno po osnovu bezuslovnog ukidanja svake mogućnosti:

a) ortakluka i saradnje Crne Gore sa Srpskom pravoslavnom crkvom, zadržavanja odluke o zabrani etničkim Crnogorcima da ulaze u svoje crkve i ostavljanja na snazi konfiskacije njihovih narodnih i državnih dobara, radi nezakonite predaje ovih u trajno vlasništvo okupatorske strane crkve;

b) zamjene regulisanja tranzicionog procesa saobrazno striktnom poštovanju i primjeni zakonske procedure privatizacije, integracije, dokapitalizacije i drugih radnji u ekonomskoj sferi, shodno zahtjevima preduzetništva i tržišne privrede, surovim i sirovim, u mnogom pogledu voluntarističkim i stranačko-protekcioniističkim posredovanjem političkih elita u poslovima „tranzita“ nafte, oružja, duvanskih proizvoda i kojekakvih drugih „konjunkturnih artikala“, s posvemašnje društveno i državno razornim posljedicama koje, kako se uostalom i pokazalo, iz tog dila neizbježno emaniraju;

c) stvaranja takve socijalne i političke strukture crnogorskih građana koju karakteriše pojava, na jednoj strani, ogromne mase osiromašenih, višestruko slabih i poraženih i, na drugoj, uskog sloja jakih, materijalno bogatih i politički moćnih, koji svoju vlast nad društvom i državom temelje, pored ostalog, na pretpostavci da su sve sfere i sadržaji života puko tržište, na kome je na prodaji i legitimno sve što se legalno može kupiti;

d) da se „pogled na svijet“ političkih elita, na vlasti i u opoziciji, formira:

– više pod uticajem onih koji smatraju da se čin ljudskog (interesnog i djelatnog) uvijek svodi na jednu datost, nego onih koji vjeruju da čovjek nikad nije lišen mogućnosti nekog izbora;

– više na filozofemi o svagdašnjoj neumitnoj zavisnosti „malih“ (ljudi, naroda, država) od strateških interesa i preokupacija „velikih“, nego na iskustveno provjerenoj činjenici da su mali samo oni koji se saginju, a da je saginjanje manje stvar spoljne (izvana nametnute) prinude, nego emanat i postulat unutrašnjeg (ličnog) karaktera i izbora;

– više na sklonosti manipulacijama sračunatim na izazivanje kod građana osjećanja usamljenosti, nemoći, izgubljenosti i zavisnosti od volje onih koji ih „vode“, nego spremnosti da se ljudima pomogne da se oslobode unutrašnjih strahova, shvate svoja građanska prava i bez mentorstva eksternih autoriteta krenu u njihovo ostvarivanje;

e) da se dva najvažnija organizovana politička subjekta u zemlji (elita na vlasti i njena opozicija), jednovremeno potope pod „teretom“ na razne načine nelegalno stečenog

bogatstva, i kao takve, združeno, nađu u vodama svojevrstnog filozofskog empirizma bentamovske provenijencije, koji sve što izlazi iz okvira utilitarizma i hedonizma, ili ovima nije motivisano, smatra emanatom nižeg duha i odsustvom smisla za ono jedino što vrijedi i što se cijeni, i time steknu „naviku“ da se u izbornom procesu, van okvira moralnog i zakonom dozvoljenog, bore za podršku biračkog tijela, ne radi realizacije svojih programa inspirisanih opštim dobrom ljudi i napretkom društva i države, nego da bi za sebe što čvršće i na duži rok „vezali“ veći dio izmanipulisanog, izmrcvarenog, obeznanjenog i obeznađenog građanstva i, saobrazno vlastitim partijskim i inim separatnim ciljevima i interesima, njime neprikosnoveno upravljajali i kao radnom snagom i kao „izbornom bazom“;

f) daljeg odlaganja pune reafirmacije autentičnog duha i etičkog poretka zahvaljujući čijim vrlinama i kvalitetima su generacije domicilnih prerodbenika bili građani države sa najdužim demokratskim uređenjem u dosadašnjoj istoriji Evrope.

Političke elite tranzicionog perioda nijesu uradile ništa od svega toga – budući da su njihove, u jednom trenutku najavljene evropske integracione ambicije – ako se izuzme pristupanje NATO alijansi, što je ipak „druga priča“ – (p) ostale tek puka neispunjena nada. Umjesto toga, ostvarena je puna i „plodonosna“ orijentacija na tranzicioni projekat Srpske pravoslavne crkve, kojim je priveden kraju davno započeti „sveti posao“ preobraćanja samosvojne i ljudskošću podastрте religijske i ine svijesti pravoslavnog crnogorskog življa u svetosavsku vjersko-političku mentalnost, uredno vakcinisanu potrebnom dozom seruma viciozitetetskog samoobesmišljenja i samouništenja. Jer,

jedino se tim putem moglo stići do situacije da ni veoma rijetki do sada javno prezentirani intelektualni projekti *pro futuro*, nijesu mogli preskočiti čak ni prvu stepenicu nekadašnjih petrovičkih dinastičkih operacionalizacija i racionalizacija. To, i samo to, neupitno potvrđuju javnosti dostupni tekstovi te vrste, nastali tokom posljednje dvije godine iz pera poznatih domicilnih intelektualaca. Kvintescencije tih tekstova, naime, *ad literam* ovako izgledaju:

- 1) „Vjekovima su na čelu države Crne Gore bili crnogorski mitropoliti... Crnogorska autokefalna crkva je, nikoga ne pitajući, osim Boga, stvarala i stvorila državu Crnu Goru“ („Pobjeda“, 24. jul 2021);
- 2) „Crnogorci su prodavali (Rusima i Srbima) samo prazne riječi, kojima su ubijedili sebe i čitav svijet da zemlja od stotinjak hiljada ljudi, koja ne može proizvesti ni krompira za godinu dana, može obnoviti carstvo“, na temelju čega su ih pomenute zemlje hranile dva stoljeća. Stoga: „Bravo za onog kome je ova ideja pala na pamet. Genijalno“ („Pobjeda“, 31. jul 2021);
- 3) Crnogorci bi, za rješavanje svojih problema, poput njihovih starih vladara, trebalo da traže „strateškog partnera, pokrovitelja među velikim silama. (Opredjeljenje Petrovića Njegoša da traže pokrovitelja u carskoj Rusiji bio je racionalan, spasonosan, strateški plan, lišen romantizma kakav mu se pripisuje, kao i što je politika Petrograda bila u skladu s ruskim geostrateškim interesima)“. Ako ovoga nema među zapadnim zemljama, „potencijalni strateški saveznik“ bi mogla da bude „Poljska, slovenska zemlja u usponu, koja vjekovima stiješnjena između velikoruskih i pangermanskih pretenzija, kroz inicijativu ‘Tri mora’ pokazuje interesovanje i za Crnu Goru“ („Pobjeda“, novembar 2022).

* * *

Uvjereni da svega toga ne bi bilo, ili bi ga bilo znatno manje, da su oni koji upravljaju ovom zemljom uvažavali činjenicu da barem tokom posljednje tri decenije nije izostala izvjesna kritika onoga što i kako rade, odlučili smo da u ovoj knjizi još jednom prezentiramo javnosti vlastiti udio u tom diskursu, iskazan kroz izvjestan broj tekstova nastalih u tom periodu.

Nemamo iluzija da će ovo imati bilo kakvog uticaja na sadašnje glavne organizatore i operacionalizatore društvenih procesa i odnosa u Crnoj Gori. Vjerujemo, međutim, da jednog dane može da bude od izvjesne koristi nekome ko bude istraživao ovo tako složeno vrijeme i događaje koji su ga ispunjavali, te da ovaj trud u tom pogledu neće biti uzaludan. Ako se desi da ni toga ne bude, sadržaj ove knjige ostaće u predjelima duha, gdje nikome neće biti suvišan.

DIO PRVI

**CRNOGORSKI
EVROPSKI
U(Z)NOSI**

I

UNOS CRNE GORE U RIZNICU EVROPSKE POLITIČKE KULTURE

Za Hebrejce je rečeno: „Da bi mogli da ‘podnose istoriju, što će reći vojne poraze i politička poniženja‘ – aktuelne događaje tumačili su pomoću „najdrevnijeg, kosmogonijskog herojskog mita“. Crnogorcima, da bi podnosili težinu svoje istorije i stvarno se njome ponosili, treba samo da s njenog tumačenja uklone naslage mitskog i mističnog i vide je, koliko je to moguće, onakvom kakva je stvarno bila. Ovaj iskaz je ujedno i osnovna hipoteza priče u ovom poglavlju. Hipoteza će biti provjerena posredstvom više indikatora filozofsko-etičke, kognitivno-spoznajne, sociološke i aksiološke naravi, koji čine paletu projekata i efekata sa kojima je Crna Gora, tokom svog prvog hiljadugodišta, participirala u veoma razvijenoj evropskoj kulturi i društvenoj arhitekturi. Da je realnu sliku Crne Gore i Crnogoraca u tom pogledu teško dati upozorava britanski publicista Viljem Denton, kada poslije boravka u njoj 1877. godine, piše: „Pričati o našim obavezama, i obavezama čitavog hrišćanstva prema ovoj maloj državi znači obznaniti teškoće koje stoje na putu onome ko bi pokušao da izloži samo osnove istorije crnogorskog naroda. Njihov život odlikuje iskonska, i da nije rata na koji su primorani skoro arkadijska, jednostavnost. Njihova istorija jedna je duga junačka priča, čiji su herojski podvizi, izvedeni u njihovoj planinskoj postojbini, prikladniji stihovima pjesni-

ka, nego skromnom peru historičara. Doista, teško da je moguće pričati o životu ovoga herojskog naroda a da ne izgleda da ste zakoračili u domen romanse, i tako ‘začeli u svijesti čitalaca crv sumnje u pretjerivanje i u nevjerovatno’. Drugačije je nemoguće“.

Tu paletu ne čine samo etički principi, u smislu da su Crnogorci izgrađivali jednu vrstu „pounutrašnjene kulture“ niti se iscrpljuje u isticanju fakta da je Tomas Mor inspiraciju za ideju slobodnog društva, izloženu u svojoj čuvenoj *Utopiji*, crpio iz načela slovenske zadruge, kakvu je najduže njegovala Crna Gora. Ona je prvenstveno sazdana iz elemenata i momenata, poput: (1) libertetskog ponosa, (2) ratn(ičk)og uznosa, (3) jurističkog egaliteta, (4) proizvodno-prometnog ekskluziviteta, (5) samoupravnog digniteta, (6) filozofsko-teorijske emancipacije, (7) ljevičarske orijentacije i (8) govorn(ičk)e komunikacije.

Interes za pojedinačnim prikazom činilaca ove palete, makar i u ovako sažetom obliku, dvostruk je. S jedne strane, naime, oni predstavljaju dodatnu argumentaciju u prilog sadržaja koji je prezentovan u prethodnom poglavlju knjige. S druge, pak, korisni su:

– najprije, za suzbijanje i dalje snažno pulsirajućeg stereotipa da Crna Gora, kao mala i „vazda“ od nekoga spolja zavisna zemlja, nema autentičnih kulturno-duhovnih i drugih vrijednosti, usljed čega svako insistiranje na nacionalnoj samosvijesti njenih građana, ili nezavisnosti njihove države, ukoliko nije puka iluzija, može biti opasni avanturizam, praćen bezobzirnim okretanjem leđa „dobrotvorima“ i „tradicionalnim prijateljima“;

– zatim, za navikavanje, duboko izopačene istorijske svijesti izuzetno velikog dijela sadašnje generacije Crnogoraca, na „čudo“ da su njihovi preci, i njihova „mala“ zemlja, vjekovima pripadali onom najužem krugu evropske populacije i evropskih zemalja koji su i formom i sadržinom, prednjačili u trendovima i dostignućima društvenog i državnog razvoja;

– najzad, za lakše i brže „mirenje“ s činjenicom da se budućnost Crne Gore, determinisana njenim snažno naraslim unutrašnjim potrebama, odnosno veoma promijenjenim širim ambijentalnim okolnostima, najvećim dijelom, objektivno i subjektivno, nalazi s druge strane do sada (s)poznatih, i jedino važećih, dinastičkih anticipacija i racionalizacija, odnosno propozicija i akvizicija.

Generalno, veći dio vrijednosti sadržanih u navedenim elementima i momentima pomenute palete, niti je nastao na tlu Crne Gore, niti je u njoj prvi put politički i teorijski promovisan i istorijski testiran. Svako od njih, međutim, Crna Gora je na svoj način utisnula biljeg, bez kojeg bi njena ontička struktura i kulturno-duhovna arhitektura bila znatno krhkija i manje vrijedna i za domicilnu i za evropsku i svjetsku civilizaciju. Iskazane u formi nešto proširenijih teza, te vrijednosti se u crnogorskoj povijesnoj zbilji konkretno ogledaju u sljedećem:

Libertetski ponos

Mada je njihova zemlja dobrim dijelom nastala i na zasadima romanske kulture i civilizacije, Crnogorci ipak nisu, jednako kao zapadni im susjedi, razumijevali latinsku filozofemu *ubi bene, ibi patria*. Tačnije, dok stari Latini nijesu precizno definisali što pod dobrom podrazumijevaju,

Crnogorci su smatrali da im je domovina tamo gdje je sloboda, pri čemu pod slobodom jasno podrazumijevaju ličnu i porodičnu nepotčinjenost drugima, odnosno nepodložnost svoje države stranoj. Fridrih Engels je prvi svjetski poznati autor koji eksplicitno ukazuje na tu osobenost Crnogoraca. Mada, skupa sa ostalim „klasicima marksizma“, veoma sklon stereotipu o balkanskoj zaostalosti, nastaloj „univerzalizacijom“ Herodotove slike o Tračanima, Engels u pismu Eduardu Bernštajnu od 22/25. februara 1882. godine, za Crnogorce – koje, inače, kao i sve njihove najbliže „komšije“, smatra „anahronizmom usred Evrope“ – kaže: „Crnogorci i njihovi prijatelji, primitivni narodi u Krivošijama i Hercegovini, braniće svoju ‘nezavisnost’ protiv Beograda i svake druge centralne vlade, bila ona srpska ili ne, isto kao što su to činili protiv Turaka i Austrijanaca. Ta nezavisnost sastoji se u tome što oni, da bi dokazali svoju mržnju prema ugnjetaćima, svojim vlastitim ‘potlačenim’ srpskim zemljacima krađu stoku i sve vrijedne pokretne stvari, kao što to rade već 1.000 godina, a onaj ko napada to njihovo pravo pljačkanja, napada njihovu nezavisnost“.

Više od šest decenija prije Engelsa, sličan nalaz o crnogorskom odnosu prema slobodi, samo sa nešto drugačijim obrazloženjem, nudi i Napoleonov oficir Viala de Somijer, koji je početkom XIX vijeka boravio u Crnoj Gori. Ovaj autor, upoređujući zemlju domaćina sa antičkim svijetom, dolazi do zaključka da Crnogorci, prepušteni zaboravu i nemilosti, ne samo da ne poznaju svjetsku, već ni sopstvenu istoriju. Kao susjedi s Makedoncima, oni ponekad govore o Aleksandru, ali im nije poznata istorija ovog slavnog vojskovođe. Nijedan Crnogorac ne zna gdje se nalazi Sveta Gora, niti mjesto gdje je čuveni Pompej doživio da

njegovu slavu pomrače Cezarovi lovorovi vijenci. Njihovi neobrazovani kaluđeri, koji ih podučavaju, „nijesu čuli za Tukidida i Herodota korifeja istorije. Crnogorcima je jednako nepoznat i blistavi Periklov vijek, koji još zauzima značajno mjesto u svijetu, uprkos Kleonovom bijesu i manevrima neprijatelja Atine. Čak ni podvizi Miltijada i Temistokla na njih ne ostavljaju nikakav utisak. Konačno, ne znaju Crnogorci ni za Aristidovu hrabrost kao ni za mnoge druge scene besmrtnih pobjeda“. Ipak: „Crnogorci nijesu zbacili turski jaram pričama i razmišljanjima. Kad se pomene otadžbina, ta svetinja za svakog časnog čovjeka, oni osjećaju samo jedno: da je brane od svakoga. Imaju tada samo jedno zborna mjesto: neprijatelj. I samo jedan cilj: otadžbina. Ta riječ se kod njih ne izgovara na prazno. Za njih nema sredine. Pobjediti ili umrijeti za domovinu. Iz takvog osjećanja oni crpe onu silnu snagu koja rađa junačka djela. To je sveti izvor iz kojega će, prije ili kasnije, svi narodi crpsti snagu da razotkriju prevare despota“.

Holandski putopisac, Henrik van der Mandere, pak, pokušavajući da napravi neku vrstu kratkog pregleda crnogorskog junaštva i rodoljublja, 1913. godine, piše: „Crnogorci čine, a to su veoma jasno pokazali tokom rata sa Turskom, tako poseban narod kakav se ne može sresti nigdje drugdje, pogotovo ne u našem dijelu svijeta. Kol ih u svojim zapisima poredi sa narodima iz Homerovih spjevova; sve vrline i sve mane tih naroda pronašao je kod Crnogoraca. Zaista, ima nečega od biblijske jednostavnosti u ovom narodu: ima tu najoriginalnije poetičnosti, ali samim tim i nepojmljivo originalnih ideja ljudskosti, časti i kulture“. Zbog svega toga, rezolutan je ovaj autor: „Crnogorci se ne smiju porediti sa prosječnim Evropljanima“.

Vjerovatno bi se u ovim kazivanjima, osim Engelsove „nediplomatičnosti“ – izazvane, kako nemanjem neposrednog uvida u konkretne crnogorske unutrašnje prilike, tako i nezadovoljstvom činjenicom da je oficijelna Crna Gora bila oslonac ruske politike u Evropi – moglo primijetiti i poneko pretjerivanje drugih autora u isticanju crnogorskog slobodoljublja i rodoljublja. Međutim, teško da im se može poreći da sva impliciraju postojanje dosta bliske povezanosti crnogorskog pogleda na svijet i život sa znamenitom Senekinom filozofemom da se može robovati i pohoti, i pohlepi, i častoljublju, i koječemu drugom, ali da je sramno samo ono ropstvo u koje se ulazi dobrovoljno. Dobrovoljno ropstvo je za Crnogorce – bilo nezamislivo. Jedini slučaj koji je prividno ličio na to odnosio se na izdržavanje kazne koju im je izrekao njihov sud za dokazano počinjeni delikt, a izdržavali su je u zatvorskoj zgradi na Cetinju, koja nikad nije zaključavana, niti je imala stražare. Bjekstvo sa izdržavanja takve kazne, za njih je bila veća lična sramota od delikta zbog kojeg su osuđeni.

Treba li, onda, da čudi što i nakon „antibirokratskog“ odricanja Crne Gore od sistema socijalističkog samoupravljanja, u njenom Ustavu, usvojenom nakon sticanja nezavisnosti, piše: „Nosilac suverenosti je građanin“.

Ratn(ičk)i uznos

Crnogorska ratn(ičk)a tradicija faktički počinje s nastankom Crne Gore kao nezavisne države, budući da je taj čin direktno povezan s pobjedama Stefana Vojislava u bitkama sa moćnom vizantijskom vojskom 1040. i 1042. godine. U oko 400 bitaka i ratova koje je Crna Gora imala tokom svog dosadašnjeg istorijskog postojanja, bilo je

i nepotrebnih, i pogrešno vođenih i izgubljenih. Ali, nije bilo onih u koje se pošlo od pukog zora, ili na silu. Crnogorci su intenzivno ratovali čak i u vrijeme gotovo tri i po vijeka dugog međudinastičkog „praznog hoda“ – kada njihove države, po učenjima dijela i danas aktuelne domicilne historiografije, „nije bilo“. O tome svjedoče njihove bitke iz 1505, 1510, 1513, 1519. i 1520. godine, učešće u Kiparskoj vojni 1570–1573. godine, bitke u Lješkopolju 1604. i Kosovom Lugu 1613. godine, odnosno savezničko vojšćenje na strani Mlečana u Kandijjskom ratu (1645–1669) i Morejskom ratu (1684–1699).

Vjerovatno najljepšu odu tako čuvanoj i sačuvanoj slobodi Crnogoraca napisala je Katerina Radonjić, već 1774. godine, u svojoj knjizi *Kratki opis o Zeti i Crnoj Gori*. Ta oda glasi:

„Ali, zbog čega Porta određuje i utvrđuje granice s obje strane i dijeli svoje oblasti od Crne Gore, kada su oni podanici? Radi čega Porta s vremena na vrijeme šalje svoju vojsku i traži toliku prolivenu krv radi pokoravanja ove, kada je ona već i tako pokorena i plaća podanstvo? Radi čega Porta s Crnogorcima mir zaključuje, kada su oni podanici? Zbog čega Porta nije podvrgla Crnogorce svom pravu, sudijama i svome građanskom sudu, pošto i svi ostali podanici posvuda potpadaju pod nju, kad su oni podanici? Zbog čega Porta šalje stroge ukaze pograničnim pašama i komandantima da neprestano motre i iz oči ne ispuštaju stanje Crnogoraca, kada su oni podanici? Zbog čega paše i drugi komandiri u Crnoj Gori ne žive i sultanske ukaze k njima ne šalju, kada su oni podanici? Suprotno svemu tome, s kakvim pravom Crnogorci, kada su podanici Porte, svakodnevno odredima, čas

Bosnu, čas Hercegovinu, čas u Albaniju na turske oblasti napadaju? Turke sijeku, biju, zarobljavaju, vežu, u okove bacaju i na otkupe stavljaju! ... Zar sama Porta jasno ne daje dokaze svima preko svojih ukaza protiv svih dostavljča i praznogovornika da Crna Gora nikada nije bivala u njenoj podanosti i nikakve dažbine nije davala, nego i više od toga slobodne ljude i ratnike uvijek je cijenila i sada cijeni. Zar je zbog toga ove dostojno razbojnicima nazivati, koji su trista godina sa mačem u rukama protiv užasne Porte slobodu i otačestvo svoje štitili...? Da li se razbojnicima nekada od velikih monarha gramote šalju? Zar na razbojнике ikada vrhovni veziri, seraskeri i komandne paše velike armije šalju? Da li razbojnicima nazivaju one koji za vjeru i spas otačestva, i za slobodu svaku nevolju i bijedu podnose sa voljom i svoj život su spremni da daju? A napadati na takvoga neprijatelja na javan način, otimati, razarati i tući dokle imaš snage onoga koji je narušavajući vjernost nepravedno oteo zemlje i dobra naša, zar je to pravedno nazvati razbojništvom“?

Ratnička tradicija Crnogoraca nastavlja se i poslije ovog zapisa. Među primjerima, u tom pogledu, posebne pažnje su vrijedni oni koji govore:

- da tokom Krivošijskog ustanka (1874), domicilni seljaci-ratnici pokazuju ne samo visoku uvježbanost u svim oblicima pješadijske borbe u planini, za koje je vojna nauka tog doba znala, nego i nekoliko oblika koje su vojni stratezi i teoretičari prvi put tu mogli da vide;
- da se o odnosu crnogorskih iseljenika prema svojoj domovini u vrijeme njezinih ratovanja srijeću kazivanja, poput onih koja su se mogla pročitati u beogradskoj „Politici“ od 18. novembra 1912. godine, čiji sadržaj gla-

si: „Od objave rata Turskoj, Crnogorci koji se nalaze u Americi, krenuli su svi u otadžbinu. Do sada je već stiglo doma preko 6.000 Crnogoraca, a krenulo je još blizu pet hiljada“;

– da Crnogorci, nešto kasnije, svoju „plavu grobnicu“ ne nalaze pri pokušajima da odu iz zemlje da bi sačuvali glave, već vraćajući joj se iz prekookeanskih djelova svijeta, kao dobrovoljci, da bi je branili od pohodnika na njenu čast i slobodu;

– da se Crnogorci 1918. godine ne mire s potčinjenošću i bespravljem nametnutim im bajonetima srpske vojske, potpomognute „savezničkim“ armijama, niti pognute glave čekaju da im drugi donesu slobodu, već – postupajući po nalogima svojeg ratničkog duha – Božićnim ustankom pokušavaju da speru ljagu i svoju otadžbinu brane, ne samo svim raspoloživim političkim sredstvima i diplomatskim umijećem, nego i vlastitim glavama;

– da, čak ni u vrijeme stroge zabrane privatnog posjedovanja bilo kakvog oružja, kakva je bila ona u Kraljevini Jugoslaviji uoči Drugog svjetskog rata, Crnogorci nijesu bili, kako se to uobičajeno kaže, „praznih šaka“, već su i taj događaj dočekali primjerno spremni, o čemu uostalom govore podaci da su u proljeće 1941. godine ilegalno imali na raspolaganju znatnu količinu eksploziva, vojnih uniformi i sanitetskoga materijala, kao i više od 12.000 pušaka, oko 30 mitraljeza, oko 135 puškomitraljeza, 1 poljsku haubicu, 1 pješadijski top, 1 teški bacač, oko 52 sanduka bombi i više od 3 miliona metaka;

– da priča o vojnoj vještini seljaka-ratnika u Krivošijskom ustanku nije bila bez osnova, potvrdio je Trinaestojulski ustanak u Crnoj Gori 1941. godine, čija je vojno-strateš-

ka komponenta mogla da se uporedi jedino sa filozofijom rata koju razvija čuveni kineski teoretičar Sun Cu, tada, sasvim sigurno, nepoznat crnogorskim ustanicima i njihovim komandantima, ali veoma blizak u shvatanju da rat ne bi trebalo posmatrati – ni iz čisto moralnoga ugla, ni kao slučajan događaj, već kao emanat politike i političkog u kome prednosti ima onaj ko umjereno koristi silu i spretno kombinuje razna taktička lukavstva s čvrstinom vlastitog i protivničkog duha, tako da pobjeda u ratu ne pripada onome ko je ljudstvom i tehnikom nadmoćniji, već onome ko je umješan i uspješan u korišćenju „neortodoksne taktike“, budući da je ona „neiscrpna kao Nebo“;

– da su crnogorski trinaestojulski ustanici izgubljenom Pljevaljskom bitkom, koja je bila jedino njihovo odstupanje od partizanske taktike ratovanja, odnosno od Sun Cuove doktrine da se utvrđeni gradovi napadaju posljednji, u izvjesnom smislu, simbolički i stvarno, „ponovili Mojkovac“ (od četvrt vijeka ranije), budući da su ranije najavljenim pohodom na taj grad, u najkritičnijem času, „vezali za sebe kompletnu italijansku diviziju u Sandžaku“ i poremetili njemačke planove o prodoru prema Višegradu i Uvcu, stvorivši tako koridor za bezbjedan prelazak u Sandžak „srpskih jedinica sa Vrhovnim štabom i Centralnim komitetom“, čime je uveliko „suštinski olakšan... novi uspon narodnooslobodilačkog ustanka koji je ubrzo došao do izražaja“;

– da Crnogorci, zahvaljujući Trinaestojulskom ustanku 1941. godine – čiji je cilj bio ne samo protjerivanje okupatora, već i oslobađanje čovjeka od svega što ga čini ekonomski, socijalno, nacionalno, politički, vjerski, kulturno i na bilo koji drugi način obespravljanim i poniženim –

svoje učešće u Drugom svjetskom ratu započinju i završavaju efektima koji su njihovu zemlju učinili dovoljno moćnom da, u *tet-a-tet* suočavanju sa fašizmom, od čije sile su drhtale i Evropa i svijet, pokaže ko je zapravo velik, kako se to postaje i ostaje, te kome se u tom pogledu duhuje prva počast i najviše priznanje. Griješi li, onda, Viala de Somijer kad konstatuje – da Crnogorci „iznad svega ljubomorno čuvaju svoju nezavisnost“? Da li je Vitni Voren možda, u zabludi kad decidno tvrdi da „Crna Gora ne može biti osvojena“, jer će „nastaviti da se bori dok ne izbori svoj povratak, pa makar to trajalo i čitav vijek“?

Najzad, treba li, i koga može, da iznenadi:

– što lord Tenison u sonetu „Montenegro“, objavljenom u maju 1877. godine, između ostalog, pjeva: „Uzdigli se do visina đe no klikću orli carski, / Svoju vjeru sačuvali i slobode sunce vrelo, / Danju-noću na nogama, hrabro stoji pleme cijelo / sa rukama na oružju, protiv hordi agarjanskih“;

– što Vitni Voren konstatuje da je Crna Gora – mada se na karti „ne čini većom od iglenog vrha“ – taj ko „nadzire kapiju kroz koju je Istok pokušao da uđe u Evropu“, i tako daje krupan doprinos nastojanjima ove, da se „sačuva od potpune dominacije Orijenta“;

– što Žan Pol Sartr crnogorski Trinaestojulski ustanak smatra najfrapantnijim i najveličanstvenijim događajem svekolike evropske revolucionarne istorije XX vijeka;

– što britanski premijer, Vinston Čerčil, uz komentar da niko sa sigurnošću ne može reći koliku su korist imali saveznici odgađanjem najvažnijih njemačkih operacija na Sovjetski Savez „pet sedmica“, koliko je trajala njihova zauzetost gašenjem ratnog požara na Balkanu, izazvanog

upravo crnogorskom trinaestojulskom iskrom, konstatuje da se može „s razlogom pretpostavljati da je zbog toga Moskva bila spašena“;

– što Crna Gora, ne samo zbog svojeg geostrateškog položaja, predstavlja izuzetno poželjnog partnera za bilo koju vojnu alijansu u ovom dijelu svijeta?

Juristički egalitet

„Crnogorac je rođeni demokrat. On se ophodi sa glavari-
ma, popovima, pa čak i sa vladarima, na ravnoj nozi. Pred
strancem svi su bar najmanje junaci, iako intimno tako
ne misle. Ipak u tom društvu zna se ko je junak, kućić i
odžaković. Tako je Crnogorac isto toliko aristokrata, koli-
ko i demokrata. U osnovi Crnogorac je toliko protivurječ-
na ličnost. Strastan i neobuzdan duh, tvrd i istovremeno
spreman na suze u vječnom kolebanju između čovječno-
sti i bezobzirnosti“. „Privrženost svojoj otadžbini, ljubav
prema slobodi, istrajnost i upornost, smjelost do drskosti,
koja čak nije lišena izvjesnog humora, hrabrost do suludo-
sti, ali i spremnost da se potčini vođstvu i slijede zapovije-
sti, strogo poštovanje običaja i reda u kući i porodici, trez-
venost i odmjerenost – kaže njemački književnik Sigfrid
Kaper – to su bitne osobine Crnogoraca koje im niko do
sada nije osporio“. I razlozi što, u svakodnevnom životu,
kao i u vršenju oficijelnih društvenih i državnih poslova, u
principu – veoma drže do ciceronovskog pravila, odnosno
do utemeljenja vlastite individualne i kolektivne egzisten-
cije na ulpijanovskoj formuli *Honeste vivere, alterum non
leadere, suum cuique tribuere*. Da viteški agon i ratnički
zagon u Crnoj Gori nikada nije bio odvojen od težnji za
svestranom emancipacijom, u kojoj je zahtjev za pravima
i slobodama ljudi, utemeljenim na zakonu, bio na gornjoj

granici propusne moći evropske civilizacije, uvjerljivo ilustruju:

– presuda Balše III, kao vrhovnog sudije u zemlji, od 20. decembra 1413. godine, izrečena povodom odluke o dodjeli zemljišta Manastiru Praskvica;

– crnogorsko običajno pravo, koje se, kako kaže dr Niko S. Martinović, odnosi na sve aspekte čovjekovog svijeta i života i izraz je težnji „da se norme pretvore u dužnosti, da se pravni, državni poredak pretvori u moralnu zajednicu u kojoj će ljudska svijest i etika biti jedini regulator društvenih odnosa“;

– razvijena svijest – demonstrirana prije građanskih revolucija u Americi i Evropi – da novo vrijeme donosi nove potrebe za vladavinom u kojoj „narod zna svoje dužnosti i prava koja mu pripadaju zakonom“, radi čega svi zakoni treba da budu „prosti, jasni i razumljivi, s malo članova i po suštini stvari odgovarajući, jer koliko narod bude znao što mu je dužnost i što su mu prava, toliko će biti siguran u svoju bezbjednost“.

Spremnost Crnogoraca da istraju na tom putu, kako bi se ne samo u snovima, već i u stvarnom životu, uključili u dominantni evropski trend društvenog kretanja, najavljena je, eksplicitno i uvjerljivo, već u Nacrtu ugovora (konvencije) o pokroviteljstvu Austrije nad Crnom Gorom, od maja 1779. godine, čija je glavna ideja sasvim korespondentna sa Hegelovom tezom o državi kao najvišem stepenu ostvarenja slobode, odnosno konačnoj samosvrsi „u kojoj sloboda dolazi do svog najvišeg prava“. Presudom se utvrđuje obaveza eventualnog prekršioca pomenute odluke, da pored „kastiga koji će ga stići od gospoda Boga“, bude prisiljen „platiti kaznu gradskom vijeću trista perpe-

ra“. Na tim i tako konsteliranim psihološko-etičkim premisama uređeni pravni poredak sadrži unaprijed utvrđene odrednice: vremena kada nešto treba činiti, postupka (ponašanja) u tom procesu, te principa i vrijednosti koje pri tome treba (is)poštovati. To je razlog, veli N. S. Martinić, što je svaki Crnogorac znao „cjelokupno imovinsko, krivično i međunarodno pravo“. Ovaj, i ovako skrupulozan, odnos Crnogoraca prema principu vladavine prava – kojega domicilna historiografija, omeđena prokrustovskim gabaritima manastirskih i inih reminiscencija druge polovine XVIII i prve polovine XIX stoljeća, i dalje „ne poznaje“ – posljedica je činjenice da narod u Crnoj Gori, kako primjećuje P. A. Rovinski, poslije pada zetske države, „uspostavlja posebni sistem, pod čijim se uticajem snažno izmijenio i način života tog naroda. Posljedica te promjene nije pretvaranje Crne Gore u zbjeg nesrećnika kojima nema spasa, već stvaranje društvenog sistema u kome je građanin *sui juris*, sa precizno utvrđenim kolektivnim i ličnim pravima, tako da niko u njemu nije mogao biti manje ili više odgovoran, niti je neko mogao biti prvi, a neko posljednji“. Ima li, stoga, ičega neobičnog u tome:

– što se u brdskom Zakoniku opšćem crnogorskom, iz 1798. godine, nalaze odredbe po kojima – „ni jedan narod ne može biti čestit i srećan, u kojemu zakonitoga suda i dobrog praviteljstva nema“ i „svaki Crnogorac i Brđanin jeste jednak pred zakonom“;

– što „Danica“ – hrvatska, slavonska i dalmatinska, u jednom broju iz 1845. godine ushićeno piše: „Crnogorci nisu narod u kalup države stišnjeni; nego slobodna bojna četa, živeća u ratu i naslađujuća se u osveti. Zemlja ova na toli-ko je do sada čista ostala od svih uvjeta, pod koje tko na iztoku građanin postaje, da na veliku ljutost pravoslavnih,

i dan danas podjeljuje svakomu prihodniku, bez razlike vjerozakona, pravo građanstva“;

– što Valtazar Bogišić, svojim *Opštim imovinskim zakonom za Knjaževinu Crnu Goru*, ne samo otkriva svijetu fascinantnu političku i pravnu kulturu, za koju do tada nije ni slutio da postoji, nego i „primorava“ velike pravne sisteme, poput, na primjer, onih u Japanu, Indiji, Njemačkoj, ili Francuskoj, da po uzoru na njih, ponešto promijene i učine boljim u svojim građanskim zakonicima;

– što Karl Nojmajer, u svom poznatom *Uvodu u velike pravne sisteme savremenosti* (1987) piše da Crnogorci jedini u Slovena imaju svoje, autentično, pravo (budući da Rusi koriste njemačko, Poljaci francusko, Srbi austrijsko, a Bugari vizantijsko i italijansko).

Proizvodno-prometni ekskluzivitet

Iako uobičajena slika o Crnoj Gori kao malom, siromašnom, u visokim brdima stiješnjenom prostoru takvo nešto čini malo vjerovatnim, ili čak nemogućim, jedna od njenih specifičnosti je sloboda kretanja ljudi, roba i novca na čitavom državnom prostoru koji kontroliše i – koliko to od nje zavisi – u njegovom saobraćaju sa okruženjem. Ona, u principu, ni u jednoj od te tri stvari nimalo ne zaostaje za tradicionalnim multivjerskim i multietničkim skladom, kojim bi njen primorski dio mogao da posluži kao gotovo idealan obrazac za mnogo toga što svijetu različitih i danas treba.

Što se tiče slobode kretanja ljudi, o njoj, vjerovatno bolje od bilo koje teorijske analize, svjedoči spontani razgovor nepoznatog crnogorskog sveštenika sa saputnikom, norveškim istraživačem, kapetanom H. Angelom, prilikom

njegove posjete Crnoj Gori 1893. godine. Dio sveštenikove priče koji, i kada ne bi bilo drugih dokaza, obesmišljava svaku priču o „istrazi poturica“ u Crnoj Gori, glasi: „Proputovali ste našu zemlju. Da li vam je ikad neko zatražio pasoš, da li ste imali kakvu nevolju sa prtljagom, sa koliko novca ste potplatili carinike i stražare? Sami, bez pratnje, putovali ste najzabačenijim dolinama, a siguran sam, svuda su vas, čak i najbjedniji čobani, primali raširenih ruku. Da li vas je neko možda pogledao poprijeko, zato što vam je vjeroispovijest drukčija od naše? I zar nijeste vidjeli da je narod, iako siromašan, srećan i zadovoljan? Upoznali ste slobodan, nezavisan narod, bogobojažljiv, pošten narod, narod koji poštuje zakon, zdrav narod, snažan“.

Slobodu kretanja ljudi u Crnoj Gori, sa svim svojim uvjerenjima i idejama koje nijesu dovodile u pitanje njenu nezavisnost, simbolički i stvarno potvrđuje i sadržaj dva člana *Danilovog zakonika* iz 1855. godine, utemeljena na domicilnoj tradiciji, u kojima se kaže da „uskok svaki koji stupi u našu slobodnu zemlju... bezbjedan je i ne smije mu se ništa krivo činiti, kad se on pošteno i po našem zakoniku vlada i upravlja“, odnosno da na prostoru Crne Gore „svaki inoplemenik i inovjerac može slobodno živjeti i onu našu domaću pravicu uživati kao i svaki Crnogorac i Brđanin što uživa“.

Za drugo, tj. slobodu kretanja roba, Crna Gora je bila, u izvjesnom smislu, čak dvostruko predodređena.

S jedne strane, naime, kao mediteranska zemlja sa raskošnim reljefom i veoma povoljnom klimom, bogata u svemu što priroda jednom geografskom prostoru može da podari i nastanjena odvažnim i vrijednim ljudima, imala je razvi-

jenu privredu, koju prati frekventna, kako unutrašnja, tako i vanjska trgovina. To je potrajalo sve do gubitka njenih primorskih gradova (1420), odnosno znatnog dijela kontinentalnog prostora, kada ostaje bez jednog broja zanata, prihoda od solana i rudnika (Brskovo, Šuplja Stijena, Kozica), te poljoprivrede sa kompleksa u dolinama rijeka Zete, Morače, Bojane i Lima. Čak ni tada brodovi pod crnogorskom zastavom nijesu prestali da plove Mediteranom, o čemu govori podatak da je, na primjer, lađa porodice Radonjić s Njeguša, „koju je izradio neki kapetan – član njihove porodice“, početkom XVII vijeka saobraćala „iz Kotorske luke u Španiju“ i obratno, ili što su crnogorski mornari u XVIII vijeku činili posade brodova u dubrovačkoj kompaniji Vučetić, bili i na drugim dubrovačkim jedrenjacima i, uopšte, rado viđeni na svim mediteranskim plovilima.

S druge strane, Crnu Goru, čak ni njeno teritorijalno svođenje na tzv. podlovcenski prostor, nije lišilo uslova za razvoj zemljoradnje, povrtarstva, stočarstva i lova. Naprotiv: dvije njene nahije (Riječka i Crmnička) i dalje imaju razvijen ribolov na Skadarskom jezeru; u Crmničkoj, Riječkoj i Lješanskoj nahiji uzgaja se veoma kvalitetna vinova loza i proizvodi vino, a u ovoj potonjoj i duvan; bili su razvijeni i zanati (tesarski, zidarski, kamenorezački, tkački, čak i puškarski). Zahvaljujući tome, trgovinska razmjena u zemlji i dalje normalno funkcioniše, dok je ona sa susjedima samo djelimično smanjena, usljed gubljenja vlastitih izvora nekih proizvoda namijenjenih izvozu. No, i tada su zastoji u vanjskoj trgovini nastajali jedino prilikom zatvaranja graničnih prelaza prema Spužu, Podgorici, Skadru i Baru od strane otomanskih vlasti. Trgovačka linija prema Boki (preko Njeguša) legalno je funkcionisala, zavisno od stra-

teških potreba i procjena kotorskih vlasti. Zastoji na njoj, međutim, bili su, po pravilu, veoma rijetki i kratki, budući da je potreba Kotora za mnogim robama iz najbližeg zaleđa bila konstantna i velika.

Treću slobodu, tj. slobodu kretanja novca, nametala je potreba da se u proizvodnji i prometu roba, uz opšte zakonske regule, imaju i odgovarajuća mjerila njihove vrijednosti. U tom pogledu Crna Gora je jedan od evropskih prostora u kome od početka funkcioniše novac.

Čak ni nakon silaska s istorijske scene Vojislavljevića i Balšića koji su imali svoj novac, pri čemu su neke od njihovih valuta (poput, na primjer, *Grossi Balse vel vollh beni*), kako se navodi u statutu Korčule iz 1424. godine, korišćene izvan granica Zete, tržište novca u njoj nije prestalo da funkcioniše. Štoviše, činjenice su:

– da u postcrnojevićkom periodu na prostoru Crne Gore postoji viševalutni sistem, o čemu uvjerljivo svjedoči ostavština jednog od čelnika Cetinjske mitropolije, u kojoj je 1692. godine, uz ostalo, nađeno 275 zlatnih mletačkih cekina, 375 reala, 38,5 dukata i 11 lira;

– da su od sredine XIX stoljeća do uvođenja perpera i monetarne reforme 1906. godine, u njoj bile u upotrebi sve važnije valute tog perioda: turska aspra, mletački cekin, zlatne i srebrne škude, groši, reali, mažarije (ungarije), dukati, lire, taliri;

– da se crnogorsko-austrijskom monetarnom konvencijom, od 24. septembra 1911. godine, perper našao u nesmetanom bankarskom i trgovačkom prometu na prostorima od Beča, Praga, Budimpešte i Trsta do Zagreba, Rijeke (Fijume) i Sarajeva.

Treba li, onda, da iznenadi što pomenuti norveški istraživač kapetan H. Angel za Crnu Goru kaže, da je jedina zemlja na Balkanskom poluostrvu „u kojoj se putnik može osjećati potpuno bezbjedan“ i lišen svake brige (pa, dakle, i one o konvertovanju vlastitog novca u odgovarajuću valutu), odnosno da je „savremena zemlja iz saga“ u kojoj „ima što da se nauči“?

Samoupravni dignitet

Tri specifičnosti, relevantne za samoupravu, dosta dugo odvajaju Crnu Goru od ostalih evropskih država. Riječ je o tome:

- da Crna Gora vjekovima opstojava kao unikatna slobodna oaza na velikom otomanskom „prekobosforskom“ prostoru;
- da je Crna Gora bila jedina evropska država u kojoj nikada i nigdje (izuzev zakratko u zetskom dijelu priobalja Skadarskog jezera) nije bilo kmetova i psihologije feudalne potčinjenosti;
- da crnogorski seljak, kao što je već rečeno, jedini u Evropi, tokom čitavog srednjeg vijeka, ima vlastiti zemljišni posjed i pravo na svoje oružje, kojim brani kako slobodu i nezavisnost zemlje, tako i čast i imetak svoje porodice.

Seljaka, kojega vlasništvo nad zemljom i pravo da ima svoje oružje, čini nekom vrstom siromašnog plemića, prirodno, krase, kako je već rečeno, odgovarajuće osobine. Taj surovi ratnik i prekaljeni borac, koji ne pokazuje interes za bilo što drugo „osim za rat“, naime, ima i jednu, za ljude u okruženju neuobičajenu, no zbiljski civilizacijsku, emancipatorsku naviku: ne podnosi hijerarhijsku organizaciju sa spolja nametnutim joj autoritetima i pravilima. Njemu jedino

odgovara društveni ambijent u kome je sve izborno i stvar dobrovoljnog pristanka, i u kome svaki pripadnik njegove društvene grupe ima jednako pravo da na opštem zboru, ili drugom prigodom saopšti što misli i da ne prihvati mišljenje drugog. Zato on pitanju organizacije vlasti prilazi na način sličan ideji Žana Žaka Rusoa o „obliku udruživanja ljudi“, koji bi „branio i štitio svom zajedničkom snagom ličnosti i dobra svakog člana društva i kroz koji bi svako, udružen sa svima, ipak slušao samoga sebe i tako ostao isto toliko slobodan kao i prije“.

Važan dokaz u pogledu sklonosti Crnogoraca ka samoupravi predstavlja društvena organizacija u crnogorskim primorskim gradovima iz vremena Balšića, gdje se ideja pravde, slobode i jednakosti ostvaruje u formi podijeljene vlasti, utemeljene na samoupravi regulisanoj statutom.

U Baru, na primjer, to ovako izgleda: „Grad je imao samoupravu i svoj statut, kovao svoj novac. Veliko vijeće je bilo zakonodavno, a Malo vijeće upravno tijelo. Izvršni organ vlasti bila je gradska uprava, knez biran obično za jedan do dva mjeseca, i tri sudije, koji su birani na jednu godinu. Upravno-sudske spise pisao je gradski notar na latinskom jeziku, dajući im ozakonjenu formu javnih isprava.“

U Kotoru, osim toga, postoji, još od IX vijeka, i Bratovština mornara (kasnije nazvana Bokeljska mornarica), jedna od prvih nevladinih organizacija u svijetu. Ona svoju djelatnost reguliše Statutom pisanim 1463. godine.

U primorskom dijelu zemlje, lokalna samouprava van gradova, takođe, ima visok stepen samostalnosti, o čemu posebno svjedoči primjer Paštrovića. Paštrovska samouprava je karakteristična po tome što se sva administrativ-

na i sudska vlast na tome području nalazi u nadležnosti paštrovskoga zbora, s tim da cjelokupnim unutrašnjim društvenim životom upravlja plemenski sud...

U kontinentalnom dijelu zemlje, u vrijeme kada se silom prilika mnogi prerogativi centralne vlasti prenose na „niže“ nivoe, plemenske asocijacije imaju sva bitna svojstva demokratski organizovanog društva. Postojani unutrašnji red u plemenu emanira iz autentične visoke političke kulture i pravne svijesti njegovih pripadnika, te visokoga nivoa njihove interne i eksterne komunikacije, koja vrhuni u solidarnosti i moralnoj odgovornosti za zaštitu integriteta čovjeka i uže zajednice u kojoj živi, a u ponekim prilikama i u spremnosti i sposobnosti da se bez bilo čijega posredništva obavljaju i krajnje složeni poslovi u oblasti vanjske politike.

Opšti Crnogorski zbor, pak, kao svojevrсни moderator i integrator plemena i njihovih međusobnih veza i odnosa, s jedne strane, i kolektivni politički reprezentant, odnosno najviše zakonodavno tijelo zemlje, s druge, ne prestaje s radom čak ni u vrijeme „lažnog cara“ i „istinskog diktatora“ Šćepana Malog. Naprotiv, tokom nešto više od šest godina, koliko je Šćepan bio u Crnoj Gori, Zbor se sastao čak 25 puta. To govori: prvo, da su Crnogorci bili mnogo bliži Aristotelovom stanovištu – da samo zvijer i Bog mogu da žive izvan zajednice, odnosno Platonovom uvjerenju – da sloboda postoji samo u okviru zajednice, nego Štirnerovom shvatanju – da su volja pojedinca i volja države smrtno zaraćene sile, između kojih nije moguć nikakav sporazumni mir.

Treba li, onda, da čudi što je Crna Gora, u načinu funkcionisanja svoje društvene organizacije, bliža od

ostalnih evropskih država drugog milenijuma nove ere, formuli Dž. S. Mila po kojoj „jedina sloboda koja zaslu-
žuje to ime, jeste sloboda da tražimo sopstveno dobro
na svoj način“?

Može li, stoga, da se doima iznenađujućom ocjena dr Jo-
zefa Bajze, utemeljena na poznavanju te njene specifično-
sti, da Crna Gora u „igri istorije i sudbine, nasilja i otpo-
ra, opstanka i nestanka“, predstavlja „jedinu bijelu tačku
na crnoj domini“, odnosno zemlju koja je odista postala
stvarni „simbol slobode, luča državne ideje i metafora za
opstanak malih država i naroda“?

Filozofsko-teorijska emancipacija

Dugo se smatralo, a mnogi, uključujući i većinu građa-
na Crne Gore, uglavnom i danas smatraju, da je mala,
„odsvud stiješnjena“ i „u svemu oskudna zemlja“, jedi-
nu stalnu „komunikaciju sa svijetom“ imala u ratovima,
političkoj trgovini i robnoj razmjeni, te da se i svekolika
njena misaonost izražavala i odražavala u narodnoj epici,
odnosno ponekom individualnom pjesničkom uzletu.

Crnogorska stvarnost je, međutim, i tu, kao i u mnogo
čemu drugom, bila bitno drugačija. Uprkos činjenici da
u Crnoj Gori, ako se izuzme čuvena peraštanska *Nautika*
Marka Martinovića, inače profesora na Pomorskoj akade-
miji u Veneciji, u kojoj su krajem XVII vijeka ruski boljari
izučavali kompletnu teorijsku paletu svih do tada pozna-
tih pomorskih vještina, sve do polovine XX vijeka nije bilo
obrazovnih ustanova višeg ranga i drugih, za to namije-
njenih centara i institucija, njena teorijska misao, poseb-
no filozofska i politička, ni u jednom važnijem aspektu ne
zaostaje za evropskom.

Taj crnogorski duhovni specifikum je, na primjer, u filozofskoj ravni, prepoznatljiv kod Andrije Zmajevića, Peraštanina s Njeguša, koji u Rimu 1654. godine stiče doktorat iz teologije.

Zmajević, kao „pjesnik, pastir, erudita, panslavista, političar, teolog, didaktičar, mecena“ – uz češkog reformatora Komenskog, „najveći u čitavom slovenskom svijetu XVII stoljeća“ – stvara kako s ciljem da „pogura“ kulturni napredak svog naroda, tako i sa ambicijom da se, u najširim međunarodnim okvirima, saobrazno kriterijuma i standardima koji tamo važe, ogleda u pitanjima od najvećeg značaja za svijet i čovjekov život uopšte. Iskazuje se kao izuzetno veliki pobornik zajedništva katolika i pravoslavaca i kao globalista angažovan na rekonstrukciji „mentaliteta evropskog baroka“. Opsjednut je i idejom „decentralizovanog svijeta“, odnosno „vizijom decentralizacije u povijesti“. Znatno prije Hegela problematizuje pitanje misli i ideja sa stanovišta njihovih krajnjih dometa i učinaka, odnosno njihovih takvih ozbiljenja nakon kojih im prestaje svaka funkcija.

Poput Zmajevića, vijek kasnije i na nešto drugačijoj tematici, međunarodni naučno-teorijski uspon ostvaruje i Jovan Balević iz Bratonožića, doktoratom na univerzitetu u Haleu 1752. godine. Mada glavnu pažnju poklanja nasilju u propagiranju vjere, Balević širokim spektrom filozofsko-etičkih opservacija, s osloncem na Platona i druge poznate mislioce u ovoj oblasti, zahvata gotovo čitav korpus čovjekovih prirodnih prava i sloboda. U nekim aspektima te materije dijelom nadilazi čuvenog španskog jezuitu Franciska de Vitoriju, koji u političkoj nauci figurira kao jedan od utemeljivača teorije međunarodnog prava. Ba-

lević, tako, nasuprot de Vitorijinom uvjerenju, izloženom dva vijeka ranije, da, na primjer, Španci imaju pravo da vode rat protiv svakoga ko bi ih ometao u uzvišenom poslu propovijedanja svoje vjere „svuda gdje hoće“, nudi tezu: „Ljubav koju nam je priroda usadila prema drugim ljudima, ne samo da od nas zahtijeva da radost koju nam vjera pruža želimo za druge, nego da im čak, koliko je u našoj moći obznanjujemo i pribavljamo pomoćna sredstva kako da do nje dođu. Ali, da je u tako ozbiljnom i teškom poslu potrebna veoma velika pažnja i obazrivost, ne sumnja niko ko je valjano procijenio ozbiljnost zadatka“.

Svakako, najveći iskorak Crne Gore, u susret idejama prosvjetiteljstva i političkoj misli građanskih revolucija, čini se u *Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori* (1774) Keterine Radonjić. U tom djelu konstatuje se – da problem Crnogoraca „nije u tome da se oni nijesu mogli upravljati prema Turcima“, već se nalazi u načinu na koji se pokušava upravljati Crnom Gorom. Na glavnom udaru autorkine veoma oštre kritike na tu temu, posebno se nalazi prekomjerno miješanje duhovnih otaca u svjetovne stvari, motivisano ličnim interesima. U ravni s tom i takvom kritikom su i svi ostali teorijski diskursi sadržani u ovom djelu, za koje se može reći da sažimaju u sebi najveći dio svekolikog bogatstva evropske prosvjetiteljske misli druge polovine XVIII vijeka. Faktički, to znači da ono dijeli:

– sa Holbahom, shvatanje – da je neznanje izvor svih čovjekovih nesreća, da kritika i prevladavanje religioznih mitova i predrasuda predstavlja jedan od zahtjeva bez čijeg ispunjenja oslobođenje čovjeka nije moguće, te da veća prosvetćenost ljudi čini bitan preduslov za njihovu socijalnu i političku emancipaciju;

- sa Rusoom, uvjerenje o korisnosti toga da – narod ima dobru vladavinu, ali da je još korisnije „odgojiti narod za vladavinu“;
- sa Herderom, gledanje na to – da je u svakom zajedničkom poslu nekog mnoštva, potreban neko ko će voditi glavnu riječ, a potom, da priroda, „svojom djelatnošću“, dovodi društvene veze samo do porodice, a da čovjeku prepušta da sam, po svojoj volji, uredi najfinije djelo svoje političke vještine – državu;
- sa Volterom, zajednički jezik ne samo u pogledu uvjerenja da afirmacija naučnog saznanja vodi oslobađanju društvene svijesti od raznih relikata mitskog i mističnog, već i u pogledu shvatanja sveštenstva kao protivnika svega razvitka, budući da pomoću religije koja izvire iz neznanja i fanatizma, vjekovima zavodi i vara ljude.

Sa kulturnim dokumentima građanskih revolucija – američkom Deklaracijom prava, donesenom dvije godine nakon njega (1776) i francuskom Deklaracijom prava čovjeka i građanina, donesenom petnaest godina nakon njega (1789) – ovo djelo dijeli sve ideje koje se tiču čovjekovih prava i sloboda, odnosno uspostavljanja organizacije društva i države utemeljene na zakonima pred kojima su svi jednaki. Pri tome se, s prvom deklaracijom sasvim podudara u shvatanjima – da nijedan čovjek nema pravo na posebne koristi ili privilegije u bilo čemu, kao i da nijedna vlast nema pravo da raspolaže nijednim čovjekovim dobrom bez njegove saglasnosti, dok je sa drugom sasvim saglasna u tvrdnji – da su zaboravljena prava čovjeka, ili njihovo nedovoljno poštovanje, nezavisno od toga o kojoj se sferi društvenog života radi, jedan od prvih i najvećih uzroka svekolike njegove otuđenosti i bijede.

U još jednome je crnogorska politička misao tog perioda u ravni s evropskom ili ispred nje. Riječ je o navođenju u *Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori* dvaju dokumenata – Gramote Valerija Dioklicijana narodu dalmatinskom i albanskom, odnosno Privilegije Aleksandra Velikoga slovenskom narodu – s ciljem da se pokaže da pravo Crnogoraca na svoju državu korespondira s istim takvim pravima ostalih balkanskih naroda, koja su u svojim spisima proklamovali veliki svjetski vojskovođe i državnici. Keterinina priča o *Privilegiji* Aleksandra Velikog slovenskom narodu, ima dva posebna, izuzetna značaja. Jedan se odnosi na to da je preko tog dokumenta, pisanog sa prostora delte Nila, uz Aristotelovo učešće, otkrivena tajna da je veliki vojskovođa svoj „istočni“ pohod ostvario „zahvaljujući skitsko-sarmatskom vojnom faktoru“, što znači da, kako savremeni istoričari tumače, bez učešća slovenskih najamnika u njegovoj vojsci tog pohoda ne bi ni bilo. Drugi značaj ove priče je u tome što se njome, koliko je poznato, prvi put uvodi manir, čija je svrha da se nacionalna prava i slobode potenciraju putem pozivanja na pojedine najviše međunarodne akte koji regulišu tu materiju, koji će tek dva vijeka kasnije ući u političku i diplomatsku upotrebu.

Na tim zasadima, vremenom su se u crnogorskoj riznici političke kulture razvila uvjerenja da, po sebi složena i nikad unaprijed rezultatski izvjesna, demokratska akcija i orijentacija može imati potrebni dignitet jedino ukoliko je djelo subjekata čija građanska hrabrost ne završava u grču neuspjeha prvog pokušaja, već s njim dobija nove inspiracije i kondicije.

Ljevičarska orijentacija

Privrženost ideji pravde, slobode i jednakosti, prije ili kasnije, rađa naklonost prema „lijevoj“ ideji i orijentaciji.

Takvo usmjerenje se u Crnoj Gori ne manifestuje tek početkom treće decenije XX vijeka, kako mnogi pogrešno misle, tj. u vrijeme kada:

- pojedini komunistički aktivisti lansiraju tezu da je ona, objektivno i subjektivno, „predodređena“ za socijalizam, budući da je „najsiromašnija balkanska pokrajina“, čiji stanovnici, zahvaljujući „vanrednoj prirodnoj darovitosti“, lako shvataju ideje i „neobično brzo“ se jedinstveno „odlučuju na borbu“, a uz to su još i veoma skloni „tradicionalnom obožavanju“ Rusije;
- režimski analitičari opominju da „komunizam u Crnoj Gori ima mjesta utoliko, ukoliko je svet nekulturan, siromašan, a kao najglavnija stvar politički nezadovoljan“;
- grupa crnogorskih komunista, s Vukašinom Markovićem na čelu, sredinom 1921. godine, poziva narod u borbu „za sovjetsku Crnu Goru“, koja je trebalo da znači početak socijalističke revolucije u Crnoj Gori.

Naprotiv, javlja se ranije nego u mnogim evropskim zemljama, koje su prošle kroz „pripremnju fazu“ kapitalističkog razvitka, i ima znatno drugačija uporišta od gore navedenih. U prilog ovoj konstataciji ide nekoliko, mnogima manje poznatih, veoma važnih činjenica, kao što su, na primjer:

- da kožari u Kotoru, već u XIV vijeku, imaju svoje udruženje – esnafsku (cehovsku) organizaciju, na čijem čelu se nalazio gestald koji je rukovodio odborom sastavljenim od njegovih „drugova“ i „sudija“;

– da tokom dugih i veoma oštih sporenja kotorskih patricija i stanovnika Grblja, povodom nastojanja prvih da druge „pretvore u vlaštake (posadnike)“, često dolazi do njihovih oružanih sukoba sa krvavim epilozima;

– da se u tzv. radničkim akcijama, kojima se traže odgovarajuća socijalna i politička prava, zaostajanje Crne Gore za najrazvijenijim evropskim zemljama, sukcesivno rapidno smanjuje, tako da je, na primjer, između Lionskog ustanka 1834. godine, pod parolom, „živjeti radeći, ili umrijeti boreći se“, i akcija Cetinjskog radničkog društva, pod parolom, „ko je radnik treba da je sa nama“, jer „u slozi je sreća, u slozi je spas“, proteklo sedam decenija; da Čartistički pokret u Engleskoj 1836–1848. godine, kojega smatraju prvim „masovnim, politički formiranim, proletersko-revolucionarnim pokretom“, i čarter (charter) radnika – oružara iz Rijeke Crnojevića, koji 1878. godine traže od knjaza Nikole da u primanjima, i svemu drugom, budu izjednačeni sa državnim činovnicima, dijeli samo tri decenije; da je između nemira i krvoprolića u Čikagu, 1886. godine, kada su pobunjeni radnici tražili smanjenje radnog dana na osam časova, i prvog štrajka crnogorskih (obučarskih) radnika istim povodom (1907), „koji je u potpunosti uspio“, proteklo samo dvije decenije;

– da se na Cetinju, u maju 1871. godine – što znači 11 godine prije nego je Engels za Crnogorce napisao da su „anahronizam usred Evrope – u njihovim javnim glasilima, pomno i promptno, prate događaji povodom Pariske komune, i to na teorijskom nivou koji u nekim elementima analize stanja u francuskom društvu koje je te događaje proizvelo, ni za „jotu“ ne zaostaje za nalazima iz poznate, kasnije nastale, Marksove studije Građanski rat u Francuskoj;

– da se na Cetinju, 1879. godine, u knjižari Jovana Pavlovića, mogao kupiti, osim „preko 50 južnoslovenskih i stranih listova“ i *Manifest komunističke partije*;

– da je Crvena komuna u Kastel Lastvi (Petrovcu na moru), koja je uspostavljena nakon parlamentarnih izbora 1920. godine, trajala 286 dana (od 18. septembra 1920. do 1. jula 1921. godine), što je bilo četiri puta duže od trajanja Pariske komune (od 18. marta do 28. maja 1871) i dvostruko duže od trajanja Mađarske sovjetske republike pod Belom Kunom (od 21. marta do 1. avgusta 1919), ili ukupno 81 dan duže od obje te narodne vlade zajedno.

Ima li se u vidu takva, i toliko duga, crnogorska „lijeva“ tradicija, treba li:

– da iznenađuje zašto je na Belvederu (kod Cetinja) 26. juna 1936. godine došlo do – prvog u svijetu poznatog narodnofrontovskog bunta protiv fašizma i rata, tokom kojeg su demonstranti, izloženi direktnim plotunima žandarmerije, imali 6 mrtvih i više desetina ranjenih;

– da čudi panika, kojom odiše izvještaj Načelstva sreza cetinjskog iz 1936. godine, u kome se, između ostalog, navodi: „Najveća je teškoća za vlast što su se danas sastavili u jedan tabor: komunisti, republikanci, bivši federalisti, bivši demokrati i svi slobodoumni ljudi, pa je teško izdvojiti jedne od drugih. Svi se oni zajedno drže, svi zajedno politički rade, ali ko je od njih pravi i ubijedeni komunisti – to je teško utvrditi“;

– da se s nevjericom gleda na mnoga podsjećanja o internacionalnoj solidarnosti Crnogoraca s borbom za slobodu drugih naroda, kakvu direktno i efektno manifestuju učešćem u španskom građanskom ratu, na strani republikanaca, u sukobu sa Frankovim diktatorskim režimom;

– da se olako, nekritički, svrstavaju u pejorativnu kategoriju „lijevih grešaka“ čak i takva uvjerenja dijela trinaestojulskih ustanika 1941. godine, kakva su bila ona nastala iz samopouzdanja stečenog prvim ratnim uspjesima, odnosno realnih procjena uslova za dalji tok narodnooslobodilačke borbe, da u djelovima slobodne teritorije zemlje treba započeti „druguu fazuu“ revolucije, tj. pristupiti formiranju organa nove (socijalističke) vlasti?

Negativan odgovor na ta pitanja, jedno je od krucijalnih objašnjenja zašto u Crnoj Gori „lijeva“ ideja i orijentacija, generalno uzevši, ni prije ni poslije njenog socijalističkog razvoja, nije imala negativnu konotaciju i zašto antifašizam u njoj i danas ima stabilnija i jača uporišta, nego u mnogim drugim djelovima Evrope.

Govorn(ičk)a komunikacija

Ono što važi za specifičnu društvenu i državnu organizaciju Crne Gore – u smislu da nije izum nijednog njenog genijalnog pojedinca, kako sugerise ne mali broj natuknica domicilne historiografije, već emanat političke i pravne svijesti, odnosno stvarnosti naroda kome sloboda nije stvar taštine, nego nužna pretpostavka za smisao njegovog postojanja i opstanka – važi i za crnogorsku retoriku. Drugim riječima, to je retorika naroda kojega, prije i više od svih „antičkih“ i inih osobina i vrlina, odlikuje uvjerenje:

- da je razložan jedino život slobodnog čovjeka, odnosno da samo slobodan čovjek može da potvrdi smisao svog postojanja;
- da čovjeku slobodu ne može donijeti niko drugi, do on sam;

- da putevi i sredstva osvajanja te slobode, određuju faktičke, objektivno date, a ne idealno zamišljene okolnosti;
- da je ideal slobode dokučiv jedino spremnima da se usprave i u tom položaju, makar i sekund ostanu duže od silnika koji im taj ideal ugrožavaju.

Zato je crnogorska retorika ispunjena ponosom, prkosom, odanošću ideji pravde i vjerom u to da se ljudska vrsta, krležijanski rečeno, jedino vojevanjem uma može učiniti svjesnom, da joj oslonac na stražnje noge ne služi za to da bi postala hordom krvavih gorila.

Da ona vrhuni i u drugim elementima, koji se u nauci smatraju relevantnim za kvalitet i domete ove vrste duhovnog stvaralaštva i umijeća uvjerljivo potvrđuje kako njena arhitektura – osmišljenost, svrshodnost, prikladnost, pravilnost, izražajnost i usklađenost sa zahtjevima u pogledu tačnosti, kratkoće i jasnoće, tako i njena struktura – sazdana od epskog, pripovjedačkog i pohvalnog, preko vojničkog, parlamentarnog, političkog i sudskog, do akademsko-poetskog, naučnog i promotivnog govora.

Crnogorci u principu veoma cijene ljude koji lijepo i tečno govore, pod uslovom da su im strane uvrede i intrige. Svjesni su da jezik nije samo sredstvo komuniciranja, već i da predstavlja, kako Oto Jaspersen kaže, i „instrument na kome volimo da sviramo“, budući da „zanosi duhove“, ne manje od „pića“, tj. instrument „povijesnog pamćenja“ zahvaljujući kojem ljudska misao i cjelokupno ljudsko postojanje na zemlji ne mogu pasti sasvim u zaborav“, budući da se u njemu i preko njega „održava kontinuitet čovjekove svijesti o sebi i svom postojanju“. Njihovu retoriku, stoga, odlikuju još i:

- metodičnost i kritičnost, složenost i silina dramske kompozicije, uzvišena duhovnost, etičko-refleksivna izvornost i životnost;
- aktuelnost sadržaja i univerzalnost poruka;
- autonoman, atraktivan i uvjerljiv stil i autentični narodni jezik;
- neponovljivo sučeljavanje kontrasta, gradacija i simbola;
- dobar izbor i smisljena upotreba ukrasnih figura;
- izuzetan opšti doprinos vječitoj borbi čovjeka da ljudsko u njemu, ne ustukne pred iskušenjima animalnog.

Treba li, onda, da čudi zašto njemački putopisac Johan Georg Kol, stigavši u Crnu Goru, gdje se uvjerio da ona, ni izdaleka, nije onakva kakvom su mu je predstavljali (grotlo „jednog vulkana koji povremeno izbacuje svoju lavu i naokolo sve pretvara u ruševine“), s divljenjem piše: „Junštvo Crnogoraca i starih Grka odlikuju se gotovo istim crtama. Hrabri junaci se slave kod onih isto kao kod ovih. Međutim, da bi bili uvažavani, junaci moraju da budu isto tako vješti u baratanju jezikom kao i pesnicom; kako kod Grka, tako i kod Crnogoraca. Rječitost koja se, naravno, uvijek temelji na dubokoj osjećajnosti i poletnom duhu, jednako je uvažavana i kod jednih i kod drugih“?

Jezik kojim govore Crnogorci drugačiji je nego kod drugih južnoslovenskih naroda. Vladimir Bronevski to, na primjer, tumači njihovim geostrateškim položajem, pa kaže: „Radi čuvanja svoje slobode, Crnogorci su imali malo posla sa strancima, pa su sačuvali punu i korjenitu čistoću slovenskog jezika. Njihov izgovor je mekši i prijatniji nego kod Srba, Hrvata i Dalmatinaca, jer prvi miješaju slovenske riječi sa turskim, drugi sa njemačkim, a posljednji sa italijanskim“.

Da li, možda, primiti kao iznenađenje to što francuski istraživač Viala de Somijer crnogorski govor naziva „jezikom heroja“, za koji kaže da je „u isto vrijeme raskošan i lakonski, krepak i milozvučan“?

Može li se smatrati pretjeranim laskanje Crnogorcima, kad ovaj vispreni Francuz za njih konstatuje da su „muževni, smjeli, žustri i puni zanosa govornici“, koje treba „čuti kad raspravljaju o politici i u situaciji kada je u pitanju njihov ugled, ili treba da razrade neki vojni pohod“? Nipošto, razumije se, jer za takve upitnosti nema mjesta. Ovo, svakako, ne iz razloga koje Miloš Đurić – imajući u vidu neke antičke uzore – smatra „opštim mjestima“ u govorn(ičk)oj komunikaciji malih naroda i država, u kojoj se rječitost javlja ne samo kao „i mač i štit“, kojim se napada i odbija napad, nego i kao „najutrniji put“ položaju i sreći, sticanju ugleda, časti, ljubavi naroda i naklonosti sudija. I u antici je bilo društvenih entiteta čija retorika nije imala pomenuta svojstva. Zato je za objašnjenje crnogorskog retoričkog fenomena, posebno u smislu uklanjanja s njega navedenih i sličnih upitnosti, prikladniji klasični latinski (ciceronovski) aksiom: *Qualis homo ipse est, talis est eius oratio*.

*

Mada predstavljaju tek djelimično podsjećanje na odveć dugo zanemarivani dio crnogorske društvene i državne stvarnosti, svaki od osam navedenih indikatora, na svoj način, zorno potvrđuje hipotezu ove priče o njenim univerzalnim ljudskim vrijednostima i dometima.

Drugim riječima, sve izloženo u ovoj priči daje dovoljno osnova za jedinstven zaključak:

– da uprkos svim nevoljama i iskušenjima pod čijim se teretom Crna Gora kretala na svojoj milenijum dugoj istorijskoj putanji, „crvena nit“ slobode u njoj nikada nije prekinuta;

– da se ta njena „crvena nit“ nije održala ni voljom božjom, ni nekom posebnom brigom i naklonošću velikih sila, već isključivo zahvaljujući čvrstini i kvalitetu duhovnog materijala iz kojeg je ispredena;

– da društveni i državni razvoj Crne Gore, utemeljen na potki sastavljenoj od tih i takvih niti, nije samo politička i etička vrijednost po sebi, i za sebe, nego i vrlo važna pretpostavka za ostvarivanje kako ideje njenih tekućih evropskih i evroatlanskih integracija, tako i savremeni civilizacijski razvoj uopšte.

Nalaz da je Crna Gora društvo i država sa autentičnom vrijednostima, čiji zasadi bogate evropsku riznicu političke kulture, razumije se, nikako ne znači da je ovaj prostor, za razliku od drugih, bilo kada bio pošteđen nekog od etičkih emanata i supstrata koje Platon svrstava u srednji i donji dio čovjekove psihe. Znači, međutim, da se Crna Gora, svemu uprkos, nalazi među zemljama koje ono što je najvrednije iz njihove prošlosti – najduže pamte. I da ga – u trenucima kada donose najvažnije odluke – koriste. Kao takva, ona je u svakom trenutku svog istorijskog postojanja mogla da stane uspravno pred bilo kim i da kaže: „To sam ja i to što imam – moje je!“ To njeno, pak, što je ponosno mogla da pokaže čovječanstvu, često je u ponečemu bilo drugačije, od „uobičajenog svjetskog“, ali nikad manje vrijedno, ili insuficijentno u etičkom, političkom ili bilo kom drugom iskazivanju ljudskosti i prakticiranju slobode. Naprotiv! U toj se činjenici, a ne u nekakvom

„čudu“, ili „usudu“, nalazi objašnjenje zašto se, čak i u takvoj smuti kakva je bila crnogorska, na razmeđu dvaju milenijuma, iz mnoštva zbunjenih, prestrašenih, dezorijentisanih, na razne načine frustriranih i zato spremnih na ćutanje, ili olako povodenje za svakim ko im obeća „bolju alternativu“ od vlastite države, mogao izdvojiti dovoljan broj onih koji su uspjeli da:

- odole iskušenjima Dikensonove filozofeme, da je u „smutnim vremenima uvijek najbolje činiti ono što čini gomila“, a ukoliko postoje dvije gomile – „klicati s onom koja je brojnija“;
- učvrste uvjerenje – da ono jedino, što opstanak Crne Gore u svim okolnostima i vremenima čini izvjesnim, jeste nepatvorena snaga duha njenih socijalnih i političkih subjekata, tj. njihove kulture i moralnog poretka;
- na djelu pokažu da lamentiranje nad državom kao takvom nije put za njeno izbavljenje iz teškoća, već da to jedino može biti borba protiv zala u sebi i drugim subjektima koji je čine, uključujući i one vanjske provenijencije.

Na tim osnovama utemeljeni rasplet crnogorske drame prije dvadeset pet godina, moćna je poruka kako svjetskim (vele)silnicima, tako i domicilnim mitolozima:

- da Crna Gora nije „ničija zemlja“ na koju svi „koji hoće“ imaju jednako pravo, nego država domicilnih građana na geografskom prostoru u kome su, već u vrijeme njene pojave funkcionisali, u najrazvijenijoj formi, svi najviši oblici i sadržaji onovremenog pravnog, kulturnog, socijalno-ekonomskog i političkog života;
- da Crna Gora nikada – pa ni onda kad se u oblicima i sadržajima svoje društvene organizacije razlikovala od okruženja, ili usljed uticaja izvana preživljavala teške kri-

ze i lomove – nije bila duhovno izmještena iz Evrope, niti dozvolila raznim „pokroviteljima“ i „usrećiteljima“ da je u ime viših „jednovjernih“ i „jednoplemenih“ ciljeva i interesa odvrate od nastojanja da ostane dijelom njene civilizacije;

– da postojanje Crne Gore ne određuju izvanjski činioци i interesi, već prirodni, zakoniti oblici i okviri društvene i državne organizacije ljudi koji žive na njezinu prostoru, te da potrebu za njom, kao slobodnom i nezavisnom zemljom, potvrđuje svekoliko njeno istorijsko trajanje, u kojemu je stekla i uvijek kad je trebalo – pokazala dovoljno vitalnosti i snage da se, s manje, ili više teškoća, odupre i spoljnim pritiscima i udarima i unutrašnjim opstrukcijama i destrukcijama;

– da vanjskopolitički put kojim savremena Crna Gora treba da se kreće, jeste put moderne evropske države kojoj su nezavisnost i suverenost uslov demokratske i ravnopravne saradnje i udruživanja s drugima, a ne prepreka u tom pogledu, te da onim što jeste i kako jeste, što stvara i čime raspolaže, ima uslove da na tom putu istraje;

– da između takvih intencija Crne Gore, s obzirom na karakter i kakvoću njihove utemeljenosti, i faktičkih interesa Evrope, odnosno šire međunarodne zajednice, nema – ni formalno, ni suštinski – ničega nesaglasnog;

– da bi i danas, kao što je to bilo i u vrijeme njenog nastanka, Evropa i svijet bez Crne Gore, takve kakva je, bili i slabiji i siromašniji.

Ujedno, to je dokaz – da Crna Gora, jedino onda kada je okrenuta vrijednostima na kojima je povijesno opsto-

jala, i time bitno obogatila evropsku političku kulturu, može da koncipira i realizuje politiku vlastitog razvoja – u evropskom, odnosno evroatlantskom integracionom procesu i van njega – koja bi bila, kazano riječima Ernsta Bloha, „jedno moći koje prema mjerilima mogućeg zna što hoće i hoće što može“.

II

CRNOGORSKA 1948. GODINA

Istorija je uglavnom izrekla sud o jugoslovensko-sovjet-skom sukobu iz 1948. godine, u literaturi poznatoj kao sukob Komunističke partije Jugoslavije sa Informbiroom (Kominformom). Riječ je, naravno, o ocjeni koju je bilo moguće dati na temelju raspoloživih relevantnih podataka i sa ove vremenske distance.

Postoje, međutim, i izvjesne praznine u objašnjenju participacije Crne Gore u tim dramatičnim zbivanjima. To se pogotovo odnosi na specifičnost crnogorskog diskursa iz 1948., kao i poziciju, i stav, savremene Crne Gore prema događajima od prije pola vijeka. U fokusu ove priče su upravo ta dva pitanja.

Opšta pozicija Crne Gore u jugoslovenskom sukobu sa staljinizmom 1948.

Kao dio jugoslovenske zajednice (tada formalno i faktički jedinstvene i u državnom, i u političkom i u ideološkom smislu), Crna Gora je prošla kroz sva iskušenja jugoslovenskog sukoba sa staljinizmom. Jednako je, kao i ostale jugoslovenske republike:

– bila sudionik u „inkriminisanim radnjama“ koje su, početkom 1948. godine, namah postale predmetom žestoke

osude „jugoslovenskog revizionizma“ od strane vrha SK-P(b), na čelu sa Staljinom;

– našla se u poziciji onog ko se nenadno i nevoljno, ali i neizbježno, morao sukobiti sa glavnim partnerom i osloncem u, kako se vjerovalo, zajedničkoj borbi za ostvarivanje istih ciljeva;

– izlaz iz te naizgled beznadežne situacije nije mogla da traži u kompromisu sa ideološkim i političkim racionalizacijama protivničke strane, nego u udaljavanju od ovih, tj. u traženju zbiljske alternative „lagerskom socijalizmu“; u otklonu od politike hegemonije i diktata bila motivisana sviješću o potrebi uspostavljanja međunarodnih odnosa u kojima se, kako je govorio Tito (1949), „umjesto potčinjavanja malih naroda velikima, poštuje pravo svakog naroda da sam slobodno odlučuje o svim za sebe važnim pitanjima, pa i o tome hoće li se i kada udružiti sa nekim drugim narodom, ili otcijepiti kad to zajedništvo više ne bi bilo u njegovom interesu;

– u tom sukobu bila na onoj strani (jugoslovenskoj), koja je, mada i sama sklona autoritarizmu, svoje pravo na samostalnost i ravnopravnost, tj. na sopstveni izbor puta razvoja, morala da brani od ultraautoritarnih pobornika ideje „jednog puta“, koji je tobože „nepogrešivo“ trasirala „prva zemlja socijalizma“;

– odbranu toga svog prava morala da plati veoma visokom cijenom dugogodišnje ekonomske blokade i drugih mjera državnog pritiska od strane Sovjetskog Saveza i zemalja njegovog istočnoevropskog „lagera“, usljed čega je snosila ne samo izuzetne materijalne gubitke, zastoje u ekonomskom razvoju i radikalno zaoštavanje socijalnih problema, nego i teške političke, psihološke i druge lome, uključujući i ljudske živote;

- prošla sva kroz sva iskušenja i muke unutrašnjeg ideološkog, političkog, psihološkog i etičkog prestrojavanja od disciplinovanog prihvatanja boljševičke paradigme socijalizma do principijelnog razlaza s njom;
- tadašnjim svojim unutrašnjim promjenama (orijentacijom na samoupravljanje), i spoljnim učincima (ideološkim osporavanjem funkcije „rukovodećeg centra“ i faktičkim izmicanjem njegovoj kontroli, napravila prve važne korake kako u razaranju političko-pravnih, socijalno-ekonomskih, ideoloških i psiholoških osnova staljinizma, tako i u prevladavanju hladnog rata i blokvske podijeljenosti svijeta;
- tim svojim angažovanjem, ma koliko se ono danas doimalo i kao promašena investicija (budući da više nema ni „one“ Jugoslavije, ni „socijalističke republike“ Crne Gore), dala krupan doprinos utemeljenju ne samo onovremenim, nego i kasnijim procesima u svijetu, u kojima su autoritarne i konfliktne alternative neumitno uzmicale pred novim demokratski izvedenim solucijama partnerstva, tolerancije i suživota različitih.

Specifičnost crnogorske 1948

U Crnoj Gori se sve ovo, ipak, prelamalo na jedan poseban način. I to ne samo u smislu pojavnne atipičnosti pojedinih procesa i odnosa, već i u pogledu njihovih drugačijih konotacija. S tog stanovišta se može govoriti o tri bitne specifičnosti crnogorske 1948.

Prva specifičnost ogledala se u tome što su Crna Gora i Crnogorci vidno prednjačili u brzini, intenzitetu i masovnosti reagovanja na sovjetski pritisak.

Crna Gora i Crnogorci su se, naime, prvi „uskomešali“ pred „naletom oluje sa istoka“, i to čak toliko da se na samom početku sukoba, dok on još nije bio ni objelodanjen, gotovo polovina crnogorskog partijskog rukovodstva (tada Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru) izjasnila protiv oponiranja Staljinovim kritikama i zahtjevima, tj. protiv pružanja otpora sovjetskom pritisku (slično je postupila i grupa crnogorskih visokih vojnih rukovodilaca).

Crna Gora je bila prva po (apsolutnom i relativnom) broju partijskih i državnih funkcionera koji su se ili otvoreno opredijelili za sovjetsku stranu u sukobu ili se kolebali u tom pogledu.

Crna Gora je prednjačila i u (relativnom) broju ukupno evidentiranih pobornika sovjetske politike, odnosno lica za koja se sumnjalo da naginju sovjetskoj strani: u Jugoslaviji je, na primjer, bilo evidentirano 55.663 takvih lica, ili 0,32% njenog stanovništva; u Crnoj Gori je ta brojka iznosila 5.007, ili 1,16% njenog stanovništva, što je procentualno bilo četiri puta više nego u Jugoslaviji.

Crnogorci su ubjedljivo prednjačili u broju osuđivanih i hapšenih po tom osnovu: na primjer, Crnogorci su u ukupnom jugoslovenskom stanovništvu, prema popisu iz 1948., učestvovali sa 2,72%, dok su u ukupnom broju hapšenih i osuđivanih u Jugoslaviji učestvovali sa 21,13%, ili 7,76 puta više; kaznenim mjerama je, dakle, bilo obuhvaćeno 0,73% svih Crnogoraca, dok je kod prvih do njih, a to su bili Srbi, taj procenat bio nekoliko puta manji i iznosio je 0,10%.

U Crnoj Gori su oni koji su se priklonili sovjetskoj strani djelovali najorganizovanije: od jeseni 1948., alternativne partijske organizacije djelovale su u formi kružooka i ćelija

u svim jugoslovenskim republikama, a u Hrvatskoj je postojalo i ilegalno rukovodstvo republičkog ranga; u Crnoj Gori je, međutim, osim „Centralnog komiteta“, od 22 člana, bilo i više sreskih, odnosno mjesnih komiteta „nove KPJ“.

U Crnoj Gori je podrška sovjetskoj strani bila transparentnija nego drugdje: Nikšićani su, na primjer, masovno, na ulicama klicali Staljinu i izražavali želju da bude zdravo, jer „sve što radi ima pravo“; Andrijevčani su svog Mesiju prizivali stihovima „Majčin sine Molotove, rodi nam se pod Komove“; gradski razglas u Bijelom Polju redovno je emitovao program Radio Moskve, sve do kraja 1948.

Crna Gora i Crnogorci prednjačili su i u oštrim međusobnim podjelama „po IB liniji“: prvi razlazi političkih neistomišljenika u vezi s nastalim sporom bili su u Crnoj Gori, u ljeto 1948., odmah po završetku V kongresa KPJ.

U Crnoj Gori se prije nego u drugim sredinama počelo sa smjenama informbirovaca sa političkih i državnih funkcija, odnosno sa njihovim hapšenjima.

Druga specifičnost ogledala se u tome što su Crna Gora i Crnogorci žešće reagovali od ostalih, na izazove datog trenutka.

U Crnoj Gori je podrška sovjetskoj strani bila zagriženija i odlučnija nego drugdje: u inostranstvo se bježalo ne samo da bi se sačuvala glava, već i da bi se otuda bolje, organizovanije i opremljenije „djelovalo“; najveći dio onih koji su, nakon izbivanja sukoba, odbili da se vrate sa školovanja iz istočnoevropskih zemalja, nije propustio priliku da se istakne u „izvršavanju internacionalističkih obaveza“; grupna odmetanja u šumu pojedinih partijskih

rukovodstava nijesu bila samo preventivna mjera, sračunata na puko izbjegavanje hapšenja, već su, u primisljima nekih, predstavljala i svojevrstu manifestaciju „prelaska s riječi na djela“.

U Crnoj Gori je odbrana jednom ispoljenih prosovjetskih stavova bila najpostojanija i najtvrdja: četvorici crnogorskih visokih funkcionera, na primjer, nije se desilo ono što i gotovo potpunom bosansko-hercegovачkom partijskom i državnom rukovodstvu – da nakon razgovora sa čelnicima KPJ koriguju svoja prvobitna, u nekim elementima evidentno prosovjetska stanovišta.

U Crnoj Gori je ideološka i politička konfrontacija bila najoštija: gdje god je do podjela došlo, bile su gotovo krajnje, s malo prostora za razumijevanje i toleranciju i malo nade za one koji su smatrali da misliti drugačije ne znači misliti loše i neprijateljski.

U Crnoj Gori se najradikalnije zasijecalo u društveno tkivo radi njegove tobožnje zaštite od informbirovske opasnosti: u tom pogledu je rigorozno primjenjivan princip tzv. kolektivne odgovornosti, koja je podrazumijevala ne samo obavezu porodice na „budnost“ u odnosu na svoje „sumnjive“ članove, već ponekad i odricanje od ovih; bojkot informbirovskih porodica, prema opasci Blaža Jovanovića iz novembra 1949., bio je veći od onoga koji je u toku NOB primjenjivan prema „četničkim kućama“.

U Crnoj Gori se daleko najbrutalnije postupalo sa hapšenima i osuđivanima: primjenjivane su najgrublje mjere pritiska u istražnom postupku radi iznuđivanja priznanja i najstrože kazne u zatvorima.

U Crnoj Gori je, najzad, sporije nego drugdje teкао proces političke i građanske rehabilitacije ne samo onih koji su bili osuđivani, nego i onih koji su bili evidentirani kao sumnjivi, ali su, zbog nedostatka dokaza, „puštani ispod istrage“: vremenom je mnogima od njih omogućeno da se uključe u sve društvene tokove, da se afirmišu u raznim oblastima rada i stvaralaštva, pa čak i da steknu ugled i priznanja, ali nikome nije nikada sasvim zaboravljeno da je bio „informbirovac“; ni uspomena većine ovih na svoju „informbirovsku prošlost“ nije nikada izbljedjela, i to ne samo zbog nevolja i muka koje su preživjeli, već i zbog uvjerenja da su se takvim svojim opredjeljenjima svrstali uz pravoga i žrtvovali za pravu stvar.

Treća specifičnost, direktno prouzrokovana prvima dvije-
ma, ogledala se u natprosječno teškim posljedicama sukoba iz 1948. u Crnoj Gori.

Uz ostale probleme i iskušenja koja je taj događaj donio, više ili manje svim njegovim akterima s jugoslovenske strane, Crnu Goru je naročito pogodila „diferencijacija“ između, s jedne strane pobornika jugoslovenskog ideološkog i političkog diskursa i, s druge strane, pristalica sovjetske politike. Mada formalno izrazito ideološka i politička, „diferencijacija“ se nije odnosila samo na te sadržaje, već je, objektivno i subjektivno, imala i niz drugih važnih socijalno-ekonomskih, psiholoških i etičkih implikacija. Kao takva, uveliko je nadilazila brojčane okvire evidentiranih i kažnjavanih „po IB liniji“ i njima nametnute proporcije (u odnosu na ukupni broj stanovnika i slično). Nekim od mnogobrojnih aspekata te „diferencijacije“ bio je zahvaćen znatan dio ne samo političke i intelektualne elite, već i svih slojeva crnogorskog društva.

Ekstremna identifikacija sa protagonistima dviju međusobno sukobljenih „socijalističkih opcija“ i način na koji su iz toga izvlačene odgovarajuće konsekvencije, otvorili su Pandorinu kutiju. Crna Gora se tako, na samom početku realizacije projekta „novog (što je trebalo da znači: demokratskog, slobodnog, ravnopravnog i u svakom pogledu naprednog) društva“, ponovo suočila sa starim problemima i iskušenjima. Umjesto povjerenja, solidarnosti i uzajamnosti, kao temeljnih referenci očekivane svijetle budućnosti, zapljusnuo ju je snažan talas novih podjela i konfrontacija.

„Diferencijacija“ je zadala veoma snažan udarac radnom i stvaralačkom potencijalu crnogorskog društva i još više ga prikovala za filozofiju življenja od strane pomoći i žrtvovanja za tuđi račun.

Izbor strane u procesu pregrupisavanja i novog raspoređivanja snaga društvene moći bio je izuzetno važan, a tokom nekoliko godina i jedini kriterijum za određivanje gotovo svih važnih referenci čovjekovog društvenog i privatnog života. Od ideološke i političke podobnosti, koja je u tom procesu atestirana, zavisilo je ne samo to hoće li se imati i zadržati određeno mjesto u hijerarhijskoj ljestvici vlasti, i njemu odgovarajuće materijalne i druge privilegije, već i to kakav će biti nečiji elementarni radni i građanski status. Usljed toga, ovaj proces je više okupirao individualnu i kolektivnu pažnju nego mnogi drugi važni poslovi i obaveze, uključujući i one koji su se odnosili na magistralna pitanja društvenog razvoja. I ne samo to. Činjenica da je u tom procesu jedna strana promovisana na račun radikalnog potiskivanja druge, imala je za posljedicu faktičku demobilizaciju, ili čak potpuno uništavanje ogromnog

dijela raspoloživog kadrovskog i intelektualnog potencijala. Više hiljada osumnjičenih i hapšenih, među kojima i znatan broj đaka i studenata, bilo je i fizički izdvojeno iz rada i reprodukcije: godine 1952., broj zapošljenih u društvenom sektoru bio je manji nego 1948.; u istom periodu udio aktivnog u ukupnom stanovništvu relativno je opao za 0,45 indeksnih poena. Sliku te opore stvarnosti dopunjavali su oni koji su se, „siti svega“, ali i iz straha da sami ne postanu žrtvama neke nove političke ili ideološke razdiobe, ili sasvim „sklonili“ iz matice društvenih procesa, radno se angažujući samo iz nužde i krajnje uzdržano, ili se „priklonili kome treba“. Lišena sposobnosti da odredi podnošljivu granicu, i cijenu, „diferencijacije“, Crna Gora je iz nje izašla vidno osakaćena.

Posljedice „diferencijacije“ bile su utoliko teže što ona nije vršena u odnosu na neko konkretno sopstveno pitanje ili problem, i s jasnim ciljem koji se u vezi s tim želi postići. U pitanju je bio sukob lojalnosti nekim „višim“, svakako važnim, ali i prilično opštim ciljevima. Sporenja nijesu sezala dalje od pretenzije da se (do)kaže koja je od sukobljenih strana u pravu i zašto bi za njom trebalo bespogovorno ići. Niti je ko pomišljao da bi se Crna Gora, sticajem okolnosti, jednom možda mogla naći i izvan tog konteksta, niti je bilo pokušaja da se, makar samo principijelno, s nekog strateškog aspekta, problematizuje bilo koje njeno krucijalno pitanje. Nije postavljeno čak ni ono pitanje koje je sama priroda sukoba iz 1948. tako snažno i neopozivo nametala, a to je: može li Crna Gora biti stvarno ravnopravna, a živjeti od pomoći drugih, pa makar se radilo i o „prirodnoj, sistemski regulisanoj solidarnosti u okviru bratske zajednice“? Za Crnu Goru u tom pogledu nije bilo od velikog značaja ni to što je sukob iz 1948. nastao upra-

vo zbog problema odnosa između „velikog“, koji je davao „bratsku pomoć“ i „malog“, koji je tu pomoć primao, ni to što je ona sama u tom sukobu, po cijenu žrtvovanja dijela sopstvene materijalne i ljudske supstance, oficijelno branila pravo „malog“ na samostalnost i nezavisnost. Umjesto da makar dio tih poruka i pouka sukoba iskoristi za promišljanje sopstvene pozicije, Crna Gora se prepustila matici jugoslovenskog zajedništva, očekujući da ova, svojom logikom, rješava i njene probleme. Za razliku od Slovenaca, koji su pitanje prava da faktički samostalno odlučuju o svojim vitalnim interesima postavili već 1944., i više ga nijesu nikada deaktivizovali, Crnogorci to nijesu učinili ni u vrijeme kada su uslovi za to bili uveliko sazreli. Potpuno se predajući idealima strane za koju su se opredijelili, Crnogorci nijesu obraćali pažnju na to što će od njih za njih same ostati, koliko će i kakva biti cijena tog davanja i ko će ovu plaćati. Stoga je Crna Gora iz ove „diferencijacije“ izašla sa manje svijesti o onom dijelu sopstvenog bića i interesa u zajedničkom, nego je imala u vrijeme stvaranja druge Jugoslavije. Bio je to korak bliže tački na kojoj se, u zanosu „opšteg uspjeha“, relativno lako gubi državni i nacionalni identitet i integritet.

Zašto se sve ovo dešavalo u Crnoj Gori?

U rijetkim, po pravilu, uzgrednim osvrtima na ovo pitanje, kao glavni uzroci za natprosječna crnogorska razaranja i stradanja u posmatranim zbivanjima od prije pola vijeka, najčešće se navode: razne zavjere, nedovoljna obaviještenost, ideološka ostrašćenost, nekontrolisana primjena represivnih mjera, karijerizam, vrbovanja i potkupljivanja, karakterne osobine Crnogoraca i njihova emocionalna vezanost za Rusiju. Neki od tih faktora su

svakako imali uticaja na profilisanje i dimenzioniranje pomenutih crnogorskih specifičnosti. No, taj uticaj nije bio ni jedini, ni presudan. Dakako, ni karakterističan samo za Crnu Goru.

Priča o raznim zavjerama (zapadnih imperijalističkih agentura protiv komunizma; katoličanstva protiv slovenstva, srpstva i pravoslavlja; saveznih vojno-političkih struktura protiv crnogorskih kadrova i slično), kao glavnom uzroku dramatičnih previranja u Crnoj Gori, naprosto, nije tačna. Ovo, naravno, ne znači da su svi na Zapadu voljeli komunizam ili Slovene, da su svi jugoslovenski katolici ljubili srpstvo i pravoslavlje i da su svi u jugoslovenskim vojno-političkim vrhovima bili zadovoljni zbog relativno visokog procenta Crnogoraca u njima. Ti animoziteti, međutim, čak i da su bili ekstremni, nijesu mogli bitnije uticati na posmatrana crnogorska gibanja iz najmanje tri razloga.

U prvom redu, „zapadne agenture“ (konspirativisti pod tim pojmom obično podrazumijevaju komplot koji čine CIA i Vatikan) nijesu imale nikakav razlog da bilo kada, pa i u vrijeme jugoslovensko-sovjetskog sukoba, oštricu svoje subverzivne djelatnosti više usmjeravaju prema Crnoj Gori, nego prema ostalim jugoslovenskim republikama. No, čak i da je kod njih bilo takvih ambicija, učinak bi im bio jako mali, budući da su za sukob saznale tek krajem juna 1948. godine. Pa i tada zapadni analitičari i stratezi nijesu bili sigurni da li je u pitanju stvarni sukob, ili se možda radi o „porodičnoj ujdurmi“, sračunatoj na postizanje nekih posebnih ciljeva. Stejt department je, na primjer, tu dilemu riješio tek u februaru 1949., kada je strategiju *Watchful waiting* (Budno pratiti i čekati) zamije-

nio strategijom *Keeping Tito afloat* (Održati Tita na vlasti) i odlučio da se, na svoj način, aktivnije uključi u zbivanja u Jugoslaviji. „Diferencijacija“ je i bez toga bila započela i tekla onako kako je Zapadu najviše odgovaralo: bila je u funkciji odvajanja Jugoslavije od „lagera“ i nije dovela u pitanje njen teritorijalni integritet i državni suverenitet.

Zatim, Crna Gora se u vrijeme sukoba iz 1948. nije identifikovala ni sa srpstvom, ni sa pravoslavljem, da bi to bio povod da se kroatokatolički krugovi iz zapadnih jugoslovenskih republika više interesuju za nju, nego za zbivanja na svom domicilnom prostoru. No, da ti krugovi i jesu imali kakav poseban interes za Crnu Goru, ne bi ga mogli ispoljiti kao organizovani uticaj. Oni tada takvo nešto nijesu mogli ni doma, a kamoli drugdje. Da su mogli, oni bi svoj antikomunizam prije izrazili u domaćim, nego u inim prijeporima. U tom pogledu je, takođe, indikativan podatak da je u ukupnom broju hapšenih Crnogoraca (3.439) UDB Hrvatske učestvovala sa 1,92%, UDB Slovenije sa 0,43%, UDB Srbije sa 10,41%, UDB Makedonije sa 0,08%, UDB BiH sa 2,86%, UDB Crne Gore sa 47,96%, UDB Beograda sa 3,90%, UDB FNRJ sa 4,64%, KOS JNA sa 27,48% i ostali sa 0,86%.

Najzad, nema dokaza da je natprosječno stradanje crnogorskih kadrova „po IB liniji“ bilo plod zavjere protiv Crnogoraca. To što je bilo relativno mnogo više Crnogoraca nego drugih koji su evidentirani i kažnjavani, prije se može smatrati odrazom njihove procentualno velike zastupljenosti u jugoslovenskim vojno-političkim rukovodstvima, odnosno izrazom njihove sklonosti ka brzim i otvorenim iskazivanjima osjećanja i opredjeljenja, nego posljedicom neke specijalne paske nad crnogorskim ka-

drovima. Crnogorci nijesu ni sumnjičeni, ni „evidentirani“ kao informbirovcima po drugačijim kriterijumima nego ostali. S njima se jednako dugo i uporno razgovaralo, radi eventualne promjene uvjerenja i opredjeljenja. Niti su optuživani i osuđivani drugačije od ostalih, niti su im kazne bile vremenski duže i teže: u Jugoslaviji je bilo 68,82% administrativno kažnjavanih, a u Crnoj Gori 69,10%; u Jugoslaviji je bilo 26,96% sudski kažnjavanih, a u Crnoj Gori 27,62%; u Jugoslaviji je bilo 4,20% koji su kaznu izdržavali u ustanovama sa posebnim tretmanom, a u Crnoj Gori 1,26%; u Jugoslaviji se 2,90% kažnjavanih nije vratilo sa izdržavanja kazne, a u Crnoj Gori 2,00%. Poslije inspekcije ekipe CK KPJ, u aprilu 1949., u Crnoj Gori je znatno intenzivirana akcija „na suzbijanju i likvidaciji informbirovaca i informbirovštine“. To je uslovalo da u Crnoj Gori 1949. bude uhapšeno 1.066 lica, ili 13,8 puta više nego 1948., kada je uhapšeno 77 lica. No, tada je to bio opštejugoslovenski trend: u Jugoslaviji je 1949. uhapšeno 6.260 lica, ili 38,43% ukupno hapšenih „po IB liniji“, što je bilo dvanaest i po puta više nego 1948., kada je uhapšeno 501 lice. Ni tu, dakle, „zaoštavanje s vrha“ nije natprosječno pogadalo Crnu Goru.

Neobaviještenost o suštini i mogućim implikacijama sukoba imala je izvjestan uticaj na pomenutu crnogorsku „diferencijaciju“. U Crnoj Gori je akcija na upoznavanju građana sa partijskim materijalima i stavovima imala pretežno manifestacioni karakter, tako da se više insistiralo na izjašnjavanju „za“ i „protiv“ jedne od sukobljenih strana, nego na bilo čemu drugom. To je svakako otežalo ionako složen posao na objašnjavanju suštine sukoba, koja je bila utoliko interesantnija što se radilo o radikalnom razlazu upravo onih dviju komunističkih partija za koje

se vjerovalo da se više i uspješnije od ostalih bore za istu „svetu stvar“. Toga je bio svjestan i CK KP Crne Gore, na čijem je Drugom plenumu (u februaru 1949) konstatovano da ni nakon godinu i po dana „narod na terenu u potpunosti ne poznaje suštinu sukoba“. No, u Crnoj Gori situacija u tom pogledu nije bila ništa drugačija nego u ostalim jugoslovenskim republikama. Upoznavanje građanstva sa novonastalom situacijom nije počelo kasnije nego drugdje, niti je bilo uže po obimu i manje kvalitetno. Stoga u Crnoj Gori faktor (ne)obaviještenosti nije mogao proizvesti veće negativne posljedice, nego ih je proizvodio drugdje u Jugoslaviji. To tim manje, što je crnogorsko partijsko rukovodstvo bilo od početka u toku stvari (što potvrđuju i pojedinačne pismene izjave svih njegovih članova, date 12–13. aprila 1948) i što je, do sredine jula 1948., cjelokupno partijsko članstvo u Crnoj Gori bilo upoznato sa sadržajem svih relevantnih dokumenata (pismima CK KPJ i CK SKP-b, Izjavom CK KPJ, rezolucijama PK KPJ za Crnu Goru, od 13. aprila i 2. jula, te odlukama V kongresa KPJ). „Diferencijacija“ je počela dvije nedjelje kasnije i to najprije među onima kojima su pomenuti dokumenti bili dostupni.

To što su u crnogorskoj „diferencijaciji“, pored ostalog, žustro branjena i različita ideološka stanovišta, nikako ne znači da je ideološka ostrašćenost bila njena okosnica. Niti su crnogorski informbirovci više od drugih razumijevali, prihvatili i koristili ideološku komponentu kritike „revizionizma“, niti su crnogorski antistaljinisti više od drugih pronicali u suštinu „državnog socijalizma“ i zavisno od tih spoznaja određivali sopstvenu strategiju. Čak bi se moglo reći da su u tom pogledu i jedni i drugi prilično zaostajali za aktivistima u većini ostalih jugoslovenskih republika. Oni su natuknice ideološke naravi samo stra-

stvenije i transparentnije koristili u propagandne svrhe ili kao sredstvo kamuflaže. To je jednako važno za one koji su se, radi dokazivanja tobožnje svoje „pravovjernosti“, služili floskulama informbirovske ideološke propagande, kao i za one koji su, u istu svrhu, rabili suprotne ideje. Ukoliko su i jedni i drugi u tom pogledu duže istrajavali u korišćenju pojedinih omiljenih sadržaja iz antipodnih propagandnih arsenala, utoliko su više pokazivali svoju dogmatsku i doktrinarnu zaslijepjenost. Da ideološka komponenta nije nikada bila posebno važan činilac u takvim sporenjima, pokazalo se i kasnije. Eklatantan primjer u tom pogledu predstavlja pokušaj informbirovske emigracije iz istočnoevropskih zemalja da „krizu lijevog identiteta“ riješi „seljenjem revolucije na Zapad“ i sklapanjem savezništva sa ustaškočetničkom emigracijom („Srpski narodni odbor“ je, na svom kongresu u Detroitu, početkom maja 1970., odbacio takvu mogućnost). Slično se desilo i prije desetak godina, kada su se mnogi „zakleti“ staljinisti i titoisti spremno priključili „antibirokratskim revolucionarima“, uprkos činjenici da su ovi potiskivanje „crvene bande“ sa istorijske scene smatrali svojim prvim i najvažnijim zadatkom.

U Crnoj Gori se u pogledu korišćenja represivnih mjera kao sredstva „ubjeđivanja“ i „prevaspitavanja“ evidentiranih ili hapšenih informbirovaca, ne samo pretjerivalo, već i išlo iz krajnosti u krajnost. Tako je politika spašavanja ljudi, karakteristična u drugoj polovini 1948., već naredne godine zamijenjena nekontrolisanim akcijama represivnih organa. UDB je, prema procjeni Andrije Mugoše, iznijetoj na Trećem plenumu CK KP Crne Gore (3. februara 1950), „stvarno bila najaktivniji organ Partije koji se borio protiv Informbira u Crnoj Gori“. Aktivnost UDB

na otkrivanju i suzbijanju „informbirovštine“ obilovala je prekomjernim nasiljem, a u nekim sredinama, kako Blažo Jovanović kaže (29. novembra 1949), bila je i krajnje neselektivna, „kao da su tamo sve sami informbirovski elementi“. Optužbe za izdaju bez dokaza, olaka hapšenja i brutalni istražni postupci izazivali su strah, osjećaj pravne nesigurnosti i rezignaciju, ali i revolt i revanšizam. Ipak, ne toliko da bi to, samo po sebi, bitnije uticalo na tok i ishodišta „diferencijacije“. Djelatnost represivnih organa u Crnoj Gori nije bila ni radikalnija, ni obuhvatnija nego drugdje. Procenat hapšenih i osuđivanih u odnosu na broj evidentiranih u Crnoj Gori je bio manji 7,65 indeksnih poena nego u Sloveniji, a svega 3,10 indeksnih poena veći nego u Bosni i Hercegovine. Isto tako, procenat hapšenih od strane UDB bio je veći u Bosni i Hercegovini (za 11,65 indeksnih poena), Hrvatskoj (za 6,89 indeksnih poena) i Makedoniji (1,22 indeksna poena), nego u Crnoj Gori (gdje je iznosio 81,00%).

Karijerizam je mogao biti jedan od faktora „diferencijacije“. U Crnoj Gori je bila veoma izražena nesrazmjera između broja onih koji su, na osnovu ratnih i revolucionarnih zasluga, tražili odgovarajuće mjesto u organima vlasti ili predstavničkim tijelima, i mogućnosti da se njihove želje i ambicije ostvare. Dio crnogorskih vojnih i političkih kadrova u saveznim organima takođe nije bio zadovoljan svojom pozicijom u tamošnjim hijerarhijskim strukturama. Razlozi za neka od tih nezadovoljstava nalazili su se i u činjenici da su vrednovanja zasluga već bila počela da poprimaju karakter najrazličitijih, često jako velikih privilegija. „Diferencijacija“ je pružala priliku mnogima da, uklanjanjem onih koji su im „stajali na putu“, „otvore prolaz“ do projektovanih ili priželjkivanih položaja. Bez

sumnje, neki su tu priliku i iskoristili, i to bi mogao biti jedan od razloga što su učesnici rata i vojni i politički funkcioneri raznih nivoa činili 3.289 od ukupno 5.007 svih evidentiranih i hapšenih informbirovaca u Crnoj Gori, ili 65,69%. No, ta grupacija u Crnoj Gori relativno nije bila veća nego u Jugoslaviji. Jer, kad bi joj se pridodali i svi Crnogorci evidentirani i hapšeni izvan Crne Gore, opet bi njen udio u strukturi ukupno evidentiranih i hapšenih bio veći od uporednog jugoslovenskog za samo 1,72 indeksna poena. Ta razlika je odveć mala da bi se, u nedostatku drugih relevantnih pokazatelja, mogla smatrati dovoljnim za zaključak o nekom izrazitom uticaju karijerizma na „diferencijaciju“ u Crnoj Gori.

Vrbovanja, ucjenjivanja i potkupljivanja uobičajena su i česta pojava u situacijama kakva je bila ona 1948. Logično je pretpostaviti da je toga tada bilo i u Crnoj Gori. Organizovana djelatnost istočnoevropskih propagandnih centra i njihovih ekspozitura, s jedne strane, i spremnost ne malog broja Crnogoraca da na „dobru ponudu“ reaguju „pozitivno“, s druge strane, vjerovatno nije bila bez rezultata. No, nema preciznih uvida u razmjere te pojave i njen mogući uticaj na tok i karakter „diferencijacije“. Podatak da je 1.250 jugoslovenskih građana bilo zavrbovano za špijunske poslove, ne govori mnogo u tom pogledu: odnosi se na samo jednu kategoriju zavrbovanih i ne otkriva obim „crnogorske participacije“ u tom poslu.

Donekle specifična psihička svojstva i karakterne osobine građana Crne Gore, dali su izvjesnu „aromu“ njihovoj međusobnoj „diferencijaciji“, ali ovu nijesu ni izazvali, ni bitnije opredijelili. Viteško načelo „čuvati drugoga od sebe“ nije manje funkcionisalo nego ranije, barem kod onih koji

su ga se uvijek pridržavali. Sindrom „zlo mrznome činjet ne možemo...“ nije bio prisutniji nego u drugim za njega povoljnim prilikama, i kod drugih. Violentnost jeste došla do punog izražaja, ali ne izrazitije nego kod drugih žitelja dinarskog područja. Etički imperativ, da se drži jednom izabrana strana, nije snažnije pulsirao nego drugdje (polovina članova PK KPJ za Crnu Goru nije ostala na svom početnom, čak i pismeno deklarisanom, projugoslovenskom kursu). Atavizam rodačko-bratstveničke identifikacije nije proizvodio bitno drugačija opredjeljenja i ponašanja od onih u sredinama gdje je ovaj bio manje izražen, uključujući i sporenja i podjele među najbližim krvnim srođnicima ili unutar bračnih zajednica. Osvetoljubivost, zavist, taština i lakoća mijenjanja ekstremno različitih raspoloženja jesu učinili svoje, ali ne više nego u sličnim prilikama i prije i poslije 1948., i ne izraženije nego na drugim jugoslovenskim prostorima.

Fama o dubokoj emocionalnoj vezanosti Crnogoraca za Ruse, odnosno iskonskoj i istorijskoj, prisnoj i neraskidivoj povezanosti Crne Gore sa Rusijom, tradicionalno prisutna kod ne malog broja Crnogoraca, korespondirala je sa kominternovskim sloganima o internacionalizmu i odlučujućem doprinosu i ulozi Sovjetskog Saveza u stvaranju novog, boljeg i pravednijeg svijeta. Takva shvatanja su, naravno, morala da se odraze na „diferencijaciju“, budući da se ona, jednim dijelom, vršila i oko procjene koliko treba da bude ruska podrška i pomoć da bi se osigurao sopstveni socijalistički razvoj. Ipak, crnogorska odanost idealu sveslovenskog jedinstva s Rusijom na čelu, čak ni sa kominternovskim ideološkim injektivima, nije bila odveć čvrsta i naročito postojana. Dramatični poziv da se s Rusijom bude u dobru i u zlu više je ličio na eho epsko-folklor-

ne patetike, nego što je imao prizvuk istinskog uvjerenja u smisao alternative koju nudi. Kao takav, on ne samo što nije bio ozbiljno konkurentan vibracijama koje su dolazile sa druge (jugoslovenske) strane, nego ni u svijesti većine onih koji su ga formalno slijedili nije bio ništa drugo do „zgodan“ ideološki plašt, kojim su, svjesno ili nesvjesno, pokrivali i prikrivali razloge i motive i nekih drugih svojih konkretnih opredjeljenja i činjenja. Onog trenutka kada više nije mogla da služi u te svrhe, ta krilatica je napuštena i od znatnog dijela njenih najžešćih pobornika – IB emigranata u istočnoevropskim zemljama, čija se većina, nakon izvjesnog poboljšanja odnosa između Jugoslavije i SSSR, počela vraćati doma ili seliti na Zapad.

U sjenci navedenih momenata i elemenata nalazi se jedno pitanje koje je, čini se, važnije od svih njih zajedno. Riječ je o faktičkim ekonomskim, socijalnim i drugim prilikama u Crnoj Gori na početku njene „socijalističke izgradnje“, odnosno o uticaju ovih na moguća ponašanja ljudi u sukobu i inače.

Usud male, nerazvijene zemlje pratio je Crnu Goru i u trenutku kada je trebalo da se „zauvijek rastane sa prošlašću“. Pripadništvo pobjedničkoj strani u okončanom svjetskom ratu, pozicija formalno ravnopravnog konstituenta nove jugoslovenske državne zajednice i svrstanost uz, kako se vjerovalo, perspektivni i „nepobjedivi front socijalističkih snaga“, nijesu automatski promijenili njeno biće i bitak. Naprotiv, sa „novom stvarnošću“ Crna Gora se sreća u svojoj staroj košuljici: kao privredno nerazvijena, sa niskim opšteobrazovnim nivoom stanovništva i preovlađujućim patrijarhalnim mentalitetom. Bez sopstvenih razvojnih planova, stručnih kadrova i finansijskih sredstava,

sa dva i po puta manjim učešćem industrije u nacionalnom dohotku po glavi stanovnika (godine 1947., u Crnoj Gori je taj udio iznosio 9,50%, dok je u Jugoslaviji iznosio 24,90%), agrarno prenaseljena (165 poljoprivrednika na 100 hektara obradive površine), sa najnižim prinosima u poljoprivrednoj proizvodnji i saobraćajno izolovana od izvora sirovina i tržišta, Crna Gora je bila ubjedljivo najnerazvijeniji dio nove zajedničke države. Takva Crna Gora nije mogla da riješi nijedan svoj vitalni problem bez znatnije materijalne i druge pomoći sa strane. Otuda nije nimalo iznenađujuće što je svijest crnogorske avangarde (tada uobičajeni naziv za KP) – u kojoj je bez škole, ili sa četiri razreda osnovne škole, bilo 78,26% sekretara, 74,49% članova biroa osnovnih organizacija, 86,40% članova mjesnih i 47,09% članova sreskih komiteta – bila na nivou prosječne empirijske svijesti građana Crne Gore, kojoj su u najvećoj mjeri odgovarali administrativni centralizam, na unutrašnjem, i internacionalistička solidarnost, na spoljnom planu. Prvo je, uz pretpostavljenu racionalnost i efikasnost, trebalo da donese „zajedničku brigu i odgovornost“ za razvoj Crne Gore, a drugo da obezbijedi neophodnu stranu (u prvom redu rusku) pomoć u rješavanju ogromnih ekonomskih problema. Ovo dvoje, u kombinaciji sa poimanjem socijalizma kao beskonfliktne društvene zajednice, pogodovalo je stvaranju uvjerenja da se Crna Gora, priklanjanjem toj formuli, primakla definitivnom rješenju svojih egzistencijalnih pitanja. Rušenje te vizije, koju je izazvao sukob, za mnoge je bilo isto što i nestanak svijeta, u koji se vjerovalo i za koji su vezivane sve nade u sopstveni spas i prosperitet. Takav utisak snažno je pojačavala činjenica da je redukovanje Petogodišnjeg plana na tzv. plan ključne kapitalne izgradnje, do čega je

došlo zbog ekonomske blokade sa Istoka, smanjilo učešće jugoslovenskih dotacija budžetu Crne Gore sa 79,20%, u 1946., na 29,90%, u 1952. Nacionalni dohodak po glavi stanovnika opadao je po stopi od 6% godišnje i 1952. je bio znatno manji nego 1947. Sve to, zajedno s drugim krupnim problemima izazvanim potrebom „oslanjanja na sopstvene snage“ (neuspjeh kolektivizacije, prinudni otkupi i odlasci na „dobrovoljne“ radne akcije, nedostatak elementarnih prehrambenih proizvoda), učinilo je da godine sukoba u Crnoj Gori, više nego u bilo kojoj drugoj jugoslovenskoj republici, budu godine teških lomova i posrnuća. U središtu tih, na momente košmarnih zbivanja, nije bio sukob pukih ideoloških koncepcija ili romantičarskih zanosa bilo koje vrste, već ideološki kodovani i romantizmima donekle zamagljeni sukob egzistencijalnih interesa. Građani Crne Gore, lišeni više od ostalih, ne samo mogućnosti da sami rješavaju svoje životne probleme, već i svijesti da je to isključivo njihov posao, tih godina su proživljavali (i lomili u sebi i na sebi) krucijalnu dilemu: kome se prikloniti da bi se opstalo. Ta hamletovska dilema nije mimoišla nijednu društvenu grupu i socijalni sloj u Crnoj Gori, tako da se među „diferenciranima“ nalazio visok procenat radnika, zanatlija, zemljoradnika, studenata i đaka (zemljoradnici su, na primjer, činili čak 39,40% svih isključenih iz KP Crne Gore „po IB liniji“). Pod teretom te dileme, proizvedene nagonskom stranom života, popuštali su i lomili se mnogi razumski, logički i etički imperativi. Hobsovski rečeno, jedini prirodni zakon koji u takvim uslovima može da bude na snazi jeste zakon egoizma. A taj zakon upućuje čovjeka samo na jedno: da sačuva sebe samoga. Zbog svega toga, „diferencijacija“ je bila emanat i pojavni oblik crnogorske životne drame, a ne obrnuto.

Posmatrana sa svoje suštinske strane, crnogorska 1948., dakle, nije bila ni nepatvoreni civilizacijski uzlet, kako su ponekad znali da kažu ideolozi „pobjedničke strane“, ni revizionistička diverzija, kako su je često objašnjavali njihovi (proinformbirovski nastrojani) oponenti. Nije bila ni puka, po sebi nastala, nekontrolisana demonstracija „divlje pameti i čudi otrovane“, ni sankrosantna komunistička ujdurma koja bi da se i drugačije završila imala isto ishodište: apokrifnu radikalizaciju ideje novog društva, koje nijednom svojom komponentom ne nadilazi logos provizorijuma, čvrsto obujmljenog raljama ekonomizma i egalitarizma. Nije bila ni spolja unesena smutnja, sračunata na to da od Crne Gore napravi Hirošimu ljudskog dostojanstva, ni puki incidentalni otklon od nekog, u principu drugačije kodovanog društvenog procesa. Jer, iracionalno i spontano, ma koliko da ga je bilo, ne dovodi u pitanje činjenicu da su zbivanja od prije pedesetak godina predstavljala specifičnu, konkretnim prilikama uslovljenu i prilagođenu inscenaciju stvarne životne drame. Bila je to, u stvari, emanacija konfliktnosti, neizbježne u svakoj maloj državi koja robuje ideji integralizma.

Cijena tog crnogorskog raspeća nije bila ni mnogo veća, niti bitno drugačija od one koju bi, u sličnim okolnostima, svako morao da plati.

Da li crnogorska 1948. još traje?

Solucija za koju se Crna Gora, u sukobu iz 1948., većinski opredijelila, bila je istorijski progresivnija od alternative. Ovo, naravno, ne zbog toga što je sopstveni „samoupravni socijalizam“ bio toliko drugačiji i bolji od sovjetskog „administrativno-birokratskog socijalizma“, da je već i

njegovo prihvatanje značilo iskorak koji, sam po sebi, sve rješava (uostalom, oba su, usljed u osnovi istovjetnih limita, jednovremeno propali). Prednost crnogorskog izbora bila je u tome što je jugoslovenski projekat društvenog razvoja, iako i dalje oficijelno „socijalistički“, odista nosio u sebi ideju: više slobode, više samostalnosti, više otvorenosti prema svijetu i više odgovornosti za sopstveni razvoj. Principijelno, ta ideja je za Crnu Goru bila utoliko prihvatljivija, što na drugi način nije mogla da se izbavi iz okova siromaštva i zaostalosti, i time otkloni opasnost da se ponovo nađe u situaciji poput one iz 1948. Faktički, međutim, Crna Gora, za razliku od ostalih jugoslovenskih republika, nije iskoristila prednosti takvog svog izbora, niti se bitnije udaljila od svoje 1948. Naprotiv, u nekim važnim aspektima svoje stvarnosti i dalje se nalazi tamo gdje je bila i prije pola vijeka.

Aktuelna pulsacija crnogorske 1948. nema samo manifestacioni karakter i ne svodi se samo na recidive prošlosti.

Ne radi se, dakle, samo o tome da se u Crnoj Gori još osjećaju izvjesna gibanja unutar onog dijela njenih građana koji su prije pola vijeka na neki način odobrili i podržali sovjetsku politiku prema svojoj zemlji, ili im se pripisalo da su to učinili. U pitanju su sasvim očekivana nastojanja ovih da ostvare dva politički i ljudski razumljiva zahtjeva: *prvo*, da dokažu kako su oni bili u pravu ili nevini, kako je jedino istočna paradigma socijalizma mogla da donese usrećenje jugoslovenskim narodima i kako su oni bili žrtve jednog barbarogenog nasrtaja na jedinu ideju progressa i jedine njene prave pobornike; *drugo*, da za svoja stradanja od društva dobiju moralnu satisfakciju i, eventualno, neku materijalnu nadoknadu (u

vidu dvostruko priznatog staža za vrijeme provedeno u zatvorima i logorima, boračke penzije i slično).

U tom smislu, nije nimalo iznenađujuće što se većina ovih građana (pa čak i mladih članova njihovih porodica) uvijek priklanja onoj opciji koja negira mogućnost i smisao opstanka i opstojanja Crne Gore van „bratskog“ gnijezda i zagrljaja.

Ne radi se toliko ni o transparentnom pokušaju crnogorskog državnog vrha prije desetak godina da napadno benevolentnim odnosom prema informbirovcima uvede ove u kolotečinu aktuelnih političkih zbivanja. Iza tobože velikodušnog oprosta Skupštine Crne Gore „svima i za sve“, nije se prevashodno nalazila ni ideja ideološke rehabilitacije ovih građana, ni nakana da im se u bilo kom pogledu, uključujući i materijalni, nadoknadi izgubljeno. U pitanju je bila politička igra, sračunata na to da se prividnom osudom svake zloupotrebe vlasti i kršenja ljudskih prava, prikrije sopstvena nedemokratska i nehumana priroda.

Najzad, ne radi se toliko ni o tome da su u Crnoj Gori korijeni staljinizma još veoma duboki, da ideologija i teorija, kolokvijalno nazvana tim imenom, ni poslije kalvarije istočnog modela socijalizma nije odveć izgubila na aktuelnosti, da se neki njegovi sadržaji, zaklonjeni maskom nove demokratske retorike, i dalje uveliko praktikuju.

Nije u pitanju ni to što se i sada, kao i 1948., borba protiv staljinizma oficijelno smatra prvim i najvažnijim kriterijumom demokratske emancipacije. Uostalom, staljinizam kao sistem otuđene birokratske vlasti, nije nikada bio specifičnost samo jedne zemlje. Pod raznim nazivima bilo ga je, i ima, svuda tamo gdje ekonomski, socijalni i drugi

momenti uslovljavaju da čovjek više zavisi od volje prvog pretpostavljenog, nego od svog čina i učinaka.

Uz ove momente, nesumnjivo indikativne za problem o kome je riječ, postoji jedan mnogo važniji, koji se može smatrati pupčanom vezom aktuelne crnogorske stvarnosti sa onom od prije pedeset godina. Riječ je o tome da je Crna Gora danas, jednako kao i onda, opterećena hipotekom duboke unutrašnje podijeljenosti i zavađenosti. Kao ni onda, ni ovoga puta nije u pitanju nesaglasnost oko mogućih varijanti njenog samostalnog puta i razvoja. Kao i onda, i sada se glavni spor vodi oko toga: kojem se zajedništvu (i podaništvu) prikloniti. U odnosu na 1948., promijenila se ideološka matrica spora (klasna komponenta je zamijenjena nacionalnom), a donekle su drugačiji i njegovi spoljni medijatori (sada su to, s jedne strane, Srbija, sa svojim projektom „definitivnog rješenja crnogorskog pitanja“ i, s druge strane, tzv. međunarodna zajednica, sa svojom strategijom „rješavanja problema u regionu“). Činjenica da sada, za razliku od prije pedesetak godina, u Crnoj Gori ima i takvih koji žele da i nju i sebe izvedu iz tog začaranog kruga, da svoje životne ciljeve i interese pretpostave žrtveničkom servisiranju tuđih „viših ciljeva“, ne daje dovoljno osnova za ocjenu da se situacija bitno promijenila. Još pretežu oni koji smatraju da njihove ambicije u pogledu slobode, samostalnosti i ravnopravnosti ne treba da sežu dalje od zauzimanja busije u besprizivnom sljedbeništvu neke i nečije integralističke ideje. Unutarcnogorske podjele dublje su i opasnije nego onda. U tom smislu, crnogorska 1948. i dalje traje.

DIO DRUGI

**ZA NEZAVISNOST
CRNE GORE**

I

ISKUŠENJA DVOČLANE FEDERACIJE

Novi („jugoslovenski“) vanjskopolitički gambit u formi dvočlane federacije, djelo je najrigidnijeg birokratsko-etatističkog sloja ranije „nomenklature“. Konvertovani autoritarci, naprasno „inspirisani autentičnom narodnom voljom“ i „poučeni starim greškama“, nude „istinsku zajednicu slobodnog i demokratskog života“ onih jedinih koji su „uvijek bili zlostavljani i zapostavljeni“. Radi se o srpskom narodu, koji ima pravo na svoju državu i treba da je stvori bez obaveze da „šlepa druge“, i kojega definitivno treba osloboditi kompleksa kolektivne krivice za sve što se dešava među Južnim Slovenima, i uopšte na Balkanu. Taj uzvišeni cilj, uvjereni su njegovi promotori, može da se ostvari kombinacijom socijalne pravde i pravne države sa rehistijanizacijom na svetosavskim osnovama i zamjenom anacionalnog „bratstva i jedinstva“ autentičnim srpskim patriotizmom. Ovu „novu razvojnu filozofiju“ zdušno prihvataju ne samo tribalistički indukovani djelovi lumpenskih masa, već i najviše kulturne i naučne ustanove Srbije i Crne Gore, uključujući univerzitete, akademije nauka, državna glasila. Uz bok ovima, ali ne na sporednoj poziciji, svrstava se Srpska pravoslavna crkva. Njeni prelati, zorno nastoje da agresivni srpski nacionalizam (koji izrasta na formuli: jedan narod-jedna vjera-jedna država)

„obogate“ klerikalizmom. Sve u skladu s učenjem svojih ideologa, koji smatraju da je svaki nacionalizam, pa i onaj „najstariji u Evropi“ (srpski), „ako je lišen vjere“, samo „jedna anomalija“ i „jedan hladni i nesigurni mehanizam“ (N. Velimirović, 1935).

Direktne akcije pučističkog tipa, zajedno sa permanentnom političkom mobilizacijom, nijesu zamjena za faktičke demokratske promjene. One, u stvari, čine samo zaklon iza koga se nesmetano uspostavlja i učvršćuje novi autoritarizam. U sjenci „događanja naroda“, insceniranog s ciljem da se gotovo farsično trošenje akumulirane „negativne energije“ predstavi kao stvarna sloboda, konstituise se nova, personalizovana, cezaristička struktura. Njen politički credo je „milom ili silom“, „institucionalno i neinstitucionalno“. Ona sopstvenu samovolju, arbitrarnost i silu, smatra jedinim kriterijumom pravde i istine, i najvišim dometom u organizaciji i funkcionisanju moderne vlasti. Ona rado govori o velikim istorijskim obavezama i poduhvatima, ali sav svoj učinak svodi na domete dnevne svrsishodnosti. Ona žestoko kritikuje kolektivizam, pripisujući ovome krivicu za „minulih pedeset godina mraka“, ali se sama opredjeljuje za neindividualne ideale i rješenja. Ona, verbalno, „preferira“ konstitucionalizam, „dopušta“ pluralizam, „uvažava“ višepartizam i „poštuje“ parlamentarizam, ali faktičke izvore vlastite moći locira izvan institucija sistema, daleko od očiju javnosti, i van domašaja demokratske kontrole. Ona „odlučno insistira“ na oslobađanju društva svake uzurpacije, straha i represije, ali ove koristi kao glavne oslonce sopstvene hegemonije. Ona ideju „moderne federacije“ rabi samo dotle dok vjeruje u mogućnost njenog korišćenja za „dokazivanje kontinuite-

ta“ i sticanje povoljnije pozicije u „poslovima sukcesije“, da bi je, čim „odradi svoje“, promptno zamijenila konceptom „savezne države“ sastavljene od regiona – „teritorijalnih jedinica sa širokom autonomijom, sa sopstvenim organima, značajnim nadležnostima utvrđenim ustavom, ali bez elemenata državnosti“ (M. Jovičić).

Ona nedostatak demokratskog legitimiteta kompenzira osvajanjima i belicizmom, i već u prvom naletu uspostavlja apsolutnu kontrolu nad svim važnijim polugama institucionalnog mehanizma, svim oblicima vlasništva i cjelokupnim društvenim kapitalom. Tako „redistribuirana“ politička i ekonomska moć proširuje se na duhovnu sferu. Govor činjenica zamjenjuje se propagandnim floskulama, ksenofobičnim vizijama i fantazmagorijama. U novom retoričkom ekskursu inicijativa znači mobilizaciju, a različitost diferencijaciju. Dijalog uzmiče pred bigotizmom i ekskomunikacijama nepoćudnih, atavistički nagoni se pretpostavljaju razumu, a smisao (i mogućnost) bivstvovanja „pravovjernih“, određuje se prema reperima konspirativizma. Duhovni dril, sračunat na slamanje volje ljudi, i zamjenu sposobnosti kritičkog rasuđivanja ideološkim sljedbeništvom i vjerničkom histerijom, implicira nacionalnu i vjersku homogenizaciju. Srpstvo, svetosavlje i ćirilica izdižu se na nivo vrhovnog dobra i jedinog pokazatelja civilizacijskih dometa. „Velika nacionalna obnova“, koja se vrši pod egidom tog „svetog trojstva“, podrazumijeva prevladavanje „etničkog haosa“ unutar nove zajedničke države.

Neizbježne implikacije te strategije su, na jednoj strani, obuhvatanje granicama nove države svih prostora na kojima žive Srbi i, na drugoj strani, zatiranje državotvornih klica kod svih nesrpskih ili nedovoljno srpskih entiteta na

njenom prostoru. Time se širom otvaraju vrata dvijema pošastima: ratu za teritorije i etnocidu.

Uspon novog prevratničkog bloka traje koliko i ofanziva za nasilno nametanje njegovog ultranacionalističkog, velikodržavnog projekta. S krahom kampanje za utvrđivanje srpskih etničkih granica u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, stvari poprimaju drugačiji tok. Pokazuje se da nacionalizam može da bude „zahvalno sredstvo“ u službi nekih društvenih grupa i socijalnih slojeva prilikom osvajanja vlasti, ili ostvarivanja drugih „posebnih interesa“, ali ne i u rješavanju međunacionalnih problema i regulisanju međudržavnih odnosa. Potvrđuje se staro pravilo da se nasilna nacionalna, vjerska ili druga integracija zakonito vraća kao bumerang, svakome ko pokuša da je (iz)vrši. Čak i ubijedeni antimarksisti uviđaju da je Marks bio sasvim u pravu, kada je upozoravao da „narod koji podjarmljuje drugi narod kuje vlastite okove“, jer se sila koju upotrebljava u tu svrhu okreće, „na kraju krajeva, protiv njega samoga“. I uvjeravaju se, na sopstvenom primjeru, da servisiranje te sile završava ekonomskim kolapsom i svekolikim drugim posrnućima samog serviseru, koji umjesto u „obećanu zemlju“, dospijeva u ralje jednog od najperfidnijih totalitarizama novijeg doba. Prepolovljeni društveni proizvod i nacionalni dohodak, duplo smanjena industrijska proizvodnja i zapošljenost, četverostruko manje realne zarade i neviđeno pogoršanje svih uslova života, zajedno sa izgubljenim ratovima, ekonomskim sankcijama i političkom izolacijom, djeluju otrežnjujuće i na najzagrižeije masovne sljedbenike „velikog prerporoda“. Njihova plebiscitarno-populistička egzaltacija počinje da uzmiče pred realnijim i racionalnijim rasuđivanjima. Jedni, osjećajući se „duboko povrijeđenim i prevarenim“ zbog „očiglednog

neizvršenja postavljenih zadataka“, okreću se protiv ljubljenskog vodstva, smatrajući ga krivim za sve i optužujući ga za izdaju. Drugi, suočeni s nerješivim problemima vlastite egzistencije, priklanjaju se logici *ubi bene, ibi patria* i žurno napuštaju manjež jahača apokalipse. Treći, zamoreni marširanjem u ešalonima „nebeskog naroda“, opredjeljuju se za nastavak puta izvjesnijim i (socijalno i ekonomski) čvršćim stazama. Četvrti, koje su talasi „velikog preporoda“ usmjerili ka uličnom biznisu i kontejnerima, ustaju „protiv svih zastava“, potvrđujući istinitost Gandijevih riječi, da „za milione koji provode život bez dva obroka dnevno, jedino prihvatljiv oblik u kome se bog usuđuje pojaviti, jeste hrana“. Sve ovo, naravno, ne znači da je prevratničko vođstvo izgubilo svaki oslonac i podršku, da je baš u njegovom slučaju iznevjerilo pravilo, po kome se jedan iracionalizam često zamjenjuje drugim, još gorim. „Antibirokratska revolucija“ je, osim ogromnog broja unesrećenih, proizvela i magnate sive ekonomije, i ratne profitere, i masu onih koji – nezadovoljni sobom, submisivni, anksiozni, netolerantni i neprijateljski raspoloženi prema „cijelom svijetu“ – kritikuju svoje vođe, ali i dalje ne vide s kim bi drugo i kojim bi drugim putem. Ipak, više nijedno spekulativno umovanje nije u stanju da razočaranu većinu podstakne na novi estatički uzlet. Povremeni pokušaji provjerenih ideologa nacionalizma i rasizma da to učine, neodoljivo podsjećaju na priču o Ibikovim ždralovima.

Sumrak ideja i političkih učinaka prevratničkog pokreta uzdrmao je do temelja njegovu centralnu građevinu – „dvočlanu federaciju“. U ulozi glavnog kritičara nove zajedničke države, našao se njen jedini faktički pobornik – Crna Gora. Nimalo slučajno, budući da je posljednje, tek dovršeno „odmjeravanje snaga“ na prostorima bivše

zajedničke države, upravo Crnu Goru učinilo glavnim gubitnikom. Od svih bivših jugoslovenskih republika, jedino je Crna Gora iz „rata za mir“ izašla sa bitno umanjenom (umjesto osnaženom i formalno i faktički potvrđenom) državnošću. Jedino je Crna Gora uvučena u zajedništvo čiju jednu od glavnih, i posve legalnih „integracionih komponenti“, čini potiranje njenog etničkog, duhovnog i svakog drugog identiteta i integriteta. To je bilo previše čak i za najveći dio onih njenih građana, čija spremnost na bezgranično žrtvovanje za ideju zajedničke države nije nikada dolazila u pitanje. Još jednom se pokazalo da je Berđajev bio u pravu: dobro je nesagledivo bez zla.

Samodestrukcija oficijelne Crne Gore, bila je bez presedana. Crnogorska vlast se dobrovoljno potčinila ingerencijama šefa druge federalne jedinice. Crna Gora je znatno više od federalnog partnera, svoja suverena prava prenijela na „savezne organe“. Bez presedana je bila i asimilatorska politika Srbije prema Crnoj Gori, sračunata na to da se, poput vjere i jezika, „sve učini zajedničkim“. Time, ipak, nijesu umanjene istorijske, kulturne, etničke, etičke, psihološke i aksiološke razlike među federalnim partnerima. *Camera obscura* očigledno nije poslužila svojoj svrsi: umjesto da ubrza proces brisanja i posljednje uspomene Crnogoraca i ostalih građana Crne Gore na njihovo autentično nacionalno i državno biće, ona je većini njih otvorila oči, probudila njihov uspavani *thymos* i uvjerila ih u pravo na nešto drugo i drugačije. Crna Gora, priklanjanjem novom zajedništvu, jeste još jednom, privremeno, skrenula sa svoje samostalne istorijske putanje, ali nije postala getoiziranim ostrvom do kojeg ne dopire nijedan civilizacijski trend i sadržaj. Ona jeste, bučno i bahato, stala uz rame jedinom federalnom partneru, ali se nije pretvorila u bogomdano

strateško uporište njegove velikodržavne ekspanzije na širem obalnom području. Naprotiv, zahvaljujući iskustvu stečenom u „ratu za mir“, postala je prostorom na kome se, uz sve početne nedoumice, kolebanja i posrtanja, rađa jedna drugačija stvarnost. To pokazuju mnogi indikatori, počev od evidentnih razlika u preovlađujućim društvenim procesima unutar dviju federalnih jedinica, preko njihovih međusobnih, sve češćih i žešćih, političkih sporenja, do najnovijih ispitivanja javnog mnjenja – gdje naspram 42% ispitanika u Srbiji, koji i dalje rješenje kosovskog problema vide u „iseljavanju Šiptara“ („Naša borba“, Beograd, 14. mart 1998), stoji blizu 50% ispitanika u Crnoj Gori, koji ne žele da ostanu u „Jugoslaviji bez alternativa“ („Pobjeda“, 23. avgust 1998). Ne radi se tu samo o otporu crnogorskog demokratskog nukleusa velikosrpskoj hegemoniji i svakom autoritarizmu i despotizmu. U pitanju je jedan, u mnogim elementima novi pristup sve većeg broja građana Crne Gore, kako procjeni vlastitog položaja i interesa, tako i ocjeni mogućih eksternih uticaja na njih. Taj *novum* ne ostavlja po strani ni naslijeđenu patrijarhalnu strukturu, ni ekspandirajuće emanate postindustrijalizma. S opštim promjenama u sistemu vrijednosti, mijenja se i pogled na načine ostvarivanja ciljeva i zadovoljavanja potreba, a drugačije se poimaju i pozicioniraju (i to ne samo u sferi religije i religijskog) i sve četiri tzv. želje Tomasa Mora: sigurnost, uzvratanje, priznavanje i novo iskustvo. Narasla potreba ljudi za odgovarajućim udjelom u stvaranju vlastitog života, a potom, jednako odgovorno, i u upravljanju društvom i državom, generira svojevrсни crnogorski protestantizam, koji se ogleda kako u uzmicanju filozofije življenja od istorijske rente „slavnih prađedova“ pred logikom ovovremenog ugleda i učinka, tako i u

napuštanju strategije zavađenosti sa svijetom i zatvorenosti prema susjedima. Na tim osnovama ostvarena samoaktuelizacija, poduprta (iskustveno potvrđenim) uvjerenjem da se mora (i može) živjeti od svog rada i zarade, rada kao samopoštovanja i drugačijeg osjećaja pripadanja sebi, i onom opšteljudskom, tako i svijesti da Crnoj Gori ne odgovara nijedan oblik šireg povezivanja i integracije, u kome ona ne može da, saobrazno opštim tendencijama i standardima u svijetu, sačuva svoje državno biće i adekvatno zaštititi interese svojih građana. Zahvaljujući tome, Crna Gora ne samo što se više ne miri sa (namijenjenom joj) pozicijom regiona („bez elemenata državnosti“!), u državi koja ne priznaje etničke i nacionalne Crnogorce, nego kategorički upozorava, da u svim odlučivanjima u zajedničkoj državi neće, i ne treba, da participira sa „manje od pola“.

Crnoj Gori nikako ne odgovara zajednička država sa Srbijom, u kojoj paritetno učestvuje samo u jednom domu saveznog parlamenta, i samo u rješavanju vrlo uskog kruga tzv. zajedničkih pitanja (kakva su, na primjer, društveno uređenje, odbrana i spoljna politika), dok je sve drugo (od privrede, finansija, kulture i informisanja, do ekologije i sporta) na režimu „odnosa realnih veličina“ i interesa koje taj odnos nameće. Jer to „drugo“ je u stvari prvo i najvažnije: ono određuje kvalitet života i smisao samog zajedništva. Stoga je zahtjev Crne Gore za „pola u svemu“ logičan, legitiman i posve opravdan. Tim više što inicijalno nije usmjeren protiv zajedničke države, već ima za cilj da ova faktički zaživi na jedino mogućem principu. Objektivno, međutim, taj zahtjev ne samo što ne vodi uravnoteženju međusobnih odnosa Crne Gore i Srbije, nego kida i onu jednu nit, na kojoj se još održava projekat njihove zajedničke države. Tim svojevrsnim kategoričkim imperativom je, naime, sru-

šena i posljednja odbrana iluzije o zajedničkoj državi kao vrijednosti po sebi. Zahvaljujući zahtjevu „polu u svemu“, odjednom su, iza razmaknutih zavjesa raznih manipulacija i mistifikacija, snažno izbila u prvi plan četiri kardinalna momenta, od kojih svaki na svoj način razotkriva svu apsurdnost ideje zajedničke države kao takve.

Prvi momenat odnosi se na to da je zahtjev Crne Gore za polovinom svih prava u zajedničkoj državi – ma koliko logičan, opravdan i legitiman – faktički neostvarljiv. I to iz dva sasvim jednostavna i podjednako neotklonjiva razloga.

S jedne strane, naime, ne postoji način (teorijski i praktični, politički i etički, metodološki i aksiološki), kojim Crna Gora može da dokaže, da sa svojim mnogostruko manjim volumenom i potencijalom, u zajedničkoj državi ima istu poziciju i prava kao i Srbija. Konkretno, Crna Gora ne može da dokaže:

prvo, da sa 6,4 puta manjom teritorijom, 15,9 puta manjim brojem stanovnika, 17,9 puta manjim društvenim proizvodom i 19 puta manjim nacionalnim dohotkom („Statistički godišnjak Jugoslavije“, 1997., str. 19, 64, 128), unosi u zajedničku državu jednako kao i Srbija;

drugo, da je njen toliko manji faktički ulog, suštinski (vrijednosno) jednak ulogu federalnog partnera i da jednako doprinosi razvoju i napretku zajedničke države;

treće, da na osnovu jednakog doprinosa svemu što zajednička država jeste, ima jednako pravo u svim poslovima odlučivanja i upravljanja ovom.

Naspram te stvarnosti ne postoji nikakva druga, koja bi – saglasno aristotelovskom načelu, da o svim stvarima nije moguće raspravljati jezikom brojki i sa matematičkom

preciznošću – Crnoj Gori, ipak, davala pravo na „pola u svemu“. Vlast se u državi ne stiče i ne dijeli pukom voljom za moći, već faktičkom moći koja iza te volje stoji. To pravilo nije ni najmanje osjetljivo na „pjesmu muza u svetotami snova“ (Šlegel). Ono se ne da korigovati nikakvom epskom patetikom i religijskom metafizikom, a otporno je i na pokušaje da se, kako bi Lajbnic rekao, istina razuma pretpostavi istini činjenica. Nastojanja da se manjak faktičke moći nadomjesti viškom taštine i umišljenosti, odnosno podsjećanjima da je zajednička država stvar svjesnog izbora, i da je na nju prenesen veliki dio svog suvereniteta, imaju suprotne efekte: još više ističu nemoć Crne Gore da dokaže svoje pravo na ono što traži, i omogućavaju drugoj strani da, bez teškoća (uključujući i grižu savjesti), sasvim legitimno ignoriše njen zahtjev. Utoliko prije što Crna Gora, budući nemoćna da kvantifikuje i uvjerljivo obrazloži svoje pravo na „pola u svemu“, ne može da dokaže ni da je neko zakida u njegovom korišćenju. U tom kontekstu, insistiranje Crne Gore na uvažavanju njenih „ustavnih prava“, zvuči jednako groteskno kao i uvjeravanje sa strane Srbije i „saveznog vrha“, da je u zajedničkoj državi sve postavljeno na svoje mjesto, da u njoj svako ima što mu pripada, i da je ona oličenje ravnopravnosti.

S druge strane, ni najveća dobrobit Crne Gore, zbog uvažavanja njenog zahtjeva za „pola u svemu“, ne može da Srbiji nadoknadi ono što bi izgubila, ako bi pristala na takvu podjelu vlasti, sa nekim od koga je toliko veća i (nad)moćnija. Takvo samarićanstvo s njene strane nije moguće i ne treba ga očekivati. Ne zato što je Srbija manje velikodušna od drugih, ili zato što nema razumijevanja za Crnu Goru i njene potrebe. Ne ni zbog toga što u Srbiji ima dosta onih

koji, poput Garašanina, vjeruju da bi za Srbiju „još i velika sreća bila kada bi Crna Gora propala“. Radi se, naprosto, o tome da principi organizacije i zakoni funkcionisanja savremenog, u svemu i na svaki način kompetitivnog društva, ne poznaju i ne podnose tako nešto. I u slučaju Srbije, jednako kao i u slučaju Crne Gore, važi Spinozino pravilo *omnis determinatio est negatio*.

Drugi momenat odnosi se na to da faktička nemogućnost ustanovljenja zajedničke države kao ravnopravne, sa podijeljenom vlašću i jednakim učešćem federalnih partnera u njenom vršenju, uopšte nije subjektivne prirode ili stvar loše regulative. Glavni problem zajedničke države nije u tome što nju neko, koristeći „pravne praznine“ i „nedograđenost sistema“, svjesno ili nesvjesno, sabotira, derogira, pogrešno vodi ili zloupotrebljava (mada ima i toga), već u činjenici da ona kao takva nije moguća. Ne izviru, naime, njene teškoće i zastoji, traume i lomovi, iz nesrećno konsteliranih ličnih svojstava, sklonosti i ambicija aktuelnih upravljača, iako ni taj momenat nije posve irelevantan. Kad bi to bilo u pitanju, problem bi se mogao riješiti odgovarajućim personalnim (kadrovskim) promjenama. Tada bi teza da treba mijenjati vlast, a ne državu, imala smisla. Ne radi se ni o nekim ambijentalnim razlikama između, navodno, demokratske i otvorene Crne Gore i autoritarne i autarkične Srbije. Razlike te vrste među njima nijesu velike, ako ih uopšte ima, i premostive su. Nije sve zlo ni u višku „srpskih ambicija“, tj. u činjenici da i aktuelno rukovodstvo Srbije, poput bezmalo svih u njenoj istoriji, zajedničku državu ne vidi drugačije do kao puki instrument svoje velikonacionalne, hegemonističke politike. Jednom se desilo, pa može i da se ponovi, da u Srbiji

vlast imaju oni koji nijesu opterećeni militantnim nacionalizmom i velikodravljem. Problem je, znači, i po tom osnovu, u principu, rješiv. Ni nesaglasnost i nedorečenost ustavno-pravnih akata nijesu Ahilova peta zajedničke države. U toj oblasti se stvari relativno lako mijenjaju, a kada treba, kao što je bio slučaj sa donošenjem Ustava SRJ, i u rekordnom roku.

Najveći, jedini pravi, objektivno nerješivi problem zajedničke države jeste u tome što ona ne može da vrši funkciju zbog koje je nominalno stvorena. Ne može, a ne neće. A razlog tome je jedan i jedinstven: nesavršene su upravo one veličine, i nesvodljive na istu mjeru upravo one vrijednosti, i oni interesi njenih konstituenata, koje bi ona, kao jedinstvene i zajedničke, trebalo da sintetizuje, izražava i sankcioniše. Razlike između Crne Gore i Srbije u tim veličinama i tim vrijednostima, u njihovom kvantitetu i kvalitetu, tolike su i takve, da ono što predstavlja nužnu mjeru elementarnih prava i zaštite interesa jedne od njih, za drugu je nepodnošljiv i neprihvatljiv limit, i obrnuto. Suština i implikacije tih razlika, ne mogu se preinačiti nijednom političkom voljom i nikakvom regulativom, odnosno racionalizacijama zajedničke države. Federalizam, u principu, ima smisla i može da funkcioniše samo tamo gdje teritorijalno diverzifikovane vrijednosti, interesi i volje mogu biti tako „efektivno implementirane u okviru šire zajednice“ (K. Fridrih), da i u njoj zadržavaju ravnopravnu poziciju i jednak uticaj na odlučivanje. Tada tzv. ustavno-pravna regulativa, institucionalni mehanizmi i političko posredovanje mogu da imaju izvjestan uticaj na proces konsocijacije i uopšte uspostavljanja novih (zajedničkih) vrijednosti i interesa. Tamo gdje je faktički odnos realne snage i moći konstituenata takav, da se ove ne mogu ni približiti, a

kamo li uravnotežiti, nijedan ustavni okvir, politički proces i društveni odnos ne može proizvesti njihovu demokratsku sintezu na ravnopravnim osnovama. Jedini politički i pravni akt koji bi, formalno, mogao biti u skladu sa takvom situacijom, jeste neka vrsta hobsovski shvaćenog dogovora o podređivanju (*pactum subjectionis*), kojim bi Crna Gora, kao (po velični svoje teritorije, demografskom potencijalu i ekonomskim kapacitetima) mnogostruko manji partner, prihvatila da živi od koncesija Srbije. Faktički, međutim, ni takav akt nije moguć, budući Crnoj Gori zajednička država odgovara samo pod uslovom da u njoj bude punopravan i u svemu ravnopravan činilac. Taj aksiom, a ne „igra sudbine“, nalazi se u osnovi činjenice da se Crna Gora i Srbija nijesu nikada ujedinile (godine 1918. radilo se o aneksiji Crne Gore), već vjekovima opstoje kao više ili manje slobodne i samostalne države, češće međusobno posvađane, nego pomirene.

Treći momenat odnosi se na to da je samorazaranje i samouništenje prvo, najmarkantnije i fatalistički neizbježno svojstvo svake zajedničke države, u kojoj nije moguće izvršiti ravnopravnu podjelu vlasti i upravljačkih prava među njenim konstituentima. Neravnopravnost u oblasti faktičkog upravljanja primorava federalne partnere na autonomno ponašanje i odlučivanje. Ovo u smislu što svaki od njih, saobrazno sopstvenim kriterijumima etičnosti i „isplativosti“, određuje kako količinu i karakter svojih ciljeva i interesa u zajedničkoj državi, tako i način na koji će ove ostvarivati. Tako nastaje situacija u kojoj je zaštita interesa jednog federalnog partnera na račun drugog, ne samo neizbježna, već i sasvim legitimna. Balans tako uspostavljenog legitimiteta u međusobnim odnosima federalnih partnera, čini legitimnim i svaki njihov akt protiv

zajedničke države, ukoliko ova na bilo koji način smeta njihovim samoodređujućim akcijama i ambicijama. Ta je zakonomjernost sasvim evidentna u stvarnosti aktuelne „dvočlane federacije“. Ponovljeni ili povećani pritisak manje federalne jedinice da joj se omogući korišćenje njenih „ustavnih prava“, primorava veću na preduzimanje mjera, koje kompetitora još više udaljavaju od željenog cilja. Štiteći se od hegemonije veće federalne jedinice, manja federalna jedinica pribjegava stvaranju tzv. paralelnog kolosjeka za rješavanje svojih pitanja i problema, čime samo izaziva mnogobrojne nove institucionalne i vaninstitucionalne pritiske i blokade. I tako redom. Rezultat svega je da „savezni organi“, personalno komponovani i radno angažovani po volji veće federalne jedinice, ignorišu oficijelnu Crnu Goru i njene legalno izabrane organe, ne nalazeći u njima podobnog sagovornika, odnosno partnera za bilo koji posao. Za uzvrat, potreba Crne Gore za saradnjom sa „saveznim organima“ objektivno je sve manja, a subjektivno sve nepoželjnija. Zajednička država, iako još formalno nije sasvim razbijena, uopšte ne funkcioniše. „Ono što sa haosom dolazi, sa haosom i odlazi“ (Nojman).

Četvrti momenat se odnosi na činjenicu da Crna Gora i Srbija, uprkos kraha federalne ideje, funkcionišu i kao društvene zajednice i kao države. Štoviše, to i jednoj i drugoj uspijeva u mjeri u kojoj postupaju sukladno sopstvenim, a ne interesima federalnog partnera i „saveznim propisima“. Time se pokazuje ne samo to da ni za jednu od njih nije prihvatljiva zajednička država, koja bi ih iole spustavala u posve samostalnom odlučivanju o svim njihovim vitalnim ciljevima i interesima, već i to da im zajednička država uopšte nije potrebna. Crna Gora i Srbija, geografski i interesno, pripadaju različitim regijama. Privrede im

nijesu komplementarne, u smislu da se optimalno dopunjuju i da zbog uzajamne sirovinske i tržišne zavisnosti, te zajedničkih investicija i proizvodnje, ne mogu jedna bez druge. One nijesu jednako okrenute svjetskom tržištu, i nijesu jednako sposobne da prihvate izazove konkurencije. Svi njihovi tehnički sistemi (energetski, informativni, saobraćajni), funkcionišu kao dio znatno šire infrastrukture, na temelju međudržavnih ugovora, podložnih ingerencijama međunarodnog prava. Kulturna i vjerska bliskost i, u osnovi, jedinstveni jezik pretežnog dijela njihove populacije, iako značajni, u principu ne moraju da budu, a u konkretnom slučaju i nijesu apriorna i apsolutna determinanta nacionalnog identiteta, koji po sebi nužno podrazumijeva postojanje zajedničke države. Interakcija u tim oblastima sve više poprima kosmopolitiski karakter, odlučujuće je uslovljena univerzalnom kulturnom dinamikom i ne rezultira uvijek integracijom. Eventualni problemi nastali u toj oblasti ne rješavaju se prinudom, pogotovo ne državnom.

Crnoj Gori zajednička država sa Srbijom nije potrebna ni iz nekih „dodatnih razloga“, posebno ne radi odbrane njenih granica i prehrane njenog stanovništva. Na granicama Crne Gore ne nalaze se međusobno zakrvljene, i nad njom pogromaški nadnesene velike sile, nego zemlje uključene u sistem kolektivne bezbjednosti i članice međunarodnih foruma i organizacija, zainteresovanih za mir i svestranu međusobnu saradnju naroda i država. Jedina dva (hipotetička ili stvarana) vojna susjeda Crne Gore – Srbija (do eventualnog pristupanja „partnerstvu za mir“) i NATO – ne mogu biti (ni hipotetički, ni stvarno) njeni ratni protivnici: sa prvim Crna Gora neće da ratuje, čak i kad bi mogla, a sa drugim ne može da ratuje, čak i kad bi

htjela. Osim toga, ekološkoj državi, prestižnoj turističkoj destinaciji i lukrativnoj bescarinskoj zoni kudikamo više odgovara demilitarizacija i međunarodno garantovana neutralnost, nego partnerstvo u bilo kojem vojnom savezu, koje bi na njenim priobalnim visovima, umjesto vazdušnih banja, nizalo nove fortifikacijske objekte, a marine pretvaralo u sidrišta marinaca. Ne stoji ni tvrdnja da Crna Gora, državno odvojena od Srbije, ne može da riješi problem ishrane svog stanovništva. Nepostojanje zajedničke države dvaju entiteta, nikako ne znači i nepostojanje mogućnosti za njihovu punu međusobnu otvorenost, blisku povezanost i uzajamnost, normalnu i obostrano korisnu privrednu i svaku drugu saradnju, pa i trgovinsku razmjenu. Uz to, ne treba zanemariti ni činjenicu, da većina građana Crne Gore pretežan dio svih svojih potreba u ishrani, odijevanju i tehničkoj opremi domaćinstava, podmiruje robama proizvedenim izvan Srbije, te da sve što Crna Gora uvozi iz Srbije, uključujući i kultno hljebno žito, plaća po cijenama koje nikada nijesu ispod evropskih berzanskih.

Srbiji je zajednička država sa Crnom Gorom još manje potrebna. Crna Gora za Srbiju nije posebno interesantna ni kao sirovinska baza, ni kao tržište. Čak ni tradicionalni „specijalni“ razlozi za pretenzije Srbije prema Crnoj Gori više nemaju gotovo nikakvu relevanciju. Nova politička i ekonomska prestrojavanja, jednako unutrašnja kao i ona u okruženju, krajnje relativiziraju faktor teritorijalnog prostiranja države, bilo sa stanovišta njenog „ekonomskog zaokruženja“, bilo u smislu povećanja izgleda za uspješnu odbranu i zaštitu od spoljnih vojnih i drugih pritisaka. Sistem kolektivne bezbjednosti, izvan kojeg je teško opstati, i faktičko prisustvo formacija NATO pakta na svim njenim granicama, osim prema Crnoj Gori, daju faktor

vojne sile novu, u svakom slučaju neuporedivo manje značajnu dimenziju. Pri demokratski regulisanim odnosima sa Crnom Gorom, ni faktor „izlaska na more“ više nema klasičnu stratešku konotaciju. Ovo već i zbog toga što je prostorno uređenje priobalnog pojasa, kao i način njegovog privrednog aktiviranja i saobraćajnog i drugog korišćenja, stvar Crne Gore. Konačno, Srbija preko Crne Gore ne može da realizuje ni stratešku zamisao da svi Srbi žive u jednoj državi. U apsolutnom smislu, Srba u Crnoj Gori ima znatno manje nego u drugim južnoslovenskim državama koje su izvan domašaja te formule, a i relativno su malobrojniji nego tamo (9%, po popisu iz 1991., prema 12%, u Hrvatskoj i 31,4%, u Bosni i Hercegovini).

Naznačena četiri momenta, zajedno sa datim bilansom nepodudarnih i nesravnljivih veličina i interesa Crne Gore i Srbije – koji višestruko nadmašuje sve ono što bi se moglo ponderisati kao strateški važno i cjelishodno za obje, i što bi kao takvo valjalo unaprijediti i zaštititi zajedničkom državom, i sačuvati ga prije (i nezavisno) od njihovog uključivanja u šire (evropske) integracije i unio-nizacije – neodoljivo generiraju zaključak da je insistiranje na ideji njihovog državnog zajedništva, ne samo kontra-produktivno, nego, u dobroj mjeri i farsično. Ergo, mirno, sporazumno napuštanje projekta „dvočlane federacije“, donijelo bi njenim konstituentima trojaki dobitak:

- oslobodili bi se vještačke tvorevine koja može da se održava samo silom, a proizvodi samo probleme;
- otklonili bi mnoge prepreke i smetnje u međusobnoj komunikaciji i stvorili uslove da zaista dođe do izražaja ono što ih čini bliskim i upućenim jednu na drugu;

– stupili bi na put samostalnog, a to znači i jedinog pravog i kvalitetnog, po sebi i druge korisnog rješavanja svog državnog pitanja.

U protivnom slijedi produbljavaње krize, čiji krajnji ishod može da bude ili neprijateljski razlaz, sa svim posljedicama koje iz toga nužno proizilaze, ili nasilna promocija „velike Srbije“, kao centralistički ustrojene, unitarne države i definitivno ostvarene hegemonije većinskog naroda. S tim što bi ovo drugo, ako je više uopšte ostvarljivo, bilo najgora za sve, uključujući i „državotvorni narod“.

Ovo: u prvom redu, zbog toga što unitarizam, sa svojstvenom mu vertikalnom, hijerarhijskom i korporativnom strukturom, onemogućava svaku horizontalnu, individualističku disperziju vlasti i prava upravljanja, a time i svaku slobodu i demokratiju;

zatim, zbog toga što nacionalna država nije sukladna principima i postulatima savremenog tehničkotehnološkog razvoja, budući čovjek današnjice, kako kaže O. Lafonten, može ljudski oblikovati svoju budućnost „samo i jedino u nadnacionalnoj saradnji preko svih granica“;

najzad, i zbog toga što bi u zemlji, čijih se 38% stanovnika, iz nekog valjanog razloga, ne uklapa u etičke i političke, psihološke i kulturološke kodove „državotvornog naroda“, takva solucija (kako to pokazuje primjer Kosova, i ne samo on) mogla da rezultira samo novim raskolima i diobama.

Neka treća, rezervna solucija, kojom bi se istovremeno riješili problemi međusobnih odnosa federalnih partnera i sačuvala njihova zajednička država – nije moguća. Nju pogotovo ne nude ideološki konstrukti, odnosno racionalizacije tipa „kako bi sve moglo da bude drugačije“, kada bi

se „srušio režim lične vlasti“, „afirmisala vladavina prava“, „našla bolja sistemska rješenja“ ili „svako natjerao da radi svoj posao“. Nezavisno od toga što iza njih stoji – da li puka sentimentalnost, nepoznavanje problema, voluntarizam ili svjesna obmana (jer ima i onih kojima „dvočlana federacija“, na razne načine, sasvim odgovara) – ti „diskursi“ su istrošeni. Njima se, za neko vrijeme, i do izvjesne mjere, mogu hraniti iluzije „manje upućenih“ i pokrivati utilitarističke ujdurme „bolje verziranih“, ali ne i rješavati problemi državne organizacije. Ne mijenja stvar ni to što iza projekta „dvočlane federacije“ (kao „moderne“) i dalje stoje dva nesumnjivo značajna činioca njene političke scene – JUL, u Srbiji i „reformisani“ DPS u Crnoj Gori – prvi uvjeren u superiornost svog evroazijskog projekta komunonacizma, a drugi opsjednut fiksacijom o sopstvenom demokratskom kapacitetu kao inicijalnoj kapisli svekolikog pozitivnog obrata. Svaka od tih centrala, na svoj način, vjeruje da je vlast jedina sila koja stvara i održava državu, te da „sudbina savezne države isključivo zavisi od daljih poteza na njenom vrhu“ („Pobjeda“, 17. avgust 1998). Njihovo zalaganje „da se stanja na vrhu normalizuje“, i tako „otvori perspektiva i zemlji i ljudima“, može samo da produži agoniju zajedničke države i njen kraj učini još tragičnijim. „Despotizam je“ – kaže Astolf de Kistan – „najgori onda kada se izgovara da radi nešto dobro, jer on tada svojim intencijama opravdava i najokrutnije mjere, pa zla koja se smatraju ljekovima, nemaju granica“.

*

Izložena materija, iako po obimu skromna i uglavnom usmjerena na tzv. unutrašnji aspekt posmatrane teme, daje dovoljno osnova za nekoliko opštih zaključaka, u kojima su direktno ili indirektno sadržani svi, ili gotovo svi,

elementi i momenti, važni za rješenje zagonetke južnoslovenskog državnog zajedništva.

Prvo. Karakter jugoslovenske ideje same, njena suština i smisao, a ne izvanjske zavjere i unutrašnja nesnalaženja u njenoj implementaciji, razlog je što se ni u jednom ozbiljnijem testu tokom minulih sto pedeset godina, nijesu potvrdila njena pretpostavljena ujediniteljska i osloboditeljska svojstva, niti se pokazalo da je ona progresivno djelatna i primjenljiva na duži rok, i u širem društvenom kontekstu. Jugoslovenska ideja nije nastala kao logični izraz, i odraz, demokratski razvijane svijesti, postupno formirane u procesu takve mirne transformacije odnosno društvenog prostora, koja njegovu integraciju u cjelinu, pa i državnu, čini prirodnom i neizbježnom. Naprotiv, u pitanju je koncepcija i orijentacija nastala na logičkoj pretpostavci da će se teritorijalnim (državnim) ujedinjenjem svih južnoslovenskih zemalja, stvoriti odgovarajuća (prostorna, populaciona, ekonomska, politička i vojna) kritična masa, potrebna (dovoljna) za njihov opstanak u uslovima nimalo im naklonjenog romansko-germanskog, odnosno otomanskog okruženja. Takva ideja, po logici stvari, može da se realizuje samo na temelju pretpostavljenosti jednog i jedinstvenog „višeg“ cilja i interesa, svim konkretnim ciljevima i interesima. Implementacija tako kodovane jugoslovenske ideje podrazumijevala je, znači, ili potiskivanje u drugi plan izuzetno velikih razlika među Južnim Slovenima, kako u nivou njihove ekonomske i kulturne razvijenosti i faktičkim uslovima formiranja njihove nacionalne svijesti i državno-pravnog i pripadnosti različitim duhovno-civilizacijskim krugovima. Takvo što se moglo ostvariti jedino posredstvom „homogenizacije“, utemeljene na potiskivanju nacionalnih mitova i predra-

suda i približavanja paralelnih (regionalnih, plemenskih, porodičnih i inih) istorijskih svijesti, te njihovom „spajanju“ sa tobože usaglašenim političkim, ekonomskim i drugim „pragmatičnim“ interesima. Zato se jugoslovenska ideja, uprkos inicijalnoj uzvišenosti i plemenitosti, prožetosti velikim idealističko-romantičarskim zanosom i potencijalom, suštinski ne razlikuje od bilo koje „nove vizije“, nastale u okrilju tzv. pandemičnih pokreta i orijentacija, niti je manje od njih protivurječna, ograničavajuća i prožeta elementima represivnog i retrogradnog.

Naprotiv, i ona je, uprkos svom deklarativnom antiasimilatorstvu, u biti:

- *anahrona* (posmatra aktuelnu društvenu zbilju pretežno iz ugla istorijske prošlosti i njenih „imperativa“);
- *otuđujuća* (svodi čovjeka na vjernika i etnika koji, umjesto da je okrenut sopstvenim životnim ciljevima i interesima, bespogovoreno slijedi neke druge ideje i ideale);
- *monistička* (izdiže „jedinствeno duhovno biće“ Južnih Slovnca na nivo krucijalne pretpostavke njihove svekolike emancipacije);
- *autoritaristička* (neprikosnovenu vlast neizbježnog harizmatškog vođe „pomiritelja“, „ujedinitelja“ i „preporoditelja“ pretpostavlja svim ostalim voljama i pravima);
- *antagonistička* (podrazumijeva da se pravo jednih – svejedno da li u ime ispravljanja „istorijskih nepravdi“ ili po osnovu „urođenih vrijednosti“ i „novostečenih prednosti“ – ostvaruje na račun i suprotno volji i interesima drugih);
- *militaristička* (snagu države mjeri količinom straha koji ona svojim vojnim potencijalima zadaje drugima, a njenu unutrašnju čvrstoću sposobnošću korišćenja istog tog

sredstva u sprečavanju „provokacija“ i „subverzivnih akcija“ sopstvenih građana);

– i *ekspanzionistička* (podrazumijeva stvaranje, tj. proširenje „potrebnog životnog prostora“, odnosno ujedinjavanje „cjelokupnog etničkog prostora“).

I nju, dakle, poput panslavizma i sličnih „emancipativnih anticipacija“, prati fatalizam uzajamne isključivosti cilja i sredstava, u smislu da jedinstvo kome teži, kao pretpostavci slobode i jednakosti, može da se uspostavi jedino prinudom, i na temelju nesloboda i nejednakosti.

Drugo. Tako komponovana jugoslovenska ideja ima smisla i racionalna je jedino onda kada je u funkciji stvaranja efemernih ekonomskih aranžmana, kulturnih pokreta ili političkih saveza (koalicija), koji omogućavaju da se jednokratnim akcijama, pokrenutim u specifičnim (najčešće neredovnim ili čak incidentnim) okolnostima, obavi neki posao od interesa za veći broj etnički srodnih ili na druge načine bliskih nacionalnih i državnih entiteta.

„Praktikovanje“ jugoslovenske ideje duže no što traju takve situacije, i njima uslovljene akcije, nije u rezonanciji sa njenim volumenom i kontraproduktivno je. To se naročito odnosi na pokušaj državno-pravne implementacije te ideje, s ciljem da se zajedničkom državom približe, zatome i sabiju u kolotečinu jedne strategije, i jednog interesa, sve one mnogobrojne različitosti, protivurječnosti i konfliktnosti, koje uslovljavaju da pluralizam na južnoslovenskim prostorima bude jedino prirodno stanje. Taj i takav ekskluzivistički integralizam, posebno nije moguć u uslovima liberalizma, budući da se pravno-sistemske, socijalno-ekonomske, psihološke i etičke implikacije slo-

bodnog tržišta, preduzetništva i sličnih agregata, ne mogu regulisati prema rasporedu etničkih pojaseva, ma koliko oni bili stari i prepoznatljivi. Filozofija konkurencije svih i svega, sa svojim neumoljivim *aut vincere, aut mori*, nema mnogo razumijevanja za duhovne supstitute druge provenijencije, i nije sklona uzmicanju pred bilo kojim „višim razlozima“. Notorna nepoćudnost prema tom „ujediniteljstvu“ izvire i iz datog nivoa emancipovanosti južnoslovenskih nacija. Tim više što u formiranju ovih, i cjelokupnom njihovom razvoju, nije preskočena nijedna faza, nije izgubljen nijedan neophodni korak, i nije izostao nijedan društveno-istorijski relevantni momenat i sadržaj koji bi ih učinio manje samobitnim i cjelishodnim od ostalih razvijenih nacija, pa prema tome i manje sposobnim da autonomno, bez ičijeg i ikakvog nadzora spolja ili sa strane, rješavaju sva svoja pitanja, uključujući i pitanje državne organizacije i njenog funkcionisanja. Neuvažavanje tih činjenica, tj. forsiranje integralističkih solucija njima uprkos, svojevrsno je nasilje nad istorijom i zakonito doživljava sudbinu levijatana od kojih se, formiranjem zajedničke države, želi pobjeći.

Treće. Rezultati svekolikih dosadašnjih testiranja jugoslovenske ideje nedvosmisleno pokazuju, da je državno pitanje u Južnih Slovena, kao i svugdje u savremenom svijetu, eminentno demokratsko pitanje. Ne samo zbog toga što se jedno tako krupno pitanje – u kome se i povodom koga se susrijeću, prepliću, sučeljavaju i sukobljavaju mnoge volje i interesi – ne može kvalitetno riješiti nikakvom silom i prinudom. Ne ni zbog toga što demokratija, po prirodi stvari, podrazumijeva pravo svakog naroda da, uz ostalo, ima i svoju državu. Krucijalni razlozi uzajamne uslovljenosti tih dviju varijabli nalaze se u činjenici:

- a) da aktuelna rekonstrukcija i rekonceptualizacija svijeta, uprkos svekolikoj njenoj zamršenosti i turbulentnosti, teče u znaku neopozivog uzmaka anahronih, autarkičnih i konfliktnih alternativa pred solucijama utemeljenim na uveliko razmasovljenim, decentralizovanim i deregulisanim strukturama;
- b) da jedan od najvažnijih postulata pluralističke globalizacije svijeta predstavlja tzv. defanzivni modernizam, kojim R. Kuper označava savremene razvojne procese, karakteristične po tome što odbacuju silu u rješavanju konflikata, ne pokazuju interes za teritorijalnim osvajanjima (osvaja se kapitalom, tehnologijom, kulturom) i gotovo cjelokupnu gamu međusobnih otvorenosti i zavisnosti naroda i država prenose u nadležnost međunarodnih organizacija i institucija, ustanovljenih dobrom voljom, na principu konsensusa i pariteta;
- c) da gvozdena logika prirodne regionalne pripadnosti, tehničko-tehnološke podijeljenosti prostora saobrazno plasmanu kapitala i razvojnim programima transnacionalnih kompanija, te kulturno-civilizacijskih afiniteta, nemilosrdno razara i besprizivno dezavuiše društvene i državne projekte, primarno utemeljene na romantičarskim zanosima, mistici i ispraznoj simbolici;
- d) da savremenoj civilizaciji, koja traži „svestrano pokretljivo društvo i stvarno razvijenog čovjeka“ (R. Rihta), umjesto velikih imperijalnih zaštitnika nacionalnog bića i tržišta, odgovaraju male, fleksibilne i efikasne države (o čemu uvjerljivo govori podatak da se broj država popeo sa 72, koliko ih je bilo po završetku Drugog svjetskog rata, na 195, koliko ih je sada učlanjeno u OUN);
- e) da mnogobrojni novi oblici i sadržaji društvene mobilnosti i komunikacije, interakcije i integracije, sve više

podrazumijevaju državu čije posredovanje u društvenim procesima ne sputava demokratska prava i slobode ljudi, njihovu inicijativu i kontrolu, već isključuje svaki apriorizam, svaku jednostranost i svaku represiju.

Ti supstituti ne podrazumijevaju još jednu, tj. zajedničku državu (kao naddržavu ili državu država), nego čine suvišnom, u znatnoj mjeri, i onu autentičnu, izvornu državu kao neprikosnoveni prvi i „jedini pravi“ okvir i oblik ispoljavanja i zadovoljavanja čovjekovih interesa i potreba. Ovo naročito onda kada država nije dovoljno demokratska, slobodna i otvorena, i ako nije u stanju da funkcionira saobrazno kriterijumima i standardima savremene civilizacije. Društvenoj zajednici koja hoće da bude slobodna i demokratska, kojoj je stalo do toga da svi koji u njoj žive imaju ista demokratska prava i slobode, da niko ne smije da trpi i da uživa prednosti zbog porijekla, pola, rase, jezika, etničke i kulturne pripadnosti, socijalnog statusa ili vjerskih i političkih ubjeđenja – odgovara samo država koja izvire iz te i takve njene prirode, i spremna je i sposobna da s njom i za nju živi, štiti je i brani. Saobrazno tome, demokratski trendovi koji nešto sporije, ali neumitno zahvataju i Crnu Goru i Srbiju, ne samo što ne krče put, i ne stvaraju „neophodne uslove“ za opstanak i „normalno funkcionisanje“ njihove zajedničke države, nego ukidaju svaku potrebu za njom. Posljednji oružani sukobi na Kosovu ne dovode u pitanje tu notornu činjenicu. Tim manje što iza tih sukoba ne stoji nikakav eksterni scenario kome se, navodno, može parirati jedino „združenim snagama“, već interni aranžman tehnologa apsolutne vlasti, koji sasvim dobro znaju da je rat, kako bi Tokvil rekao, „najsigurnije sredstvo da se uništi sloboda u novoj demokratskoj naciji“, te da je uništenje slobode prva i najvažnija pretpostavka njihovog gospodstva.

Četvrto. Neostvarljivost projekta zajedničke države Južnih Slovena ne znači da među njima ne treba, i ne može, da postoji bilo kakva veza. Ali znači da ta veza može da ima smisla, i da bude korisna, samo pod uslovom:

a) da se njome suštinski ništa ne konstruiše i ne oktroiše, ne nameće i ne podmeće, već se razumno, u granicama koje su prihvatljive za sve, međusobno približava i funkcionalno usklađuje ono što je istorijski već formirano i potvrđeno, egzistira kroz različite entitete;

b) da u formalno-pravnom smislu ne seže dalje, i ne traži više, od dobrovoljnog, demokratskog saveza ravnopravnih, suverenih, međunarodno priznatih i u svjetske forme i organizacije individualno uključenih država, odnosno njihove carinske unije;

c) da stupanje u taj savez država, odnosno carinsku uniju, ni formalno ni faktički ne lišava te entitete prava da ove napuste bez ikakvih teškoća kad god ocijene da se u njima, iz bilo kog razloga, ne ostvaruju njihovi ciljevi i interesi;

e) da sve to bude pretpostavka i podsticaj, a ne prepreka za šire međunarodne integracije i uključivanje u svjetske razvojne tokove.

Da takvi savezi i unije nijesu utopistički snovi, ili stvar neke daleke budućnosti, pokazuje konkretno evropsko iskustvo. Sva podozrenja i sujete, neprijatna istorijska pamćenja, nacionalni ponosi i različiti interesi, ne sprečavaju Evropljane da tvore zajednicu, u kojoj svi ostaju ono što jesu (postojani pripadnici svojih uspravljenih nacija i lojalni građani svojih suverenih država), i svi u nečemu dobijaju više nego što bi sami mogli postići. Nema nikakvog razloga da Južni Sloveni ne čine isto. Jer, u prirodi je ljudi da teže dobru, da se i razdružuju i udružuju da bi im

bilo bolje. Uostalom, ne proizilazi zla kob Južnih Slovena, pa i Crnogoraca i Srba, iz nepodudarnosti mnogih elemenata i momenata njihovog društvenog (nacionalnog i državnog) bića i bitka, već iz odsustva odgovarajućeg trezvenog suočavanja s tom činjenicom. Ne nastaju dramatični raskoli i krvoprolića među njima zbog nemogućnosti da se te razlike donekle ne umanje i učine podnošljivim, već zbog pokušaja da se one „ukinu“ ili silom podvedu pod neke „opšte“ ili „više“ ciljeve i interese. Dokle god se to ne shvati, dokle god „krajnja rješenja“ budu imala prednost nad kompromisom, a diktati nad govorima, oni će umjesto slobodnih, demokratskih i otvorenih društava i država, imati carizme. Uvijek na „njihov način“ brutalne, i uvijek, kako bi L. Štraus rekao, kao osvetu za nedjela, koja je zaslužena „onoliko koliko je pravedna zaslužena kazna“.

II

ČINITE ŠTO ZNATE...

„Pozivali smo se na njihova osjećanja pravde i velikodušnost, i zaklinjali smo ih vezama našega srodstva da osude nasilje koje će neizbježno dovesti do prekida naših veza i naših dobrih odnosa. Oni su ostali gluhi na glas pravde i srodstva. Stoga se mi moramo pokoriti dužnosti, koja traži naše odvajanje...“.

Crna Gora i Crnogorci će, izgleda, popričekati, a pitanje je da li će i dočekati, da se sretnu sa ovakvim tekstom. Naravno, ne kao s izvatkom iz američke *Deklaracije nezavisnosti* (iz 1776), već kao s deklaracijom svog Parlamenta.

Autori *Deklaracije nezavisnosti* imali su svoju filozofiju života i življenja. Oni su smatrali „za očigledne istine da su svi ljudi stvoreni jednaki; da ih je njihov Tvorac obdario izvjesnim neotudivim pravima, među koje spadaju život, sloboda i traženje sreće“. Prvozastupnici crnogorskog političkog logosa i interesa, očigledno, ne misle tako. Njihova filozofija življenja i dalje preferira samo onu hrišćansku interpretaciju Tvorčeve volje, koja je iskazana bizarnom formulom strpljen-spašen. Transponovana u (logički i svakako drugo besmisleni) slogan o aktivnoj pasivnosti (oni to nazivaju aktivnim čekanjem), ta formula konkretno znači da pravo na život ne podrazumijeva uvijek i pra-

vo na slobodu i traženje sreće, već da se do njega može doći i žrtvovanjem prava na slobodu i traženje sreće. Sve što se ne uklapa u takvu „razvojnu filozofiju“, pa makar se radilo i o pukim zahtjevima za ostvarivanjem elementarnih sadržaja iz korpusa tzv. prirodnih prava, smatra se radikalizmom i avanturizmom. I, dakako, nema prođu.

Teško je, veoma teško, i filozofski, i etički, i na bilo koji drugi način, razmišljati o pravu na slobodu i traženje sreće koje se temelji na čekanju, a da se pri tome ne zna ni što se čeka, ni ko se čeka, ni o kakvim je aktivnostima u čekanju riječ, ukoliko se eventualno ne priprema zasjeda ili traži najpovoljniji trenutak za juriš. Ovo ne samo zbog neprocjenjive vrijednosti ljudskog života koji tamničarski trune dok neko ne odluči kad treba da počne „akcija spašavanja“, već i zbog toga što nema takvih aksioloških i etičkih sadržaja koji bi se mogli smatrati dovoljno pouzdanim mjerilom nečije dužnosti da svojim životom plaća ulog za neko opšte dobro, a da sam o tome ne odlučuje, odnosno nečijeg prava da iz žrtvovanja drugih napaja izvore sopstvene vlasti i moći. Zov mitološke svijesti i epske patetike, opet, nije toliko sukladan sa stvarnim smislom života da bi se mogao smatrati relevantnim za procjene ove vrste.

S tog stanovišta gledano, nastojanje da se u Crnoj Gori sačuva mir, tj. da se sve uradi kako izlazak iz date situacije ne bi bio plaćen nijednim ljudskim životom, zaslužuje najviša priznanja. Ovo i pored toga što, u hipotetičkoj ravni, takvi poduhvati nijesu nikada lišeni izvjesnog rizika, budući da druga strana, saobrazno svojim ciljevima i potrebama, uvijek može da izazove sukob sa najtežim posljedicama. Vrijednost orijentacije na očuvanje mira utoliko je veća što je u rezonanciji sa jednom novom, tendencijski

progresivno narastajućom stvarnošću Crne Gore. Preživljavajući svoju najnoviju golgotu, Crna Gora, reklo bi se, dobrim je dijelom shvatila da projekte utemeljene na mitovima i iluzijama mora zamijeniti modernim, racionalnim i realnim vizijama, prilagođenim ovome vremenu i čovjeku čije ambicije ne sežu dalje od toga da živi kao čovjek u svojoj zemlji – mirno, spokojno i sigurno. Generator tog zaokreta je formalno nekonstituisani, ali realno sasvim prepoznatljivi suverenistički pokret, koji okuplja progresivno i demokratski nastrojene pripadnike svih etnosa i religijskih opredjeljenja.

Taj pokret je izrastao iz bolnih i tragičnih raspeća Crne Gore tokom posljednjih desetak godina, karakterističnih i po tome što su, prvi put u svojoj istoriji:

- jedni Crnogorci išli u osvajački rat, a drugi, svjesni dubine tog posrnuća, bacali oružje;
- jedni, zaplovivši mutnim vodama iskrivljene nacionalne i religijske svijesti, stupali u redove novih krstaša i jurišali na nedužne inorodnike i inovjernike, a drugi zbog stida od toga oduzimali sebi živote;
- jedni palili i otimali, a drugi molili za oprostaj i vraćali oteto.

Katarza nakon tih iskušenja čini imerativnim zahtjev da se kaže zbogom oružju i da refren iskazivanja spremnosti na pogibiju, pogotovo pod tuđom egidom, više nikada ne bude crnogorski kulturni ep. Pokret o kome je riječ proizvod je te katarze i zato on stalno jača, brojačano raste i širi svoj uticaj, u Crnoj Gori i van nje. Njega ne čini bezlična, ksenofobična masa, već oni koji nemaju problem bilo kojeg svog identiteta (od nacionalnog, preko državnog, do ljud-

skog), koji ne ljube lance (ni svoje, ni tuđe), niti ove koriste kao sredstvo ostvarivanja svojih ciljeva i interesa. On je nastao poradi mira i mir je jedino prirodno stanje u kome on može da potvrdi smisao svog postojanja. Generički rezistentan prema nasilju, on ne bi mogao smatrati ni srećnom, ni lijepom, ni svojom onu slobodu, samostalnost i suverenost Crne Gore koja bi bila nakvašena krvlju makar i jedne nevine žrtve.

Ma koliko značajna i neupitna, mirna opcija, međutim, nije apsolutna strana crnogorskog života. Niti svi u Crnoj Gori preferiraju tu opciju, niti ona, sama po sebi i automatski, supstituiše sve probleme i sva iskušenja u vezi s traženjem izlaza iz date situacije. Otuda istrajavanje na toj opciji ima smisla samo u mjeri u kojoj se ona koristi za faktičko prevladavanje onih društvenih uslova i odnosa u kojima je i zlo mjera prihvatljive vrijednosti u odnosu na ono što bi moglo doći. Nema li tu funkciju, ne predstavlja li svojevrsnu kupovinu vremena za stvaranje brane od još većeg zla, mirna opcija, ma koliko po sebi zvučala primamljivo, samo je eufemizam za mirenje sa zlom.

U tom kontekstu (a kontekst, kako kažu, znači sve), formula strpljen-spašen, u krajnjoj liniji, mogla bi da implicira tri mogućnosti:

- da se vjeruje da Crna Gora ne treba i ne može da ima išta bolje i drugačije od onog što sada ima;
- da se nada polaže u eventualni zamor ili grešku strane sa kojom je u dubokom nesporazumu i sporu;
- da se čeka da zla koja se trpe ili sama po sebi nestanu, ili da ih neko drugi, umjesto nje, suzbije i prevlada.

Filozofija aktivne pasivnosti (ili aktivnog čekanja) formalno ne akceptira sasvim ni jednu od ovih mogućnosti. Suštinski se, međutim, svodi upravo na njih, odnosno na njihov smisao i krajnje domete. Aktivna pasivnost (ili aktivno čekanje), naime, jeste utemeljena na vjerovanju da Crna Gora treba i može da ima i više i bolje od onoga čime sada raspolaže, ali ne nudi put kojim se to može postići. Tvorci te sintagme ne vjeruju mnogo čudima „dedinjskog diktatora“, kao ni u to da će on posustati u nakanama da „dovrši započeto“, ali se sami ne oslobađaju iluzije da u pregovorima s njim, ili njegovim nasljednicima, mogu naći odgovarajuća rješenja. Mnogima od njih jasno je da ciljevi i interesi međunarodne zajednice ne idu uvijek ruku pod ruku sa onim što bi Crnoj Gori najviše odgovaralo, ali nemaju snage da napuste poziciju provincijalne snishodljivosti i sve to jasno i otvoreno kažu, Crnoj Gori i svijetu. Oni jesu brižno zagledani u sve crnogorske nedaće i raskole i spremni su na svaki dijalog i kompromis radi izbjegavanja još goreg, ali njihova filozofija saniranja tog stanja ne nudi ništa što bi se kvalitetom, serioznošću, smislom i svrsishodnošću bar malo izdiglo iznad navedenih implikacija, ipak biblijske, formule strpljen-spašen. Štoviše, ta formula, budući u svojoj osnovi ima ideološko-političku konstrukciju ravnopravna zajednička država + demokratizacija + regionalna integracija, mogla bi se, po ugledu na jednu Bentamovu ocjenu *Deklaracije prava čovjeka i građanina*, označiti kao *nonplus ultra metafizike*. Ona se, kudikamo lakše i pravednije od dokumenta u koji su bile uperene Bentamove strelice, može podijeliti na tri dijela: *onaj koji je nerazumljiv, onaj koji je pogrešan i onaj koji je jedno i drugo*.

Razumije se, nije riječ o tome da je bilo koja od triju komponenti ove ideje po sebi teorijski i istorijski insuficijentna, u principu neprihvatljiva ili inkompatibilna sa dominantnim svjetskim trendovima: savremeni svijet se instucionalno-pravno prestrajava i povezuje, demokracizacija je postala *conditio sine qua non* njegovog opstanka, a regionalna integracija predstavlja nezamjenljivu pretpostavku njegovog bržeg i ravnomjernijeg ekonomskog i svakog drugog razvoja. Radi se o tome da su te komponente u konkretnom slučaju ili neostvarljive ili pogrešno kodovane i operacionalizovane. Kod sve tri komponente, odstupanja od normale su tolika da se na njihovoj podlozi ne može doći do rješenja problema Crne Gore. Kad je u pitanju ideja ravnopravne zajedničke države, to nije moguće uopšte. Kod druge dvije komponente (demokracizacija i regionalna integracija), osnovni problem je u tome što Crna Gora nema kapacitet da ih ostvari.

Prvi član pomenute trijade, ideja ravnopravne zajedničke države, najranjivija je njena strana i zaslužuje najveću pažnju.

Razlog što je tako, ne nalazi se samo u činjenici da ideja zajedničke države Južnih Slovena nije izdržala probu vremena i da kao, istorijski nedjelatna, predstavlja prošlost. Jer, to što su se te ideje svi odrekli, uključujući i Srbe, koji aktuelnu dvočlanu federaciju vide i modeliraju kao veliku Srbiju, u principu ne znači da ne može nastupiti neko drugo vrijeme, kada takvi projekti, iz nekog razloga, neće biti neprihvatljivi. Taj razlog ne treba toliko tražiti ni u tome što međunarodno iskustvo nije potvrdilo svrsishodnost dvočlanih federacija, pa time ni smisao insistiranja na njihovom formiranju i održavanju, jer to, makar hipotetički,

ne isključuje mogućnost da takva federacija jednom negdje i zaživi. U principu, nije sav problem ni u katastrofalno lošem iskustvu sa zajedničkom državom oba njena konstituenta, jer nesporazumi i nesaglasja, uzajamni animoziteti, blokade i ograničenja, i nastaju i nestaju zavisno od odgovarajućih okolnosti. Centralni problem ove komponente jeste u tome:

- a) što Crnoj Gori, ukoliko želi da sačuva svoj nacionalni, državni i svaki drugi identitet i integritet, odgovara samo ravnopravna zajednička država sa Srbijom;
- b) što ta ravnopravnost mora da bude ne samo formalna, nego i faktička, jer Crna Gora samo tako može da zaštiti svoje vitalne ciljeve i interese;
- c) što Crna Gora takvu, faktičku ravnopravnost ne može imati u zajedničkoj državi sa Srbijom, čak ni teorijski.

Glavne smetnje za formiranje ravnopravne zajedničke države Crne Gore i Srbije, nijesu subjektivne prirode. Ovo, uprkos snažnim pritiscima svih oblika konzervativne, u mnogom pogledu mitologizirane ili na drugi način iskrivljene svijesti (uključujući nacionalističku, velikodržavnu, separatističku). I uprkos velikom broju onih, koji, služeći se tim reliktima, nastoje da zajedničku državu učine poligonom razigravanja i ostvarivanja svoje neutažive materijalne pohlepe i volje za moći. Država Crne Gore i Srbije, kao zajednica ravnopravnih partnera, objektivno nije moguća. Razlog tome je jedan i jedinstven, neumoljiv i krajnje jednostavan: odnosi moći konstituenata te države, gledani iz ugla svih relevantnih parametara (od teritorijalne veličine i broja stanovnika, pa do ekonomske snage i razvijenosti), nepomirljivi su. Tačnije, toliko su različiti, da su neuporedivi i nesvodljivi na rezultantu koja bi omo-

gućavala njihov ravnopravan uticaj na bilo koji društveni proces i odnos, a time, dakako, i na ravnopravno odlučivanje o bilo kom važnijem pitanju ili problemu. Država kao takva, a demokratska i ravnopravna pogotovo, ima smisla, i može da opstoji, samo dotle dok sintetizuje, izražava i štiti tzv. zajednički, odnosno opšti interes njenih konstituenata. Čim, usljed odnosa faktičke moći, interes nekog od konstituenata države nije, ili ne može da bude identičan sa zajedničkim, odnosno opštim interesom, on više u toj državi nema što da traži. Ta zakonitost se ne da tutorisati nijednom političkom voljom, niti izmijeniti, ili bitnije ublažiti, nijednom formalno-pravnom (ustavnom) regulativom. Ona stoji iza kraha bivše zajedničke države, a pod njenim teretom neumitno nestaje i sadašnja federacija, barem kao zajednica faktički ravnopravnih konstituenata.

Kao takva, ta zakonitost se, izgleda, ne shvata i ne prihvata još jedino u Crnoj Gori. Još jedino u Crnoj Gori ima dovoljno onih koji smatraju da glavne uzroke svekolike jugoslovenske drame treba tražiti u tzv. subjektivnim slabostima (svejedno da li je to nepostojanost jednih, separatizam drugih, lukavstvo i licemjerje trećih, velikodržavni hegemonizam četvrtih, birokratski oportunistički petih ili neko drugo kolektivno svojstvo šestih), i koji iz tog rakursa pokušavaju da stvar poprave. Crna Gora je jedina bivša jugoslovenska republika, čija vladajuća struktura i dalje vjeruje:

- da zajednička država ima smisla i da je neuporedivo bolje rješenje od svakog drugog;
- da je zajedničku državu moguće uspostaviti kao ravnopravnu zajednicu njenih konstituenata;
- da se ravnopravnost u zajedničkoj državi može postići uz odgovarajuće kadrovske promjene, izvjesno redefinisati

nje ustavno-pravnih rješenja, stanovitu demokratizaciju i više uzajamnog uvažavanja i tolerancije;

– da se formalno-institucionalnom ravnotežom mogu uspostaviti i održavati sve druge ravnoteže i sva druga jednaka prava;

– da, prema tome, ako se hoće, sve može da se dogovori i uredi tako da svi budu zadovoljni.

Između više momenata, koji govore da u Crnoj Gori i dalje dominira takva svijest, tri su posebno indikativna.

U prvom redu, koalicija na vlasti jeste pobijedila na izborima zahvaljujući, dijelom, i svojoj fluidnoj procrnogorskoj orijentaciji. Ipak, ta njena orijentacija ne podrazumijeva samostalnu i suverenu Crnu Goru. Dva od ukupno tri člana te koalicije baštine ideju zajedničke države i to kao svoju programsku obavezu bez alternative (DPS nije nikada opozvala izjavu svojih čelnika da je zajednička država Crne Gore sa Srbijom njihov jedini izbor i da će u suprotnom napustiti vlast; nedavna kadrovska prestrojavanja u NS protekla su u znaku vraćanja te partije donekle napuštenim jugoslovenskim ciljevima).

Zatim, u zanimljivom misaonom miljeu i na trenutke prilično zavodljivoj političkoj i diplomatskoj retorici crnogorskih političkih lidera, odnosno njihovih sljedbenika, jedino nema mjesta za ideju samostalne, suverene Crne Gore. Oni govore o slobodnoj, demokratskoj, otvorenoj, savremenoj Crnoj Gori, koja hoće svestranu saradnju sa svim susjedima i svesrdno teži evropskim i drugim integracijama. Ali, o samostalnosti i suverenosti svoje države ne govore nikad i ni na koji način. Ovo uprkos činjenici da ih i sopstveno iskustvo i ponašanja eksternih faktora

ozbiljno upozoravaju, da sve o čemu govore ima smisla i može biti ostvareno tek pod uslovom da Crna Gora bude nezavisna i suverena država. Njihova najnovija određenja prema državnom pitanju ne sežu dalje od dvosmislene najave da će Crna Gora „poći svojim putem“, ali tek onda kada „Beograd ne bude spreman da se dogovori s njom“ („Vijesti“, 21. mart 2000., str. 3). Pri tome se ni hipotetička mogućnost da se pođe „svojim putem“ ne podvodi pod režim neprikosnovenih prava i apsolutno sazrelih potreba građana Crne Gore da samostalno upravljaju sobom i odlučuju o uslovima i načinu svog življenja, već se direktno dovodi u zavisnost od volje drugih i njihovog prava da odluče kako će se ponašati prema Crnoj Gori.

Najzad, Platforma za redefinisavanje odnosa Crne Gore i Srbije utemeljena je na ideji zajedničke države. Cilj tog dokumenta je da dokaže da je, i da pokaže kako je, zajednička država Crne Gore i Srbije moguća i obostrano korisna. Nimalo slučajno, u tom dokumentu nema ni pomena o tome kako se konstituenti zajedničke države mogu dovesti u istu ravan u pogledu faktičkog uticaja i odlučivanja, ako je jedan od njih nekoliko puta teritorijalno veći od drugoga, ima petnaestak puta više stanovnika i dvadesetak puta je ekonomski jači. Nema ni riječi o tome zašto bi Srbija, čak i da je tako što objektivno moguće, pristala da dijeli na ravne časti vlast sa Crnom Gorom, koja je toliko manja i nemoćnija od nje. Pogotovo ako se zna da Srbija time ne bi povećala, nego sasvim izgubila apsolutnu, neprikosnovenu kontrolu nad realizacijom onih svojih strateških projekata (izlazak na more i slično), zbog kojih grčevito brani ideju velikodržavlja. Ne govori se ni o tome na koji način bi eventualna formalno-institucionalna ravnopravnost, ustanovljena nekom novom konstitu-

cijom, faktički uravnotežila nesravnjive parametre u svim oblastima života, tako da, na primjer, Crna Gora jednako odlučuje o pitanjima privrednog razvoja kao i Srbija. Ništa se ne kaže ni o tome kako bi, i zašto, baš u toj državi, mimo svih drugih država, skupštinski zakoni (koji bi, eventualno, i bili donošeni na paritetnoj osnovi) supstituisali sve zakone života ili makar bili neprikosnoveni u odnosu na one tržišne. Umjesto da je utemeljena na takvim i sličnim suštinskim objašnjenjima, Platforma faktički opstaje na stanovištu da su volja i etika ono što stvara i ruši zajedničku državu. Vjera da se ključ problema zajedničke države nalazi u poželjnim ponašanjima ljudi i formalno-pravnim preinakama konstitucije (u smislu da, na primjer, savezni parlament bude jednodomni, a savezna vlada brojčano znatno manja, i da oboje budu konstituisani na paritetnoj osnovi, te da Crna Gora ima pravo da predlaže kandidata za šefa vojnih efektiva na svojoj teritoriji i slično), učinila je da Platforma suštinski ne dovede u pitanje nijednu od onih krucijalnih funkcija aktuelne federacije, zbog kojih Crna Gora, usljed faktičke nemoći da na njih utiče, trpi to što trpi. Umjesto toga, Platforma nudi odista nevjerovatna objašnjenja kako se može biti suveren u zajedničkoj državi, koja jedina ima međunarodno-pravni subjektivitet, te da se može biti ekonomski i finansijski samostalan u okviru jedinstvenog privrednog i monetarnog sistema. Jednako su bizarne i priče njenih autora o međusobnom priznavanju dvaju entiteta kao uslovu za stvaranje njihove konfederalne veze, s tim što bi međunarodno-pravna verifikacija tog čina, ako je uopšte potrebna, mogla da uslijedi kasnije. Okrenutost Platforme volontarističko-etičkom sindromu, umjesto životnoj stvarnosti, opredijelila je njenu sudbinu. Sve njene nade, i svi izgledi da se sačuva od

potpunog fijaska, vezani su za nečiju puku volju. Nema li te volje, nema ničega. Zato nije nimalo slučajno što niko, uključujući i tvorce Platforme, ne zna tačno ni kome je ona namijenjena (kojim adresatima i da li samo njima), ni na koji rok i pod kojim uslovima, ni što će adresant preduzeti ukoliko mu nakana s njom ne uspije.

Jedinstvene u svojoj suštini, ove tri stvari imaju suštinski jedinstveno ishodište: umjesto jasnog, konzistentnog i transparentnog državnog programa, Crnoj Gori se nudi iluzija strpljivog čekanja. Pri tome kao da nije važno ni što se čeka, ni što može doći, već samo da to bude što kasnije.

Demokratizacija, drugi član pomenute trijade, jednako je problematična i ranjiva kao i ideja ravnopravne zajedničke države. Ovo, naravno, ne zbog toga što je ideja demokratizacije, u principu, inkompatibilna s idejom zajedničke države, ili što Crna Gora bez demokratizacije može da napravi makar i jedan korak naprijed. Problem je u tome što demokratizacija, kakvu implicira pomenuta trijada, nije stvarna demokratizacija i što Crna Gora s njom ne može da izađe iz stanja u kome se nalazi.

Između više interesantnih i u biti prihvatljivih određenja demokratije, Tokvilova definicija tog pojma čini se najpobnijom da posluži kao svojevrsan reper za procjenu procesa demokratizacije u Crnoj Gori. Aleksis de Tokvil, naime, pod demokratijom podrazumijeva „punu slobodu kombinovanu s jednakošću“, tj. slobodu učestvovanja u javnom životu i slobodu raspolaganja svojom ličnošću. Teško je ne saglasiti se sa ovakvim određenjem demokratije, kao što bi teško bilo zanemariti i Tokvilovo mišljenje da demokratiji prijete mnoge opasnosti, među kojima

posebno anarhizam, s jedne strane, i tendencije ka centralizmu, s druge. Pod anarhizmom Tokvil podrazumijeva stanje svijesti u kome konformizam, egoizam i želja za ličnim uspjehom po svaku cijenu, imaju prevagu nad svim drugim osjećanjima i obzirima. Tendencije ka centralizmu su, uvjeren je Tokvil, prisutne kod svih, naročito kod sposobnih i ambicioznih ljudi, koji u proširenju ingerencija društvene vlasti, kojoj streme, vide šansu za jačanje sopstvene moći i uticaja. Htjeti takvima dokazati da centralizacija može biti štetna, znači gubiti vrijeme, pošto oni centralizuju sebe radi, a ne društva radi. Tokvil zaključuje: „Među javnim ličnostima u demokratijama, gotovo samo vrlo nekreativni ili vrlo prosječni ljudi hoće da decentralizuju vlast. Prvi su rijetki, a drugi nemoćni“.

Proces demokratizacije Crne Gore snažno je pritisnut i sputan upravo ovima dvijema tendencijama.

Pri tome, Crna Gora ne raspolaže nijednom od pretpostavki, koje su, po Tokvilu, relevantne za njihovo eliminisanje. U Crnoj Gori još nije formirana duhovna klima u kojoj dominira osjećaj odgovornosti i strast za javno (opšte) dobro. Još nema ravnoteže između „upravnog centralizma“, koji zakonito rađa tendencije ka despotizmu, i demokratskih prava i sloboda građana, kojima pojedinac treba da se održi naspram društva i sistema, a da to ne bude na uštrb opšteg interesa i programa. I nema potrebne slobode štampe, koja podrazumijeva mnogo više od formalnog prava da se izdaje privatni list ili otvori privatna radio i TV stanica. Jer, tolstojevski rečeno, nije sloboda niti demokratija u tome da se kaže što se hoće, već u tome da se hoće ono što se kaže. U Crnoj Gori se, uz rijetke izuzetke, čak i u tzv. nezavisnim glasilima, i dalje može reći

samo ono što je prošlo provjeru stranačke ili neke druge podobnosti, tj. ono što se traži, a ne ono što se stvarno misli i osjeća.

Crnoj Gori, dakako, nedostaju i mnoge druge važne pretpostavke za njenu zbiljsku demokratizaciju. Uz to, suočena je sa tri krupna ograničenja, nesvojstvena zemljama koje teže tom idealu.

Prvo i svakako najveće takvo ograničenje proizilazi iz činjenice da je Crna Gora zemlja sa krajnje nepovoljnim parametrima prevashodno ekonomske, a onda i druge razvijenosti. Usljed toga, danas je prosječan crnogorski građanin trostruko zavistan. On, u prvom redu, zavisi od volje Srbije da promjenom svoje politike učini kraj međunarodnoj blokadi i tako otvori jedinu liniju mogućeg ekonomskog oporavka. Zatim, zavisi od benevolentnosti međunarodne zajednice da, uprkos toj blokadi, ohrabri procese demokratizacije u Crnoj Gori i u tom smislu ovu humanitarno pomogne. Najzad, zavisi i od volje svoje aktuelne vlasti, koja saobrazno sopstvenim strateškim procjenama (u koje niko osim nje nema uvida), odlučuje kada će nešto od dobijenoga podijeliti, što će kome prodati, hoće li i kako nešto privatizovati i slično. A demokratija i zavisnost bilo koje vrste ne idu zajedno. Pogotovo su inherentni demokratija i siromaštvo koje seže do granice masovne ekonomske i socijalne bijede. Nema demokratizacije bez stvarnih političkih sloboda, kao što ni ovih nema bez elementarnih ekonomskih sloboda, u smislu da su građani toliko materijalno osigurani po nekim drugim osnovama, da im egzistencija ne zavisi neposredno od partijske pripadnosti, raspoloženja vlasti ili pukog stanja budžeta. Ni u porodici, a kamo li u društvu i državi, onaj koji ne živi od vlastitog rada ne može da traži bilo što od

bilo koga, a pogotovo ne može da kontroliše, usmjerava ili poziva na odgovornost svog hranioca. Ekonomski zavisni i socijalno ugroženi čovjek nije taj koji slobodno i svjesno odlučuje ni onda kada glasa na nekom skupu ili biralištu. I tada on, svjesno ili nesvjesno, slijedi volju i interese onih od kojih zavisi.

Drugo veliko ograničenje za razvoj demokratije i demokratskog u Crnoj Gori proizilazi iz toga što je ona lišena onog duhovnog, socijalno-ekonomskog i političkog balansa koji jednom društvu daju tzv. srednje klase. Još je Konfučije, prije dva i po milenijuma, ukazivao na taj problem, ističući da „ljudi koji žive raskošno lako mogu postati snobovi (ili uobraženi)“, dok „ljudi koji žive jednostavno lako mogu postati vulgarni“. Aristotel je, nekih sto pedeset godina kasnije, bio još eksplicitniji, upozoravajući da tamo gdje jedni imaju mnogo, a drugi malo ili ništa, nema ni demokratije, ni napretka. Crnu Goru i taj problem pritiska svom silinom. Ekstremna socijalna i ekonomska polarizacija, tokom minule decenije potisnula je ili sasvim uništila tzv. srednju klasu, a s njom i gotovo sve one uravnotežujuće i amortizujuće elemente socijalnog, etičkog i psihološkog miljea, kojima se hrani demokratija. U društvu podijeljenom na uzak krug veoma bogatih (i izuzetno moćnih) i masu veoma siromašnih (i izrazito nemoćnih u svakom pogledu), nema ni dijaloga, ni tolerancije, ni kompromisa, ni tzv. srednjih rješenja. Gdje toga nema, i gdje je diktat moćnih neprikosnoven, demokratski proces ili nije uopšte moguć ili se redukuje na neku od krajnje ograničenih, ekskluzivnih antičkih formi.

Treće veliko ograničenje za razvoj demokratije i demokratskog u Crnoj Gori proizilazi iz fakta da je i tzv. poli-

tička demokratija u njoj redukovana isključivo na pravo građana:

- prvo, da se slobodno partijski opredjeljuju;
- drugo, da se više-manje slobodno okupljaju i javno izražavaju svoja raspoloženja;
- treće, da posredstvom parlamentarnih i predsjedničkih izbora povremeno izražavaju neka svoja opšta opredjeljenja.

Zbog toga što Crna Gora nema status nezavisne, međunarodno-pravno priznate države, njeni građani su lišeni elementarnih demokratskih prava da odlučuju:

- s kim će, i pod kojim uslovima ekonomski i politički saradivati;
- kome će ići i ko kod njih može da dođe;
- kad će otvoriti, a kada zatvoriti granicu;
- s kim će, eventualno, ratovati, a s kim neće.

O svemu tome, i ne pitajući ih, odlučuju drugi. Njima drugi određuju čak i to ko će ih, i kako, zastupati u organima zajedničke države.

O suštini i dometima procesa koji zakonito nastaju na ovim premisama, više od svega, govori činjenica da su u njihovom kontekstu počeli da uzmiču ili se deformišu i oni rudimentarni sadržaji koji su u jednom trenutku, makar i varljivo, nagovještavali mogućnost demokratizacije Crne Gore. Pod dejstvom naznačenih ograničenja, naime:

- smanjuje se početni demokratski potencijal višestranačja, parlamentarizma, višenacionalnog sastava koalicione vlade i pojave velikog broja nevladinih organizacija i drugih institucija civilnog društva;

- topi se pozitivni učinak veoma smanjenih etničkih i vjerskih tenzija i humanog odnosa prema svim izbjeglicama;
- neumitno se snižava nivo građanskih prava i sloboda.

Iza sve istrošenije demokratske retorike, pomalja se začarani krug crnogorske političke zbilje: građani Crne Gore bez državno-pravnog suvereniteta ne mogu stvoriti pretpostavke za ostvarivanje nijednog svog demokratskog prava, a bez ovih prava ne mogu imati suverenitet. Htjeti demokratsku, ali ne i suverenu Crnu Goru, čista je besmislica. Bez demokratije, suverena Crna Gora ne bi bila dobra. Bez suvereniteta, demokratska Crna Gora nije moguća.

Regionalna integracija, treći član pomenute trijade, u svemu prati sudbinu prvih dviju. Opet, ne zbog toga što je u pitanju proces koji ne bi odgovarao Crnoj Gori. Van tog procesa danas više niko ne može da opstane, čak i kad bi htio. To pogotovo važi za male i nedovoljno razvijene zemlje, kakva je Crna Gora. Nevolja je u tome što Crna Gora, takva kakva je sada, nema kapacitet da se uključi u taj proces. Ono što Crna Gora danas može, i u što pokušava da se uključi, nije regionalna integracija, već nešto nalik na nju, što ovu ne može zamijeniti, ni kvalitativno, ni bilo kako drugo. Regionalna integracija ne podrazumijeva samo slobodniji protok roba i novca, veću kulturnu i sportsku saradnju ili izraženiju solidarnost u rješavanju određenih problema na prostoru gdje je formirana i među subjektima koji je čine. Ona podrazumijeva povezivanje u svim važnim oblastima (uključujući, ponekad, i odbranu, informatiku i infrastrukturne sisteme), koje je funkcionalno i institucionalno utemeljeno na precizno utvrđenim pravima i obavezama. Iza tih prava i obaveza, kao njihovi faktički nosioci i garanti, stoje, i jedino mogu da stoje, međunarodno-pravno priznati subjekti.

Regionalna integracija je ekonomski racionalna, politički cjelishodna i nosi u sebi etičke i psihološke vrijednosti koje nijesu svojstvene drugim oblicima društvene i državne organizacije. Bilo da ima opšti karakter, poput Evropske unije, bilo da nastaje radi etapnog rješavanja nekog konkretnog problema, poput Pakta stabilnosti, regionalna integracija uvijek ima funkciju moderatora međusobnih odnosa svojih konstituenata, prvenstveno u smislu njihove demokratizacije i smanjenja potreba za silom i represijom. Time što slobodne trgovinske i carinske zone, odnosno razne regionalne ekonomske i političke zajednice, nemaju nekakav nadnacionalni karakter, u pozitivnom smjeru se mijenja i politička filozofija državnog organizovanja i međunarodnih odnosa, opterećena fikcijom neokrñjenog, apsolutnog suvereniteta. Važno, izuzetno pozitivno svojstvo regionalne integracije je i to što ona podrazumijeva visoke standarde zaštite osnovnih ljudskih prava, i što veoma sužava mogućnost da nacionalna netrpeljivost ili vjerska isključivost odnesu prevagu nad interesom da se međusobni odnosi uspostavljaју na principima dobrovoljnosti, ravnopravnosti i uzajamne koristi. Sve te, i druge vrijednosti, međutim, dostupne su samo subjektima sa međunarodno-pravnim kapacitetom, odnosno subjektima iza kojih stoji takva garancija njihovih država. Za entitet, poput Crne Gore, koji sam nema međunarodno-pravni subjektivitet, a država kojoj pripada (iako suverena) nema pristup nijednoj međunarodnoj organizaciji i asocijaciji, regionalna integracija je samo stvar želje i potrebe, ali ne i mogućnosti da se realizuje. To, drugim riječima, znači da će Crnoj Gori regionalna integracija ostati nedostupna sve dok ne stekne međunarodnopravno priznati subjektivitet ili, pak, dok zajedno sa Srbijom, i

pozicijom koju u tom zajedništvu može imati, ne ispuni sve uslove za, kako se to obično kaže, povratak u međunarodnu zajednicu. Sva drugost Crne Gore u odnosu na Srbiju, zajedno s posljedicama koje zbog toga trpi, i sva njena otvorenost prema svijetu i želja da postane sudionikom u njegovim savremenim procesima i odnosima, ne mogu da izmijene to pravilo. To je Crnoj Gori, ne jednom, direktno i bez uvijanja rečeno. To, uostalom, govori i faktička pozicija Crne Gore u svijetu i prema svijetu. Tokom posljednjih par godina, na primjer, predstavnicima Crne Gore bili su dostupni najviši inokosni i kolegijalni nivoi svjetske politike, i to ne samo iz kurtoaznih razloga. Crna Gora je prisutna, preko svojih visokih predstavnika (ili makar kao tema), na svim evropskim, ali i na nekim širim skupovima, koji se bave problemima regiona. Crnoj Gori je obećavana i povremeno davana jednokratna pomoć, u početku humanitarna, namijenjena raseljenim licima, a kasnije i druga, za ublažavanje njenih izrazito zaoštrenih ekonomskih i socijalnih problema, uključujući i problem ishrane. Zbivanja u Crnoj Gori, i oko Crne Gore, pomno i sa zebnjom prate važne instance svjetske politike, od organa OUN i američke administracije, do šefova evropskih država i ministara Evropske unije. Pa ipak, Crna Gora nije članica Pakta stabilnosti, iako je on jednim dijelom formiran i radi rješavanja problema koji se nje najneposrednije tiču i koji se, u krajnjoj liniji, bez nje ne mogu riješiti. Zatim, predstavnici Crne Gore su samo posmatrači (ili, eventualno, učesnici bez prava glasa) na skupovima u čijem su fokusu pitanja i problemi njihove zemlje. Dalje, Crnoj Gori su nedostupne sve finansijske svjetske institucije, a time i strana investiciona sredstva, bez kojih ne može izaći iz ekonomske krize. Najzad, sva ekonomska i

finansijska pomoć koju dobija, i koja jedva podmiruje dio njenih elementarnih potreba, i formalno i suštinski ima karakter donacija, koje možda i mogu da je održe, ali, za razliku od komercijalnih kredita, ne i da joj pomognu da stane na svoje noge. Nedostupnost regionalnih integracija za Crnu Goru je utoliko teža, što ona drugim putem ne može da stigne bilo do priželjkivanog mjesta u evropskoj zajednici, bilo do pozicije nekoga ko može da rješava svoje egzistencijalne probleme. Tako se i po ovom pitanju, jednako kao i kod pitanja demokratizacije, zatvara krug. S jedne strane, Crna Gora, da bi opstala, mora ići u integracije, a da bi to mogla treba da ima međunarodno-pravni subjektivitet. S druge strane, to što ona radi, i što joj rade, ne vodi njenom međunarodno-pravnom subjektivitetu, a time ni uključivanju u regionalne integracije.

Ovakva sadržina i međusobni odnos triju premisa na kojima opstoji filozofija aktivne pasivnosti (ili aktivnog čekanja) očigledno ukazuju na to:

- a) da njena trijada, mada po sebi primamljiv retorički konstrukt, nema nijedan realni oslonac za rješenje problema na koje se odnosi;
- b) da pasivno iščekivanje rješenja na tim osnovama znači kupovinu vremena za druge, a ne za Crnu Goru (pod Crnom Gorom se ovdje podrazumijeva: društvena zajednica sa istorijski potvrđenim subjektivitetom i integritetom; prostor osebujne duhovnosti, izrasle iz specifičnog multietničkog, multivjerskog i multikulturnog supstrata; slobodna, samostalna, demokratska i otvorena, međunarodno-pravno priznata država, čiji građani, poput svih ljudi svijeta, imaju sva prava da sami odlučuju o sebi i svom životu);

c) da se sa svakim danom daljeg istrajavanja na toj orijentaciji, Crna Gora rapidno udaljava od stvarnih rješenja svojih problema, budući da, kako to iz svijeta jasno poručuju, „održavanje postojećeg stanja ne nudi put naprijed“.

Konkretnije, radi se o sljedećem:

Prvo. Dešava se da u životu država naiđe trenutak kada oni koji njom upravljaju, iz nekog razloga, neće, ne mogu, ne smiju, da kažu ni sve o stanju u kome se ona nalazi, ni sve svoje planove u vezi s mogućom promjenom tog stanja. Dešava se da su problemi u koje država zapadne takvi da se mogu riješiti samo maksimalnim, jedinstvenim angažovanjem svih, ili barem većine njenih građana. Dešava se i da su problemi u koje država zapadne mnogo veći od moći njenih građana da ih sami riješe. Ali se ne dešava da država može izaći iz datog stanja, a da oni koji je predvode jednom ipak ne kažu što je do takvog stanja dovelo i što se povodom njega kani preduzeti. Ne dešava se da građani jedne države odlučno i požrtvovano prionu nekom poslu, a da im prethodno nije objašnjeno o čemu se radi i što to za njih znači. Ne dešava se, najzad, ni to da neka država dobije podršku i pomoć spolja za nešto što ne traži i ne želi. Nevolja Crne Gore nije u tome što joj se desilo ono što se dešava i drugdje, već u tome što oni koji je (pred)vode očekuju da se u njoj desi nešto što se nigdje ne dešava. Iz tog razloga, oni i čine to što čine:

- umjesto da ukažu na stvarne uzroke i objasne pravu prirodu problema koji Crnu Goru pritiskaju do uništenja, oni i dalje sve vezuju za politički gabarit i mentalne osobine jedne ličnosti;
- umjesto da objasne kako se i zašto se ta ličnost mogla uopšte naći na čelu zajedničke države, te da li su se izmije-

nile okolnosti koje su je iznjedrile, oni svu sreću i nesreću države kojoj su na čelu vezuju za sudbinu te ličnosti, naivno vjerujući da će kada njoj mrkne Crnoj Gori odmah svanuti;

- umjesto da otvoreno kažu građanima Crne Gore da ravnopravna zajednička država sa Srbijom nije moguća, da im to argumentovano obrazlože i pozovu ih da se trezveno i racionalno suoče s tom činjenicom života, oni, iz straha da ih unitaristi ne nazovu separatistima (kao da već nijesu), ili da ne izazovu građanski rat u Crnoj Gori (kao da to druga strana ne može da učini kad god hoće i pod uslovima koje sama izabere), i dalje nude nebulozu o mogućnosti crnogorskog usrećenja u okrilju integralističkog projekta;
- umjesto da objasne objektivnu stranu problema i pokažu da sve glavne nevolje u crnogorsko-srpskim odnosima proizilaze iz pokušaja da se različite (ekonomske i druge) moći i njima opredijeljeni interesi dviju država sabiju u Prokrustovu postelju jedinstvenog (političkog, privrednog, monetarnog, spoljnotrgovinskog, carinskog) sistema, oni sve fokusiraju iz ugla subjektivnog i tako raspljuju strasti izmoždenih i obeznanjenih masa, kojima se onda javljaju kao zaštitnici i spasioci; umjesto da u ontološkom objašnjenju stvarnosti nađu uporišta za pozitivnu akciju na njenom mijenjanju, oni tragajući za patološkim i sami postaju njegovim zarobljenicima;
- umjesto da trezveno razgovoraju o suštini stvari, oni se bave njihovom fenomenologijom i beskrajnim opisivanjima onoga što već svi vide i znaju;
- umjesto da se svijetu obrate javnom, jasnom i argumentovanom porukom da u datim istorijskim okolnostima Crna Gora ima smisla i može opstati jedino kao nezavisna i suverena država, ali i objašnjenjem da takav njen status

ne bi značio novi rat i da se u procesu njegovog ostvarenja neće preduzeti ništa što ne bi bilo demokratsko i usaglašeno s mjerama i akcijama međunarodne zajednice, oni mu šalju Platformu o novom zajedništvu, garniranu iluzijom o sopstvenoj inicijalnoj ulozi u demokratizaciji i pacifikaciji regiona.

Umjesto, dakle, da nude jasan i argumentovan program izlaska Crne Gore iz krize, koji bi animirao i građane Crne Gore i međunarodnu zajednicu, i doveo ih u situaciju da se ne bave famama nego kriterijumima i sadržajima stvarnog života, oni nude jednu vrstu nedovoljno shvaćene i sasvim pogrešno situirane filozofije fabijanizma, koja Crnu Goru neumitno vodi onamo kamo ona ne želi i ne treba da ide.

Drugo. Produžavanje stanja u kome se Crna Gora nalazi, dugoročno gledano, nikome ne ide u prilog. Jer, u principu, niko, u regionu i šire, ne može biti srećan dok to i Crna Gora nije, pogotovo ako u njenoj sreći ima i djelić njene nesreće. Kratkoročno, međutim, strategija čekanja, odnosno izbjegavanja da se, zbog navodne preuranjenosti, ne učini nijedan radikalniji potez na liniji rješavanja crnogorskog pitanja, može nekome da bude i korisna. To se više ili manje odnosi na sve koji u Crnoj Gori, ili povodom nje, slijede neke svoje posebne interese.

Takva strategija, na primjer, odgovara do izvjesne mjere tzv. međunarodnoj zajednici, jer joj, makar i po cijenu nekih troškova, daje svojevrsan alibi za sopstvena nesaglasja, neodlučnosti, nesnalaženja, nečinjenja ili pogrešna činjenja u vezi s rješavanjem balkanske, odnosno jugoslovenske krize.

Zapadnoj alijansi odgovara da se crnogorsko pitanje rješava samo u okviru aktuelnog jugoslovenskog problema, jer joj jedino to omogućava da cjelokupan taj prostor vremenom integriše u svoje strukture. Separatnim pristupom tom pitanju rizikovala bi da Srbiju prepusti kontroli druge strane: na pokušaj Zapada da Crnu Goru i formalno uključi u svoju interesnu sferu, mogao bi, naime, da uslijedi radikalniji odgovor s Istoka (svejedno da li od Rusije, Kine ili obje te zemlje zajedno), koji bi mogao da znači i nešto više od samo još jednog zaoštavanja međunarodnih odnosa i manifestuje se kao čvršće i trajnije pozicioniranje neke od tih zemalja u Srbiji. To bi, bez sumnje, dvostruko pogodilo interese Zapada, u prvom redu SAD: znatno bi produžilo i poskupilo proces pacifikacije balkanskog prostora i njegove integracije u Evropu i odložilo bi pretvaranje Evrope u zonu bez stranog (vojnog) prisustva.

Strategija odlaganja, na sličan način, sasvim odgovara i ruskoj geopolitičkoj orijentaciji izraženoj u formuli Rusiji je mjesto na Zapadu. Ideja partnerstva na kojoj je utemeljena ta orijentacija ne negira, nego implicitno pretpostavlja ambiciju Rusije da se teritorijalno-politički čvrsto pozicionira na Balkanu. Odlaganje rješavanja crnogorskog pitanja daje Rusiji predah neophodan za njen ekonomski oporavak i političku konsolidaciju, koji su za nju ključno važni ukoliko želi da svoje šire okretanje Zapadu, koje uključuje i partnerstvo u rješavanju jugoslovenske krize, temelji i na političkoj i ekonomskoj, a ne samo na vojnoj moći. Kini, koja očigledno želi da se „vrati na Balkan“, takođe odgovara svako odlaganje bilo kojeg „konačnog rješenja“ na ovom prostoru sve dotle dok i ona ne pristigne da se više uključi u te procese.

Odlaganje rješavanja crnogorskog pitanja van konteksta zajedničke države sasvim odgovara srbijanskoj opoziciji, i to dvostruko. S jedne strane, omogućava joj sticanje ugleda kod biračkog tijela i međunarodne demokratske javnosti po osnovu očekivanja da će ona uspjeti ono što aktuelnom režimu ne polazi za rukom – da demokratski uredi i sačuva zajedničku državu. S druge strane, lišava je iskušenja da se, saglasno očekivanjima znatnog dijela svog biračkog tijela, ali i sopstvenim uvjerenjima, suprotstavi eventualnom osamostaljenju Crne Gore, čime bi bitno okrnjila svoju demokratsku auru.

Sadašnja pat-pozicija veoma odgovara i nekim strukturama unutar samog crnogorskog društva. U takve, u prvom redu, spada relativno malobrojna, ali veoma moćna grupacija izrasla iz ratnog profiterstva i katakombi sive ekonomije, koja i misli, i posluje, i živi na ivici korupcionaško-kriminogenog. Slobodna da se kreće po svijetu, a doma nekontrolisana, ona može gotovo sve što hoće, a hoće i uglavnom uspijeva sve. Bliska ovima je grupacija političkih, kulturnih i drugih djelatnika u javnoj sferi, čija je moć izrasla iz haotično izukrštanih društvenih gibanja i koja je spremna da sve učini kako bi se ta njena matrica što duže očuvala. I jedni i drugi žive na podjelama, širenju psihoze straha i održavanju fame da su upravo oni ti koji mogu i treba da pronađu luku i ponude ruku spasa. Zato i jednima i drugima ne odgovara ni sređivanje prilika u Crnoj Gori, ni normalizovanje odnosa Crne Gore sa Srbijom i bilo kim drugim, ni osvješćenje građana Crne Gore. Budući da su proizašli iz haosa, oni jedino u neregularnim odnosima nalaze sebe i izvore svoje moći. Zato se, pod izgovorima tobožnje zabrinutosti za očuvanje mira, zalažu za očuvanje postojećeg stanja.

Čitava stvar, ipak, najviše odgovara tzv. beogradskom režimu. Iako maštovit u iznalaženju ujdurmi za poigravanje sa međunarodnom zajednicom, ovaj režim teško da bi u pogledu Crne Gore mogao izmisliti bolju strategiju od ove koju mu ona sama nudi. To što mu je prepušteno da bira hoće li ili neće razgovarati o Platformi, i kada će i pod kojim uslovima to eventualno prihvatiti, dalo mu je možda neočekivanu, ali sasvim izvjesnu priliku da on bude taj koji upravlja crnogorskom strategijom čekanja. I, dakako, da ovu usmjerava prema sopstvenim potrebama i pravilima igre, odnosno tako:

- da mu omogućava o(p)stanak na vlasti u dijelu u kome se zajednička država javlja kao njena legitimaciona osnova;
- da mu služi kao psihološki injektiv donekle posustalim nacionalističkim sljedbenicima, kojim se ovim putem uliva nada da još nije sve gotovo, da će se sačuvati postojeće, vratiti izgubljeno i ostvariti planirano;
- da mu kupuje vrijeme po osnovu čekanja međunarodne zajednice da se dese željene pozitivne promjene u njemu samom, tj. da, najzad, bude preobražen (ili smijenjen) dejstvima srbijanske opozicije, potpomognutim crnogorskom demokratskom inicijacijom;
- da mu dugoročnije drži otvorenim jedan novi front, zahvaljujući kojem uspijeva da očuva izvjesnu koheziju u sopstvenim redovima i dobije nove kondicije za tajna pregovaranja i pogađanja sa međunarodnom zajednicom;
- da mu produžava vrijeme u kome, radi tobožnjeg očuvanja zajedničke države, drži mobilnim ogroman policijski i vojni aparat, kojim sebe održava na vlasti;
- da mu pruža priliku da, povremenim disciplinovanjem Crne Gore, demonstrira svoju silu i svima uliva strahopoštovanje, zorno potvrđujući ko se pita i doma i malo šire.

Za tzv. beogradski režim je odugovlačenje rješenja crnogorskog pitanja veoma prihvatljivo i iz razloga što se time i međunarodna zajednica i Crna Gora uprežu u njegova kola još po jednoj liniji. Međunarodna zajednica, naime, tom režimu direktno pomaže da odoli iskušenjima ekonomske i finansijske krize, time što faktički izdržava dio zemlje koji je pod njegovom kontrolom. U tom kontekstu, zatvaranje granice prema Crnoj Gori za taj režim je kudikamo korisnije sa stanovišta učvršćivanja njegove pozicije u Srbiji, nego sa stanovišta kažnjavanja Crne Gore, iako ova mjera nije lišena ni te ambicije. Manji federalni partner, zahvaljujući pomoći međunarodne zajednice, ionako neće biti finansijski i ekonomski sasvim uništen, ili ne bar više nego to ovoj odgovara, ali zatvorena granica većem federalnom partneru hoće olakšati posao u vezi s raspodjelom i racioniranjem ionako oskudnih sredstava. U datim okolnostima se i crnogorsko insistiranje na ekonomskom i finansijskom suverenitetu pretvara u svoju suprotnost. Crna Gora postaje još zavisnija, budući da ne može opstati bez pomoći spolja, a ekonomsku i finansijsku nezavisnost od tzv. beogradskog režima mora da plaća podnošenjem njegove političke i vojne diktature. Tužna turistička priča, kojom se pred početak svake sezone obznanjuje da neće doći za tu godinu najavljeni strani turisti, ali da su već započeta ugovaranja za narednu godinu, dovoljno je ilustrativna u tom pogledu.

Treće. Jedino Crnoj Gori, globalno uzevši, strategija čekanja nikako ne odgovara. Ovo:

a) ne samo zbog toga što njoj, u principu, ne može da odgovara ono što odgovara svima koji nemaju razumijevanja za njene stvarne probleme ili iz nekog svog razloga ne žele da se ti problemi rješavaju;

b) ne ni samo zbog toga što se tom strategijom zaobilazi suština problema Crne Gore i što se bavljenje njihovim posljedicama javlja kao bogomdano sredstvo najraznovrsnijih manipulisanja ljudima;

c) ne ni samo zbog toga što se prikrivanje pravih problema može smatrati ili po sebi nečistim i nečasnim, ili izrazom nepovjerenja u svijest i sposobnost građana da se zrelo suoče s onim što se njih najviše tiče i što, uostalom, niko osim njih ne može da riješi;

d) ne ni samo zbog toga što odlaganje rješavanja crnogorskog pitanja, s obrazloženjem da se time želi izbjeći građanski rat, implicira dvije prilično problematične teze: jedna teza je da Crnoj Gori veća opasnost od građanskog rata prijete ako njeni građani znaju koji su njihovi pravi problemi i kako je ove jedino moguće riješiti, nego ako se njima manipuliše povodom stvari čija im suština nije jasna; druga teza je da bi građani Crne Gore, kad bi saznali suštinu problema, prije krenuli jedni na druge, nego u rješavanje tih problema;

e) ne ni samo zbog toga što bi se stratezi čekanja mogli naći u prilično neugodnoj situaciji ukoliko bi se, na temelju pomenutih dviju teza, od njih zahtijevalo da objasne:

- kako zamišljaju angažovanje građana Crne Gore na poslovima čija im suština i sadržina nije jasna, osim ako ne vjeruju da im je za to i dalje dovoljna samo njihova riječ;
- kako zamišljaju demokratiju i jesu li zbilja uvjereni da se ona može razvijati u društvu u kome se slijepo pokoravanje partijskoj disciplini smatra vrhunskom umnošću, a sljedbeništvo vođe najvišim činom građanske lojalnosti;
- kako zamišljaju upravljanje u društvu za koje još nije sigurno da je izašlo iz hobsovski shvaćenog prirodnog stanja.

Uz ove principijelne, postoje i mnogi konkretni, specifični razlozi zbog kojih strategija čekanja nikako ne odgovara Crnoj Gori. Posebno su relevantna tri takva, specifična razloga.

U prvom redu, strategija čekanja široko i gotovo beznađežno otvara Crnu Goru tzv. beogradskom režimu koji, kad god hoće, može da povuče neki od poteza na koje ona nema odgovor. Taj režim može, na primjer, da prihvati i Platformu, iako se od njega traži da prihvati razgovor o njoj, pa da Crna Gora, koja ju je ponudila, ostane tu gdje je sada. Prihvaćanje od strane Beograda svega što je tim dokumentom ponuđeno, u što je inače teško povjerovati, ne bi Crnu Goru u zajedničkoj državi učinilo ni ravnopravnijom, ni samostalnijom, ni slobodnijom. Učinilo bi, možda, da faktička neravnopravnost Crne Gore bude formalno bolje zakamuflirana, a vjerovatno bi i pozicija republičke vlasti u odnosu na centralnu bila nešto lagodnija. I ništa više. Još gore bi bilo ukoliko bi se tzv. beogradski režim odlučio, a može da se odluči, za neki od poteza kakvi su savezni izbori, zavođenje vanrednog stanja, pristupanje SRJ zajednici Rusije i Bjelorusije ili uklapanje u strategiju sve evidentnijeg rusko-kineskog pokušaja da se, makar i u prikrivenoj formi, i na kratko, oživi hladnoratovska atmosfera na Balkanu. Svaki od tih koraka mogao bi da bude, a vjerovatno bi i bio, veliki istorijski promašaj onoga ko ga čini. No, time se ne bi umanjile njegove teške posljedice po Crnu Goru. Naprotiv, svaki takav korak, pa bio i mali i privremen, udaljio bi Crnu Goru od procesa demokratizacije, umanjio njene izgleda da se uključi u evropske integracije i još više je izložio opasnosti da definitivno izgubi svoj nacionalni i državni identitet i integritet. Desi li se takvo što, odjednom će se, poput kule od ka-

rata, srušiti svi snovi o strategiji čekanja kao spasonosnom rješenju za bilo koga osim, možda, za njene protagoniste. A oni će, budu li u prilici da i tada objašnjavaju suštinu problema, nonšalantno konstatovati kako je to „nelogično“, baš kao što su ocijenili „nelogičnim“ nedavno nasilno uvođenje jednog TV kanala.

Zatim, strategija čekanja obezbjeđuje potrebni prostor i vrijeme za nesmetano dejstvovanje one socijalno-ekonomske strukture koja svojim malignitetom razara autentičnu psihološko-etičku i političku supstancu crnogorskog društva. Toj strukturi odlaganje rješavanja crnogorskog pitanja na neodređeno odgovara ne samo zbog toga što se time podstiče i održava integrističko-independentistička podjela Crne Gore, na čijim talasima ona sigurno krmani brodom svog novostečenog bogatstva i moći. Njoj strategija čekanja omogućava još i to da, na izvjestan način, kontroliše oba pola aktuelne crnogorske kontroverze, odnosno da njihovo dejstvo, u znatnoj mjeri prilagođava sopstvenim potrebama. Čini to tako, što svojim kunktorstvom, grupaciji koja i dalje istrajava na ideji zajedničke države po svaku cijenu, podgrijava iluziju da njena orijentacija nije besmislena i da za nju još ima nade. Istovremeno, svojom ličnom kartom – koja pokazuje kako se istovremeno može biti i polismen i biznismen, i pokrovitelj i prosvjetitelj, i propagator i donator, i sponzor i cenzor, i socijalista i nacionalista, i revolucionar i opozicionar – učvršćuje uvjerenje ove grupacije da dvočlana federacija ne funkcioniše zbog toga što je u njoj previše etnički i etički sumnjivih, a ne zato što ona kao ravnopravna zajednica nije moguća. Kritike koje ova struktura i sama zbog toga trpi, odveć su mala cijena za ono što faktički postiže: beskrajno dilovanje crnogorskim problemima i raspećima,

ali podalje od njihove suštine i želje da se stvarno riješe. Suverenističkoj strani, s kojom ponekad otvoreno flertuje, ova struktura sprečava svaki razmah, nerijetko težeći da je rafiniranim potezima dovede u poziciju svoje rezervne armije, koja će, budući da je lišena sopstvene političke i ekonomske moći, biti prinuđena da se povodi za njom. Da ni ta njena nastojanja nijesu uzaludna, govori gotovo opsesivna vezanost znatnog dijela suverenistički opredijeljenih intelektualaca, i ne samo njih, za formulu iza koje se, kao jedina relevantna, pomalja logika velikih sila i brojeva. Ta formula glasi: Ne treba žuriti. Ovakvim dejstvima, pomenuta struktura postiže svoj glavni cilj: prvu grupaciju, koja se i dalje uveliko hrani mitovima i legendama, još više udaljava od shvatanja suštine legende o Anteju; drugu grupaciju, koja je shvatila poruku te legende, ozbiljno sputava u nastojanju da se najzad objema nogama nađe u svojoj zemlji. U takvom rasporedu snaga i odnosa, ona sama nema mnogo razloga da brine.

Najzad, strategija čekanja eventualno može dovesti do toga da Crna Gora, u zajedničkoj državi sa demokratizovanom Srbijom, zakorači u regionalne integracije i ka ujedinjenoj Evropi. No, tada Crna Gora neće biti ni ravnopravna u zajedničkoj državi (to ne može biti ni na koji način), niti subjektom u evropskim integracijama i zajedništvu (neće imati međunarodnopravni kapacitet). U takvim okolnostima, Crna Gora će ritmom konfliktnosti, koji će se ciklično javljati iz sudara njenih naraslih potreba i zahtjeva za posebnostu i neumoljive logike prilagođavanja ovih susedu „zajedničkih interesa i ciljeva“, s vremena na vrijeme, možda i skretati pažnju na sebe. Međutim, kao region bez atribucija državnosti, neće biti u stanju da izađe iz njenog uzročno-posljedičnog začaranog kruga, u kome promjena

forme nema drugu svrhu do da očuva istu suštinu. Drugim riječima, ne bude li krotka i beskrajno lojalna onome u čijem se zagrljaju obrela, i pokuša li da glavu digne više nego to dozvoljava interes „zaštitnika“, sljedeće joj kazna, možda primjerena promijenjenim okolnostima i obrazložena nekom savremenijom retorikom, ali i dalje dovoljno surova da je primora na novo, još dublje saginjanje. I biće tako dokle god Crna Gora ne skine sa sebe svoju integralističku košuljicu, dok se u njoj ne stvori kritična masa građana uvjerenih da država Crna Gora ima smisla i predvođenih onima kojima će interesi njihove države biti bliži i važniji od svih „velikih“ interesa i ciljeva ovoga svijeta.

Skinuti integralističku košuljicu, okrenuti se sebi i živjeti na svoj način i za svoje dobro, nikako ne znači biti mimo i protiv svijeta, kao što ne znači ni nanošenje bilo kakve štete aktuelnom federalnom partneru. Crna Gora ni prije priklanjanja ideji integralizma (početkom 18. vijeka) nije mogla bez pomoći sa strane da druge odvrati od sebe, ili da riješi neki od svojih uvijek složenih ekonomskih i socijalnih problema. Ne može to ni danas. Stoga je Crna Gora bila i jeste prinuđena da svoj opstanak kudikamo više vezuje za političku domišljatost i diplomatsku spretnost, nego za junaštvo. Integralizam joj je, međutim, oduzeo i ta dva uporišta, zahvaljujući kojima je uspijevala da kako-tako izađe na kraj sa nastojanjima velikih susjeda da joj trajno nametnu svoju politiku i strategiju: i jedno i drugo postali su funkcijom ostvarivanja tuđih transcendentnih, umjesto sopstvenih životnih ciljeva i interesa. Stoga, osloboditi se integralizma ne znači ništa drugo do vratiti red stvari kako je bio, a onda iz te pozicije, kao subjekt svjestan sebe i svojih prava i mogućnosti, krenuti u odgovarajuća povezivanja sa susjedima i šire sa svijetom.

Razumije se, pod uslovima i na principima koji važe i za sve druge subjekte tog procesa.

Integralistička košuljica se, naravno, ne može skinuti namah, automatski, bez suočavanja sa suštinom problema, pri postojanju makar i najmanje nedoumice oko toga da li je to jedina solucija ili, možda, ima i boljih, izglednijih i prihvatljivijih. Nijedan od dosadašnjih pokušaja Crne Gore da se oslobodi nepodnošljive težine raznih „bratskih zagrljaja“, a da se prethodno ne raščiste sopstvene zablude u vezi s idejom integralizma, nije uspio: mogli su, tako, Crnogorci da odvažno stanu u odbranu svog Vladike od napada ruskog Svetog sinoda (1804), i Rusima daju na znanje da nijesu njihovi podanici, ali samo koju godinu kasnije nijesu mogli da prihvate ponudu Francuske da na Cetinje pošalje svog konzula, jer za to, po sopstvenom priznanju, nijesu imali odobrenje „velikog pokrovitelja“, ruskog cara. Mogao je Knjaz Danilo da svojim Memorandumom, iz maja 1856., traži od ministara spoljnih poslova evropskih sila „da se prizna nezavisnost Crne Gore diplomatskim putem“, ali presudom sugrađana koji su to smatrali izdajom, nije mogao da napuni deceniju na vlasti. Mogao je Knjaz Nikola da izdejtstvuje međunarodno priznanje Crne Gore (1878), ali nije mogao da odoli iskušenju ideje svesrpskog ujedinjenja, koja je i njega i Crnu Goru koštala najvišeg što su imali. Mogli su Crnogorci da masovnim učešćem u narodnooslobodilačkom ratu i participacijom u avnojevskej konstituciji ponište odluke Podgoričke skupštine, ali za njih ta nova pozicija nije bila iskorak ka punoj samostalnosti i državnom suverenitetu, već prilika da dobrovoljno potvrde svoju odanost ideji jugoslovenskog državnog zajedništva. Mogli su crnogorski komunisti (1948) snažno insistirati na poštovanju princi-

pa „pune samostalnosti i ravnopravnosti malih i velikih partija, malih i velikih država“, ali im ni na kraj pameti nije bilo da iz tog ugla, uporedo sa širim međunarodnim, posmatraju i odnose u jugoslovenskoj zajednici. Mogao je crnogorski predsjednik, u novembru 1991., da na osnovu mandata Skupštine Crne Gore, potpiše haški dokument, ali i da samo par dana kasnije povuče svoj potpis, takođe uz odobrenje Skupštine, i bez ličnih posljedica.

Nikakva zasićenost svađama, uvrijeđenost omalovažavanjima i osjećaj zakinutosti zbog nejednakog tretmana, neće sami po sebi kod ljudi stvoriti dovoljno čvrsta uvjerenja da zbog toga treba napustiti „bratsko zajedništvo“. Dokle god bude i primisli da je glavni problem zajedničke države subjektivne prirode, dotle će biti i pokušaja da se rješenja traže u toj sferi. Tek kada se objasni da je konfliktnost prirodno stanje takvog zajedništva, rezistentno na sve političke i ustavno-pravne poduhvate manje od njegovog razvrgavanja, promijenice se i odnos ljudi prema njemu. Nema indikatora na temelju kojih bi se moglo pretpostaviti da će jedino u odnosu građana Crne Gore prema ideji integralizma zatajiti čovjekovo razumsko biće, koje mu nalaže da se i između dva dobra opredjeljuje za veće, a da se između dobra i onoga što nije dobro opredjeljuje za prvo. Sve ovo, razumije se, pod uslovom da imaju jasnu predstavu o predmetu odlučivanja.

Činjenica da budućnost Crne Gore nije samo u njenim rukama, da o njenom opstanku odlučuju i drugi, nikako ne znači da je ona oslobođena obaveze da uradi ono što je do nje. Ona svakako treba da uvažava druge, ali ne i da čeka da joj oni određuju što će da radi. Interesi drugih, spram kojih treba da ima dužno poštovanja, ne smiju biti

stariji od onoga što joj neumoljivo nameću sopstveni interesi i potrebe. Tako, da bi izašla iz ralja integralizma, Crna Gora treba da sama, ne obazirući se na bilo koga, učini barem tri koraka.

Prvi takav, samostalni korak Crne Gore trebalo bi da bude njeno otvoreno i odlučno suočavanje sa sopstvenim zabludama u pogledu ideje zajedničke države. Prolazak kroz to „čistilište“, ma koliko za mnoge njene građane bio bolan, donio bi joj neophodno saznanje da u zajedničkoj državi ne može biti ravnopravna, niti sačuvati bilo koju atribuciju nezavisnosti i suverenosti. Svijest građana Crne Gore o tome da zajednička država nije okvir i oblik u kome mogu da, po mjeri sopstvenih interesa i potreba, rješavaju svoja životna pitanja i probleme, bitno bi izmijenila njihov odnos kako prema ideji zajedništva kao takvoj, tako i prema nekim njenim aktuelnim interpretacijama.

Drugi takav, samostalan korak Crna Gora bi trebalo da napravi prema međunarodnoj zajednici, kojoj bi odlučno, jasno i javno kazala:

- a) da definitivno napušta ideju zajedničke države, kao sopstvenu i inu konceptualnu zabludu, koja ju je odveć skupo koštala da bi je i dalje baštinila, rizikujući čak i svoj opstanak;
- b) da u kontekstu te činjenice, međunarodna strategija dvostrukog odvrćanja (tzv. beogradskog režima da ne napadne Crnu Goru, a Crne Gore da ničim, pa ni tendencijom ka samostalnosti, ne izaziva taj režim) radi samo za jednu stranu, a to nije crnogorska;
- c) da ustavna pretpostavka da je Crna Gora dio jedne suverene države, nema veću težinu nego što je to bilo u slučaju drugih bivših jugoslovenskih republika;

- d) da odnosi između Crne Gore i Srbije, nakon svega što se desilo u njihovoj zajedničkoj državi, više nijesu samo unutrašnje pitanje, već eminentno i stvar međunarodnopravnih odnosa i regulative;
- e) da zahtjev za suverennošću Crne Gore, kako ovu vide njeni građani, nije ni avanturizam, ni ekskluzivizam, ni autarkizam, ni težnja za bilo kakvom krutom odvojenošću od drugih, inspirisana neprijateljstvom, ksenofobijom ili osjećajem inferiornosti, već njihovo elementarno pravo da samostalno i slobodno odlučuju o bitnim pitanjima sopstvenog života, kao i da se iz te pozicije suočavaju sa izazovima boljeg i naprednijeg, uključujući i oblike i sadržaje suživota sa drugima.

Treći takav, samostalan korak Crne Gore trebalo bi da bude omogućavanje njenim građanima da se slobodno, svjesno i odgovorno izjasne hoće li da žive u nezavisnoj i suverenoj Crnoj Gori, gdje će sami odlučivati o sebi, ili hoće da žive u zajedničkoj državi, u kojoj ni Crna Gora, ni oni, neće imati ni jedno od tih prava.

Učini li Crna Gora ta tri prva koraka, put za izlazak iz krize biće joj otvoren. Suočeni s validnim spoznajama o pravoj prirodi i mogućim implikacijama ideje zajedničke države, svi će se drugačije ponašati. Mirno, razložno izjašnjavanje građana o jasno izloženim stvarima, koje se opipljivo i uvjerljivo tiču elementarnih uslova i perspektiva njihovog života, prije će ublažiti i potisnuti postojeće podjele i sukobljavanja, nego proizvesti nove. Svjesni suštine problema, tj. činjenice da se ne opredjeljuju između nejasnih i neizvjesnih, mitološki zamagljenih i nacionalistički i vjerski ostrašćenih projekcija, već između veoma jasnih konkretnih životnih situacija, ljudi će se spokojno,

sigurno i u ogromnoj većini opredijeliti za suverenitet i nezavisnost. Oni građani Crne Gore kojima takav izbor eventualno ne bude po volji, neće imati na osnovu čega da opredjeljenje većine dovode u pitanje ili da ga izazivanjem neke nesreće pretvore u Pirovu pobjedu. Svijest o pravoj prirodi zajedničke države, i jasan stav Crne Gore u tom pogledu, ostaviće tzv. beogradski režim bez standardnih referenci na osnovu kojih „polaže pravo“ na Crnu Goru i dovešće ga u situaciju da, htio ili ne, mijenja svoj odnos prema njoj. S novom situacijom, nastalom na temelju zamjene zabluda i manipulacija spoznajom stvarnih problema, moraće da se pomire i relevantni spoljni činioци. Javno i jasno suočen s elementarnim pravima i principima na kojima i sam opstoji, svijet neće moći da ne prizna njihovu upotrebnu vrijednost i u rješavanju crnogorskog pitanja.

Ne učini li Crna Gora ta tri samostalna koraka, zastane li iz straha od zla gorega, ili zbog vjerovanja da će pretpostavljenim demokratskim promjenama u zajedničkoj državi jednom ipak „doći na svoje“, biće to trijumf one filozofije življenja koja, radi očuvanja trenutnog lažnog mira, nudi faktičko mirenje s trajnim nasiljem kao sudbinom. Iz tog ugla gledano, dalje insistiranje na formuli strpljen-spašen, ni objektivno, ni subjektivno, ne znači ništa drugo do pristajanje na neku varijantu balkanskog kolonijalnog ropstva.

I ropstva su ljudska, upozoravao je Seneka, ističući da gotovo i nema onih koji ne robuju bilo pohoti, bilo pohlepi, bilo častoljublju. Jedno ropstvo je, međutim, mudri Rimljanin smatrao sramnim. To je ono u koje čovjek ulazi dobrovoljno.

DIO TREĆI

**NA INTEGRALISTIČKOM
BRVNU**

I

DVADESET SEDMA

Hoće li Crna Gora, nekada, kako kažu, dvadeset sedma po redu registrovana suverena država u svijetu, postati dvadeset sedma izborna jedinica u državi, u kojoj joj je namijenjen status regiona sa lokalnom samoupravom?

Zvaničnici kažu da neće, ukoliko građani Crne Gore ne izađu, u pretežnom broju, na tzv. savezne izbore, zakazane za 24. septembar 2000.

Je li, baš, tako?

Nije sporno: na izbore, zakazane za 24. septembar 2000., ne bi trebalo da izađe nijedan građanin Crne Gore koji želi dobro sebi i Crnoj Gori i koji voli Srbiju i želi dobro njenim građanima. Sporna su, međutim, veoma sporna, zvanična (i faktički jedina) tumačenja zbog čega građani Crne Gore ne bi trebalo da izađu na te izbore.

O čemu se, konkretno, radi?

Radi se o tome da se kao razlozi, zbog kojih građani Crne Gore ne bi trebalo da izađu na pomenute izbore, navode sljedeći momenti:

prvo, da zvanična, većinska i demokratska Crna Gora nije učestvovala u odlučivanju o promjenama Ustava SRJ, kojima su ti i takvi izbori omogućeni;

drugo, da se Crna Gora, svođenjem na „dvadeset sedmu“ izbornu jedinicu, ne samo lišava nekih neotuđivih prava, već i ponižava;

treće, da izbori s tako pozicioniranom i toliko obespravljenom Crnom Gorom, nijesu izbori za Jugoslaviju, već izbori za veliku Srbiju, a time i izbori protiv Crne Gore.

Ti razlozi su, očigledno, izvedeni iz aktuelne crnogorske političke filozofije, čiju realnu dependenciju čine stanovišta:

- a) da je ravnopravna pozicija Crne Gore u zajedničkoj državi sa Srbijom moguća;
- b) da se ta ravnopravnost obezbjeđuje isključivo u predstavničkom tijelu zajedničke države, u smislu da se u njemu raspravlja demokratski, i odlučuje dogovorno;
- c) da je za uspostavljanje takvih odnosa u predstavničkom tijelu zajedničke države potrebna samo dobra volja federalnih partnera.

U nastavku tog „logičkog lanca“ neumitno slijedi:

prvo, da bi sve bilo drugačije da su, kojim slučajem, u radu Savezne skupštine učestvovali legitimni predstavnici Crne Gore, jer oni ili ne bi dozvolili nikakve promjene Ustava, pa time ni ovakve izbore, ili bi izdejstvovali da sve bude u skladu sa interesima Crne Gore;

drugo, da će problem biti riješen kada u Srbiji budu na vlasti demokratski opredijeljene ličnosti.

I tu je problem.

Utemeljenost na ovoj političkoj filozofiji, čini, naime, da pomenuti razlozi nijesu i ne mogu biti oni pravi. Naprotiv, premisa iz koje su izvedeni, a to je uvjerenje da se ravnopravni odnosi Srbije i Crne Gore u zajedničkoj državi

mogu dogovoriti, čini ih krajnje površnim i neuvjerljivim. Oni se, na prvi pogled, doimaju kao oštra kritika jedne od mnogih ružnih i nedozvoljivih pojava u odnosima između Crne Gore i Srbije, ali ne otkrivaju suštinu problema zbog kojih su takve pojave neminovne. Iz te kritike ne izvire svijest o tome što Crna Gora može, a što ne može da ima u zajedničkoj državi sa Srbijom, već uvrijeđenost što je niko ništa nije pitao u vezi s pomenutim izborima. Ta kritika sugerše jedino to da na ovim izborima neće biti zastupljeni interesi Crne Gore, ali ne i to ne da ni na jednim saveznim izborima ne mogu biti zaštićeni interesi Crne Gore. Ona odvrća građane Crne Gore od izlaska na savezne izbore zakazane za 24. septembar, ali ne i od izlaska na savezne izbore kao takve. Riječju, takvom argumentacijom se sprečava da se jedan nesumnjivo valjan povod, kakav je najnoviji ustavni puč i na njemu zasnovana izborna ujdurma, iskoristi za objašnjenje pravih razloga zbog kojih građani Crne Gore ni 24. septembra, ni bilo kada više ne bi trebalo da idu na bilo kakve savezne izbore.

Pravi razlozi zbog kojih građani Crne Gore ne bi trebalo da izađu bilo kada na bilo koje savezne izbore, sazđani su u činjenici:

- a) da Crnoj Gori ne odgovara nijedan oblik povezivanja sa bilo kim, pa ni sa Srbijom, ukoliko ona u njemu ne može da sačuva svoj državni i nacionalni subjektivitet i integritet i adekvatno zašđiti interese svojih građana;
- b) da Crna Gora može da sačuva svoj državni i nacionalni subjektivitet i integritet, i zašđiti interese svojih građana, samo u onom zajednišđtvu koje ne dovodi u pitanje njen suverenitet i međunarodnopravni subjektivitet i u kome stvarno može da ravnopravno odlučuje, tj. da ima pravo „na pola u svemu“;

- c) da Crna Gora u zajedničkoj državi sa Srbijom ne može imati ni jedno, ni drugo, budući da se zajedničkom državom, po logici stvari, ukidaju državnosti njenih konstitutivnih entiteta (nema države u državi!), a da ne postoji način kojim bi Crna Gora sa neuporedivo manjim prostornim volumenom i demografskim i ekonomskim potencijalom od Srbije u zajedničkoj državi sa njom mogla imati ista i jednaka prava;
- d) da se ta zakonitost (da Crna Gora i Srbija, zbog neuporedivih volumena i potencijala, u zajedničkoj državi ne mogu biti ravnopravne) ne može preinačiti nijednom političkom voljom i ustavnopravnom regulativom, niti zataškati epskom patetikom i religijskom metafizikom;
- e) da se, prema tome, nikakvim demokratskim dogovorom ne može poništiti pravilo po kome neuporedivost veličina i vrijednosti koje federalni partneri unose u državu, nužno i neizbježno rađa situaciju u kojoj njihovo nezakonito, samovoljno ponašanje nije devijantna pojava, već osnovni princip života (jer ono što za jednoga predstavlja nužnu mjeru elementarnog prava, za drugoga je neprihvatljiv i nepodnošljiv limit, i obrnuto).

U ovome se, a ne u mentalnom sklopu i etičkim svojstvima čelnika aktuelnog beogradskog režima, nalazi glavni uzrok virtuelnog crnogorsko-srpskog nesporazuma i sukoba. Ti problemi, a ne nečija apriorna zla volja, i dalje će trovati crnogorsko-srpske odnose, zavađati braću, izazivati animozitete i praviti štetu i Crnoj Gori i Srbiji. Jedino što se između Crne Gore i Srbije u zajedničkoj državi može postići jeste neka vrsta hobsovski shvaćenog dogovora o podređivanju (*pactum subjectionis*), kojim bi Crna Gora kao (po veličini svoje teritorije, demografskom potencijalu i ekonomskim moćima) mnogostruko manji partner, pri-

hvatila da živi od koncesija Srbije. Ovo važi nezavisno od toga ko je ili ko će biti na vlasti u Crnoj Gori i Srbiji i koliko su te vlasti lojalne i dobronamjerne jedna prema drugoj. Isto bi bilo čak i da se u Srbiji sasvim prihvati sve što je Vlada Crne Gore ponudila u svojoj Platformi za uspostavljanje novih odnosa. Nije li, stoga, bolje i pametnije da se i Crna Gora i Srbija konstituišu kao suverene i nezavisne države, pa da iz te pozicije razvijaju uzajamne odnose (koji zbog mnogo čega ne bi mogli da budu drugačiji do bratski i prijateljski), nego da u ime jedne velike iluzije obije klize u sunovrat? Jer, kao što je velika iluzija da u zajedničkoj državi Crna Gora može biti ravnopravna sa Srbijom, tako je velika i iluzija da Srbija može normalno izaći na bilo koje more (pa i ono „ispod Bara i Kotora“) prije nego izađe na kraj sa svojom fatalnom idejom velikodržavlja.

Prilika je da građani Crne Gore, neizlaskom na pomenute izbore, učine što je do njih. A na njima je da kažu „ne“ i tim izborima i ideji zajedništva iz koje zakonito izvire i izborne i sve druge ujdurme, sračunate na potiranje crnogorskog bića i bitka. Jer, tog dana će se ipak odlučivati o tome hoće li Crna Gora ponovo biti nezavisna, slobodna međunarodnopravno priznata država, sa nekim novim brojem ispred njenog imena u registru suverenih zemalja svijeta, ili će trajno ostati dvadesetsedma izborna jedinica, sa svim što joj takav status donosi. Ne iskoriste li građani Crne Gore tu priliku, tj. budu li shvatili da na ove izbore ne treba da izađu zato što su nepošteni, a da će na nekim drugim, poštenim, ostvariti ono što im je ovima uskraćeno, svojoj zemlji će zadati težak udarac, a sebe će dovesti u poziciju osoba drugog reda. Budu li se građani Crne Gore na ovim izborima upravljali prema „razvojnoj filozofiji“ onih koji i dalje svoje problematične „istine ra-

zuma“ prepostavljaju istini činjenica, doživjeće mnogo gore od onoga što im nudi pozicija dvadeset sedme izborne jedinice. Oni to ne smiju da učine. Sadašnja generacija građana Crne Gore nema ni istorijsko, ni moralno, ni bilo koje drugo pravo da državu Crnu Goru žrtvuje bilo kome, po bilo koju cijenu i pod bilo kakvim izgovorom.

„Cetinjski list“, Cetinje, 22. septembar 2000., str. 4.

II

PLATFORMA

Platforma Vlade Crne Gore o uspostavljanju novih odnosa sa Srbijom, iz 1999., propala je. Razlog: predstavljala je odveć veliku logičku i političku, teorijsku i istorijsku improvizaciju, da bi se na njenoj osnovi postigle deklarisanе pozitivne promjene. Negativne posljedice njenog donošenja, međutim, sasvim su izvjesne. S jedne strane, dok su autori Platforme uvjerali sebe i svijet kako su, najzad, pronašli formulu za rješenje problema srpsko-crnogorskih odnosa, događaji su išli mimo njih i njihovog projekta. I, što je najgore, išli su smjerom koji Crnu Goru sve više udaljava od rješenja njenog državnog pitanja. S druge strane, Platformom je dat legitimitet Srbiji ne samo da se ponaša kao ravnopravan partner u rješavanju pitanja koje ipak nije njeno, već i da se u taj proces uključuje kad hoće i kako hoće, s mogućnošću da ga, ako joj to odgovara, sasvim opstruira. Platforma, na sreću Crne Gore, nije naišla na odziv u Srbiji i tako je izbjegnuta njena najteža posljedica. Jer, da ju je Srbija prihvatila, to bi bio kraj nadanjima Crne Gore da može postati nezavisna i suverena država. Na pomolu je nova Platforma, takođe posvećena pitanju odnosa između Crne Gore i Srbije. Po logici stvari, druga Platforma trebalo bi da se razlikuje od prve. I to kako po kvalitetu, u smislu da je mnogo utemeljenija, tako i po ciljevima koji se njome postavljaju. Pogledajmo, međutim,

kakvi su izgledi za to. Kad to kažemo, imamo u vidu sljedećih nekoliko momenata.

Prvo, mada, prema najjavama, Platforma treba da se pojavi „za koji dan“, još nije jasno o kakvom je dokumentu riječ. Jedni govore da bi to trebalo da bude inovirana ranija Platforma. Drugi nagovještavaju principijelno drugačiji dokument. Treći tvrde da je Srbiji već ponuđen novi projekat, pod naslovom „Savez međunarodno priznatih država Srbije i Crne Gore“ („Pobjeda“, 8. novembar 2000., str. 4).

Drugo, protagonistima ideje nove Platforme još nije jasno kome ovu treba da pošalju:

- „nepriznatom predsjedniku Jugoslavije“ (pod čijim se predsjedništvom, usred Podgorice, održava sjednica Vrhovnog savjeta odbrane);
- heterogenom i po mnogim šavovima napuklom DOS-u (koji u mnogim stvarima ne uspijeva da se saglasi. ni unutar sebe, niti sa „svojim“ predsjednikom Jugoslavije);
- nekome trećemu (recimo, demokratskoj srpskoj vlasti, ukoliko takva bude uspostavljena nakon izbora u Srbiji, zakazanih za kraj decembra).

Treće, nije jasno ni što u novoj Platformi treba da se ponudi:

- jedni govore o demokratskoj, ravnopravnoj zajednici Crne Gore i Srbije, sa „novim ustavom“, „malim brojem funkcija“ i „paritetno konstituisanim saveznim vrhom“;
- drugi preferiraju ideju „labave konfederacije“ sa „odgovarajućim“ brojem zajedničkih funkcija;
- treći pominju demokratsku zajednicu ravnopravnih partnera sa „dvije stolice u Ujedinjenim nacijama“;

- četvrti izbjegavaju da saopšte očigledno im znane konkretne sadržaje „našeg prijedloga“ za uređenje novih odnosa u „zajedničkoj državi“ (dobro ste pročitali: „zajedničkoj državi“!), ali se ne uzdržavaju od glasnog razmišljanja kako ova treba da se zove („Pobjeda“, 10. novembar 2000., str. 3);
- peti govore o „zajednici međunarodno priznatih suverenih država“ koja bi imala „tri zajedničke funkcije“ (vojsku, monetarnu i spoljnu politiku), u kojoj se može dogovoriti i konstituisanje zajedničkih organa, uključujući i predsjednika „zajedničke države“ (opet ste dobro pročitali: „zajedničke države“!), /“jer zašto bi smetalo da zajednica ima i predsjednika sa / sasvim određenim funkcijama“ („Pobjeda“, 12. novembar 2000., str. 2).

Četvrto, nije jasno ni kakvog je karaktera crnogorska ponuda: jedni govore o „minimumu ispod kojeg se ne može ići“; drugi kažu da se radi samo o inicijalnom prijedlogu, o kome se „može razgovarati“; treći su skloni čekanju „da se vidi što će druga strana ponuditi“; četvrti smatraju da „treba imati sluha“ za pulsacije u međunarodnoj zajednici, kako bi se zavisno od njih definisala sopstvena pozicija.

Peto, nije jasno zašto se već jednom ne iznesu na vidjelo stvarne, objektivne potrebe za crnogorsko-srpskim državnim zajedništvom, ako ovih ima, i tako se pokaže da, i nakon svih iskušenja i gorkih iskustava sa zajedničkom državom Južnih Slovena, pa i postojećom dvočlanom federacijom, ideja zajedništva nije potrošena.

Šesto, nije jasno ni otkud pravo aktuelnoj crnogorskoj političkoj eliti (na) vlasti da, bez prethodno testirane volje građana, sa Srbijom i međunarodnom zajednicom pravi

„paket-aranžmane“, kojima se apriorno pristaje na klasični ograničeni suverenitet Crne Gore.

Zbrka oko nove platforme nije manja ni nakon nedavne izjave Predsjednika Crne Gore češkoj televiziji „da Srbija i Crna Gora imaju potrebe da zadrže neke elemente zajedništva, prije svega armiju, spoljnu politiku i zajedničku monetu“ („Pobjeda“, 6. novembar 2000., str. 1). Posebno nije jasno otkud proističe, i čime je uslovljena, potreba Crne Gore da sa Srbijom u budućnosti ima više zajedničkih funkcija („armiju, spoljnu politiku i zajedničku monetu“), nego što ih sada ima (jer, kako Predsjednik kaže, „sada samo dvije stvari funkcionišu na saveznom nivou, a to su armija i kontrola vazdušnog saobraćaja“). Pitanje je utoliko zanimljivije, što se s crnogorskog političkog vrha stalno emituje poruka da neće biti napuštena nijedna osvojena samostalna pozicija i funkcija Crne Gore. Osim toga, Crna Gora je, tokom posljednjih par godina, upravo u oblasti monetarne i spoljne politike isprobala, i potvrdila, nesumnjive prednosti i vrijednosti samostalnog odlučivanja.

Nije jasan ni dio pomenute Predsjednikove izjave, koji se odnosi na pitanje zajedničke armije. I to iz više razloga.

U prvom redu, u izjavi nema ni naznake da je neko u Crnoj Gori, na temelju ozbiljnih analiza, došao do nepobitnog zaključka da Crnoj Gori danas više odgovara da ima vojsku, nego da (ako se to može) bude neutralna država, sa međunarodnom garancijom takvog njenog statusa. Ukoliko takva analiza postoji, i ukoliko ona sugerije potrebu da Crna Gora ima vojsku, trebalo bi je objaviti. Time bi se otklonila nedoumica o tome:

- ko bi mogao biti potencijalni agresor na Crnu Goru, ako se zna da su svi njeni susjedi (izuzev Srbije) već involvirani u zapadnu vojno-političku alijansu;
- kakve bi bile šanse Crne Gore u eventualnom ratu sa nekim od tih protivnika i što bi, recimo, mogla da uradi Crnogorska („zajednička“) ratna mornarica u sukobu sa Šestom flotom;
- da li je za Crnu Goru bilo isplativije da njene luke budu sidrišta marinaca, nego marine;
- što bi za Crnu Goru značilo, u finansijskom i svakom drugom pogledu, ako bi sredstva namijenjena servisiranju ratne mornarice usmjerila u razvoj trgovačke flote i slično.

Zatim, u izjavi nema nagovještaja ni o tome kako bi Crna Gora obezbijedila jednaka prava u komandovanju „zajedničkom armijom“, i tako izbjegla neku novu opasnost da bude njenim zatočenikom kao sada. Ne kaže se, naime, da li bi jednaka prava u komandovanju „zajedničkom armijom“, koje bi Crna Gora morala imati, podrazumijevala i njeno jednako učešće u popunjavanju armijskog sastava, njegovog tehničkog opremanja i uopšte finansiranja, ili se sve temelji na pretpostavci da će dvije države učestvovati u formiranju i finansiranju „zajedničke armije“ saobrazno svojoj veličini i ekonomskoj moći, a komandovati ovom „po pola“.

Dalje, izjava ne nudi ni objašnjenje o tome zašto bi za Crnu Goru bilo bolje da se u sistem kolektivne bezbjednosti Evrope uključi posredstvom „zajedničke armije“ sa Srbijom, nego da to učini sama, direktno.

Najzad, izjava previđa i jedan nimalo beznačajan detalj: evro-atlantske integracije podrazumijevaju i vojno-bez-

bjednosnu komponentu, a Srbija, barem za sada, ne pokazuje nikakav entuzijazam u tom pogledu.

Izjava Predsjednika Crne Gore agenciji AP, da budućnost države na čijem je čelu vidi bez vojske, ukoliko ova postane nezavisna, ali da to nije u izgledu „s obzirom da sada kandidujemo model u kome bi živjeli u savezu sa Srbijom“ („Vijesti“, 11. novembar 2000., str. 2), ne daje odgovor ni na jedno pitanje. Ali, zato, otvara mnoga nova pitanja, među kojima posebno ovo: ako je Crna Gora, kako Predsjednik kaže, mala država „koja ne želi da ratuje, ne sprema se za ratove i nema nikakve teritorijalne pretenzije“, za koga onda treba da ima i hrani vojsku i mornaricu? I još nešto: što će Crnoj Gori zajedništvo koje joj nameće obavezu da ima vojsku koja njoj samoj ne treba? Znači li to da Crna Gora i dalje treba da ratuje za drugoga?

Veliki broj nepoznanica, i dilema, prati i ideju o zajedničkoj moneti i spoljnoj politici. Pogotovo ako Crna Gora ostaje pri orijentaciji da za godinu-dvije uvede „euro“ kao svoju novčanu jedinicu, i ako se uvažava činjenica da je teško i zamisliti, a kamo li ostvariti funkcionisanje neke „zajedničke spoljne politike“ u uslovima evidentno različitih unutrašnjih politika, te bitno drugačijih društvenih i političkih stvarnosti, kakve danas postoje u Crnoj Gori i Srbiji. Posebno bi, kao i u slučaju vojske, trebalo objasniti zašto bi Crnoj Gori više odgovaralo da se u evropske i svjetske monetarne i političke institucije i tokove uključuje zajedno sa Srbijom, nego da to čini samostalno.

Ni eventualni dokaz da navedene tri „zajedničke funkcije“ predstavljaju nasušnu potrebu Crne Gore, te da je ideja dviju suverenih, međunarodno priznatih država, progre-

sivno djelatno spojiva sa idejom njihove zajedničke armije, spoljne politike i monete, ne bi značio kraj zbrke i dilema. Ostalo bi da se objasne barem još dvije nedoumice. Jedna nedoumica je u vezi sa suverenitetom države (u konkretnom slučaju Crne Gore), koja sama (samostalno) ne odlučuje u pitanjima vojske, spoljne politike i monete. Ovu nedoumicu dodatno potencira i pomenuta izjava Predsjednika Crne Gore agenciji AP u kojoj on, s jedne strane, zastupa ideju saveza „nezavisnih međunarodno priznatih država Srbije i Crne Gore“, a s druge strane priznaje da Crna Gora u tom savezu neće biti nezavisna. Jer, da hoće, on bi je „vidio bez vojske“. Druga nedoumica proizilazi iz prve i može se izraziti kroz pitanje: ako Crna Gora, kako njen Predsjednik najavljuje, ni u budućem zajedništvu sa Srbijom neće biti nezavisna, kakva je onda, principijelna i faktička, razlika između novog „kandidovanog modela“ (sa zajedničkom vojskom, monetom i spoljnom politikom) i dosadašnje crnogorsko-srpske „moderne federacije“?

Razumije se, pri pokušaju da se ove nedoumice otklone ne bi trebalo zanemariti dvije činjenice. Prva činjenica koju ne bi trebalo zanemariti jeste da međunarodno-pravni subjektivitet, uključujući i „stolicu u Ujedinjenim nacijama“, ne znači mnogo (ili ne znači ništa) ako se nema pravo samostalnog odlučivanja o vojsci, moneti i spoljnoj politici. Druga takva činjenica jeste da se platformska vizija crnogorsko-srpskih odnosa u budućoj zajednici ne može upoređivati sa međusobnim odnosima država u Evropskoj uniji. Ovo stoga što se tamo radi o demokratskom usklađivanju politike i interesa stvarno suverenih država (pri čemu nijedna od njih nije obavezna da prihvati ono što joj ne odgovara), a ovdje je riječ o formalno i faktički

ograničenom suverenitetu Crne Gore (budući su pretpostavke da će Crna Gora u „zajedničkim funkcijama“ biti ravnopravan partner Srbiji, jednako nerealne koliko su bili nerealni i njeni zahtjevi za „pola u svemu“ u dvočlanoj federaciji).

Nije teško zaključiti da Platforma utemeljena na ovim premisama ne može da bude suštinski drugačija od prethodne. Teško je samo shvatiti kome takva Platforma treba. I zašto?

III

KRUG

Poslovi u vezi s preuređenjem (postavljanjem na nove osnove) crnogorsko-srpskih odnosa, nikako da izađu iz svojevrsnog začaranog kruga. Taj krug zatvaraju sljedeća četiri, samo na prvi pogled, nelogična slijeda:

- što je veća potreba za sagledavanjem cjeline problema crnogorsko-srpskih odnosa, to se oni manje posmatraju izvan okvira pukog državnog zajedništva;
- što je manja potreba za crnogorsko-srpskim državnim zajedništvom, to se djelovi političkih elita više zalažu za njegovo očuvanje;
- što je priča ovih struktura o potrebi očuvanja tog zajedništva glasnija, to je manje argumenata za takvo njihovo opredjeljenje;
- što je manje argumenata u prilog tog zajedništva, to je izgledniji kompromis kojim će se ono očuvati.

Zašto je to tako?

Između više mogućih odgovora na ovo krupno pitanje, jedan se, uprkos svim pojednostavljenjima koja podrazumijeva, čini najprihvatljivijim. Taj odgovor glasi: zato što se cijela stvar odvija u režiji i pod neprikosnovenom kontrolom djelova vladajućih političkih elita u dvijema državama, koje žele da i nakon ove „turbulencije“ ostanu to što jesu i tamo gdje jesu.

- Odlučujuća uloga vladajućih političkih elita u rješavanju ovakvih pitanja, barem kod nas, nije nova stvar. Sjetimo se:
- još od vremena pojave jugoslovenske ideje, o pitanju međusobnih odnosa južnoslovenskih naroda i država nije se nikada raspravljalo izvan uskih krugova političkih elita;
 - crnogorsko-srpski odnosi uvijek su odlučujuće zavisili od stanja u međudinastičkim nadmetanjima oko „zajedničke krune“, odnosno od sporazuma političkih elita oko pozicija u hijerarhijskoj ljestvici vlasti zajedničke države;
 - u osnovi svih dosadašnjih zajedničkih država, uključujući i crnogorsko-srpsku akciju, nalazio se, kao primaran i odlučujući, diktat političkog uma.

Sada se dešava isto. Djelovima elita koje su, dogovorom, stvorile sadašnju zajedničku državu odgovara da se o pitanju crnogorsko-srpskih odnosa razgovara iz ugla opštih, principijelnih ekonomsko-socijalnih, kulturnih i drugih potreba za njegovim regulisanjem. Njima jedino odgovara logika po kojoj o crnogorsko-srpskim odnosima vrijedi, i treba, razgovarati jedino iz ugla državnog zajedništva. Veoma im je stalo do uvjerenja da crnogorsko-srpski odnosi mogu biti razvijeni jedino unutar njihovog državnog zajedništva, da sve izvan toga nije vrijedno pažnje i ne vodi ničemu. Sve ovo iz jednog jedinog razloga: državna sfera je prostor i oblik faktičke dominacije političkih elita u kome, i preko koga, one kontrolišu sve ostale društvene sfere. Dok kontrolišu državnu sferu, političke elite su „gospodari situacije“ i, što je još važnije, sigurne su jedino na toj svojoj poziciji. Izgube li tu kontrolu, izgubile su sve, uključujući i elementarne uslove za svoj opstanak i prestiž. Stoga, priznati da išta važno postoji izvan sfere koju kontrolišu, za

njih bi bilo isto što i pomiriti se sa gubitkom kontrole nad njim. Dozvoliti, na primjer, da administrativne veze budu zamijenjene tržišnim, dopustiti da diktat njihove političke volje bude supstituisan logikom ekonomskih interesa, prihvatiti mogućnost da dvije zemlje mogu imati razvijenu robnu razmjenu ili kulturnu saradnju mimo propozicija koje one utvrde, za te elite bi bilo isto što i saglasiti se s tim da život može da teče bez njihovog posredništva, bez njih. Takvo što, međutim, nije u njihovoj prirodi. Zainteresovane jedino za to da očuvaju svoju moć i vlast, one su, poput svojih prethodnica, spremne da idu toliko daleko da će radije potpisati smrtnu presudu državi na čijem su čelu, nego dekret o svojoj suvišnosti.

Djelovi političkih elita o kojima je riječ, ne raspoložu argumentima kojima bi dokazali smisao crnogorsko-srpskog zajedništva.

Srpska strana, koja se posebno eksponira u tom pogledu, na primjer, ne može da dokaže da postoji bilo koji interes zbog kojeg bi se Srbiji isplatilo da u zajedničkoj državi, ili zajednici država Crne Gore i Srbije, prihvati Crnu Goru kao partnera sa „polovinom prava odlučivanja o svemu“, što je inače uslov da Crna Gora prihvati neku od tih solucija. Crna Gora nije u toj mjeri ekonomski potrebna Srbiji, ni kao izvor sirovina, ni kao tržište. Nije joj toliko potrebna ni radi očuvanja etničkog i religijskog supstrata, jer ovaj iz mnogih razloga nije unison, a i ne održava se jedino pomoću i unutar državnog zajedništva. Sličnost jezika i uopšte značajno kulturološko prožimanje takođe nije nešto što nužno postulira državno zajedništvo, budući da se interakcije i integracije u ovim sferama javljaju kao globalni procesi. Crna Gora bi možda bila interesantna za Sr-

biju u vojno-strateškom smislu, da se okolnosti nijesu promijenile. Danas to više nije aktuelno: teritorija Crne Gore bi, u demokratskoj zajedničkoj državi, i po vlasništvu i po namjeni bila njena, a ne „zajednička“; uslove „izlaza na more“, uključujući i pravo korišćenja teritorijalnih voda, regulisale bi crnogorske, a ne „zajedničke“ vlasti. Srbija preko Crne Gore ne može da ostvari ni program „svi Srbi u jednoj državi“ (jer Crna Gora nije srpska država, a i Srba je u njoj procentualno manje nego u drugim državama).

Ni djelovi crnogorske političke elite (na) vlasti, svoje opredjeljenje za očuvanje državnog zajedništva Crne Gore sa Srbijom, ne mogu da potkrijepe nijednim dokumentom. Oni, tako, ne mogu da dokažu kako bi to, i na osnovu čega, Crna Gora sa Srbijom mogla da tvori ravnopravno zajedništvo. Ne mogu da dokažu ni zašto bi za Crnu Goru bilo bolje i isplativije da u svijet ide sa Srbijom, i preko Beograda, nego da to čini sama. Ali zato mogu veoma lako da dokažu:

- da Crna Gora može sama sebe da ekonomski izdržava;
- da joj više odgovara da bude neutralna država, nego da izdržava vojsku koja joj ionako ne treba;
- da su prednosti njenog samostalnog odlučivanja o vlastitim pitanjima i problemima apsolutna;
- da je kao društvena i državna zajednica bila dobra sebi i drugima jedino onda kad je bila nezavisna.

U istoj mjeri u kojoj nemaju argumenata za svoje opredjeljene, djelovi ovih elita sprečavaju, koliko mogu, svaki i svačiji pokušaj da se to otkrije.

Principijelno, autoritarnoj prirodi ovih struktura odgovara samo ono stanje duha u kome je njihovo mišljenje demijurg svekolike umnosti. Dozvoliti mogućnost da se

pored njihove volje izrazi i neka druga volja, da naspram njihovih racionalizacija postoji neka i nečija argumentacija, za njih bi bilo isto što i srušiti svijet sopstvenog gospodstva. Njihov interes je, međutim, da taj svijet sačuvaju. One ne bi bile to što jesu – uske, od društva otuđene, vladajuće grupe – kada bi dozvoljavale čak i pomisao da postoji nešto što one ne znaju ili ne umiju najbolje, da njihove odluke i opredjeljenja budu predmetom bilo kakve, pa i argumentovane rasprave i provjere. Njima naročito ne bi odgovaralo osvješćivanje mnogobrojnih zatočenika epske patetike i religijske metafizike, kojima je, kada prosuđuju crnogorsko-srpske odnose i veze, neka Njegoševa izreka, Cvijićeva teza, dedova priča ili poruka iz „narodne junačke pjesme“, nezavisno od toga kada je ova i povodom čega nastala, važnija od bilo kog ovovremenog argumenta.

Konkretno, prihvatiti razgovor o argumentima koji uvjerljivo govore protiv crnogorsko-srpskog državnog zajedništva (a koji, zna se, nijesu od juče) za ove strukture bi značilo isto što i prihvatiti razgovor o sopstvenim zabludama, odnosno o odgovornosti zbog nasilničkog i po rezultatima katastrofalnog, istrajavanja na tim zabludama. Za djelove srpske elite to bi značilo priznanje:

- da je ideja zajedničke crnogorsko-srpske države, u koju ona i dalje vjeruje, velika iluzija;
- da se to zajedništvo u svim oblicima i sadržijima matrijalne osnove i duhovne nadradnje, gdje se pokušalo sa njegovom implementacijom pokazalo kao vještačko i da, kao takvo, može postojati samo dotle dokle se održava na silu, a to znači i na štetu obiju strana;
- da i dalje insistirati na nekom sličnom zajedništvu ne znači ništa drugo do istrajavati u velikodržavnoj, hegemonističkoj orijentaciji.

Konačno, prihvatanjem takvog razgovora srušio bi se viševjekovni nacionalni mit o velikoj srpskoj državi, koji uprkos svim tragedijama što ih je donio ili donosi, i dalje opstojava, jer najveći dio današnje srpske političke elite nije u stanju, i ne želi, da to učini.

Za najveći dio crnogorske političke elite, prihvatanje argumentovanog razgovora o nepotrebnosti državnog zajedništva Crne Gore i Srbije, značilo bi isto što i priznanje:

- da je pokušaj spašavanja zajedničke države, započet AB revolucijom, bio posljedica njegove elementarne nepromišljenosti, a ne rezultat racionalne i cjelishodne odluke;
- da je za Crnu Goru stvaranje tzv. žabljačke Jugoslavije bio udes, a ne šansa;
- da minula decenija predstavlja uzalud potrošeno vrijeme, u kome su i materijalna dobra i životi ljudi žrtvo-vani za nešto što nema smisla i što, u krajnjoj liniji, nije ostvarljivo;
- da oni pod čijom egidom je sve to rađeno treba da siđu s političke scene i odgovaraju za svoje promašaje i zlodjela.

Ni ova grupacija, poput odgovarajuće srpske, nije spremna da se suoči sa stvarnošću i postupi saglasno interesima države na čijem je čelu.

Mentalno kodovane na prikazani način i svjesne rizika svog iole ozbiljnog razgovora o novoj zajedničkoj državi, kakva god ona bila – „federacija plus“ ili „konfederacija minus“, kako predlaže jedan od učesnika te priče sa srpske strane, ili neka od podjednako bizarnih varijanti iz crnogorskih platformi, sa obavezne tri „zajedničke funkcije“ – manje je važno od nečega drugog. To drugo, suštinski podjednako važno za ove političke grupacije u Crnoj Gori

i Srbiji, jeste da ne dozvole da neko drugi umjesto njih odlučuje o sudbini dviju država. Spriječiti svaki razgovor o tome, koji one ne bi usmjeravale i kontrolisale, i izbjeći demokratsko izjašnjavanje građana o bilo čemu što one ne bi prethodno dogovorile, za njih znači sve. Ostvare li to, uspjeće ne samo da izbjegnu odgovornost za učinjeno, već i da zadrže pozicije s kojih će i dalje moći da čine isto ili gore.

To što će „novo“ državno zajedništvo sistemski, možda, biti drugačije od (do)sadašnjeg, neće promijeniti suštinu problema. Time se neće umanjiti crnogorsko-srpske kontroverze, neće se Crna Gora osloboditi ralja hegemonizma i neće se Srbija ratosiljati fiks-ideje da jedino teritorijalnim proširenjem može doći na „svoje“ i postati moćnom i srećnom zemljom. Sadašnji crnogorsko-srpski problemi nijesu proizvod loše koncipiranih ili nedosljedno ostvarenih „sistemskih rješenja“, već posljedica pokušaja da se njihove, u mnogo čemu različite stvarnosti i interesi ukalupe u neki, samo i jedino pregovaračima „bliski“ zajednički sistem.

„Onogošt“, Nikšić, 1. decembar 2000., str. 2; 8. decembar 2000., str. 6.

IV

NEMOGUĆA MISIJA

Dio crnogorske vladajuće elite nikako da prestane sa lansiranjem naoko primamljivih, a u stvarnosti nerealnih ideja, čija provjera, htjelo se to ili ne, redovno donosi rezultate suprotne od očekivanih. To se naročito odnosi na stav prema crnogorskom državnom pitanju.

Prvo je, dugo i tragično uporno, forsirana ideja o državi jednoplemenih i istovjerujućih, kao obliku zajedništva u kome će Crna Gora najzad naći sigurno utočište. Nakon prilično zakašnjelog trijeznjenja od te zablude, za čijeg trajanja je Crna Gora doživljela neviđeni nazadak i šikanu, naišla je nova, još veća zabluda, izražena u zahtjevu za „pola u svemu“ u toj istoj „zajedničkoj državi“. Kad ni Platforma, u kojoj je izložen taj prijedlog, nije donijela ništa više od prezrivog podsmjeha onih kojima je bila upućena, uslijedilo je pregrupisanje snaga radi izrade nove ponude o formiranju nezavisnih, međunarodno priznatih država Crne Gore i Srbije, sa „tri zajedničke funkcije“. Nova ponuda, čija je izrada u toku, temelji se na ideji „demokratskog dogovora“ Crne Gore sa Srbijom oko njihovih budućih odnosa. Ideji „demokratskog dogovora“ sa Srbijom, čijim fetišiziranjem počinje i završava svako oficijelno bavljenje crnogorskim državnim pitanjem, nije odolio ni Predsjednik Crne Gore. I on je, u svom nedav-

nom govoru učesnicima 46. Parlamentarne skupštine NATO saveza u Berlinu, „jasan demokratski dogovor sa Srbijom“ pretpostavio „jasnom demokratskom dogovoru građana Crne Gore“. Ovo drugo (tj. da će Crna Gora „sama organizovati demokratski referendum sa jasnim pitanjem“), kategoričan je Predsjednik, dolazi u obzir tek ako ne uspije prvo („jasan demokratski dogovor sa Srbijom“).

Ovakav pristup ovom, nesumnjivo složenom, pitanju zaslužuje pažnju. Ne samo zbog evidentnog, ne baš slučajnog, i ne samo metodološkog, pretpostavljanja dogovora elita demokratskim pravima i volji građana (ta bi se stvar još i mogla popraviti naknadnom referendumskom provjerom odnosa građana prema dogovoru elita). Ne ni zbog toga što će, prema citiranom iskazu, Crna Gora imati šansu da sama organizuje referendum „sa apsolutno jasnim pitanjem“, tek ako ne uspije ideja istovremenog testiranja raspoloženja građana obiju republika (i naknadna šansa je bolja nego nikakva). Ne ni zbog toga što izložena formulacija, vjerovatno zbog neprecizno saopštene osnovne misli, daje mogućnost za spekulaciju da zajedničko testiranje volje građana, koje bi prethodilo eventualnom samostalnom crnogorskom referendumu, ne bi bilo vršeno povodom nekog „apsolutno jasnog pitanja“ (na takve smo „korisne nejasnoće“ navikli). Konačno, nije problem ni u ideji „demokratskog dogovora“ kao takvog. Dogovor je, u principu, jedan od najboljih oblika mirnog, dobrovoljnog približavanja i usklađivanja različitih političkih ciljeva, interesa, opredjeljenja i ponašanja. On nastaje na temelju saglasnosti svih koji ga sklapaju i svi njime, više ili manje, bivaju zadovolj(e)ni.

Problem je u nerealnosti očekivanja da se crnogorsko-srpska kontroverza oko državnog pitanja riješi „demokrat-

skim dogovorom“. Otuda insistiranje na takvoj soluciji ne samo što nema svrhe, već je i krajnje štetno po onoga ko to čini.

Van spora je da bi dogovor Crne Gore i Srbije o regulisanju međusobnih odnosa na demokratskim, ravnopravnim osnovama, predstavljao najbolje i najelegantnije rješenje. No, za dogovor su, kao i za svađu, potrebne dvije strane, jednako ili približno jednako zainteresovane da na taj način riješe neka međusobna pitanja ili probleme. U konkretnom slučaju, Srbija bi, jednako ili približno jednako kao i Crna Gora, trebalo da ima prvo objektivnu potrebu, a potom i demokratski oblikovanu volju da se pitanje međusobnih odnosa riješi dogovorom. Dogovor bi i za Srbiju, kao i za Crnu Goru, trebalo da znači dobrovoljno pristajanje na puno uvažavanje druge strane i njenih interesa, odnosno prihvatanje ove kao ravnopravnog partnera u odlučivanju o zajedničkim poslovima, ukoliko ovih ima. Srbija, međutim, objektivno nije izrazito prinuđena, ni unutrašnjim potrebama ni spoljnim pritiscima, da svoje odnose sa Crnom Gorom reguliše na tim principima. Uz to, u Srbiji još nema ni dovoljno razvijene demokratske svijesti o tome da bi napuštanje dosadašnje njene politike prema Crnoj Gori najviše pomoglo Srbiji samoj. Bez objektivne prijeko potrebe da sa Crnom Gorom pravi takav kompromis, i bez razvijene demokratske svijesti o prednostima koje bi joj donijelo uspostavljanje suštinski novih odnosa sa Crnom Gorom, Srbija, dakle, čak ni teorijski, nije strana od koje se može očekivati pristanak na „demokratski dogovor“.

Teorijski je, naime, odavno znano, a istorijski mnogo puta potvrđeno, da jedini dogovori među „partnerima“

sa enormnim razlikama u veličini i moći (a takvi partneri su Crna Gora i Srbija), jesu oni kojima se reguliše (potvrđuje) formalno podređivanje manjeg većem. Takvim dogovorom (u literaturi poznatim kao *pactum subjectionis*), mnogostruko manji i neuticajniji partner i oficijelno prihvata da živi pod starateljstvom većeg i od njegovih koncesija. Nijedna količina emocija, i nikakvo zaklinjanje u ravnopravnost, ne mogu da promijene takvu prirodu dogovora među takvim partnerima. Ta zakonitost se, uostalom, snažno ispoljila u oba dosadašnja crnogorsko-srpska dogovora o zajedničkoj državi. Kako god ih danas tumačili, „dogovori“ o zajedničkoj državi Crne Gore i Srbije iz 1918. i 1992., za Crnogorce su bili isto što i *Pacta conventa* za Hrvate (1102). U oba slučaja, naime, politička elita manjeg partnera je, zarad sopstvenih sinekura, vladara većeg partnera formalno ili faktički priznavala za svojeg, žrtvujući tako državnost vlastite zemlje. Nikakav drugi i drugačiji dogovor između Crne Gore i Srbije nije moguć ni sada. Niti Crna Gora ima prostorni, demografski, privredni ili bilo koji drugi kapacitet za ravnopravni dogovor sa Srbijom, niti je Srbiji, objektivno i subjektivno, potrebno partnerstvo sa Crnom Gorom, koje bi je, iz bilo kog razloga, i po bilo kom osnovu, sputavalo u pravu da, u svemu i u svakom trenutku, postupa saobrazno svojim autentičnim interesima.

Takvu „životnu stvarnost“ Srbije, sasvim jasno ilustruje njen odnos prema crnogorskim insistiranjima na „demokratskom dogovoru“. Pretežni i očigledno najuticajniji dio aktuelne srpske političke elite ne drži više čak ni do strategije svojih prethodnika prema Crnoj Gori. Milošević je, na primjer, makar na riječima, nudio Crnoj Gori izbor: ako hoćeš, idi iz zajedničke države, ali ako ostaješ

u njoj, ponašaćeš se po njenim zakonima. Sada se Crnoj Gori, manje ili više otvoreno, poručuje da o odlasku i ne pomišlja, a da će odnosi u „zajedničkoj državi“ biti „redefinisani“, ali ne po njenoj mjeri. „Redefinisanje“, prema nakanama Beograda, neće biti prepušteno ni političkim partijama, ni dvjema republikama. Imperativna poruka, koju je u tom smislu nedavno uputio novi, od oficijelne Crne Gore (ne)priznati Šef jugoslovenske države, sasvim je precizna: nema „redefinisanja“ odnosa u zajedničkoj državi koje bi bilo vršeno van i nezavisno od saveznih organa. Ni predstavnici DOS-a nijesu propustili da se prema tom pitanju nedvosmisleno odrede. I za njih je, rekli su, neprihvatljiv svaki razgovor o budućem „rješenju zajedničke države“ na republičkom nivou, jer bi to značilo „da negiramo postojanje savezne države“ („Monitor“, 24. novembar 2000., str. 15).

Ovako jasna poruka sa srpske strane, nameće pobornicima ideje „demokratskog dogovora“ više zanimljivih, ali i veoma teških pitanja. Prvo takvo pitanje jeste: o kakvoj se, kojoj i čijoj „zajedničkoj državi“ (ili „zajednici država“) radi, ako ona, kako sugerišu pretpostavljeni demokratski partneri iz Srbije, nije proizvod dogovora republika? Drugo, kako se zamišlja, i kako je uopšte moguća, demokratska rekonstrukcija „zajedničke države“ (ili „zajednice država“) u kojoj bi dvije republike imale sporednu ulogu, ili ne bi imale nikakvu ulogu? Treće, kakva rješenja po Crnu Goru mogu donijeti „savezni organi“ konstituisani bez saglasnosti oficijelne Crne Gore i na platformi „Jugoslavije bez alternative“, a ako se misli na neke nove, buduće, izabrane uz saglasnost oficijelne Crne Gore – otkud sigurnost da će tih organa uopšte biti? Najzad, tu je i pitanje: koju to novu, demokratsku strukturu treba očekivati nakon de-

cembarskih izbora u Srbiji, ako na njima, kako se očekuje, pobijedi DOS, koji se već deklarirao kao protivnik ideje da republike budu te koje će odlučivati o karakteru budućih crnogorsko-srpskih odnosa? Nakon ovih, nužno se nameće još jedno, makar i retoričko pitanje: s kim to, zbilja, crnogorski pobornici ideje „demokratskog dogovora“ misle da ostvare svoj naum?

Čitava stvar postaje još bizarnija ako se uzme u obzir da nema čak ni elementarne saglasnosti među hipotetičkim demokratskim pregovaračima o tome što bi moglo biti predmetom njihovog dogovora. S crnogorske strane se, kao što je poznato, priprema i druga Platforma za te razgovore, što je samo po sebi znak da ni ona još nije sasvim načisto što hoće. Sa srpske strane, pak, nema ni platformi (ima, doduše, najava da bi ovih moglo biti i tamo), niti konkretnih obećavajućih reagovanja na crnogorske platforme. Famosna „svetostefanska“ obećanja predstavnika DOS-a, data prije septembarskih izbora, da će prihvatiti razgovor o ponudi, izloženoj u Platformi Vlade Crne Gore, obesnažena su navedenom izjavom da se ne može prihvatiti razgovor o „rješenju zajedničke države“, koji bi se vodio na republičkom nivou. I ne samo to. Iz DOS-a i vrha „zajedničke države“ stigle su ovih dana i druge jasne, a reklo bi se i sasvim iskrene poruke, da oni „za sada nemaju viziju kako bi trebalo da bude uređena buduća zajednica“ („Monitor“, 24. novembar 2000., str. 15), ali da u jednome ne bi trebalo imati dileme: njihov je izbor „zajednička država“, koja će ostvariti „veći stepen sinteze“ i čiji temelji će biti ojačani novom „ustavnom rekonstrukcijom“ („Pobjeda“, 25. novembar 2000., str. 2–3).

Teško je pretpostaviti da pobornici ideje „demokratskog dogovora“ sve ovo ne vide i ne znaju. Još teže je, međutim, odgovoriti na pitanje: zašto se, onda, čini to što se čini? Zašto se, naime, Crna Gora primorava da troši svoju ionako neveliku energiju na nešto (tj. na „demokratski dogovor“ sa Srbijom), što očigledno, barem u ovom trenutku, nije izgledno? Zašto se Srbiji, koja je i objektivno i subjektivno nezainteresovana za soluciju kakvu predlažu pobornici ideje „demokratskog dogovora“, tako galantno omogućava da neposredno utiče na tok i tempo rješavanja crnogorskog državnog pitanja (makar i time što će, fingirajući svoju tobožnju zainteresovanost za neke demokratske promjene, i nudeći u tom pogledu razne podjednako nedemokratske i za Crnu Goru neprihvatljivije varijante, beskrajno dugo odlagati trenutak „crnogorske konačne odluke“)? Zašto se prema međunarodnoj zajednici preuzimaju obaveze „da Crna Gora neće povlačiti unilateralne poteze u rješavanju problema u jugoslovenskoj federaciji“ („Pobjeda“, 24. novembar 2000., str. 3), ako međunarodna zajednica uglavnom izražava spremnost da prihvati sve ono što građani Crne Gore demokratski odluče? Zašto se širi strah od sankcija međunarodne zajednice prema Crnoj Gori, zbog njene eventualne „nekooperativnosti“, ako takvih prijetnji nema i ako se zna da su sve pomoći koje ona otuda dobija znatno manje od gubitaka koje trpi zbog spriječenosti da samostalno i slobodno raspolaže svojim resursima i kao nezavisna zemlja koristi uobičajene međunarodne preferencijale? Zašto se insistira na državnom zajedništvu, kao prioritetnoj soluciji i potrebi, ako je ideja takvog zajedništva davno obesmišljena i ako zajednička država više i ne postoji, ako građani Crne Gore imaju pravo na sopstvenu državu i ako je već sada većina njih ras-

položena da to pravo i ostvari? Zašto se stalno traže razlozi za odgađanje odluke o rješenju crnogorskog državnog pitanja, ako se time gubi tempo i umanjuju šanse? Koji su to „viši razlozi“, ako ih ima, zbog kojih se ove činjenice ne uvažavaju, već se postupa suprotno?

Iza svih nepoznanica, kojima je obavijena aktuelna strategija rješavanja crnogorskog državnog pitanja, stoji i jedna izvjesnost: ili će oni koji su dužni da ih otklone, brzo ispuniti tu svoju obavezu, ili će izgubiti privilegiju da ih više iko za bilo što pita.

Vrijeme ne radi za Crnu Goru, ali ni za njih.

V

FATALNI SINDROM

Crnogorske elite (na) vlasti duže su i upornije od ostalih (p)održavale mit o korisnosti državnog zajedništva Južnih Slovena. I mnogo spremnije od njih prinosile su Crnu Goru, i sebe same, na žrtvenik tog mita. Postupajući tako, činile su tri krupne greške:

- građane Crne Gore lišavale su njihovog prirodnog prava da sami odlučuju o bitnim pitanjima svog života;
- išle su na ruku pobornicima srpskog velikodržavlja, koji su u jugoslovenskom projektu vidjeli šansu za ostvarenje svojih hegemonističkih snova;
- davale su krupan obol komplikovanju ionako složenih međunacionalnih i međudržavnih odnosa na Balkanu.

Posljedice tog fatalnog sindroma naročito su došle do izražaja tokom posljednjih desetak godina. Gotovo opsesivna privrženost aktuelne crnogorske elite (na) vlasti ideji zajedničke države, spriječila ju je u tome da dovoljno jasno i pravovremeno uoči:

prvo, da svako zajedništvo, uključujući i državno, nastalo pod okriljem harizmatiskog vođe ili radi zaštite „manjih“ naroda od „većih“ ne funkcioniše u znaku demokratije i slobode, već kao zamjena za njih;

drugo, da katastrofalni ishodi dvaju prethodnih državnih zajedništava nijesu bili slučajnost, već zakonitost;

treće, da Crna Gora stupanjem u državnu zajednicu sa Srbijom objektivno nije mogla da riješi nijedno svoje krucijalno pitanje;

četvrto, da „dvočlana federacija“, mada u suštini nastala radi ostvarivanja davnašnjeg srpskog velikodržavnog sna, nije donijela manje zla Srbiji, nego Crnoj Gori.

Neuviđanje tih činjenica, navelo je aktuelnu crnogorsku elitu (na) vlasti da novom demokratskom izazovu, pred kojim se našla Crna Gora, ne priđe sa prave strane. Umjesto radikalnog otklona od teorijski i historijski neostvarljive ideje državnog zajedništva, ona je i dalje gajila iluziju da je to zajedništvo moguće i da ima smisla. Umjesto da razvija kritičku svijest o objektivnim uzrocima permanentne krize u crnogorsko-srpskim odnosima, nudila je tezu da će s padom diktatora automatski nestati svi problemi. Umjesto da prepusti Srbiji da sama, iz vlastitih demokratskih sokova, izluči supstrat svoje građanske katarze, nesmotreno se uplitala u njene unutrašnje procese i odnose, naivno vjerujući da će se crnogorski demokratski pelcer prenijeti na nju. Riječju, dajući azil i svukoliku logističku podršku srpskim „nacionalnim demokratama“, i dogovarajući se s njima o „novom zajedništvu“ kad dođu na vlast, pomoglo je njihovu promociju, a da ovi prije toga nijesu doveli ozbiljno u pitanje makar jedan od brojnih socijalnih, ekonomskih, ideoloških, psiholoških, političkih i etičkih osnova na kojima je nastao i opstoji srpski velikodržavni hegemonizam.

Kazna za te promašaje morala je stići i na nju se nije dugo čekalo. Naprotiv, već pri prvom pokušaju da se emancipuje od zabluda, i krene putem demokratske rekonstrukcije društva i države na čijem je čelu, aktuelna crnogorska elita (na) vlasti suočila se sa neviđenom opstrukcijom:

naspram sebe i protiv svoje tek stidno najavljene ideje nezavisne, međunarodno priznate Crne Gore, dobila je pogromaški svrstanu „demokratsku Srbiju“. Ujedinjeni srpski „nacionalni demokrati“ čine sve što je u njihovoj moći da dokažu da je crnogorska orijentacija na nezavisnost i međunarodno-pravni subjektivitet besmislena, štetna i neodrživa, da se iza nje ne nalazi nikakav važan interes ili demokratska potreba, već naprosto „separatistička težnja Mila Đukanovića i vladajućih stranaka“ (I. Đačić). I, dakako, ne žale truda i ne biraju sredstva da Crnu Goru odvrata od te „avanture“. Jer, uvjereni su oni, pošto je za Đukanovića „vjerojatno prekasno da se zaustavi“, a opasno „ako nastavi istim putem“, za sve bi „najbolje bilo“ da on „prосто izgubi referendum i onda se mirno povuče“ („Vreme“, Beograd, 4. januar 2001., str. 13).

Mada istorijski anahron, politički štetan, ljudski nerazumljiv i etički neprihvatljiv, ovaj pritisak ima i jednu pozitivnu implikaciju – otkrio je neke notorne činjenice koje su se uporno skrivale iza patetičnih slogana o nepatvorenim vrijednostima i neslućenim mogućnostima slovenske (srpske) sloge i pravoslavnog (svetosavskog) pravdoljublja i slobodoljublja.

U prvom redu otkrio je da, uprkos svim nedavnim promjenama na srpskoj političkoj sceni, patološka potreba za uspostavljanjem potpune kontrole nad Crnom Gorom ostaje jednom od konstanti spoljne politike Srbije.

Zatim, potvrdio je da uspostavljanje te kontrole, nezavisno od konkretnih formi u kojima se to čini, i „razloga“ zbog kojih se to čini, uvijek ima isti cilj: poništiti nacionalni, kulturni i vjerski identitet i državni subjektivitet Crne Gore i od ove, kao dijela „jedinственog srpskog prosto-

ra“, napraviti „odskočnu dasku“ za dalja hegemonistička osvajanja Balkana.

Dalje, otkrio je kome i čemu služe partije i institucije „srpske prepoznatljivosti“ u Crnoj Gori.

Najzad, učinio je izvjesnim i to da nova srpska hegemonistička ofanziva ne ostavlja Crnoj Gori i njenoj političkoj eliti gotovo nikakav manevarski prostor.

Sada je i „najtvrdim“ pobornicima strategije „aktivnog čekanja“ jasno da Crna Gora tim putem neće izaći iz velikosrpskog hegemonističkog zagrljaja. Jednako je jasno da joj u tom pogledu neće pomoći ni eventualni kompromis sa srpskim „nacionalnim demokratama“, koji bi bio napravljen po formuli „niko nije ni poraženi, ni pobjednik“. Neće joj, i ne mogu, pomoći ni bilo kakva lamentiranja nad tobože zlehudom sopstvenom sudbinom, ni prijekori srpskim „nacionalnim demokratama“ zbog „nečuvene nezahvalnosti“, ni „otkrića“ da su njihovi lideri „intelektualne reinkarnacije Garašanina“, ni zavaravanja kako je Koštuničina platforma njegova „privatna stvar“. Nijedna od ovih „solucija“, ma koliko ih njihovi zagovornici smatrali mudrima, ne nadilazi nivo pukog ispričavanja za kukavnost vlastitog elementarnog nečinjenja.

Zahvaljujući pomenutim pozitivnim implikacijama tekućeg srpskog pritiska, crnogorska elita (na) vlasti lakše će se i brže suočiti s jednom drugom notornom činjenicom: želi li slobodu zemlje na čijem je čelu, za nju joj se valja boriti – odlučno, otvoreno, svim raspoloživim demokratskim sredstvima i bez oklijevanja!

VI

KINESKO ISKUSTVO

Istorijska svijest koja se formira iz kombinacije mitova i fluidnih pojmova, nepremostiva je prepreka istorijskom saznanju. I obrnuto, nemanje saznanja o prošlosti onakvoj kakva je bila, pogoduje stvaranju novih mitova. Tamo gdje racionalno uzmiče pred mitskim, nema dobre orijentacije ni u prostoru, ni u vremenu. Ali ima zabluda, fantazmagorija, pogrešnih procjena i anahronih preokupacija i akcija. Ima, dakako, i mnogo puteva koji vode u čorsokak stagnacije, ksenofobije, isključivosti i arogancije.

Takvo „vizionarstvo“, sa svim imanentnim mu posljedica, demonstrira „nova“ politička i intelektualna elita Srbije. Zarobljena iluzijom o nepatvorenom srpskom pijemontizmu, ta elita ne pokazuje ni volju ni snagu za recepciju bilo čega što bi se kosilo sa strategijom „svrgnutog diktatorskog režima“. Naprotiv, i ona hoće da početak ere sopstvene vladavine obilježi ispunjenjem zavjeta o uspostavljanju „velike“ Srbije. Zato zdušno istrajava na ideji da makar dio bivšeg „ju“ prostora politički i vjerski preoblikuje saobrazno tom projektu. Sticajem okolnosti, Crna Gora je jedini preostali dio tog prostora koji eventualno može biti iskorišćen u tu svrhu. Otuda i tekući pogromaški pritisak na nju.

Evidentno je, međutim, da takva orijentacija „nove“ srpske elite ni istorijski, ni teorijski, ne stoji baš čvrsto. Ovo,

barem iz dva razloga. S jedne strane, većinska Crna Gora ima jasan program svog demokratskog kretanja ka nezavisnosti i savremenim evropskim integracijama, i kao takva nije spremna na mirenje s bilo kojim i bilo čijim hegemonizmom. S druge strane, „nova“ srpska elita nema, i ne nudi, nijedan argument kojim bi pokazala da ima pravo na Crnu Goru. Ili, drugačije rečeno, sve što „nova“ srpska elita nudi kao tobožnje dokaze za svoju „državotvornu strategiju“, samo pojačava utisak: prvo, da joj je sasvim strana ideja slobode i samostalnosti kao imanentne potrebe svakog naroda; drugo, da ne prihvata načelo po kome je poštovanje prava drugih mjera sopstvene slobode. Takvu prirodu argumentacije, kojom se pokušava opravdati težnja da se Crna Gora skrene s puta demokratskog razvoja i pro-evropske orijentacije, najbolje ilustruje najnoviji „istočni uklon“ srpske elite.

Suočena s činjenicom da nijedno iskustvo iz sopstvene bliže ili dalje prošlosti Srbije ne opravdava njen velikodržavni hegemonizam, „nova“ srpska elita, naime, očajnički pokušava da uporišta za svoju manijakalnu orijentaciju pronade u tuđim iskustvima. I, pošto takve „primjere“ više ne može da nađe u Evropi, posegla je za „mudrostima“ Istoka. Tako je, ovih dana, „istočnjački ekskluzivizam“, kojega je ranija srpska elita smatrala paradigmom svojeg otpora „zapadnjačkom porobljavanju“ slovenstva, odnosno srpstva i pravoslavlja, dobio novu dimenziju. „Vizantijska veza“ osvježena je „kineskim iskustvom“.

Srpski spektatori „inspirativnog kineskog iskustva“, doduše, ne preporučuju ovo kao obavezni model, ali smatraju da „zaslužuje pažnju“ kod regulisanja „sličnih problema u drugim zemljama“. Ovo ponajviše zbog toga što, kako piše

kolumnista NIN-a (u tekstu „Jedno sunce“, objavljenom u broju od 21. januara 2001.), kinesko iskustvo sa državom, staro više hiljada godina, govori o tome da „pod kapom nebeskom ima mjesta samo za jedno sunce“. Prevedeno na jezik konkretnog, to znači da „u jednoj državi ima mjesta samo za jednu državu i jedan suverenitet“. Ili, još preciznije, „kinesko iskustvo“ pokazuje da na nekom jedinstvenom geografskom, nacionalnom i društvenom prostoru „može da bude dva ili tri sistema, ali država mora da bude samo jedna“.

Osim ovog krunskog, autor pomenutog teksta navodi još dva važna razloga zbog kojih, po njegovom uvjerenju, „kinesko iskustvo“ zaslužuje pažnju.

Jedan razlog je to što, kako kaže, „čak ni kineski genij, koji je našao originalan i efikasan način za ujedinjenje sa Hongkongom i Makaom (formula o jednoj zemlji sa dva sistema) nije dorastao nerješivoj jednačini iz Podgorice“. A Podgorička formula, kako je tumači kolumnista NIN-a (inače poznati novinar i publicista), nije ona koju nudi Platforma Vlade Crne Gore, već glasi: „Jedna država se podijeli na dvije suverene države, od kojih bi se dobile tri suverene države, s tim da sve ostanu u jednoj državi“. I da ne bi bilo nikakve zabune, kolumnista dodatno „objašnjava“ da nijesu u pravu neki kineski autori koji, pojednostavljujući problem, „pišu da Crna Gora želi da se odvoji od SR Jugoslavije“. Ne radi se o tome, uvjerava kolumnista, „već o stvaranju dvije suverene države u trećoj suverenoj zemlji“, i to tako „da svi subjekti dobiju mjesto u Ujedinjenim nacijama. I da imaju tri ambasadora, i tri različite vojske“. To Kinezi „nikako ne mogu da zamisle“.

Drugi razlog za respekt prema „kineskom iskustvu“ kolumnista vidi u samoj formuli „o jednoj zemlji sa dva sistema“, koja u Kini besprijekorno funkcioniše. Konkretno, to znači da Hongkong, od kada je (prije tri i po godine) „ponovo vraćen pod kineski suverenitet“, ima sve što mu treba: svoju valutu i svoje banke, svoju carinu i svoju poresku službu, svoj uvoz i izvoz, i svoje devizne rezerve, članstvo u međunarodnim organizacijama i punu slobodu ekonomske saradnje sa drugim zemljama, „ali nema ni govora o tome da traži posebnu stolicu u Ujedinjenim nacijama“. Razlog: „Honkonžane više interesuje međunarodni biznis nego međunarodna politika, koja ostaje u rukama Pekinga“. S Tajvanom je donekle drugačije, iako se njemu nudi još veća autonomija, „a ne traži ništa zauzvat“, izuzev što se „insistira na tome da suverenitet države mora da bude samo jedan – NR Kine, i da spoljna politika mora da bude vođena iz Pekinga, a kineska armija odgovorna za odbranu Tajvana“. To drugačije u slučaju Tajvana odnosi se na želju ovog kineskog ostrva da bude samostalna država.

„Druga zemlja, drugi običaji, druge veličine“ – kaže ovaj kolumnista. U pravu je – stvarno. Da nije tako, teško da bi se usudio da „kinesko iskustvo“, makar koliko bilo interesantno, nudi kao inspirativno za rješenje problema crnogorsko-srpskih odnosa. I ne bi sebi dozvolio da „previdi“ četiri ne baš beznačajne stvari.

Kolumnista najprije „previđa“ da se pukim upoređivanjem teksta Platforme Vlade Crne Gore i njegovog „objašnjenja“ ove, lako može utvrditi da on govori o nečemu čega u tom dokumentu nema. Platforma o kojoj je riječ nije srećno sročan dokument, ali nije ni toliko zamršena da „kineski genij“ ne bi mogao da shvati „o čemu se u

stvari radi“. Prije će biti da je u pitanju to da ni kineski, ni bilo koji drugi genij ne može da shvati kolumnistinu interpretaciju te Platforme. To što on piše, i pripisuje Platformi, naprosto nije shvatljivo.

Drugi kolumnistin „previd“ jeste da se u kineskom slučaju, kako god se on shvatao, radi o unutarnacionalnim konsideracijama, dok je u crnogorsko-srpskom slučaju riječ o odnosima koji, uz sve ostalo, imaju i međunacionalni karakter. Ta „sitnica“ još uvijek nije zanemarljiva ni u evropskim, ni u svjetskim okvirima. U konkretnom slučaju ponajmanje, budući se srpski velikodržavni projekat i dalje pretežno hrani upravo reliktima nacionalnog i nacionalističkog.

Treći kolumnistin „previd“ jeste da ne postoji dovoljna sličnost između kineskog istorijskog razvoja i istorijske prošlosti Crne Gore i Srbije, da bi se na osnovu njihovog upoređenja mogle izvoditi validne ocjene za kretanja u sadašnjosti. U kineskom slučaju se naprosto radi o različitim istorijskim pozicijama i sudbinama pojedinih djelova iste države: Hongkong je, kao dio kineske teritorije (čijih su 99% stanovnika Kinezi), ustupljen Velikoj Britaniji (1841) na 99 godina. I vraćen je Kini, kao dio njene teritorije. Tajvan je takođe odvajkada dio kineske nacionalne teritorije i države. Prvo svojstvo nije izgubio ni u vrijeme japanske okupacije (1895–1943), a o drugom svojstvu govori činjenica da je, iako formalno izvan kontrole Pekinga, od završetka Drugog svjetskog rata do 1971., zvanično predstavljao Kinu u Ujedinjenim nacijama. U takvim uslovima, priča o „jednom suverenitetu“, odnosno o „jednoj zemlji sa dva sistema“, ima smisla. Crna Gora i Srbija, međutim, nikada nijesu predstavljale jedan i jedinstven nacionalni i državni

korpus. Crnogorci i Srbi su dva naroda. Crna Gora i Srbija su dvije (stare) države, koje svoje suverenitete nikada nijesu stopile u neku apsolutnu jedinstvenu volju (Godine 1918. Crna Gora je aneksirana i prestala je da postoji kao država. Nakon toga, Crna Gora i Srbija su bile formalno ravnopravni entiteti unutar šestočlane državne ansambleje. SRJ je, i prema ustavnim odredbama, bila zamišljena kao dvočlana zajednica ravnopravnih država članica). U takvim uslovima, „jedan suverenitet“, na koji kolumnista aludira, može da bude samo jedno – hegemonija većeg nad manjim.

Četvrti previd kolumniste, koji propagira „inspirativno kinesko iskustvo“, jeste to što ne objašnjava zašto je Pekingu važno da „suverenitet bude samo jedan“, ako Honkonžani imaju svoj pasoš koji im bez viza otvara vrata mnogih zemalja, ako kapital iz Hongkonga dolazi u Kinu na isti način, i pod istim uslovima kao i kapital SAD, ako „Tajvanci mogu da upravljaju Tajvanom kao i do sada“ i slično. Ostavljajući to pitanje bez odgovora, kolumnista indirektno sugerise da je suverenitet mnogo važniji od svih ustupaka koji se čine radi njegovog posjedovanja. Time on i nehotice uveliko poništava svrhu svog kazivanja o „kineskom iskustvu“, očigledno sračunatog na to da građane Crne Gore odvraća od zahtjeva za punom suverenosti sopstvene države.

Isto važi i za ostale aspekte pitanja državnog jedinstva, tretirane u tekstu „Jedno sunce“. Nijednim tuđim iskustvom ne može se ni prikriti, ni objasniti vlastita priroda.

VII

PRIZIVANJE PROŠLOSTI

Činjenicu da Jugoslavija više ne postoji ne mogu da prihvate samo dvije grupacije političkih analitičara i aktera: oni koji nijesu dovoljno pronikli u problem ideje zajedničke države južnoslovenskih naroda i oni koji su odveć privrženi političkoj instrumentalizaciji istorijskih mitova kao sredstvu ostvarivanja nekih posebnih, samo njima znanih i za njih validnih „viših“ ciljeva. Da obje ove grupacije još funkcionišu, potvrdili su nedavno i Beograd i Brisel. Razlozi zbog kojih su to učinili formalno su različiti, ali im je suština ista. Istovjetne su i posljedice.

Beograd jeste promijenio elitu (na) vlasti, ali nije promijenio politiku. Objektivno, bitno drugačije nije ni moglo biti. Tranzicija iz jedne društvene stvarnosti u drugu nije moguća bez odgovarajućih kvalitativnih promjena u materijalnoj i duhovnoj sferi. To, dakako, važi i za politiku. Siromaštvo i stagnacija, ksenofobija i osjećaj besperspektivnosti, međutim, nijesu podloga na kojoj do tranzicije može doći. Jedino što na takvoj podlozi uspijeva jeste iluzija da se na mitskim zasadima prošlosti može stvarati budućnost. Otuda frustracija nove srpske elite (na) vlasti zbog neostvarene „velike nacionalne obnove“, započete prije desetak godina, pokušajima etničkog i geopolitičkog prekrajanja bivše zajedničke države. Otuda njena želja da se propušteno u tom pogledu

što prije i bezuslovno nadoknadi. Otuda se, najzad, i u osnovi insistiranja ove elite da se Jugoslavija sačuva, nalazi želja za oživotvorenjem velikodržavnog sna.

Brisel (Evropska unija) jeste izvukao određene pouke iz zbivanja na Balkanu, ali nije sasvim promijenio rakurs gledanja na faktičke probleme i potrebe malih i manje razvijenih zemalja u tom regionu. Da jeste:

- uzdržao bi se svake preporuke Crnoj Gori da svoju budućnost traži unutar postojećeg „federalnog okvira“;
- ne bi upozoravao Crnu Goru da takvu soluciju nameće rezolucija Savjeta bezbjednosti 1244, kojom je garantovan suverenitet i teritorijalni integritet Jugoslavije;
- ne bi ponavljao kako „međunarodna zajednica nema interes za uspostavljanje novih država u regionu“ i slično.

Umjesto toga, potrudio bi se da odgovori zašto je Balkan takav kakav jeste i koliko su u formiranju njegovog famoznog sindroma uticali spoljni faktori, a koliko pak unutrašnji elementi i momenti. I ne bi rizikovao da, konstatacijom o nepostojanju interesa međunarodne zajednice za „uspostavljanje novih država u regionu“, pokaže barem tri stvari: *prvo*, da njegovi ideolozi i stratezi ne govore dovoljno upućeno o „starim“ i „novim“ balkanskim državama (jer bi u protivnom znali da država Crna Gora nije novi projekat, već prilično stara realnost);

drugo, da teza o međunarodnoj zajednici nezainteresovanoj za uspostavljanje novih država, ne korespondira sa principima i kriterijumima demokratskog svijeta i slobodnog čovjeka;

treće, da pretpostavljanje interesa međunarodne zajednice nacionalnim interesima u pogledu „uspostavljanja novih

država“ znači flagrantno odstupanje od osnovnih ljudskih prava i sloboda.

Ostajući na naznačenim pozicijama, Beograd i Brisel se odriču mogućnosti da naprave dobar izbor. U konkretnom slučaju, dobar izbor je s one strane ideje zajedničke države, kako god se ona zvala i u kojoj god formi postojala. Između više razloga koji se mogu navesti u prilog ovoj tvrdnji, tri su posebno važna.

PRVO. Nijedna od tri do sada postojeće jugoslovenske države nije nastala kao logičan izraz i odraz demokratski razvijene svijesti i prirodno naraslih ekonomskih, socijalnih i kulturnih potreba, niti je ovima bila prvenstveno okrenuta. Naprotiv, u osnovi njihovog nastanaka bila je ideja da se stvaranjem određene kritične mase (u geopolitičkom, populacionom i vojnom smislu), stvore uslovi za promjenu pozicije južnoslovenskog življa prema okruženju. To je u slučaju prve i druge Jugoslavije imalo nesumnjivo pozitivnu konotaciju, jer je značilo oslobađanje od strane hegemonije, dok je u slučaju treće Jugoslavije predstavljalo pokušaj nametanja sopstvene hegemonije drugima. U oba slučaja su bili u pitanju efemerni zadaci, čije je rješavanje podrazumijevalo upotrebu sile. Sve tri Jugoslavije bile su istorijski djelatne dotle dok su bile u funkciji ostvarivanja tih zadataka. S prestankom takvih misija, prestala je i potreba za njihovim postojanjem.

DRUGO. Jugoslavija čak ni hipotetički ne može da bude liberalna država, a to je jedini oblik koji bi njenim entitetima pružio veće izgleda i bolje uslove za nesmetani ekonomski, kulturni i drugi razvoj, uključujući i individualna prava i slobode ljudi, nego što bi to pojedinačno mogli da posti-

gnu. Razlike južnoslovenskih naroda u nivou ekonomske i kulturne razvijenosti, uslovima formiranja istorijske svijesti i državnopravnih oblika i sadržaja, te konkretnih, bližih i daljih zadataka koje treba da rješavaju, odveć su velike da bi se mogle supstituisati nekim opštim ili zajedničkim ciljem i interesom. Jedna od zakonitih posljedica toga jeste stalno prisutna tendencija glavnih protagonista ideje zajedničke države da svaku promjenu odnosa snaga društvene moći na njenom unutrašnjem planu iskoriste za ostvarivanje svojih ciljeva i interesa na račun drugih. Otuda je cjelokupna istorija sve tri Jugoslavije bila istorija žestokih (prikrivenih ili otvorenih) borbi za ostvarivanje hegemonije jedne klase, nacije ili političke strukture nad drugima. Dok se nalazila u sjenci prve funkcije (oslobađanja od strane hegemonije), ova druga funkcija nije toliko smetala. Bez nje, i nakon nje, postala je Pandorinom kutijom svih zala i glavnim uzrokom što su sve tri zajedničke države nestale u haosu i nasilju.

TREĆE. Zajednička država Crne Gore i Srbije, pokazalo se, ne može da vrši funkciju zbog koje je nominalno stvorena. Razlog: nesravnjive su i nesvodljive na istu mjeru upravo one veličine i vrijednosti, koje bi ona trebalo da sintetizuje, izražava i sankcioniše. Razlike između Crne Gore i Srbije u tim veličinama i tim vrijednostima, u njihovom kvantitetu i kvalitetu, tolike su i takve, da ono što predstavlja nužnu mjeru elementarnih prava i zaštite interesa jedne od njih, za drugu je nepodnošljiv i neprihvatljiv limit, i obrnuto. Suština i implikacije tih razlika ne mogu se preinačiti nijednom političkom voljom i nikakvom državnim regulativom. Federalizam, u principu, ima smisla, i može da funkcioniše, samo tamo gdje teritorijalno diverzifiko-

vane vrijednosti, interesi i volje mogu biti tako „efektivno implementirane u okviru šire zajednice“ (K. Fridrih) da i u njoj zadržavaju ravnopravnu poziciju i jednak uticaj na odlučivanje. Tada tzv. ustavnopravna regulativa, institucionalni mehanizmi i političko posredovanje mogu da imaju izvjestan uticaj na proces konsocijacije i uopšte uspostavljanja novih (zajedničkih) vrijednosti i interesa. Tamo gdje je faktički odnos realne snage i moći konstituenata takav da se ove ne mogu ni približiti, a kamo li uravnotežiti, nijedan ustavni okvir, politički proces i društveni odnos ne može proizvesti njihovu demokratsku sintezu na ravnopravnim osnovama. Taj aksiom, a ne „igra sudbine“, nalazi se u osnovi činjenice da se Crna Gora i Srbija nikada nijesu ujedinile (akt aneksije Crne Gore, iz 1918. godine, razumije se, ne spada u tu kategoriju), već vjekovima opstoje kao više ili manje slobodne i samostalne države, češće međusobno posvađane, nego pomirene.

ČETVRTO. Crna Gora i Srbija već tri-četiri godine funkcionišu kao faktički samostalne države. Time se pokazuje ne samo da ni za jednu od njih nije prihvatljiva zajednička država, koja bi ih iole sputavala u posve samostalnom odlučivanju o svim njihovim vitalnim ciljevima i interesima, već i da im ona uopšte nije potrebna. Crna Gora i Srbija geografski i interesno pripadaju različitim regijama. Privrede im nijesu komplementarne – u smislu da se optimalno dopunjuju i da zbog uzajamne sirovinske i tržišne zavisnosti, te zajedničkih investicija i proizvodnje, ne mogu jedna bez druge – niti su jednako okrenute svjetskom tržištu i sposobne da prihvate izazove konkurencije. Svi njihovi tehnički sistemi, od energetskih do informativnih i saobraćajnih, funkcionišu kao dio znatno šire infrastrukture, na temelju međudržavnih ugovora, podložnih ingerencijama među-

narodnog prava. Kulturna i vjerska bliskost i, u osnovi, jedinstveni jezik pretežnog dijela njihove populacije, iako značajni, u principu ne moraju da budu, a u konkretnom slučaju i nijesu, apriorna i apsolutna determinanta nacionalnog identiteta, koji po sebi nužno podrazumijeva postojanje zajedničke države. Interakcija u tim oblastima sve više poprima kosmopolitski karakter, odlučujuće je uslovljena univerzalnom kulturnom dinamikom i ne rezultira uvijek integracijom, a nastali problemi se ne rješavaju prisilom, pogotovo ne državnom.

Ako se sve ovo ima u vidu, insistiranje na potrebi da Crna Gora ostane u zajedničkoj državi, predstavlja nešto mnogo više od pukog političkog previda. Radi se o prizivanju prošlosti, koja nikome – pa ni Srbiji, ni Crnoj Gori, ni međunarodnoj zajednici – nije donijela ništa dobro. Drugim riječima, neuviđanje naznačenih momenata, odnosno njihovo neuvažavanje, ne vodi smanjivanju, već povećavanju „tenzija u regionu“. Nije Balkan postao „nemirnom zonom“ zbog enormnih razlika među nacionalnim i državnim entitetima koji ga čine, već zbog „nepriznavanja“ tih razlika, odnosno zbog pokušaja da se ove „ukinu“ ili silom podvedu pod neke „opšte“ i „više“ ciljeve i interese. Crna Gora više ne želi da bude u toj „šemi“, nezavisno od toga ko joj je i zašto nameće. Ona nema manje prava od drugih, ne traži što drugi nemaju, poštuje svačije interese i spremna je na dijalog o svemu, osim o pravu da o svom dobru odlučuje na svoj način. Shvatila je da mnogi izgledaju veliki samo zato što se pred njima kleči, i uspravila se. Dobro bi bilo da i veliki shvate da onaj ko se uspravi nije mali, ma koliki bio.

VIII

„IDILA“ SE, IPAK, BLIŽI KRAJU

Međusobni spor koalicionih partnera na saveznom vrhu povodom oblika saradnje SRJ sa Haškim tribunalom, otkriva mnogo više od puke nesaglasnosti oko jednog aktuelnog pitanja. Na opasku SNP, da razgovor na pomenutu temu „nema svrhu ako DOS nastavi javne pritiske na SNP, uključujući i ultimatumе, čak i omalovažavanja“, DOS je odgovorio brzo i jasno: prvo, da „Srbija nema razloga da bude talac nijedne od dvije suprotstavljene opcije u Crnoj Gori“; drugo, da je neozbiljno da o interesima Srbije u pogledu saradnje sa Haškim tribunalom „odlučuju članovi SNP-a u Šavniku, Kolašinu i Mojkovcu“.

Izvjescno je da bi DOS-u sasvim odgovaralo da ostvari svoj naum u vezi sa donošenjem saveznog zakona o saradnji sa Haškim tribunalom, jer bi time ostvario barem tri „kolaralna“ cilja:

- pokazao bi da savezna država funkcioniše;
- poštedio bi Srbiju „blama“ da ona, umjesto savezne države, izručuje svoje građane Hagu;
- demonstrirao bi da ima moć onog „čija se ne poriče“.

Izvjescno je, takođe, da bi vođstvo SNP bilo na čistijem kontu, makar u očima svog članstva, ako bi se odlučivanje o modalitetima saradnje sa Haškim tribunalom prenijelo

u nadležnost republika, gdje ono trenutno ne participira u vlasti. No, i kad bi sve ostalo po starom, tj. kad nijedna strana ne bi ostvarila ove svoje ambicije, ništa dramatično ne bi se desilo. Srbija, samostalno ili pod firmom SRJ, može da saraduje sa Haškim tribunalom i bez bilo kakvog novog zakona. Radi toga joj nije potrebna čak ni verifikacija Dejtonskog sporazuma, kojim je takva obaveza utvrđena. SNP, opet, svoju orijentaciju da, radi spasa časti i obraza, ne glasa za izručenje građana SRJ Haškom tribunalu, može da ostvari i u koaliciji sa SPS.

Otkud, onda, ovakva oštrina u reagovanju DOS? Otkud ovakav ton prema koalicionom partneru sa kojim se kani održati zajednička država? Je li to trenutna kriza u inače dobrim odnosima dviju strana ili nešto više od toga?

Očigledno je da se u čitavoj stvari ne radi samo o pukoj demonstraciji činjenice da DOS sa demokratskim manirima i principima ne stoji najbolje. Bilo bi pravo čudo da je demokratija jača strana političke grupacije koja baštini ideju velikodržavlja i koja sebi dozvoljava da na premisama Miloševićevog ustavnog puča osvaja i održava saveznu vlast.

Suštinu problema ne objašnjava ni činjenica da je pomenuta DOS-ova poruka odaslata na dan uoči sastanka radne grupe DOS-a i Koalicije „Zajedno za Jugoslaviju“ u Miločeru, koji je bio organizovan radi izrade Platforme za ustavno preuređenje SRJ. I bez toga je bilo znano kakvu poziciju Crna Gora ima, i jedino može imati, u federaciji sa Srbijom.

Nije novo i iznenađujuće ni to što DOS ne dozvoljava mogućnost da „članovi SNP u Šavniku, Kolašinu i Mojkovcu“ mogu imati i neki svoj interes, partijski ili državni svejed-

no, koji se ne mora baš u svemu poklapati sa interesom DOS-a, odnosno Srbije. I bez toga se znalo da nikakav poseban interes Crne Gore ne može imati odgovarajući tretman u zajedničkoj državi, te da Srbija ne traži političke partnere u Crnoj Gori da bi s njima ravnopravno i demokratski razmišljala i odlučivala o zajedničkim pitanjima i problemima, već da bi ovi poslušno izvršavali ono što ona zamisli i odluči.

U pozadini ovog sporenja nalaze se neki drugi, interesantiji momenti.

Prvi takav momenat odnosi se na očiglednu činjenicu da su i crnogorski podržavaoci ideje zajedničke države, poput svojih srbijanskih kolega, poprilično odmakli u njenoj demistifikaciji i relativizaciji. Dajući svom partijskom interesu isto značenje koje DOS daje svom „državnom razlogu“, SNP je, naime, jasno i javno stavio do znanja da ni najmanje ne fetišizuje saveznu državu i njene obaveze, te da će se prema njima odnositi jednako kao i DOS. Konkretno, SNP je pokazao:

prvo, da se i u njegovoj, kao i u DOS-ovoj projugoslovenskoj retorici, umjesto velikih ideala, nalaze neki sasvim konkretni, ne baš uzvišeni ciljevi;

drugo, da ni on, kao ni DOS, u projekat zajedničke države nije ušao radi narodnog dobra, već da bi na užtrb tog dobra ostvario neke svoje ciljeve i interese;

treće, da će i on, kao i DOS, iza te države i njenih odluka stajati samo onda kada to bude odgovaralo tim njegovim ciljevima i interesima.

Drugi interesantan momenat odnosi se na činjenicu da SNP predstavlja manje fleksibilnu stranu u aktuelnom

sporu, koja pokazuje da nije naročito impresionirana priticima i ucjenama svog koalicionog partnera iz Srbije. Čak ni izuzetno oštra upozorenja od strane DOS-a, da takvim ponašanjem dovodi u pitanje zajedničku državu, nijesu pokolebale SNP u nakani da svoju orijentaciju provjeri u partijskoj bazi. Prkoseći svojim kritičarima, SNP je jasno poručio:

prvo, da više ne treba da računaju s tim da će svaki njihov naum biti shvatan i prihvanat nekritički i besprizivno;

zatim, da će svoju podršku ideji zajedničke države naplaćivati visokom cijenom svog lagodnog življenja na njen račun;

najzad, da neće pristati da tu poziciju napusti, bilo po osnovu jednokratne isplate zasluga, bilo prepuštanjem koalicionim partnerima onog manevarskog prostora koji bi njegovu participaciju u poslovima zajedničke države učinio izlišnom.

Treći interesantan momenat u nastalom sporu na saveznom vrhu, jeste to što je SNP, već na prvoj ozbiljnijoj probi, pokazao da patetični izlivi rodoljublja, kojima je i sam sklon, ipak nijesu ono prema čemu on određuje svoju političku strategiju i ciljeve. Njega, u nastojanju da nastalom problemu pristupi saobrazno sopstvenim interesima, nije pokolebao čak ni prijekor da time ugrožava interese miliona građana Srbije, štiti omrznuti bivši režim i udaljava Jugoslaviju od Evrope i svijeta. Demonstrirajući spremnost da svoj tvdi pragmatizam forsira u svakoj situaciji, i po svaku cijenu, SNP je objelodanio da mu je savršeno jasno:

prvo, da sentimentali nijesu ono što će mu donijeti željenu poziciju u strukturi prava i moći zajedničke države;

drugo, da će „idila“ jugoslovenskog zajedništva trajati onoliko koliko to bude ogovaralo Beogradu;

treće, da je, zbog te neumitne privremenosti zajedničke države, dobro imati neku svoju rezervnu varijantu;

četvrto, da tu rezervnu varijantu, kako god se uzme, može da predstavlja jedino Crna Gora, i to kao nezavisna i međunarodno priznata država;

peto, da Crna Gora ne može da bude takvom varijantom ukoliko se izgubi kritična masa njene samostalnosti u zajedničkoj državi;

šesto, da je onaj ko računa s tom varijantom, dužan da odradi najmanje dvije stvari – da, s jedne strane, očuva kritičnu masu samostalnosti Crne Gore u zajedničkoj državi i da, s druge strane, sebe predstavi kao subjekta koji ima etičko i političko pravo da, ako se ukaže potreba, bude promoterom njene nezavisnosti.

Četvrti i, bez sumnje, najvažniji momenat, što ga implicira aktuelni spor na liniji DOS – SNP, odnosi se na činjenicu da veći partner više nije u stanju da kontroliše manjeg. SNP je, vidi se, sasvim ovladao onim „vještinama mogućeg“, koje je Aristotel označavao kao političke ujdurme, i u kojima je Srbija tradicionalno pokazivala gotovo nedostižno majstorstvo. DOS, i to je vidljivo, nije našao valjan, efikasan nadomjestak za gubitak tog „kvaliteta“. Otuda njegovo pribjegavanje jedinom što ima na raspolaganju – javnom pritisku, ucjenama i omalovažavanjima. Dakako, bez rezultata. Na poruku SNP da je prošlo vrijeme ispostavljanja faktura iz Beograda, Beograd samo rezignirano konstatuje kako Srbiju iz Crne Gore podjednako nepodnošljivo ucjenjuju i oni koji su protiv zajedničke države, i oni koji su za

zajedničku državu. A trećih tamo nema, ni kao partnera, ni kao oponenta.

Tako se zatvara i posljednji krug u areni apsurdna na saveznom vrhu. DOS se, u ime produženja iluzije u održivost zavjetne mu velikodržavne ideje, zaklinje da će sačuvati zajedničku državu, a miri se s faktičkom nemoći da federalnog partnera iz Crne Gore privoli (ili prisili) na bespogovorno priklanjanje potrebi njenog funkcionisanja. SNP, pak, poručuje da je očuvanje zajedničke države njegov prvi i najvažniji zadatak, ali ne preza od akta njene direktne razgradnje, niti krije da će u zajedničkim poslovima učestvovati samo pod uslovima koje sam odredi.

Priča ima još jedan, ne manje apsurdan nastavak. U DOS-u uporno ističu da im jedino odgovara takva „zajednička država“ u kojoj će Srbija neprikosnoveno vući sve konce. I to je tačno. Ali je tačno i to da u DOS-u znaju da do toga može doći samo uz pristanak Crne Gore, na koji više ni teorijski ne mogu da računaju. U SNP-u takođe uporno ponavljaju da im odgovara samo takva „zajednička država“ u kojoj će obezbijediti ravnopravnu poziciju Crne Gore i ostvariti svoje interese. I to je tačno. Ali je tačno i to da u SNP-u znaju da Crna Gora i Srbija u zajedničkoj državi ne mogu biti ravnopravne ni na koji način, čak ni onda kad bi Srbija pristala na tako što.

No, i tim pričama, baš kao i fakturama iz Beograda, vrijeme ističe. Njihov besmisao se ne može poništiti ni novim zaklinjanjima u vjernost davno izraubovanoj velikoj ideji, ni eventualnim pomirenjima sada posvađanih saveznih koalicionih partnera. Prepuštanje te ideje

istoriji, kamo odavno pripada, jedini je racionalni odnos prema njoj. I jedino rješenje za spor o kome je riječ. Što njegovi akteri to prije shvate, to bolje i za njih same i za građane Crne Gore i Srbije.

„Crnogorski književni list“, Podgorica, 15. jun 2001., str. 11.

IX

ŠTO DOS (NE) MOŽE

Višestruko heterogena politička grupacija, popularno nazvana DOS (Demokratska opozicija Srbije), pokazala se prilično vitalnom i snalažljivom u nekim stvarima. DOS je, suprotno mnogim prognozama, uspio da se konsoliduje kao organizacija sposobna da započne nimalo lak posao na promjeni vlasti u Srbiji. Apsolvirao je, relativno brzo i uspješno, probleme nastale povodom pokušaja promiloševićevaca da, uprkos porazu na tzv. saveznim parlamentarnim i predsjedničkim izborima, ostanu na vlasti. Lako je i uvjerljivo pobijedio na lokalnim i republičkim izborima u Srbiji. Još lakše je zaposjeo dugo „zamrznuta“ članstva i mjesta SRJ u međunarodnim organizacijama i tijelima.

Za takav DOS-ov uspjeh veoma su zaslužni njegovi članici. Bilo je trenutaka kada su se kolebali, ali i situacija u kojima je odista imponovala njihova upornost, umješnost i hrabrost. Na ruku im je išao i povoljan sticaj okolnosti. DOS-ov „veliki marš“ ne bi bio moguć da Srbija nije bila zrela za promjenu garniture na vlasti. Međunarodna zajednica, frustrirana neuspjelim pokušajima da „skloni Miloševića“, snažno i višestruko je podržavala svaku akciju srbijanske opozicije. Ukorak s tom opozicijom, išli su i gotovo svi crnogorski Srbi i Jugosloveni, a u početku i svi demokratski orijentisani građani Crne Gore.

Taj povoljni sticaj okolnosti imao je, međutim, i jednu lošu posljedicu: uticao je da ostanu nezapažena ili nedovoljno ozbiljno shvaćena sva ona ograničenja i nedostatnosti koje je DOS, kao izdanak miloševićke Srbije, nosio u sebi. Ohrabren i osiljen relativno lakim i brzim dolaskom na vlast, DOS je počeo da pokazuje, i to kao dominantnu, onu drugu, tamniju stranu svog bića i bitka. Samoproglasheni „pobjednik nad posljednjom diktaturom u Evropi“ namah se poistovjetio s nekim ko može sve i ima pravo na sve. Ta se njegova umišljenost naročito iskazuje u odnosu prema Crnoj Gori. DOS ne samo što ne napušta velikodržavnu opsesiju bivšeg režima, već pokušava da ovu „osvježi“ i „osnaži“ davno izraubovanim konotacijama i aspiracijama. On ne samo što „zaboravlja“ logističku podršku, koju mu je demokratska većina u Crnoj Gori pružala u vrijeme kada se pripremao za preokret u Srbiji, već odmah nakon izbora stupa u koaliciju sa crnogorskom opozicijom promiloševićvske provenijencije i, zajedno s njom, organizuje svojevrstu „sedmu ofanzivu“ protiv svojih dobročinitelja. U DOS-ovom filozofskom i etičkom sukusu nema griže savjesti zbog toga što vrši vlast koja je osvojena i „tekovinama“ Miloševićevog antidemokratskog i anticnogorskog ustavnog puča (iz jula 2000), ali ima mnogo odijuma prema većini u Crnoj Gori koja ne prihvata takva „rješenja“. DOS-ovi stratezi preferiraju ideju „moderne federacije sa minimalnim funkcijama“, ali uređene tako da Crna Gora u njoj ne može imati nikakva faktička prava, pa ni pravo da učestvuje u odlučivanju o tome što je državni interes, a što „besmislica provincijalnih arivista“. DOS-ovi legalisti i legitimisti imaju dilema oko modaliteta saradnje sa Haškim tribunalom, ali bez teškoća ove rješava vladinom uredbom (podzakonskim aktom), koju

donosi mimo volje koalicionog partnera iz Crne Gore, pa čak i bez njegovog formalnog prisustva sjednici vlade na kojoj se o tome odlučuje.

No, nije sav problem u tome što DOS sve ovo može. Problem je i u tome što DOS, ovakav kakav je, drugo ništa ne može. DOS je i nastao i do sada opst(oj)ao na istoj nacionalnoj i socijalnoj, psihološkoj i kulturološkoj, etičkoj i političkoj matrici kao i njegova prethodnica na vlasti. Zato se i ponaša onako kako mu nalaže njegov genetski kod. Njegova „nova retorika“ o „zajedničkoj državi“ može da bude demokratska, ali on faktičko pozicioniranje Crne Gore u toj „zajednici“ ne može da vidi drugačije od bivšeg „diktatorskog režima“. DOS s „crnogorskom stranom“ može da razgovara i pregovara, ali kod konačnog prosuđivanja i odlučivanja ne može da ne bude isključiv, ciničan, arogantan i samovoljan. DOS Crnu Goru može da tretira kao „susednu“ državu, ali ne može da se pomiri s mogućnošću da ta „susedna“ država bude nezavisna i međunarodno priznata. DOS može da se pita „šta će nam takva Crna Gora koja neće u svet sa nama“ (Srbijom), ali ne može da se pomiri s činjenicom da bi Crna Gora i bez Srbije mogla u svijet. DOS može da uvjerava Crnogorce kako bi za sve bilo poželjno, i za njih same i veoma dobro, da se međusobno dogovore i kažu već jednom što hoće, ali ne može da odustane od grubog miješanja u unutrašnje stvari Crne Gore i vrbovanja njenih građana da ni po koju cijenu ne dozvole njeno eventualno osamostaljenje. Visoki DOS-ov funkcioner može da kaže (u intervjuu „Monitoru“), da mu je jasno da su u Crnoj Gori „i omladina, i intelektualci za nezavisnost“, ali ne može da se okane želje da Crnu Goru vidi u „zajedničkoj državi“, jer u njoj postoji

i „jedan deo Crnogoraca koji veruju da su veći Srbi od nas ovde“ (Srba u Srbiji). Isti DOS-ov visoki funkcioner može da kaže kako je „reformska“ Crna Gora „dobrodošla da ide sa nama (sa Srbijom – R. R.) u svet“, ali ne može da kaže ko čini tu priželjkivanu „reformsku“ Crnu Goru, koja bi sa Srbijom trebalo da „ide u svet“, budući i sam priznaje da crnogorska omladina i intelektualci hoće nezavisnost.

DOS, dakle, može puno toga. Čak i više od naznačenog. Može i da opstruira interese Crne Gore, da o njoj ponešto odlučuje mimo njene volje i saglasnosti, da joj pričinjava teškoće – u njoj samoj i vani. Može, zahvaljujući profesionalnim Srbima iz Crne Gore, da još neko vrijeme održava mit o „zajedničkoj državi“. Može, možda, i da ponovi ujdurmu poput ove o saradnji sa Haškim tribunalom, kojom se pored ostalog grubo narugao i ideji ravnopravnosti u „zajedničkoj državi“, budući mu koalicioni partneri još „praštaju“ preglasavanje Crne Gore, a oponiraju mu samo zato što hoće da ga „upozore“ na njegove „pravno sumnjive korake“.

Ali, ima nešto što DOS ne može nikako, čak ni pod uslovom da se temeljno promijeni. I kad bi bio najdemokratskija i najprogresivnija politička grupacija na svijetu, DOS ne bi mogao dvije stvari: da sačuva „zajedničku državu“ i da zaustavi Crnu Goru na njenom samostalnom putu.

DOS-u ravnopravna „zajednička država“ Srbije i Crne Gore ne odgovara, već i zbog toga što, kako sam kaže, Srbija ne može da dozvoli da o njenim državnim interesima odlučuju članovi SNP-a u Šavniku, Kolašinu i Mojkovcu. Crnoj Gori, opet, ne odgovara zajednička država u kojoj ne bi imala pravo „na pola u svemu“. Niti DOS može da privoli Crnu Goru da prihvati nešto drugo, niti Crna Gora

u zajedničkoj državi može biti ravnopravna. Izgleda da su DOS-ovi koalicioni partneri iz Crne Gore, inače „veliki Jugosloveni“, postali svjesni te zakonitosti. Visoki funkcioner SNP ovih dana, nimalo slučajno, upozorava da „SNP kao opoziciona partija u Crnoj Gori hoće jedno, a DOS kao vladajuća u Srbiji drugo“. Indikativan je i prijedlog istog funkcionera SNP, da se političke partije obrate stručnjacima i zamole ih da im ovi objasne kako u federaciji mogu da funkcionišu „dvije tako nejednake federalne jedinice kao što su Crna Gora i Srbija“ („Vijesti“, 23. jun 2001., str. 3). Iz tog ugla gledan, SNP-ov gambit s kvorumom, kojim je tzv. saveznoj vladi omogućeno da donese Uredbu o saradnji sa Haškim tribunalom, više je sračunat na izbjegavanje anatem prvoga koji je počne da ruši „zajedničku državu“, nego na predupređivanje tog procesa samog.

Crna Gora se već nekoliko godina kreće ka nezavisnosti i međunarodno priznatom državno-pravnom subjektivitetu, i na tom putu je prešla kritičnu tačku. DOS taj proces legalnim i legitimnim sredstvima ne može da zaustavi. To, umjesto njega, ne mogu da učine ni Crnogorci koji vjeruju da su veći Srbi od Srba u Srbiji, ni međunarodna zajednica. Ima u Crnoj Gori onih koji još robuju raznim famama i predrasudama i koji vjeruju u ideale nekih viših, svesrpskih ili sve(jugo)slovenskih ciljeva i interesa. Ima i takvih, koje zbog njihove krajnje loše ekonomske i socijalne pozicije, nije teško pridobiti, makar privremeno, za neki od „obećavajućih“ tzv. zajedničkih projekata. Ipak, u Crnoj Gori je malo onih koji će, *in ultima linea*, „dnevnicu“ pretpostaviti *thimosu*. U Crnoj Gori nema ni onih koji, kako reče jedan od lidera DOS-a, „vuku u kameno doba“. Ta metafora nekome može da zvuči dopadljivo, ali je besmi-

slena. Ma koliko bili nezadovoljni i frustrirani onim što trenutno imaju i mogu, građani Crne Gore nijesu manje od drugih racionalni, okrenuti naprijed i zainteresovani za to da imaju svoju, a ne „zajedničku“ državu. To važi, donekle, čak i za patuljaste prosrpske partije u Crnoj Gori, čija vođstva *a conto* svog vješto fingiranog antidukljanstva, namiču „sa strane“ ne baš mala „dodatna sredstva“ za „službene“ i lične potrebe. Što se međunarodne zajednice tiče, stvar je još izvjesnija: tamo nema nikoga ozbiljnog ko bi htio i mogao da se protivi volji crnogorskih građana.

Onome ko se sa ovim ne miri, ne ostaje veliki izbor. On ima samo dvije mogućnosti: da rezignirano „digne ruke od svega“ ili da pokuša da tok stvari silom preokrene. DOS još ne pokazuje da je spreman za prvo. Hoće li pribjeći drugome, ostaje da se vidi. Učini li to, biće upamćen po tome što je rat, kao „nastavak politike drugim sredstvima“, zamijenio politikom kao nastavkom rata drugim sredstvima. No, ni tada neće postići ništa više od onoga što su postigli njegovi prethodnici na vlasti, što su potonuli zajedno s brodom kojega su htjeli da spasu.

Dakako, najbolje bi bilo kad bi DOS mogao ono što očigledno još ne može, a to je da se pomiri sa logikom istorijskog kretanja u crnogorsko-srpskim odnosima i da traganje za realno mogućim oblicima zajedništva dviju nezavisnih i međunarodno priznatih država, pretpostavi iluziji „zajedničke države“.

X

STRATEGIJA BEZNAĐA

Odlaganje donošenja konačnih odluka, odustajanje od krajnjih mjera, izbjegavanje odlučujućih bitaka, odnosno direktnog suočavanja sa glavnim izazovom ili protivnikom – odavno je poznata strategija. Srijeće se u politici, ratovanju, svakodnevnom životu.

Primijenjena u pravo vrijeme, na temelju dobro procijenjene situacije, ta strategija može da bude veoma korisna, nerijetko čak i spasonosna. O tome govori antologijski postupak Fabija Maksima u vrijeme Hanibalove opsade Rima. Izbjegavanjem odlučujuće bitke, mudri Rimljanin je iscrpio vojsku moćnog Kartaginjanina i na kraju ga porazio. U znak priznanja dobio je nadimak Kunkktor (Oklijevalo). Poznat je i trijumf strategije *Fabijanskog društva* u Londonu (nazvanog po Fabiju Maksimu). Fabijanci su, suprotstavljajući se ideji zaoštavanja klasne borbe i izbjegavajući primjenu revolucionarnih sredstava, afirmisali reformizam u Engleskoj i postavili temelje njenom laburizmu. Po njima je fabijanizam postao sinonim za izbjegavanje „definitivnih odluka“ putem direktnih sudara sa „drugom stranom“.

Praktikovana u pogrešno vrijeme i nepogrešnim premisama, strategija odlaganja može da bude, a obično i jeste,

znak slabosti, neznanja i nesnalaženja, čak i izgubljenosti u prostoru i vremenu. Tada neizbježno vodi u poraz ili teškoće veće od onih koje su se njome željele izbjeći.

Gdje u toj podjeli spada strategija aktuelnih crnogorsko-srpskih pobornika ideje „zajedničke države“, koji spas svog projekta vide u odlaganju suočavanja sa stvarnošću o njemu?

Crnogorsko-srpski pobornici ideje zajedničke države, koji spas svog projekta vide u izbjegavanju suočavanja sa stvarnošću o njemu, ne raspoložu argumentima koji bi njihovu nadu da će uspjeti učinili realnom. Nemaju dokaza o prednosti državnog zajedništva Srbije i Crne Gore u odnosu na njihov nezavisni status. Ne mogu da dokažu da Crna Gora, i Srbija u zajedničkoj državi mogu da budu ravnopravne. Ne raspoložu formulom koja bi im pokazala kako da saniraju pukotine u crnogorsko-srpskom državnom zajedništvu. Oni se za očuvanje „zajedničke države“ zalažu zbog „moralnog duga prema prošlosti“, zbog „nacionalnog dostojanstva“, zbog „stausa Kosova“ i radi očuvanja „tek obnovljenog članstva u međunarodnim organizacijama“.

Svakako najveći dio razloga za pulsaciju ideje „zajedničke države“ na ovim premisama, treba tražiti u mentalnom sklopu ili političkom habitusu njenih protagonista, u njihovom nerazumijevanju suštine stvari, odnosno svjesnom nastojanju da se ova zanemari radi postizanja nekog i nečijeg efemernog cilja i interesa. Ne treba, međutim, podcijeniti ni uticaj koji u tom pogledu ima i nedopustiva neažurnost „druge strane“, tj. onih koji su raskinuli s iluzijom „zajednička država“ i koji pokušavaju da crnogor-

sko-srpske odnose postave na savremene osnove. Štoviše, uzdržanost potonjih omogućava prvima da nedostatak valjanih argumenata za stvar koju preferiraju pretvore u svojevrсну privremenu povoljnost. Da paradoks bude veći, to im uspijeva na više načina.

Prvo. Isuviše oprezno, uzdržano i bojažljivo isticanje faktičkih dokaza da „zajednička država“, kao demokratska i ravnopravna, nije moguća uveliko olakšava poziciju pobornika ideje „zajedničke države“. Ovo već i time što ih oslobađa obaveze da dokazuju suprotno. Oslobođeni krajnje teške obaveze da dokazuju kako je „zajednička država“ uopšte moguća, i zašto je potrebna, oni nijesu obavezni ni da kažu što pod ovom konkretno podrazumijevaju: zajednicu „svih srpskih država“, zajednicu „dvije srpske države“, prostor obuhvaćen postojećim granicama SRJ, zajednicu Srbije i Crne Gore sa dijelom (podijeljenog) Kosova ili nešto drugo. Ova „korisna nejasnoća“ omogućava pobornicima ideje „zajedničke države“ da uvijek budu u pravu, tj. da za svaku njegovu varijantu, koju u datom trenutku preferiraju, kažu da je „ona prava“.

Drugo. Oslobođeni obaveze da jasno i precizno kažu kakvu „zajedničku državu“ hoće, i na kojim se principima ona može stvoriti, pobornici ove imaju mogućnost: prvo, da u realizaciji svog projekta koriste širok izbor najrazličitijih sredstava; drugo, da sva ta sredstva, nezavisno od toga kakva su, smatraju legalnim i legitimnim. To je bio slučaj sa „antibirokratskom revolucijom“, kojom je „raščišćavan teren“ za novu „zajedničku državu“, odnosno sa „ratom za mir“, koji je vođen s ciljem da se postave granice nove „zajedničke države“. To je slučaj sa ustavnim pučem iz jula 2000., kojim je poništena federalna struktura „zajedničke

države“, odnosno odlukom Vlade Srbije o saradnji sa Haškim tribunalom, kojom je faktički osporena jurisdikcija „savezne države“ nad tom Republikom. To će, svi su izgledi, biti slučaj s pravom vanparlamentarnih političkih partija da učestvuju u konstituisanju nove „savezne Vlade“.

Treće. Nepostojanje jasnih predstava o tome što se „zajedničkom državom“ želi postići, i na koji način se to može, ima za posledicu nepredvidljivost i nekontrolisanost rezultata njenog postojanja. Fluidnost te vrste, koja nije samo metodološke prirode, donosi protagonistima ideje „zajedničke države“ dvije za njih bitne povoljnosti: oslobađa ih odgovornosti za konkretna činjenja i omogućuje im da političku konstrukciju, u kojoj ništa ne funkcioniše normalno i u obostranom interesu njenih formalnih konstituenata, i dalje smatraju „zajedničkom državom“. Samo tako je bilo moguće da najveći dio protagonista projekta „zajedničke države“ izađe gotovo neokrznut iz svih nesreća (ratova, raskola, materijalnih i ljudskih gubitaka), koje su ovu zadesile zarad održanja njihove iluzije. Samo tako je moguće održavanje fame o mogućnosti postojanja „zajedničke države“:

- koju oficijelna Crna Gora ne priznaje;
- u kojoj oficijelna Srbija funkcioniše kao nezavisna država;
- čiji organi imaju samo jednu svrhu: da legalizuju pravo Srbije da se direktno miješa u unutrašnje stvari Crne Gore.

Četvrto. Nedovoljna transparentnost jasnih, potpunijih saznanja o tome što „zajednička država“ za njene konstituente znači, i što kome od njih donosi, omogućava pobornicima ove da i dalje prilično komotno manipulišu znatnim dijelom domaće i međunarodne političke javnosti. Tako visoki srbijanski funkcioneri razmetljivo poručuju kako su spre-

mni da prihvate „sve zahtjeve Crne Gore, izuzev zahtjeva za dvije stolice u Ujedinjenim nacijama“, pokušavajući da time Crnu Goru dovedu pred svršen čin, tj. u situaciju da „sa zahvalnošću“ prihvati tu „velikodušnu ponudu“. Ovo, uprkos iskustveno provjerenoj činjenici da Crna Gora, u državi „sa jednom stolicom u Ujedinjenim nacijama“, može da bude samo jedno: „dvadeset sedma“ izborna jedinica, čiji se šavnici, kolašini i mojkovci ne pitaju ni o svojim lokalnim, a kamo li o „zajedničkim“ poslovima. Istog je ranga i smisla i poruka: „Ako možemo da se dogovorimo – možemo. Ako ne možemo, neka svako ide svojim putem“. Jer, Beograd se ne dogovara sa oficijelnom Crnom Gorom, već sa prosrpskim opozicionim partijama u Crnoj Gori, čiji je zadatak da spriječe čak i pomisao da Crna Gora može da ide bilo gdje osim u „zajedničku državu“ sa Srbijom. To otkriva koliko je licemjerna poruka Srbije Crnogorcima da, prije razgovora s njom, „srede stvari u svojoj kući“.

Peto. Nedovoljna transparentnost dokaza da „zajednička država“, kao demokratska i ravnopravna, faktički nije moguća, olakšava posao njenim pobornicima i kad pokušavaju da sve neuspjehe u njenom konstituisanju pripišu bilo zloj volji i izdaji domaćih aktera tog procesa, bilo dijaboličnom učinku stranih zavjerenika. Na toj liniji je nastala najnovija floskula o presudi istorije, izrečenoj u formi međunarodnog priznanja SRJ. Svijet je, navodno, izdao atest za opstanak „zajedničke države“ i ostalo je još samo da se nekom novom izbornom selekcijom nađu njeni pravi „unutrašnji serviseri“. Naravno, traženje ovih (a to znači i ponavljanje izbora) trajaće dotle, dok se i u Crnoj Gori ne pojavi (odnosno manipulacijama i silom ne stvori) „prjugoslovenska“ većina. Do tada će se činiti sve što se može, uključujući i bojkot referenduma, da se u Crnoj

Gori, kojim slučajem, ne izdvoji iz „srpskog“ (državnog, nacionalnog, kulturnog i svakog drugog) korpusa.

Naznačena svojstva strategije aktualnih crnogorsko-srpskih pobornika ideje „zajedničke države“ snažno potvrđuju smisao Ibzenove cinične opaske, da tamo gdje je polazno stanovište najnerazumnije, slijedi najoriginalniji rezultat. U konkretnom slučaju, taj rezultat se iskazuje u činjenici da ova strategija, za razliku od kunktatorstva i fabijanizma, neće biti zapamćena kao emanacija bistrog uma i razumijevanja logike istorijskog procesa. Naprotiv, ukoliko o njoj i ostane neki zapis, biće to svjedočanstvo o emanatima uma koji nije u stanju da shvati stvarnost i ponaša se u skladu s njenim principima i zahtjevima, već nasiljem nad ovom hoće da stvori nešto čega još nije bilo. Ova strategija se ne temelji na logici iscrpljivanja ili ometanja „druge strane“ radi ostvarivanja nekog istorijski progresivnog cilja, već na pokušajima „varanja istorije“ radi sprečavanja progressa kome „druga strana“ teži. Riječju – strategija beznađa.

Na sreću, tom beznađu se nazire kraj. Istorijsko vrijeme za iluziju zvanu „zajednička država“ ubrzano ističe. U tu iluziju već ne vjeruje više od polovine građana Crne Gore, a primijetno se osipaju i njeni zatočnici u Srbiji. Treba činiti, koliko je moguće, da je se oslobode i njeni preostali protagonisti. I da, umjesto što se bave izmišljanjima novih ujdurmi radi njenog produženja, počnu da rade ono što im jedino valja i treba – da nabijeđene i ojađene „federalne partnere“ preobrate u slobodne, demokratske, nezavisne i međunarodno priznate države, zbiljski kadre da pomognu i sebi i jedna drugoj.

XI

(NE)UMORNI

Iz DOS-a poručuju da su „umorni od taktiziranja od strane Crne Gore“. I, da se više ne bi umarali, presuđuju: „Neka se oni (misli se na Crnu Goru – R. R.) izjasne za kakvu su državu, a mi ćemo onda da sjednemo i na osnovu toga izjašnjavanja da nađemo rješenje“.

U pravu je DOS: treba naći rješenje problema crnogorsko-srpskih odnosa. Da je bilo više razuma i dobre volje, sve je već moglo da bude riješeno.

DOS, međutim, nije u pravu kad krivicu za to kašnjenje svaljuje na Crnu Goru. Jer, Crna Gora je, ne jednom, insistirala na potrebi da se taj problem riješi. Čak je preduzimala i određene korake u tom smislu:

- potpisala je tzv. Haški dokument (1992), prema kojem je pitanje međusobnih odnosa Crne Gore i Srbije trebalo da bude riješeno kao i među ostalim bivšim jugoslovenskim republikama, ali je pod pritiskom Srbije morala da ga povuče;
- Vlada Crne Gore je Vladi Srbije predložila (1999) da pristupe preuređenju međusobnih odnosa dviju republika na novim, demokratskijim i ravnopravnijim osnovama, ali je Vlada Srbije taj prijedlog ignorisala;
- godine 2000, Vlada Crne Gore je Vladi Srbije poslala novu Platformu za preuređenje odnosa između Crne

Gore i Srbije, tako što bi se dvije republike prvo konstituisale kao nezavisne i međunarodno priznate države, a potom stupile u odgovarajući savez (zajednicu, uniju), ali je Vlada Srbije i ovaj prijedlog ignorisala.

Ako je DOS odista umoran, onda je to od nečega drugog. Najvjerovatnije su u pitanju njegovi intenzivni uzaludni pokušaji da Crnu Goru, po svaku cijenu, zadrži u „zajedničkoj državi“, tj. pod kontrolom Srbije. DOS, naime, nije propustio:

- da se „pragmatično“ prikloni činu i učinku ustavnog puča od 6. jula 2000., kojim je Crna Gora i formalno dovedena u zavisisan položaj od Srbije;
- da okrene leđa demokratskoj većini u Crnoj Gori, i njejoj legalnoj vlasti, a da za partnere izabere one djelove crnogorske opozicije koji su, kao i on, protivnici obnove crnogorske državnosti;
- da, direktno ili indirektno, politički podstakne i finansijski podrži aktivnost unutarcrnogorskih raskolnika, čiji je jedini zadatak da spriječe osamostaljenje Crne Gore;
- da najnovijim farsičnim dogovorima sa crnogorskim opozicionim partijama o tobože ravnopravnoj podjeli „savezne vlasti“, produži iluziju u mogućnosti postojanja ravnopravne „zajedničke države“.

Sve to, zbilja, jeste zamorno, jer dugo traje, ponavlja se i ne daje očekivane rezultate.

Želi li izbjeći zamaranja ove vrste, DOS se, dakle, mora okaniti sopstvenog taktiziranja i ozbiljno se okrenuti problemu crnogorsko-srpskih odnosa.

Odustajanje DOS-a od sopstvenog, inače krajnje štetnog i neprincipijelnog taktiziranja, podrazumijevalo bi:

prvo, da prestane s grubim miješanjima u unutrašnje stvari Crne Gore, usmjerenim na produblјivanje i proširivanje podjela u njenom građanstvu, kako se ovo, ni u jednoj varijanti, ne bi moglo osloboditi velikosrpskog dirizizma; *drugo*, da se okane organizovanja novih „saveznih izbora“ i donošenja novog „saveznog Ustava“, prije nego se Crna Gora i Srbija dogovore hoće li i dalje da budu u „zajedničkoj državi“;

treće, da o spornim crnogorsko-srpskim pitanjima razgovara sa onima u Crnoj Gori, koji su za to nadležni – legalno izabranim državnim organima.

Tek kad se oslobodi tih navika, DOS može da se uključi ozbilјno u rješavanje problema crnogorsko-srpskih odnosa. I tek tada može da izvrši svoju prvu, najvažniju i najtežu obavezu u tom pogledu – ponudi uvjerljivu argumentaciju o smislu svog insistiranja na potrebi stvaranja crnogorsko-srpske „zajedničke države“, ako takvu argumentaciju ima. Jer, ne treba zaboraviti:

- da je u pitanju zajedništvo dviju država, od kojih nijedna ne želi da se odrekne svog subjektiviteta i integriteta;
- da objema državama odgovara samo ono zajedništvo koje im pruža više nego što mogu samostalno da postignu;
- da takvo zajedništvo nije moguće ukoliko obje države nijesu u svemu formalno i faktički ravnopravne, uključujući i pravo da o svemu odlučuju „po pola“;
- da se takva ravnopravnost između Crne Gore i šest puta prostorno veće, petnaest puta populaciono brojnije i dvadesetak puta ekonomski jače Srbije ne može uspostaviti pukim voluntarizmom;

– da ne postoje skupštinski zakoni koji mogu supstituisati prirodne zakone, zakone tržišta i profita i mnogo drugog što se kreće, razvija se i pulsira snagom svoje unutrašnje logike.

Jedino bi formula, koja sve ovo na dobar način miri, opravdala smisao insistiranja na ideji „zajedničke države“ kao demokratske i ravnopravne.

Ponudi li takvu formulu, DOS će stvarno pokazati da njegova teza o mogućnosti postojanja „zajedničke države“ ima smisla. Ne učini li to, i nastavi li da neupućene i lakovjerne neumorno uvjerava kako su „volja naroda“ i „osjećaji bliskosti“ i „bratske povezanosti“ ono prvo i pravo koje tvori „zajedničku državu“, DOS će ostati da pluta u vodama iluzionizma. To plutanje će za DOS biti utoliko zamornije i bolnije, ukoliko i dalje bude zatvarao oči pred činjenicom:

prvo, da je duhovni supstrat građana Crne Gore, formiran iz milenijumskog genetskog, kulturološkog, etičkog i političkog nasljeđa, dovoljno imun da izdrži i veća iskušenja od onih koja mu nameću aktuelni serviseri srpskog velikodržavnog projekta, uvjereni da su svojim trivijalnim nacionalnim umom dorasli umnosti istorije i kadri da preusmjere njen tok;

drugo, da su prosrpska i projugoslovenska opredjeljenja većine pobornika ideje „zajedničke države“ iz Crne Gore onoliko logična i uvjerljiva, koliko je logična i uvjerljiva njihova priča o tome da se isključivo radi dobra Crne Gore bore protiv obnove njene nezavisnosti i međunarodnopravnog subjektiviteta;

treće, da će tog i takvog srpstva i jugoslovenstva u Crnoj Gori biti sve dotle dok bude imao ko da ga plaća, ali da

ono nije supstanca iz koje se može praviti „zajedniška država“, već i zbog toga što „tržišni rodoljubci“ dobro znaju da bi njenim uspostavljanjem izgubili unosni posao;

četvrto, da zajednička država ne može opstati bez konsensusa Crne Gore i Srbije o njenom smislu i sadržaju, a da taj konsensus ne postoji;

peto, da je kod većine građana Crne Gore sazrela svijest o potrebi posjedovanja svoje države, tako da se više ne daju zavarati bedastoćama o „modernoj federaciji, sa malo funkcija i jednom stolicom u Ujedinjenim nacijama“, niti uplašiti za ono što će ih snaći ako ne prihvate tu „bratsku ponudu“;

šesto, da je Crna Gora, na svom putu ka nezavisnosti, već prešla Rubikon i višestruko se uvjerila u smisao i prednosti tog poduhvata, usljed čega smjer njenog kretanja može biti promijenjen samo silom.

Suoči li se s ovim činjenicama, i shvati li da je ideja „zajedničke države“ bila i ostala neostvarljiv projekat, DOS će prestati da se umara, ali i da umara. I neće gubiti vrijeme, čekajući da ustavnim ujdurmama i uz pomoć novih, pouzdanijih koalicionih partnera iz Crne Gore, ostvari neostvarljivo. Umjesto toga, krenuće u susret realnim i razumnim rješenjima, u kojima je, kako izgleda, najteže odreći se starih šema i predrasuda. Dakako, i navike da se drugima upravlja.

Reče li Kant: „Ljudi i narodi će postupati razumno kad iscrpe sve druge mogućnosti“? Zar „sve druge mogućnosti“, u konkretnom slučaju, nijesu davno iscrpljene?

XII

KONCENTRACIONA VLADA

Ideja o formiranju koncentracione vlade u Crnoj Gori nije samo tema dana, već i svojevrsni hit političke sezone ljeto–jesen 2001. Mada ideja nije nova, njeno nedavno snažno lansiranje iznenadilo je mnoge i privuklo pažnju gotovo svih. S razlogom, čini se, i jedno i drugo.

Što je koncentraciona vlada i kada se ona formira?

Vladom se, obično, naziva najviši kolegijalni izvršno-upravni organ državne vlasti jedne zemlje. Kao takva, vlada može biti:

- homogena (kad je na vlasti jedna partija, koja ima većinu u parlamentu);
- koaliciona (kad je vlada sastavljena od predstavnika dviju ili više partija, koje zajedno imaju većinu u parlamentu);
- manjinska (kad je vlada sastavljena od predstavnika jedne ili više partija, koje većinu u parlamentu obezbjeđuju posredstvom podrške od strane partije ili partija koje s njima nijesu u koaliciji);
- tehnička (to je vlada eksperata, koja se formira na van-partijskoj osnovi i sa zadatkom da u nekom „prelaznom periodu“ obavi izvjesne precizno utvrđene poslove).

Koncentraciona vlada se, u odnosu na navedene, razlikuje u tri važne stvari:

- čine je sve ili većina stranaka u parlamentu (otuda je nazivaju i velikom koalicijom);
- nije često upražnjavan oblik organizacije izvršno-upravnih organa državne vlasti jedne zemlja, budući da se, po pravilu, formira samo tamo gdje, ili ne postoje uslovi za formiranje nekog od drugih navedenih oblika, ili gdje postoji saglasnost političkih stranaka o potrebi njihovog zajedničkog, jedinstvenog angažovanja;
- formira se u vanrednim prilikama, tj. u vrijeme dok traju tzv. nacionalne opasnosti, ratna stanja, elementarne nepogode ili slične situacije, karakteristične po tome: a) što u datom društvu (državi) postoji opšti cilj i interes, koji je smislom i suštinom preči i viši od bilo kojeg pojedinačnog cilja i interesa; b) što su relevantni subjekti tog društva, uključujući i političke stranke, svjesni značaja i prioriteta tog opšteg cilja i interesa i spremni da njegovo ostvarivanje pretpostave svojim užim (stranačkim) ciljevima i interesima; c) što ostvarivanje tog opšteg, zajedničkog cilja i interesa objektivno podrazumijeva pravo korišćenja svih raspoloživih sredstava.

Treba li Crnoj Gori koncentraciona vlada i da li je takva vlada, u datim prilikama, u Crnoj Gori uopšte moguća?

Većina političkih funkcionera podržava ideju koncentracione vlade, videći u njoj šansu za sebe i za Crnu Goru. Tako, uglavnom, misli i većina analitičara. Ima, međutim, i političara i analitičara koji u ideji koncentracione vlade vide loše predskazanje za sve, a pogotovo za projekat nezavisne, međunarodno priznate države Crne Gore.

Oni koji podržavaju ideju koncentracione vlade, smatraju da je ova nužna iz tri razloga:

- da bi se izišlo iz „pat-pozicije“ (pri čemu se misli na podijeljenost građana Crne Gore oko državnog pitanja);
- da bi se izbjegla opasnost od bojkota referenduma od strane projugoslovenski orijentisanih partija i njihovog biračkog tijela;
- da bi se u svemu i do kraja udovoljilo zahtjevu međunarodne zajednice za transparentnim unutarcrnogorskim demokratskim dogovorom prije donošenja bilo kakve konačne odluke.

Vjeruje se, dakle, da se na ostvarivanju ta tri krucijalna zahtjeva, posredstvom koncentracione vlade, može okupiti i angažovati „sva Crna Gora“. Neki analitičari smatraju da bi koncentraciona vlada sa takvim mandatom imala legitimitet, čak i kada bi ovu formirale samo dvije partije (DPS i SNP).

Protivnici ideje koncentracione vlade takode imaju svoje razloge. Oni, naime, smatraju da koncentracionu vladu ne bi trebalo formirati:

- zato što u Crnoj Gori ne postoji nikakva vanredna situacija, koja bi tražila suspenziju postojeće vlade zarad formiranja neke druge;
- zato što bi formiranje koncentracione vlade značilo grubo kršenje postizbornog ugovora DPS–SDP–LSCG, koji je sklopljen na fonu većinskog (independentističkog) opredjeljenja biračkog tijela na posljednjim vanrednim parlamentarnim izborima;
- zato što koncentraciona vlada, ukoliko bude formirana, neće donijeti rješenja bilo kojeg problema, već će biti

u funkciji produžavanja agonije ili čak izazivanja potpunog haosa.

Teško je unaprijed reći na čijoj strani su argumenti, odnosno što bi za Crnu Goru bilo bolje – formiranje koncentracione vlade ili traženje rješenja na podlozi postizbornog sporazuma koalicije na vlasti sa LSCG. Izvjesno je, međutim, da postoji nekoliko momenata koji mogu opredijeliti karakter i ishod projekta zvanog koncentraciona vlada. Ti momenti su utoliko značajniji što referendum, koji je u fokusu cijele priče o koncentracionoj vladi, nije cilj po sebi i za sebe, već pretpostavljeno demokratsko sredstvo kojim građani Crne Gore treba da riješe svoje državno pitanje. Radi se o sljedećem.

PRVO. Postoji uočljiv nesklad između prilično primamljive i obećavajuće najave, da koncentraciona vlada treba da doprinese stvaranju ravnopravnih i demokratskih uslova za rješavanje državnog pitanja Crne Gore, koji će spriječiti „eventualno podizanje tenzija i širenje podjela“, i faktičkog ponašanja pretpostavljenih glavnih partnera u koncentracionoj vladi. U tom smislu je karakteristično benevolentno okretanje DPS novoj soluciji, bez dogovora o tome sa koalicionim partnerom u aktuelnoj vladi, čak i prije konsultacije sa njim. Istog reda i kvaliteta jeste i olako „otpisivanje“ SDP i LSCG kao političkih marginalaca, kojih više „nigdje nema“ i bez kojih se može, u čemu prednjače „demokrate“ tzv. projugoslovenske orijentacije i budući „sigurni“ partneri DPS u koncentracionoj vladi. I najava da koncentracionu vladu mogu da formiraju samo dvije partije (DPS i SNP), koje su dovoljno velike i jake da imaju potrebni legitimitet u parlamentu i van njega, indicira da arhitektama ideje koncentracione vlade demokratija nije jača strana.

DRUGO. Formiranje koncentracione vlade, ukoliko do toga dođe, značiće, htjelo se to ili ne, svojevrsnu promjenu većinske volje biračkog tijela u pogledu toga ko, kako i s kojim primarnim ciljem treba da vlada u Crnoj Gori do narednih izbora. Značiće i čin raspuštanja sadašnje crnogorske „vlade de fakto“, što je bio i ostao prvi i najvažniji etapni cilj unitarista i uopšte protivnika ideje crnogoske nezavisnosti. Značiće i poništavanje, formalno i faktičko, gotovo svih rezultata dosadašnje crnogorske tranzicije, s obzirom na to da bi se stvari u aranžmanu koncentracione vlade odvijale onako kako ona odluči, a ne saobrazno logici i referencama već dostignutog u demokratskoj tranziciji, odnosno nacionalnoj i državnoj emancipaciji. Naravno, krupne posljedice u tom pogledu imalo bi cijepanje procrnogorskog postizbornog saveza i gubljenje njegove sinergije, na čemu se već uveliko radi.

TREĆE. Koncentraciona vlada o kojoj je riječ, ne bi bila tehnička vlada, tj. vlada eksperata čiji bi zadatak bio da obavi puke organizacione pripreme za lakše, jedinstveno obavljanje već dogovorenog posla (u konkretnom slučaju referendumu). Među projektovanim (i nezaobilaznim) participijentima u toj vladi nalaze se i oni koji smatraju da referendum ili nije uopšte potreban, ili, da bi bio „pravi“, podrazumijeva prethodne promjene koje duboko zasijecaju u bit aktuelnog crnogorskog društvenog i političkog miljea i način njegovog funkcionisanja. Ta „zasijecanja“, svejedno da li se odnose na sferu finansija, ulogu policije ili stanje biračkih spiskova, uvijek mogu da budu izvedena tako da posluže kao „dokazi“ o nepostojanju „demokratskih uslova“ za sprovođenje referendumu. A to i jeste cilj najvećeg dijela projugoslovenske strukture u Crnoj Gori,

budući da zadržavanje *statusa quo* ovoj „daje nadu“ za konačan „trijumf“.

ČETVRTO. U Crnoj Gori se, u ovom trenutku, čak ni hipotetički ne može govoriti o političkim partijama kao subjektima koji su izdignuti iznad parcijalnih interesa iz kojih su izrasli i radi čije zaštite postoje, pa stoga i spremnim da međusobnu konkurenciju i konfrontaciju zamijene harmoničnom saradnjom, institucionalizovanom u sveobuhvatnoj zajedničkoj vladi. To pogotovo važi za dvije najveće i najuticajnije partije – DPS i SNP. Razlike među ovim dvjema partijama, naročito po pitanju državnog statusa Crne Gore, tolike su i takve da ih je nemoguće pomiriti ukoliko jedna od njih ne promijeni svoju programsku orijentaciju. Pošto takvi dramatični obrti nijesu u izgledu, koncentraciona vlada, ukoliko se formira, ima više izgleda da postane novim okvirom i oblikom borbe za apsolutnu dominaciju neke od ovih dviju partija, nego mjestom zbiljskog susrijetanja i usaglašavanja demokratskih inicijativa i sadržaja. Eventualni njihov kompromis, postignut na platformi koja ne bi bila direktno u funkciji ostvarivanja projekta nezavisne i međunarodno-pravno priznate države Crne Gore, ne bi značio izlaz Crne Gore iz krize, već njeno vraćanje na stanje od prije desetak godina.

Peto. Stvorena je, i nekontrolisano se širi, fama da je stav međunarodne zajednice u vezi sa rješanjem crnogorskog državnog pitanja takav i toliko obavezujući da mimo njega nema ni puta, ni rješenja tog pitanja. Pri tome se, kao jedina izvjesnost o tom stavu, nude tri njegove nepotpune i uglavnom netačne interpretacije:

prvo, da je Crnoj Gori mjesto jedino u demokratskoj federaciji sa Srbijom;

drugo, da eventualno izdvajanje Crne Gore iz te zajednice može doći u obzir jedino ako se za to opredijeli „izrazita većina“ (što bi trebalo da znači najmanje tri četvrtine) njenih građana;

treće, da eventualni referendum, na kome bi se građani Crne Gore izjasnili o svom državnom pitanju, može biti valjan (tj. punovažan) jedino ako ga niko ne bojkotuje. Prihvatanje te fame kao jedne od premisa formiranja i djelovanja koncentracione vlade, što je kao tendencija sasvim evidentno, vezalo bi u nerazrješiv čvor i faktičke demokratske procese u Crnoj Gori i djelatnost koncentracione vlade. Jer, dovoljno bi bilo da neko (koga, objektivno, nije teško naći), iz nekog razloga (koji se uvijek može „fabrikovati“), kaže da bojkotuje referendum, pa da se zamisao s koncentracionom vladom pretvori u nešto što reformski, demokratski korpus u Crnoj Gori nije želio.

Treba se nadati da zagovornici ideje koncentracione vlade imaju u vidu sve ove momente, da su svjesni njihove složenosti i mogućih implikacija, te da imaju snage da se odupru iskušenjima koja ih iz ovih vrebaju. Ako je ta nada osnovana, ako se imaju odgovori na izazove koji iz navedenih momenata proizilaze, i ako se imaju čvrste garancije da će ponašanje partnera u koncentracionoj vladi biti na nivou ozbiljnosti trenutka i odgovornosti za sudbinu Crne Gore, onda formiranje ove može da bude poželjan progresivan čin. Tad bi to bio odista krupan iskorak ka stvaranju one, od dobronamjernika priželjkivane situacije, u kojoj su svi politički činioci u Crnoj Gori okrenuti Crnoj Gori, jedinstveno djelajući za njeno dobro i korist, a takmičeći se samo u tome ko će više doprinijeti njenom unutrašnjem demokratskom razvitku i međunarodnom ugledu i

prestihu. U protivnom, formiranje koncentracione vlade bilo bi samo dodavanje još jedne karike u ionako predugačkom lancu strategije „aktivnog čekanja“, koja je, uz sva pripisivanja joj polidorska svojstva, dovela Crnu Goru tu gdje je sada. Tada će skeptici moći da se pohvale, kako su bili u pravu kad su u ideji koncentracione vlade odmah prepoznali novu ujdurmu „mladih, lijepih i pametnih“, koji, omamljeni čarima življenja na „visokoj nozi“, i zarad odbrane svojih sinekura, nemaju skrupula kad je u pitanju varanje naroda i države.

„Crnogorski književni list“, Podgorica, 15. septembar 2001., str. 18.

XIII

IGRA

U politici je veoma poželjno znati:

- kada se, s kim se, kako se i dokle nešto smije i može;
- kada treba ubrzati, a kada usporiti neki proces ili akciju;
- kada *modus operandi* traži zaoštavanje i pritisak, a kada popuštanje i ublažavanje;
- kada *captatio benevolentiae* prema domaćoj opoziciji ili međunarodnoj zajednici traži samo „snižavanje tonusa“ ili „promjenu retorike“, a kada potrebu da se stane i pričeka.

Poželjna je, dakako, i istrajnost, odlučnost, hrabrost, smirenost, duhovitost, pronicljivost, racionalnost, inspiracija, imaginacija, tolerancija i smisao za kompromis. Sve to, i još mnogo drugog, politiku čini velikom, lucidnom i kreativnom igrom, uvijek novom i drugačijom, igrom u kojoj i najsajjnija anticipacija stvarnog i mogućeg ne isključuje iznenađenja, nedoumice, promašaje.

Politika, dakle, nije igra bez granica i nasumice. Naprotiv, ograničavaju je i daju joj smisao, njena imanentna pravila, principi i zakoni. S takvom „infrastruktururom“, politika jeste svjesna i cjelihodna djelatnost. Bez te infrastrukture, ili tamo gdje se ona ne poštuje, politike nema. Tamo se, umjesto politike, a pod njenim nazivom, ima improvizacija. A kad je improvizacija na djelu, gotovo je svejedno da

li je ona izvedena u formi neke iskupljujuće paradigme, apsolutizacijom „gvozdenog zakona pragme“ na račun imanentnih etičkih i političkih pravila i principa ili pukom metodološkom samoobmanom. Rezultati su joj uvijek isti: ne ostvaruje se cilj u ime kojega se sve to radi.

Ta se zakonitost, na izvjestan način, naslućuje, ili već otvoreno manifestuje, i u pokušaju aktuelne crnogorske vlasti da napravi svojevrsan kompromis s principom (ne)priznavanja „saveznih organa“. Problem ovdje nije u bizaranom objašnjenju zašto se kompromis pravi, u smislu da se jedni „savezni“ organi priznaju, jer ih svijet priznaje, a drugi ne priznaju, mada i njih svijet priznaje. Problem je u tome što se kompromisom ruši princip sam i što negativne implikacije rušenja tog principa direktno ugrožavaju neke od vitalnih crnogorskih ciljeva i interesa. Jedna od takvih implikacija, na primjer, jeste to da je priznati „savezni“ Predsjednik, mada jednako izabran kao i „savezna“ vlada i skupština, „na osnovu nelegalnih i nelegitimnih ustavnih promjena“, bez učešća Crne Gore i na račun zakidanja njenih elementarnih prava u federalnoj zajednici, dobio priliku da se legalno i legitimno uključi u poslove povodom rješavanja crnogorskog državnog pitanja. Ovaj, razumije se, takvu priliku nije propustio. Uz pristanak Crne Gore i nesumnjivu podršku Srbije, on se ispriječio između njih i, relativno lako i uspješno, izvršava tri, za njegovu strategiju izuzetno važna zadatka:

- u igri „cenjkanja“ s crnogorskom elitom na vlasti oko toga ko će voditi razgovore o budućnosti federacije, stiće novu legitimaciju za funkciju na kojoj se nalazi;
- sprečava direktni dijalog Crne Gore i Srbije o problemima njihovih međusobnih odnosa i promovise sebe u ne-

zaobilaznog posrednika, i neprikosnovenog arbitra, koji nastupa u ime nečega višeg i važnijeg, što je iznad i izvan pristanka i dogovora, pa i prava Crne Gore i Srbije;

– opstruira rješenje crnogorskog državnog pitanja, u smislu i na način kako se faktički već opredijelila većina građana Crne Gore. (Drugi politički, kao i mnogi etički i psihološki postulati ciničnog „crnogorskog pragmatizma“, sadržanog u prihvatanju razgovara sa „saveznim“ Predsjednikom zato što je on, za razliku od „saveznog“ premijera, „stvarni autor“ Platforme kojom se Crna Gora želi zadržati u „zajedničkoj državi“, posebna su priča).

Ne manje negativne implikacije kompromisa s principima u ovoj igri, mogu se naslutiti i onda kada se ona pogleda iz drugog ugla. Taj drugi ugao sklapaju dva momenta iz drugog dijela druge tačke „Elementa političkog sporazuma za organizaciju referenduma“. Radi se o formulaciji iz tog dokumenta, koja glasi: „Smatramo da bi građanima (Crne Gore) mogli ponuditi dva (referendumska) pitanja: 1) Da li ste za nezavisnu i međunarodno priznatu Crnu Goru i 2) pitanje koje bi usaglasile Koalicija ‘Za Jugoslaviju’ i DOS. Ona opcija koja dobije veći broj glasova, bila bi, prirodno, pobjednička, čime bi se stavila tačka na pitanje državno-pravnog statusa Crne Gore, što bi bilo ključni zamajac daljim demokratskim i ekonomskim reformama“. („Pobjeda“, 19. septembar 2001., str. 4).

Prvi interesantan momenat u ovom (kon)tekstu odnosi se na ponudu da i DOS učestvuje u formulisanju pitanja za crnogorski referendum. Tom ponudom se, htjelo se to ili ne, direktno dovodi u pitanje princip samoopredjeljenja. Pravo građana Crne Gore na samoopredjeljenje jeste njihovo sveto i nepovredivo pravo. Istog je ranga, i smisla, i

njihovo pravo da odluče li se da taj princip realizuju putem referendumu, sami definišu referendumsko pitanje. Povreda tog prava značila bi njihovo dovođenje u poziciju građana drugog reda. A upravo to se čini pomenutom ponudom. Ovdje nije problem samo u tome što bi predložio DOS, koji, kao što je poznato, preferira ideju „zajedničke države“. Nije neizvjesno ni to da će DOS preko Koalicije „Za Jugoslaviju“ predložiti isto „drugo pitanje“, ako ovoga bude, koje bi i sam, neposredno, predložio. Ali jeste sporno, čak do granice čuđenja, to o kojoj i čijoj slobodi i demokratiji, samostalnosti i ravnopravnosti razmišljaju pobornici ideje da građanima Crne Gore pitanje za njihov referendum i oficijelno određuju građani druge države. Objašnjenje tog postupka, ako takvog objašnjenja uopšte ima, podrazumijeva mnogo više od priče da je ta solucija, u datim složenim okolnostima, pri postojećem rasporedu i omjeru crnogorsko-srpskih snaga i raspoloženja, manje loša od drugih, da princip otvorenosti Crne Gore za dijalog sa svima i o svemu, ne isključuje ni takvu demokratsku alternativu. Jer, riječ je o prirodnom i ljudskom pravu jedne države i njenih građana, za koje oni nikoga sa strane ne treba da pitaju i u koje niko sa strane nema pravo da se miješa.

Ozbiljne dileme povodom ove igre, potencira i drugi dio citiranog teksta, kojim se olako potire jedno od osnovnih pravila savremene civilizacije, sasvim relevantnih i za Crnu Goru: da suverenitet i međunarodnopravni subjektivitet jedne zemlje, čine nezaobilaznu pretpostavku njenog slobodnog razvoja i samostalnog, demokratskog uključivanja u svjetsku zajednicu. Radi se o stanovištu, po kome bi „stavljanje tačke“ na pitanje državno-pravnog statusa Crne Gore, nezavisno od toga koja bi opcija dobila veći broj glasova, „bilo ključni zamajac daljim demokrat-

skim i ekonomskim reformama“. Logičke konsekvencije takvog stanovišta jesu:

prvo, važno je samo da se referendum održi i da se time „stavi tačka“ na pitanje državno-pravnog statusa Crne Gore; *drugo*, nije važno iza čega će referendumom biti stavljena tačka, budući nakon te „tačke“, nezavisno od toga koja će opcija pobijediti, nužno slijede ubrzane demokratske i ekonomske reforme;

treće, nezavisnost i međunarodno-pravni subjektivitet Crne Gore objektivno nijesu važni za njenu dalju sudbinu, jer ona, nakon referendumu, može da se jednako brzo i uspješno razvija i u „zajedničkoj državi“;

četvrto, krajnji cilj referendumu jeste izvjesna psihološka relaksacija građana Crne Gore i ništa više.

Takva realna dependencija, razumije se, baca sasvim drugo svjetlo i na to ko sve, i s kojih pozicija, može razgovarati o rješenju problema crnogorsko-srpskih odnosa i učestvovati u formulisanju referendumskog pitanja. Politički, ovakvo projektovanje „raspleta krize“, može da znači dvije stvari: vraćanje projekatana na svoju donedavnu filozofiju, u kojoj je dominirala teza da je insistiranje na nezavisnosti i međunarodnom subjektivitetu Crne Gore anahronizam, i poziv građanima Crne Gore da se ne glože oko nečega što ionako nema važnosti za njihovu budućnost.

Aktuelna retorika crnogorskih čelnika ne daje osnova za sumnju da je ova njihova igra svjesno sračunata na destrukciju sopstvene politike, odnosno opstrukciju projekta nezavisnosti i međunarodnog priznanja Crne Gore. Drugim riječima, možda je sve ovo – selektivnost u pogledu priznavanja „saveznih organa“, benevolentnost prema

mogućnosti da i DOS učestvuje u formulisanju pitanja za referendum u Crnoj Gori i krajnja relativizacija smisla i ishoda referenduma – samo slučajnost i slučajno koincidira. Možda se iza pomenutih kompromisa kriju samo „korisne nejasnoće“, proizišle iz želje da se na pomenutom projektu konstruktivno angažuju i oni koji su protiv njega. Možda je u pitanju uvjerenost crnogorskih stratega da će, kako bi šahisti rekli, žrtvovanjem kvaliteta u središnjici, stići do dobijene završnice. Možda je u pitanju sve to i još ponešto. No, što god da je, nije ohrabrujuće. Ovakav sticaj, kako god ga shvatili ili tumačili, objektivno treba da zabrine barem dvije grupacije crnogorskih građana: onu koja vjeruje u politiku kao takvu, i onu koja preferira ideju nezavisnosti i međunarodnopravnog subjektiviteta Crne Gore. Prvu grupaciju, zbog toga što politika, prezasićena kompromisima na račun imanentnih joj elementarnih principa, ili uopšte nije politika ili je odveć loša politika. Drugu grupaciju, zato što se improvizacijama ne može stići do bilo kojeg principijelnog rješenja, a kamo li do nezavisnosti države i njenog međunarodnog priznanja.

XIV

REZON

U Crnoj Gori stvari polako, ali sigurno, dolaze na svoje. Važan indikator u tom smislu predstavlja i formalni zaokret u programskoj orijentaciji Demokratske partije socijalista.

Tom činu, dakako, ne treba prilaziti euforično. Dešavalo se, i dešava, da političke partije u svojim programima imaju jedno, a rade drugo. To je bio slučaj i sa DPS. Od svog osnivanja, DPS je baštiniio ideju demokratske i ravnopravne crnogorsko-srpske federacije. Za svo to vrijeme, međutim, njegova realna politika kretala se drugim smjerovima. Prvo je DPS, dosta dugo, bespogovorno slijedila miloševićevski unitaristički, u biti velikosrpski državni projekat, a potom se, nakon faktičkog poraza tog projekta i lomova u sopstvenim redovima, okrenuo Crnoj Gori i ideji njene nezavisnosti i međunarodnopravnog subjektiviteta. Na svom IV kongresu, održanom prije nekoliko dana, DPS je, usvajanjem dokumenta „Ukorak s Evropom“, pomirio svoju programsku orijentaciju i praktičnu akciju: sada su i jedno i drugo na „fonu“ crnogorske nezavisnosti.

Biće, međutim, i već ima, skeptika, koji će u ovom činu vidjeti tek puki cinični manevar onih što ne biraju sredstva kad treba da zaštite svoju vlast i bogatstvo. Kad je riječ o mnogim naprasno „osviješćenim“ pobornicima ideje cr-

nogorske nezavisnosti, takvo što se nikako ne može isključiti. Takvih ima i u DPS i drugdje. Biće, i već ima, i „realista“ koji će u ovom činu prepoznati „opasnu avanturu“.

No, i da su svi članovi DPS beskrupulozni vlastoljupci i avanturisti, a nijesu, programski zaokret ove partije objektivno ima krucijalni, višedimenzionalan značaj. Pri tome, nije u pitanju samo etička dimenzija tog čina, iskazana u poželjnosti saglasja riječi i djela, mada je i ona važna. Nije u pitanju ni psihološka dimenzija tog čina, iskazana u otklanjanju osjećaja nesigurnosti u opredjeljenja onih koji vrše vlast, mada je i ona važna. Nije u pitanju ni strateško-politička dimenzija tog čina, iskazana u faktu da, prvi put od 1918. naovamo, neko ko je na vlasti u Crnoj Gori, ideju njene nezavisnosti i međunarodnopravnog subjektiviteta izdiže na nivo svog programskog cilja i prevashodne strateške obaveze, mada je i to izuzetno važno. U tom zaokretu ima nešto još veće i važnije, a to je rezon iz kojeg je on proizišao.

Suštinu tog rezona najpotpunije odražava apodiktički iskaz Predsjednika DPS, da je „devetogodišnje iskustvo života u zajedničkoj državi potvrdilo da je nemoguće smisliti ustavnu formulu koja bi obezbijedila obostrano zadovoljenje interesa i ravnopravnost tako disproporcionalnih subjekata kao što su Crna Gora i Srbija“ („Pobjeda“, 7. oktobar 2001., str. 2). Pozivanje čelnika DPS na ovaj aksiom bilo bi još efektivnije i smislenije da su koristili njegovu izvornu interpretaciju, od prije nekoliko godina, koja se ne ograničava samo na ustavnu, već podrazumijeva i sve druge formule crnogorsko-srpskog državnog zajedništva. Ipak, i ova i ovakva interpretacija znači mnogo više od indirektnog priznanja crnogorskoj teorijskoj misli, u čijim

okvirima je aksiom definisan. Ona, naime, implicira barem sljedeće:

Prvo, da je u Crnoj Gori najzad prevladan logos po kome je tuđe preče od svojeg, a služenje stranim interesima važnije, svetije i svjetlije od insistiranja na sopstvenom dobru, pravu i interesu.

Drugo, da većinu građana Crne Gore čine oni koji smatraju da za elementarno, prirodno i ljudsko pravo na sopstvenu državu ne treba da mole nikoga, niti da pred bilo kim skrivaju svoju želju i potrebu da to pravo ostvare.

Treće, da se većina građana Crne Gore kulturno i civilizacijski izdigla do nivoa koji im omogućava da shvate i prihvate da se rješenje njihovih problema ne nalazi na nebu, u nadležnosti viših sila, već na zemlji, prevashodno u njihovoj nadležnosti.

Četvrto, da Crna Gora ima demokratski kapacitet koji joj omogućava da interni dijalog o državopravnom statusu vodi mirno, trezveno i tolerantno, tako što će argumenti biti iznad sentimentata, a potreba da se sačuva sopstveno nacionalno i državno biće ispred bilo kojeg transcendentnog višeg cilja i interesa.

Peto, da se u Crnoj Gori većina građana, i onih koji te građane predvode, miri s tim da su prvo ljudi, koji hoće mirno i dobro da žive, pa tek onda, ako treba i koliko treba, etnici, vjernici i ideološki sljedbenici.

Ovo, naravno, ne znači da Crna Gora i njeni progresivno orijentisani građani više neće imati problema na putu kojim su krenuli. Imaće ih, još kako.

Tu je politički bizarni „savezni Predsjednik“, sa snažnim uporištima u DOS-u, srpskoj inteligenciji i građanstvu, koji, težeći da po svaku cijenu ostvari svoju opsesiju o zadržavanju Crne Gore pod hegemonističkom kontrolom Srbije, ne preza od prijetnje „sredstvima represije“, te uvjeravanja javnosti s tim u vezi, da su troškovi Srbije za finansiranje savezne države „potpuno minorni u odnosu na štetu od bombardovanja“ i da Srbija strpljenjem treba od Crne Gore da napravi prijatelja i saveznika isto kao što ga je napravila od onih „koji su je bombardovali“ („Vijesti“, 6. oktobar 2001., str. 2).

U istoj ravni, i s jednakom podrškom istih činilaca, djeluje i „pragmatični“ srpski Premijer, koji nikako da shvati što Crna Gora hoće, ali savršeno zna da Crna Gora i Srbija ne treba da direktno razgovoraju o međusobnim odnosima, kao i da je podijeljena Crna Gora „čak i izvan zajedničke države izvor problema za Srbiju“ (*Isto.*), što bi, s obzirom na njegov lični doprinos tome, vjerovatno trebalo da znači da ovu treba ili „pacifikovati“ ili „ujediniti“ po srpskoj mjeri.

Tu su i brojne velikosrpske organizacije i asocijacije u Crnoj Gori, i iz Crne Gore, čija vođstva, zaslijepljena sitnim sinekurama ili zagušena sopstvenom taštinom i frustracijama.

Tu su i zatočenici epskog i epitemičkog koji su, budući da su lišeni moći elementarnog razumijevanja suštine i smisla svog nacionalnog i državnog bića i bitka, vazda spremni da, u ime „stare slave“ i „tradicije“, ne samo mazohistički potiru sopstvenu prošlost, već i sprečavaju svako uspostavljanje mostova prema budućnosti.

Tu su i nadobudni „građanski“ kritičari „lijevih skretanja“, koji u svemu što nije po njihovoj mjeri i ukusu prepoznaju fatalne recidive staljinizma, a sami ne uspijevaju da se u makar nečemu izdignu iznad ovih.

Tu su i realni uticaji na crnogorsku misao i praksu onih koji hoće da drže kormilo društvenog i državnog broda, ili da ovome budu sasvim blizu, ali nijesu u stanju da prave razliku između plutanja i plovidbe po kursu, odnosno da razluče: što je strateško, a što taktičko; što je meditacija, a što orijentacija; što je htjenje, a što pregnuće.

Tu je i enormno velik broj ekonomski, socijalno ili na druge načine nezbrinutih ili ugroženih građana, dramatično razapetih između opcija koje im se nude kao definitivno egzistencijalno utočište, a koje kod mnogih, naročito iz redova mlađe i školovane populacije, izlaze iz okvira aktuelne crnogorsko-srpske kontroverze.

Tu je, najzad, i propagandni i drugi upliv međunarodne zajednice, najčešće lišen svake nedobronamjernosti prema Crnoj Gori i njenim građanima, ali ne i oslobođen racionalizacija koje kod manje upućenih izazivaju nedoumice.

Svega toga, dakle, ima, i sa svim tim Crna Gora treba da računa u preostalim poslovima na projektu svoje nezavisnosti i međunarodnopravnog subjektiviteta. To realizaciju ovog projekta može učiniti nešto složenijom i spornijom, ali je ne može zaustaviti. Taj projekat nije nametnut Crnoj Gori, niti ona radeći na njemu, radi za drugoga, po nalogu drugoga ili protiv drugoga. Naprotiv, u pitanju je nešto autentično njeno, nastalo iz nje i za nju. Crna Gora svoju državnost i međunarodnopravni subjektivitet obnavlja nakon dugog tumanaranja kroz lavirinte za-

jedništva sa drugima, za koje je mnogo žrtvovala, a koje joj je, s izuzetkom tzv. avnojevske epizode, donijelo više štete, nego koristi. Kvalitet izveden iz vlastitog genetskog koda i istorijskog iskustva, neuništiv je.

„Crnogorski književni list“, Podgorica, 15. oktobar 2001., str. 20.

XV

PORUKA

Dnevne novine „Vijesti“ su prije neki dan objavile tekst razgovora svog novinara sa gospodinom Čarlsom Krofordom, ambasadorom Velike Britanije u SRJ.

Taj razgovor zaslužuje pažnju. Gospodin Kroford je ambasador zemlje čija spoljna politika i diplomatija baštine, uz ostalo, i čuveno Gledstonovo „peto načelo“, koje glasi: „U pogledu prava, svi su narodi jednaki i vi ne smijete stvarati poredak u kome bi jedan narod bio izložen moralnoj sumnji ili postao predmet stalnog napadanja. Ako tako ne radite, a naročito ako budete prisvojili sebi pravo da se smatrate većim i višim od ostalih naroda, i to farisejski, onda po mom uvjerenju... svojoj domovini nanosite najtežu uvredu“.

Misli predstavnika diplomatije izrasle na takvoj tradiciji moraju biti interesantne. Pogotovo u zemlji koja se grčevito bori da se i u njenom slučaju poštuje princip, da su „u pogledu prava, svi narodi jednaki“. Značaj tim mislima daje i to što su saopštene iz filozofskog i logičkog ugla prava da se drugome govori što mu je činiti (sa sobom i inače), ako hoće da bude „priznat“.

U kazivanju gospodina Kroforda dominira stanovište da postoje „tri ravnopravne opcije“ za rješavanje crno-

gorskog državnog pitanja (nezavisna Crna Gora, savez međunarodno priznatih država i neka četvrta Jugoslavija), ali da nijedna od njih „sada...nije dovoljno jasna“. Nejasnoća, odnosno neizvjesnost koja iz te nejasnoće proizilazi, najveći su problem u Crnoj Gori i povodom Crne Gore. Konkretno, problem je u tome da se još ne zna ni „za što ljudi glasaju“, ni „što će se dešavati dan poslije“ (referenduma). Bez te izvjesnosti, smatra gospodin Kroford (pozivajući se i na mišljenje svog „kolege u Beogradu“), „referendum nije demokratski proces, već galama“. Ne promijeni li se to, slijede nove neizvjesnosti. Jer, Evropskoj uniji „neće biti lako da prihvati bilo kakav referendum, bilo kakav ishod, odluku, ako situacija nakon toga nije jasna“.

Teško je ne složiti se sa stanovištem da prije referenduma treba objasniti što koja od mogućih opcija nosi i donosi ljudima, što će se „njome dobiti i što izgubiti“. Tu je gospodin Kroford sasvim u pravu. U pravu je, uprkos činjenici da je riječ o vrlo složenom i krupnom zahtjevu, budući da je unaprijed teško znati i planirati što sve može da donese jedan objektivno izuzetno složeni i protivurječni društveni proces. U pravu je i pored toga što je većini građana Crne Gore uglavnom jasno:

– da tek nezavisna Crna Gora može predstavljati „jasan državni okvir“, sa jasnim regulama „o uslovima ulaganja“, bez čega, kako i gospodin Kroford upozorava, „ovdje neće doći investicije“;

– da tek u nezavisnoj državi svoju multireligioznost mogu izdići na nivo, recimo, engleske vjerske tolerancije, za koju Volter reče, da „svakom Englezu omogućava da, kao slobodan čovjek, ide na nebo onim putem koji mu se sviđa“;

– da jedino u nezavisnoj državi mogu sebi priuštiti zadovoljstvo da ne slušaju diktate i diktatore, makar spolja.

Riječju, što se više stvari bude objasnilo i dogovorilo tokom pripreme referenduma, to će ovaj biti kvalitetniji i s većim pozitivnim učinkom u prevladavanju problema kako u odnosima između Crne Gore i Srbije, tako u i Crnoj Gori samoj. Nevolja je, međutim, u tome što gospodin Kroford princip „prethodnog objašnjenja“ ne smatra jednako važećim i validnim za sve tri opcije. Štoviše, u tom pogledu je zabrinut samo za to hoće li, u slučaju da prevlada opcija za nezavisnost, „biti viznog režima između Crne Gore i Srbije“ i „što će biti sa imovinom, vojskom, policijom, nizom konkretnih pitanja koja su potpuno otvorena i stvaraju frustracije, čak apatiju kod ljudi“. Što bi sa svim tim bilo u slučaju da prevagne neka druga opcija, nije predmet njegove pažnje.

Teško je ne složiti se sa gospodinom Krofordom i kad je u pitanju izbor načina na koji se može provjeriti volja građana Crne Gore u pogledu budućeg državnog statusa. Plijeni njegova iskrenost, kad priznaje da mu nije „potpuno jasno kako se između tri realne opcije može izraziti jasan izbor“ – preko referenduma ili skupštine. Ili kad kaže da mu nije jasno ni to koliko pitanja treba za sve opcije – tri ili jedno. Zbunjuje, međutim, njegova upućenost i sigurnost da bi Crna Gora bila slobodnija i samostalnija ukoliko ostane privržena klasičnom receptu federalizma, nego ako se u njenim odnosima sa Srbijom bude primjenjivala praksa Evropske unije. Jer, desi li se ovo drugo, tj. primijeni li se u crnogorsko-srpskim odnosima praksa Evropske unije, poručuje Kroford Crnogorcima, „imaćete više zajedničkih ovlašćenja nego su republike imale u bivšoj Jugoslavi-

ji, veći stepen integracije između Srbije i Crne Gore nego što ste ikada imali“. I ti nastaje problem. Jer, ako je jasno kakvi će odnosi između Srbije i Crne Gore biti ukoliko se regulišu saobazno praksi Evropske unije, jasno je i „što će biti dan poslije“. A ako je to jasno, tj. ako je izvjesno da će stepen integracije između Crne Gore i Srbije biti veći nego ikad ranije, jasno je i da nema nikakve bojazni od uvođenja viznog režima, kao ni oko toga što će biti sa imovinom, vojskom, policijom.

Da ne bi bilo zabune, Kroford ovo ne poručuje onima koji strahuju od toga da će evropeizacija crnogorsko-srpskih odnosa odijeliti i međusobno udaljiti dva naroda i države. Da je to mislio, on formulu „demokratska Crna Gora u demokratskoj Jugoslaviji“ ne bi smatrao i dalje aktuelnom. Gospodin Kroford, međutim, preferira upravo tu formulu, iako mu je dobro poznato da se faktički odnosi koje ona podrazumijeva ni na koji način na mogu upoređivati sa odnosima u Evropskoj uniji. Ovo već i zbog toga što Evropska unija proishodi iz integracije demokratski, slobodno i samostalno iskazanih interesa nezavisnih država, od kojih je svaka zadržala svoj međunarodnopravni identitet i subjektivitet, dok integracija demokratske Crne Gore (koja nema status nezavisne i međunarodno priznate zemlje) u demokratsku Jugoslaviju, može da ima samo jedan ishod: potiranje nacionalnog i državnog bića Crne Gore, a time i svakog njenog interesa i smisla.

Teško je ne složiti se s tim da gospodin Kroford ima pravo da neku od pomenute tri opcije smatra boljom od drugih. On to pravo koristi kada govori kako je poznat „naš stav“ (tj. stav EU) o „demokratskoj Crnoj Gori u demokratskoj Jugoslaviji“. I kad objašnjava da se taj stav javlja kao kom-

promisan, s obzirom na to da su mišljenja u Crnoj Gori i Srbiji o budućem uređenju njihovih odnosa „prilično podijeljena“. No, i tu se javlja problem. Jer, ako gospodin Kroford i dalje govori o „našem stavu“, makar i kao o jednom od tri „teoretski glavne opcije“, logično je pretpostaviti da zna „što će se dešavati dan poslije“, ako na referendumu prevagne ta „opcija“. I da zna da to što će se dešavati „dan poslije“, neće biti loše za Crnu Goru i Srbiju, a ni za međunarodnu zajednicu. U protivnom, trebalo bi da se zalaže za nešto što ne zna i što nije dobro. Ako je u pitanju prvo, tj. ako je gospodin Kroford stvarno uvjeren da je opcija „demokratska Crna Gora u demokratskoj Jugoslaviji“ dobra, makar i kao kompromis, onda priča o neizvjesnosti „što će biti dan poslije“, može da ima samo jednu svrhu: da zaplaši pobornike drugih „ravnopravnih opcija“. Ukoliko, pak, za svoj „stav“ o „demokratskoj Crnoj Gori u demokratskoj Jugoslaviji“ nema valjane argumentacije, onda je njegova priča o „tri glavne opcije“ neuvjerljiva. Glavnom opcijom se u konkretnom slučaju crnogorsko-srpskih odnosa može smatrati samo ona koja koja nudi više i bolje od dosadašnje.

Gopodin Kroford je, nema sumnje, imao namjeru da Crnogorcima poruči što treba da (u)rade ukoliko žele da riješe svoje državno pitanje. Transparentnosti mu, očigledno, nije nedostajalo. U dobronamjernost njegovog nauma ne treba sumnjati. Kad su principijelnost i argumentovanost u pitanju, ima se o čemu razmišljati. Nije dobro kada se principi i argumenti kojima se ovi potkrepljuju ili objašnjavaju, uzajamno isključuju.

XVI

MODERATOR

Dijalog Crne Gore i Srbije o uređenju njihovih međusobnih odnosa ukoliko ga uopšte bude, imaće moderatora sa strane. Ta uloga, ovo je izvjesno, pripašće gospodinu Havijeru Solani, predstavniku EU za spoljnu politiku i nacionalnu bezbjednost. Te dvije izvjesnosti, međutim, ne čine izvjesnim da će gospodin Solana naročito pomoći da se u crnogorsko-srpskim odnosima bilo što promijeni.

Srpska strana je već bila najavila da ostaje pri svom ranijem stavu: „ili razgovor o odnosima unutar jedne, zajedničke države, ili razgovora nema“. Ona to može iz dva razloga: prvo, zato što sadašnje evropsko viđenje rješenja crnogorsko-srpskog spora korenspodira sa njenim velikodržavnim projektom; drugo, realno je pretpostaviti da gospodin Solana, kao moderator, neće hrabriti pregovaračke strane da se opredjeljuju za solucije koje bi izlazile iz okvira uvjerenja EU „da je za stabilnost i prosperitet u regionu najbolje rješenje da Crna Gora i Srbija nastave suživot u federaciji, koja je labava“.

Crnogorska strana, pak, mora ostati kod opcije „dvije nezavisne države“. Kad ne bi imala nijedan drugi razlog za to opredjeljenje, našla bi ih dovoljno u argumentima koje EU navodi u prilog opcije „demokratska Crna Gora u demo-

kratskoj Jugoslaviji“. Te argumente je izložio upravo gospodin Solana, u nedavnim razgovorima sa crnogorskim zvaničnicima. Sadržani su u njegovim iskazima:

prvo, da EU „nije baš oduševljena da ima mnogo malih zemalja koje će ući u sastav EU“ i da zato „ne traži od zemalja da se podijele prije nego što uđu u nju“:

drugo, da je neizvjesnost u pogledu stabilnosti Crne Gore veća ukoliko ne ostane u federaciji sa Srbijom;

treće, da će zajednički put Crne Gore i Srbije u Evropu biti sigurniji i lakši, jer „iluzija je da Crna Gora može brže sama ući u evropske integracije“;

četvrto, da EU Balkanu „nudi evropski model uređenja odnosa među državama“. Zajedničko ovim iskazima jeste to što iz njih izvire ona ista velikodržavna logika i filozofija kojom Srbija zasipa Crnu Goru tokom posljednjih sto pedeset godina.

Pogledajmo, dakle, što iskazi gospodina Solane, nude.

Prvi iskaz – da EU „nije baš oduševljena“ time da „mnogo malih“ zemalja uđe u njen sastav – besmislica je i anahronizam. Besmislica, zato što još niko, nikad i nigdje nije utvrdio neki opšti, jedinstveni i za sve jednako obavezujući kriterijum po kome bi se određivalo (procjenjivalo, vagalo, odlučivalo) da li je neka zemlja (ili nacija) „mala“ ili „velika“. Anahronizam, zato što nijedan pokušaj da se „malim“ narodima diktira spolja koliku i kakvu državu treba da imaju, nije verifikovan kao istorijski progresivan. I što savremenom svijetu, da bi uopšte opstao, treba nešto drugo. Štoviše, govoriti u tim kategorijama sada, kad svijetu treba nešto drugo, i kada se u svijetu dešava nešto drugo, izvan je pameti. Jer, i laicima je znano barem toliko:

- da EU nije nikakav bogomdani, apsolutni supstrat, opskrbljen pravom i moćima da, uz ostalo, odlučuje o prirodi (velični, obliku, uređenju) i sudbini pojedinih država, već izraz volje i interesa evropskih zemalja da se međusobno približe i djelatno povežu, saobrazno nekim opštim demokratskim principima i pravilima;
- da savremenoj civilizaciji, koja traži „svestrano pokretljivo društvo i stvarno razvijenog čovjeka“ (R. Rihta), umjesto velikih imperijalnih zaštitnika nacionalnog bića i tržišta, odgovaraju male, fleksibilne i efikasne države (o čemu uvjerljivo govori podatak da se broj država popeo sa 72, koliko ih je bilo po završetku Drugog svjetskog rata, na 198, koliko ih je sada učlanjeno u OUN);
- da mnogobrojni novi oblici i sadržaji društvene mobilnosti i komunikacije, interakcije i integracije, sve više podrazumijevaju državu čije posredovanje u društvenim procesima ne sputava demokratska prava i slobode ljudi, njihovu inicijativu i kontrolu, već isključuje svaki apriorizam, jednostranost i represiju (ni EU ne bi bila moguća da se neke njene članice nijesu prethodno oslobodile „ujediniteljskog usrećitelja“ (levijatana kome su pripadale);
- da aktualna rekonstrukcija i rekonceptualizacija Evrope, uprkos svekolikoj njenoj zamršenosti i turbulentnosti, teče u znaku neopozivog uzmicanja anahronih, autarkičnih i konfliktnih alternativa, čiji jedan od najekstremnijih izraza predstavljaju tzv. zajedničke države (kao naddržave ili države država).

Sve to govori da za savremenu evropsku integraciju, u okviru EU i mimo nje, nije odlučujuće koliko su velike države koje učestvuju u tom procesu, već da li se one iskazuju, s jedne strane, kao dobar okvir i oblik ispoljavanja

i zadovoljavanja interesa i potreba njihovih građana i, s druge strane, kao dovoljno demokratske, slobodne i otvorene za njihovu nesmetanu interakciju i integraciju. Nije, dakle, broj subjekata, već njihova doraslost kriterijumima i standardima savremene civilizacije, ono što opredjeljuje karakter, smjer i tempo evropske demokratske transformacije i integracije. Tvrditi suprotno, kako se to čini tezom o „potrebi“ EU za „većim zemljama“, može da znači samo dvoje: neznanje (što je malo vjerovatno) ili selektivnu primjenu opštih pravila i principa (što je nečasno).

Drugi iskaz – da su izgledi Crne Gore da bude stabilna veći ukoliko ostane u zajedničkoj državi sa Srbijom – jednako je bizaran kao i prethodni. Formulišući ga, gospodin Solana je propustio da objasni nekoliko stvari. Nije objasnio kako da Crna Gora i Srbija, toliko nejednake po veličini, broju stanovnika i ekonomskoj moći i snazi, budu jednake i ravnopravne u zajedničkoj državi. Nije objasnio ni zašto su, s prestankom ratnih opasnosti i započinjanjem demokratskih procesa u Crnoj Gori i Srbiji, problemi odnosa unutar aktuelne jugoslovenske federacije postali veći, a ne manji. Gospodin Solana je ostao dužan i odgovor na pitanje o kakvoj i čijoj stabilnosti u zajedničkoj državi govori, ako bi ta država bila formirana mimo volje većine građana Crne Gore. Odgovori na ova i slična pitanja nijesu mogući ukoliko se ne uzmu u obzir činjenice:

prvo, da je prinuda spolja, u različitim formama neprikrivene okupacije Crne Gore od strane Srbije, bila babica obiju njihovih državnih zajedništava – jednako onog iz 1918., kao i onog iz 1992.;

drugo, da se „velika manjina“ u Crnoj Gori koja, kao i EU, preferira opciju zajedničke države, dobrim dijelom formi-

ra i održava pod uticajem stalnog, svestranog i snažnog pritiska Srbije, koja ne bira sredstva da Crnu Goru zadrži pod svojom kontrolom;

treće, da otvoreno priklanjanje EU istoj opciji, implicira jasnu poruku građanima Crne Gore da će od njihove „kooperativnosti“ zavisiti hoće li, i kada, dobiti odgovarajuću međunarodnu ekonomsku, finansijsku i drugu pomoć.

Ova se suština problema aktuelne demokratije evropskih „velikih“ u odnosu na „male“ ne može prikriti time što će se crnogorsko-srpska kontroverza mehanički uklopiti u prokrustovsku šemu nečijeg egocentrizma.

Treći iskaz – da je Crnoj Gori put u svijet, via Beograd, preči nego da tamo ide direktno – takođe ne izlazi iz okvira pomenute velikodržavne logike i filozofije. I ovdje gospodin Solana, umjesto da navede makar jedan argument, kojim bi se potvrdilo da je za Crnu Goru prva solucija bolja, lakša, smislenija i lukrativnija, samo konstatuje da je „iluzija da Crna Gora može brže sama ući u evropske integracije“. Ni riječi o tome da bi, na primjer, osloboditi Crnu Goru te iluzije, u kojoj ona očigledno i sve više živi, značilo dokazati:

– da su privrede dviju zemlja tako i toliko komplementarne i integrisane da jedna bez druge ne mogu ni unutra, ni vani (u šire regionalne integracije);

– da Crnoj Gori, kao maloj mediteranskoj državi koja ni sa kim nije zavađena, više odgovara da se u Evropu i svijet uključi posredstvom ratne mornarice, koja kontinentalnoj Srbiji treba samo zato da bi ostvarila san o „velikoj balkanskoj sili sa izlazom na more“, nego linijom razvijenog turizma i sopstvene trgovačke flote;

– da Crnoj Gori, koja već ima otvorene puteve u svijet, više odgovara da sačeka koju godinu, ili deceniju, da se Srbija prestroji, pa da zajedno krenu na dobri put, nego da bez čekanja i zastoja nastavi što je započela i tako pomogne i sebi i Srbiji.

S tim i sličnim dokazima, opaska o pomenutoj „iluziji Crne Gore“ imala bi smisla. Bez tih dokaza, sama je iluzionizam.

Četvrti iskaz – tj. iskaz o „evropskom modelu“ koji se „nudi Balkanu“ – lišen je elementarnih demokratskih i diplomatskih skrupula. Ovo ne samo zbog toga što je Balkan geografski u Evropi, već i zato što je Balkan, takav kakav je, najvećim dijelom proizvod Evrope. I jednako je, kao Iberija ili Skandinavija, dio njenog „modela“, što god se pod tim podrazumijevalo. Tačno je: nema demokratskog i prosperitetnog Balkana bez njegove pune uključenosti u aktuelne evropske integracije i asocijacije. No, nema ni demokratske i integrisane Evrope, bez Balkana. Uz to, nuditi „evropski model uređenja odnosa među državama“, a osporavati pravo jednog naroda na samoopredjeljenje, odnosno pravo jedne stare evropske države na nezavisnost, cinizam je najgore vrste. Evropska unija upravo to čini. Ona građanima Crne Gore i Crnoj Gori, u ime „evropskog modela“, „prijateljski“ preporučuje da se odreknu svojih elementarnih prirodnih i ljudskih prava, odnosno prava i principa na kojima je nastala i opstoji EU. Nijedna od zemalja članica EU nije se odrekla državnog suvereniteta i međunarodnog subjektiviteta (bez ovih atributa se i ne može postati članom EU), a Crnoj Gori se, kao uslov za „ulazak u Evropu“, preporučuje prethodna „demokratska integracija“ sa Srbijom. Ovo, uprkos sa-

znanju da takva „zajednička država“ može opstati jedino na temelju poništenja crnogorskog nacionalnog identiteta i državnog subjektiviteta. Naknadno „preciziranje“, da „Evropska unija nikome ništa ne nameće“, ovaj cinizam čini još većim.

Ima li se sve ovo u vidu, teško je poreći validnost iskaza gospodina Solane da je „nekad EU teško shvatiti“. Još teže je ne biti saglasan sa nedavnom izrekom gospodine Branke Sbutege: „Šteta što Europa manje cijeni bistrinu, a više sposobnost uspostavljanja poretka“. Ali, zato, nije teško shvatiti da crnogorska strana u predstojećim pregovorima nema kud drugo do putem kojim je krenula većina građana Crne Gore. Ona možda može, i treba, da razumije potrebu EU da pošalje svog moderatora, uz čije će „prisustvo i pomoć“ teći njeni pregovori sa Srbijom. Ali ne može, i ne smije, da ima razumijevanja za bilo koji i bilo čiji zahtjev i interes, koji bi dovodio u pitanje pravo i potrebu građana Crne Gore da imaju svoju nezavisnu državu.

To pravo i taj interes su za Crnu Goru i njene građane iznad svakog drugog prava i interesa.

XVII

EKSPERTI(ZA)

Rasprava o modalitetu budućih crnogorsko-srpskih odnosa prepuštena je, za trenutak, ekspertima. Od eksperata se očekuje da u par mjeseci urade ono što političarima nije pošlo za rukom godinama. Zadatak im je, naime, da pruže uvjerljiv i za sve prihvatljiv odgovor na pitanje: što je za crnogorsko-srpske odnose bolje – da se i dalje regulišu u nekom federalnom okviru ili da dvije države saobraćaju (uzajamno i sa svijetom) iz pozicije nezavisnih i međunarodno priznatih entiteta?

Ovakva očekivanja od eksperata, utemeljena su na nekoliko pretpostavki, među kojima prednjače:

prvo, da će o problemu crnogorsko-srpskih odnosa najzad progovoriti oni koji poznaju njegovu suštinu – stručnjaci;

drugo, da će eksperti svoj posao odraditi „profesionalno“, tj. da će se u analizi pomenutog problema rukovoditi jedino principima struke i nauke;

treće, da toj rašomonijadi, koja obje strane skupo košta, jednom već treba učiniti kraj, što domicilne interesne grupe niti mogu, niti žele.

Formalno, takav učinak eksperata pobuđuje i najava da će obje aktuelne opcije – crnogorska, o dvijema nezavisnim

državama, i srpska, o reformisanoj federaciji – imati isto-
vjetan (ravnopravan) tretman.

Suštinski, međutim, čitava stvar izgleda mnogo drugačije. Nadanja da eksperti mogu biti sasvim nepristrasni, te da će otići dalje od političara u razmrsivanju klupka crnogorsko-srpskih odnosa, nerealna su. Ovo iz više razloga.

PRVO. Saglasnost pregovaračkih strana o ekspertskom posredovanju u razjašnjavanju spornih pitanja ne prati potrebna saglasnost oko toga koja će sporna pitanja biti u fokusu ekspertize. M. Đukanović, na primjer, kaže da se „neće odmah na početku iznositi prednosti i nedostaci platformi, već treba da odgovorimo na pitanja iz ekonomsko-socijalnog i bezbjednosnog sistema... te da u finalu tih ekspertskih razgovora pokušamo doći do zajedničkog rješenja“. Prema Z. Đinđiću, ekspertiza je potrebna da bi se uvjerali „da li pitanja bezbjednosti, trgovine i spoljnih poslova bolje rješava reformisana federacija ili dvije odvojene države“. F. Vujanović, pak, najavljuje da će eksperti razgovarati „o suštinskim pitanjima iz oblasti ekonomije, socijalne politike, komunikacija“. Kao što se vidi, u prvom iskazu spoljna politika se ne pominje kao mogući predmet interesovanja eksperata, u drugom iskazu nema socijalno-ekonomskog kompleksa (trgovina nije supstitut za njega), a u trećem iskazu nema pomena o pitanjima bezbjednosti i spoljne politike. Ovakva disonantnost u iskazima glavnih pregovarača (i promotera ekspertize), može da bude stvar njihovog „kreativnog tumačenja“ dogovorenog. Može da bude, a dijelom vjerovatno i jeste, emanat njihove političke strategije. Možda su u pitanju i puke refleksije njihovih različitih očekivanja od ovog poduhvata. No, što god da ju je izazvalo, ova disonantnost neodoljivo

sugeriše utisak da „projektni zadatak“ ekspertskog tima (ili timova) nije dovoljno jasan i usaglašen. Kao takav, on ne samo što ne isključuje, već pretpostavlja „međufazna“ uplitanja političara u posao eksperata, sa svim što njihova naknadna „pojašnjenja“ i „preciziranja“ mogu da znače.

DRUGO. Nije stvorena demokratska politička klima u kojoj bi eksperti mogli da rade po nalogima struke i nauke, poštujući činjenice umjesto direktiva svojih mentora. Naprotiv, na djelu je širenje psihoze svršenog čina, pred kojim svako posezanje za argumentovanom raspravom liči na besmislicu. Kako drugačije tumačiti poruku g. Solane: „Mislimo da je održavanje federacije u reformisanom obliku bolje rješenje i tome ćemo doprinijeti“? Kako drugačije tumačiti iskaz g. Đinđića, da je takav stav EU nepristrasan? Jer, ako je EU već uvjerena da je „federacija u reformisanom obliku bolje rješenje“, i ako je spremna da „doprinese“ prihvatanju tog „rješenja“, a g. Đinđić sve to podržava kao „nepristrasno“, o čemu eksperti ima da razgovaraju? Mogu li eksperti da promijene unaprijed fiksirane pozicije onih u čije ime, i za čije interese, rade? Mogu li srpski eksperti, sve i da hoće, dozvoliti sebi luksuz da u stručnom i naučnom tumačenju stvari, izađu iz okvira već promovisane „nepristrasnosti“ svoje Vlade i EU? Vjerovati u takvo što, bilo bi odveć naivno. Jednako naivno bilo bi i vjerovanje, da crnogorski eksperti, snagom svojih argumenata, mogu da razbiju ovaj zid. Da su demokratija i argumentacija nešto do čega srpska i evropska strana drže, one svoju opciju ne bi proglašavale boljom prije nego je ekspertski razgovor i započeo.

TREĆE. Neke datosti u crnogorsko-srpskoj kontroverzi imaju karakter aksioma, spram kojih su i eksperti, jedna-

ko kao i političari, sasvim nemoćni. Tako, nema eksperata koji mogu dokazati:

- a) da Crnoj Gori odgovara zajednička država u kojoj ne bi bila u svemu ravnopravna, u kojoj sva svoja pitanja ne bi mogla da rješava brže i bolje nego da je samostalna;
- b) da Crna Gora i Srbija mogu biti ravnopravne, u smislu da u zajedničkoj državi (konstituisanoj iz njihovih enormnih razlika u veličini teritorije, demografskom potencijalu i ekonomskoj moći) imaju jednak uticaj i vlast dijele po pola;
- c) da postoji ustavni okvir, politički proces i društveni odnos koji Crnoj Gori može nadoknaditi gubitak državnog identiteta i subjektiviteta i učiniti je jednako kadrom da rješava svoja životna pitanja i probleme kao i onda kada je nezavisna i međunarodno priznata država.

Da takvih dokaza nema, veoma dobro znaju i oponenti ideje crnogorske nezavisnosti iz EU i Srbije i prosrpski orijentisana opozicija u Crnoj Gori. Zato se sva „argumentacija“ EU u prilog ljubljene joj opcije iscrpljuje u frazi „mislimo da je reformisana federacija bolje rješenje“. Zato srpski i crnogorski protivnici ideje crnogorske nezavisnosti, kao jedini dokaz da su oni u pravu, ističu „opredjeljenje EU i svijeta“.

ČETVRTO. U osnovi crnogorsko-srpskog spora nalazi se nešto što je, po prirodi svojoj, izvan ingerencija bilo kojih eksperata i ekspertiza. Radi se o pravu građana Crne Gore na samoopredjeljenje. Onaj ko želi da im to pravo ospori, pa makar i putem ekspertize – kako to pokušavaju EU, Srbija i integralisti iz Crne Gore – ne može prikriti da se nalazi s one strane pravde, slobode i morala. Posežući

za nečim takvim, ova bizarna „projugoslovenska“ koalicija pokazuje da joj nijesu strana svojstva:

- a) oskrnavitelja neprikosnovenih ljudskih prava, jer pravo na samoopredjeljenje spada tamo;
- b) rušitelja međunarodnog pravnog poretka, jer „rješenja“ koja preporučuje građanima Crne Gore znače flagrantno kršenje normi i principa na kojima je stvorena i jedino može opstojati EU i bilo koja druga međunarodna asocijacija i institucija;
- c) reakcionarnog apologete, jer, u ime očuvanja anahronog projekta postojanja stožerne balkanske države, podržava velikodržavni hegemonizam, o koji se, više od vijek i po, sapliću i lome gotovo svi progresivni procesi na ovom prostoru;
- d) uzurpatora, jer aktuelnu političku filozofiju „briselskog kruga“ i njegove strateške racionalizacije pokušava da prikaže kao jedinu umnost i krajnji interes Evrope i svijeta;
- e) nasilnika, jer građane Crne Gore prijetnjom (o uskraćivanju ekonomske i finansijske pomoći i otežavanju puta u evropske integracije) pokušava da odvрати od referenduma;
- f) dvoličnjaka, jer, istovremeno dok govori o demokratskom dijalogu i ekspertizi kao putu do najboljeg rješenja, ne čekajući rezultate tih razgovora, svoju opciju otvoreno favorizuje;
- g) cinika, jer iz negiranja prava jednog naroda na samoopredjeljenje, izvodi repere njegovog „demokratskog“ puta u „evropsku integraciju“;
- i) idiota, jer se samo iz tog rakursa od građana Crne Gore može tražiti da vjeruju kako im je bolje da neko drugi, u

nekoj drugoj državi, odlučuje o bitnim pitanjima njihovog života, nego da to oni sami čine, u svojoj Crnoj Gori.

Od sagovornika sa takvim svojstvima, i ambicijama, ništa dobro ne treba očekivati. Ponajmanje demokratski dogovor u funkciji stvarnog progressa.

Ima li se sve ovo u vidu, nije teško predvidjeti moguće učinke i domete predstojeće ekspertize o problemima crnogorsko-srpskih odnosa. S naznačenim ograničenjima i imperativima, u sebi i oko sebe, eksperti ne mogu ponuditi nešto bitno novo i drugačije od sada znanog i djelatnog, nešto što bi dalo principijelno nov ton i tok rješavanju crnogorsko-srpskog problema. Drugim riječima, to znači da bi ekspertiza ove vrste mogla da ima puni faktički smisao samo u dva slučaja: nakon referendumu u Crnoj Gori ili nakon političkog dogovora o rješenju posmatranog problema.

U prvom slučaju, tj. nakon referendumu, ekspertiza bi bila nužna i djelotvorna, nezavisno od toga kojoj su se opciji građani Crne Gore priklonili – „reformisanoj federaciji“ ili nezavisnoj, međunarodno priznatoj Crnoj Gori. Ukoliko bi se građani Crne Gore opredijelili za prvu opciju, eksperti bi trebalo da se angažuju na poslovima „reformisanja federacije“, sa svim što nosioci tog projekta pod tim podrazumijevaju. Prevalencija druge opcije, podrazumijevala bi angažovanje eksperata najprije na poslovima diobnog bilansa, a potom i na poslovima regulisanja međusobnih odnosa dviju nezavisnih država.

Drugi slučaj, u kome bi rad ekspertskih timova imao *raison d'être*, odnosi se na pretpostavku da je već sklopljen politički sporazum o tome kako će u budućnosti biti re-

gulisani odnosi između Crne Gore i Srbije. Tada bi rad ekspertskih timova mogao da bude višestruko koristan. U prvom redu, poslužio bi iznalaženju argumenata za naknadno „pokriće“ već donesene političke odluke. Zatim, bio bi u funkciji psihološke i političke pripreme za ublažavanje „prvog udara“ takve solucije. Najzad, bio bi neophodan radi istih onih poslova koje bi trebalo uraditi kao i poslije referenduma.

Svaka ekspertiza prije toga, i izvan toga, pa i ova nedavno najavljena, čak i hipotetički može da ima samo dva ishodišta. U krajnjoj liniji, oba sračunata na to da političarima, selektorima ekspertskih timova, posluže kao alibi. Jedno od tih ishodišta može da bude takav „ekspertski nalaz“, koji je u svemu bitnom podudaran sa do sada znanim. Desi li se to, političari će imati „atest“ da su u dosadašnjem tretmanu crnogorsko-srpskog problema bili u pravu i na pravom putu. Drugo ishodište ekspertize može da bude manje „aktivno“, ali ne i manje upotrebljivo. Radi se o onoj vrsti „kupovine vremena“, koju lucidno ilustruje čerčilovska logofema: „Kad ne znaš što ćeš, ili kad nešto ne želiš da uradiš, formiraj komisiju“.

DIO ČETVRTI

**ZAMUKLA
LIRA**

I

O ČEMU SE, ZAPRAVO, RADI?

Prenošenje iz inostranstva u domovinu, ili iz jednog mjesta u drugo u istoj zemlji, posmrtnih ostataka ne samo poznatih i zaslužnih, već, po nekoj svrsishodnosti, i „običnih“ građana – od strane države, porodice ili nekog trećeg – čin je koji, generalno uzevši, nema negativnu konotaciju. Naravno, ukoliko se to radi saobrazno zakonskim propisima i – izuzev u veoma rijetkim slučajevima – bez velike pompe. I, razumije se, pod uslovom da se time ne otvara nijedna breša u društvenom organizmu zemlje u kojoj se to čini, kroz koju bi se mogao ugroziti neki njen nacionalni, državni ili drugi interes.

Tako bi trebalo da bude i u Crnoj Gori.

No, da li je kod nas uvijek tako, ili se nekim postupkom u toj vrsti „vraćanja duga“ najzaslužnijima, najbližima, najdražima ili, naprosto, generacijama predaka, uradi ponešto i od onoga što nas, naročito u zoni sadržaja tzv. identitetske provenijencije, približava rješenjima, koja se teorijski i praktično pokazuju kao specifičan oblik nacionalnog i državnog samoponištavanja? Ovo pitanje je tim umjesnije i aktuelnije, što je crnogorski državni vrh nedavno donio odluku o vraćanju u zemlju posmrtnih ostataka potomaka „dinastije“ Petrović Njegoš, a da prethodno nije jasno i transparentno provjerio:

- ko je, kada, kako i gdje utvrdio da je pomenuta „dinastija“, svojim „identiteskim učincima“ toliko zaslužnija od svih drugih subjekata u hiljdegodišnjoj crnogorskoj istoriji, da je opravdana odluka vlasti da se u navedenom pogledu jedino ona izdvaja i poštuje;
- koliko je tačna njegova tvrdnja da je ta „dinastija“ vladala i upravljala u Crnoj Gori „skoro 221 godinu“, da bi nakon toga završila „u egzilu“;
- zbog čega vraćanje u Crnu Goru iz inostranstva posmrtnih ostataka potomstva te „dinastije“ predstavlja „državotvornu obavezu“ prvog reda, koju valja izvršiti svečanim ceremonijalom;
- zbog čega se Crna Gora, bez ispravljanja „istorijske nepravde“ prema potomstvu te „dinastije“ ne bi mogla posvetiti „rješavanju i obilježavanju ključnih identitetskih pitanja, promovisanju crnogorske istorije, njenih najznačajnijih vladara i događaja“;
- zašto se to pitanje pokreće u vrijeme kada se zemlja suočava sa mnogo težim problemima i izazovima, među kojima se borba protiv fašistoidnih nasrtaja na njen identitet i integritet čini najsloženijom i najprečom?

Razumije se, nijedan aspekt ovih pitanja, u principu, nije takav da bi se, u bilo kom pogledu, mogao odnositi samo na članove porodice Petrović Njegoš. Jer, sasvim je vjerovatno da bi se poput njih, u situaciji u kojoj su se oni istorijski nalazili, ponašao veliki dio „viđenijih“ onovremenih i savremenih crnogorskih porodica. U ovom tekstu su članovi porodice Petrović Njegoš u fokusu isključivo iz razloga što pomenuta odluka državnog vrha Crne Gore, koja se odnosi na njih, nekim svojim implikacijama „zadire“ u set problema važnih za Crnu Goru i njene gra-

đane – jednako u vrijeme Petrovića Njegoša i danas, kao i obrnuto. Pri tome, neki od tih problema nadilaze čak i pokušaje generalnog popravljanja ili prepravljanja istorije. Jer, i kod takvog reparacionog poduhvata, kad bi on bio moguć, opet bi se naišlo na dvije notorije: da su sve „dinaštije“ u Crnoj Gori, više-manje radile ono i onoliko, što su i koliko, u svom vremenu i datim okolnostima, znale i mogle; da su sve silaskom s istorijske scene povukle zemlju sa sobom, ostavljajući je u rasulu ili pod vlašću drugoga. Ovdje je, međutim, riječ o nekim pojavama i ponašanjima na koje se Crna Gora nikad više ne bi smjela ugledati, barem iz dva razloga. Jedan razlog se odnosi na potpuno odvajanje „dvorske historiografije“ od svake nauke, od čega ona odavno nije daleko. Drugi razlog je što bi potpuno vraćanje recepciji istorijske prošlosti isključivo mitovima i kultovima, kakav je u velikoj mjeri slučaj sa pomenutom odlukom državnog vrha, ostavilo Crnu Goru gotovo bez šanse da nađe progresivan izlaz iz sadašnje njene, nimalo zavidne pozicije. Njena kavalerija, koja bi se uputila tom stazom, nezavisno od toga da li bi je činili jahači Pegaza, Bukefala, Jabučila, bezimenog bijelog pastuva na kome se, kako zapisaše neki ruski hroničari, mitropolit Petar I, pred bitku na Krusima, naočigled svekolike svoje vojske, vinuo u nebesa da bi se „na vrhu“, u „četiri oka“, sa sv. Đorđem posavjetovao o taktici vođenja bitke koja je predstojala, ili njihovi štitonoše na starim ragama, ne bi stigli dalje od groblja kod OK korala. Do vrijednosti civilizacije, za koju se Crna Gora opredijelila u procesu evropskih i evroatlantskih integracija, međutim, stiže se drugim putem i drugačijim sredstvima – bez mantija i kaftana, kletvi, molitvi i davorija o starim carstvima i gospodarstvima. Tamo se, sem u veoma rijetkim slučajevima, ne

živi ni od bilo koje rente slavnih predaka, ni od bilo čije karitativne pomoći, već od rezultata vlastitog rada. Poštuje se samo „jevanđelje po profit“, a jedina božja zapovijest do koje se drži jeste ona da se sreća ne sastoji u bilo kojem ostvarenom cilju i rezultatu, već u neprekidnom traganju za boljim, višim, naprednijim i cjelishodnijim. Znati za to, pripremati se za njega – idući mu u susret odgovarajućim reformama vlastite svijesti i ponašanja – neuporedivo je važnije i korisnije od oživljavanja starih „dinastičkih“ i inih mitova i kultova, te pokušaja da se jednokratnim „spektakularnim“ i spekulativnim potezima u ispravljanju tobožnjih „istorijskih nepravdi“ prema njihovim potomcima, stvori predstava o svojoj već ostvarenoj građanskoj emancipovanosti.

Koliko smo mi još daleko od toga, može se naslutiti već i iz fakta da crnogorski politički vrh, prilikom formulisanja svoje pomenute odluke, nije primijetio i uvažio ni neka poznata stara (strana) razmišljanja (asocijacije) na tu temu, ni implikacije u tom pogledu pojedinih novih naučnih istraživanja.

U prvom slučaju se, na primjer, radi o:

– upozorenju visokog engleskog državnika kralju Nikoli, koje glasi: „Crna Gora niti je kome od koristi, niti od štete, ali zato što je satrap ruski, mnोजना je ne simpatišu. Stoga, dakle, dok se god bude nahodila u tom obliku neka se ne nada iskrenoj potpori Engleske“;

– reagovanju Jovana Ristića, srpskog delegata na Berlinском kongresu, povodom nezadovoljstva crnogorske delegacije rezultatima koje je na tom skupu postigla, kada im, aludirajući na nevolje proistekle iz crnogorske apsolutne zavisnosti od ruskih interesa i odluka, „brk u brk“

kaže: „U politici, moji sinovci, nema bezuslovne podanosti, apsolutno nikome“;

– konstataciji Marka Bruera Deriva, francuskog konzula u Skadru i Dubrovniku, s početka XIX vijeka: „U Crnoj Gori se desilo ono što se nije smjelo dozvoliti – pravoslavni vladike, popovi i kaluđeri postali su ruski apostoli umjesto sluge bogopoštovanja“;

– sarkastičnom zaključku Jovana Radonića, poznatog srpskog historičara, s kraja XIX vijeka: „Pa kakvo se dobro može očekivati od pravoslavnih koji stoje pod uticajem ruskim preko crnogorskog vladike i ... srpskog patrijarha“?

Navedeni savjeti i zapažanja poznatih stranih ličnosti u pogledu nekih djelovanja i dometa „dinastije“ Petrović Njegoš, i njihovih sljedbenika, potvrđeni su i najnovijim naučnim nalazima pojedinih crnogorskih autora. U tom smislu, posebno je interesantno sljedećih nekoliko primjera.

PRVO. Domicilna historiografija, uključujući i onu „dvorsku“, ne pruža dovoljno dokaza da su potomci časne porodice Petrović Njegoš – trojica sinova knjaza/kralja Nikole i unuk mu Mihailo Petrović, o kojima je u pomenutoj odluci riječ – bilo čim posebno „zadužili“ Crnu Goru i Crnogorce. To se podjednako odnosi kako na njihove kulturno-duhovne učinke, tako i na njihovo vojničko, političko i drugo (van)protokolarno angažovanje. Od njihovih kulturno-duhovnih učinaka, naime, zna se za jedan traktat princa Petra, objavljen u rimskoj „Tribuni“, 31. maja 1931. godine, u kome se, s pozivanjima na francusku Deklaraciju prava čovjeka i građanina, pokušava objasniti što je nacija i dokazati da Crnogorci imaju sva bitna svojstva tog narativa, kao i za jednu muzičku kompoziciju princa Mihaila. U ostalim oblastima, pak, i pored mnogih viso-

kih domaćih i stranih titula i zvanja kojima su bili okićeni, nema dokaza da su djelima pokrivali svoj „zvučni“ nobilitet. Štoviše, sva četvorica su prije ili kasnije pošla za ostalom porodicom i napustila zemlju, tako da dok su njihovi etnici u domovini masovno umirali od gladi ili torture okupatora, oni su se relativno bezbjedno šetali (a neki čak i veselo „provodili“) po Evropi.

DRUGO. Ličnosti iz porodice Petrović Njegoš nijesu „vladale i upravljale“ Crnom Gorom „skoro 221 godinu“, kako se krajem druge decenije trećeg milenijuma nove ere tvrdi u obrazloženju pomenute odluke najvišeg crnogorskog rukovodstva, već 63 godine i dvadesetak dana, koliko je proteklo od 1. januara 1852. godine, kad je („zajedničkom odlukom Senata i skupštine“) Danilo Stankov Petrović Njegoš proglašen „za vrhovnog vladatelja u Crnoj Gori“, do 20. januara 1916. godine, kada je njegov nasljednik, kralj Nikola I Petrović Njegoš, skupa sa svojom porodicom, napustio Crnu Goru. Priča o Nikolinoj vladavini iz „egzila“ još tri godine – tj. sve dotle dok „Velika narodna skupština srpskog naroda u Crnoj Gori“ nije detronizirala njega i njegovu „dinastiju“ – štivo je za naivne.

Preostalo vrijeme od 63 godine i dvadesetak dana do „skoro 221 godine“ – što iznosi 158 godina – ličnosti iz porodice Petrović Njegoš nalazile su se isključivo na čelu Cetinjske mitropolije, pa ni to bez prekida, zbog izbora Arsenija Plamenca za mitropolita, koji je tu funkciju neko vrijeme vršio. Sa te pozicije, mitropoliti su mogli da utiču, i uticali su, na politička zbivanja u Crnoj Gori, ali na nekoj funkciji u sekularnoj, tj. državnoj vlasti nikad niko od njih nije bio, niti je (kanonski i realno) mogao biti. Samo je jedna ličnost iz porodice Petrović Njegoš (Nikola Mirkov)

nasljednim putem došla na čelo neke vlasti u Crnoj Gori. Sve ostale najviše čelnike u Crnoj Gori prije Nikole – bilo u duhovnoj, bilo u svjetovnoj sferi – nezavisno od toga iz kojih su porodica poticali, birao je Opšti narodni zbor i oni su, makar formalno, bili odgovorni tom Zboru. O tome kako se od jedne ličnosti, koja je na vlast došla nasljednim putem, može praviti „dinastija“ – nauka još nije dala objašnjenje.

TREĆE. Osim toga što je u Crnoj Gori, kao i u svim „pravoslavnim“ zemljama, odnos država – crkva bio striktno regulisan po principu „vizantijske simfonije“, ustanovljene *Milanskim ediktom* (313. godine), po kome duhovni oci nijesu smjeli da učestvuju u državnoj upravi i ratovima, mitropoliti Petrovići Njegoši, i da su imali to pravo (a nijesu), lišili su ga se ugovorom potpisanim sa ruskim izaslanikom M. Miloradovićem, na Cetinju 17. aprila 1712. godine, o uspostavljanju ruskog „pokroviteljstva“ nad Crnom Gorom. Tim dokumentom, naime, utvrđena je obaveza Crnogoraca da ratuju za Rusiju, u zamjenu za:

- a) obavezu Rusije da, kada se za to steknu uslovi, tj. kada to bude stvarno moguće, protjera Osmanlije iz još neoslobođenog dijela Crne Gore;
- b) pravo Crkve u Crnoj Gori da samostalno uređuje svoje unutrašnje odnose i upravlja svojim poslovima;
- c) uskraćeno pravo Crne Gore da, iznad plemenskog nivoa, ima druge svjetovne vlasti osim vlasti ruskog cara.

Striktno se pridržavajući toga ugovora, mitropoliti Petrovići su imali pred očima samo jedan cilj: da, materijalno pristojno opskrbljeni, i sačuvanog ličnog zdravlja, odrade što je do njih, na širenju i jačanju „velike rusko-sloven-

sko-pravoslavne carevine“, kao pretpostavke za obnovu Dušanovog carstva. U tom smislu su:

- predano izvršavali ruske naredbe, nezavisno od toga koliko su bile štetne po Crnu Goru i Crnogorce;
- ometali, koliko su mogli (a zahvaljujući konstantnoj ruskoj pomoći u tom pogledu, mogli su dosta), konstituisanje centralnih crnogorskih državnih organa i radili im iza leđa;
- rusku novčanu pomoć (kad je ove bilo) trošili gotovo isključivo za svoje potrebe;
- uklanjali s puta, bordžijevskim metodama, svakoga ko im je smetao, pri čemu je, uz mnogo smaknuća poznatih ličnosti, svakako najdrastičniji primjer te vrste bilo nasilno, na gnusnim lažnim optužbama i krivotvorinama utemeljeno i krvlju zaliveno ukidanje guvernadurstva;
- godinama po inostranstvu tražili da im tuđi carevi priznaju pravo na vlast, tobože naslijeđenu od Crnojevića, dok se u Crnoj Gori masovno umiralo od gladi ili ginulo u njenoj odbrani od osmanskih osvajača;
- novac, stečen zelenaštvom i prodajom vjerskih objekata i državne teritorije Crne Gore, iznosili iz zemlje i deponovali (oročeno) u petrogradskim i bečkim bankama.

Mitropolite Petroviće od takvog svojeg opredjeljenja, koje im je, osim neredovnih ruskih penzija, obezbjeđivalo redovnu podršku Petrograda u političkom nadmetanju sa guvernadurima Radonjićima, nijesu mogla odvojiti:

- ni generalna nepostojanost ruskog odnosa prema Crnoj Gori, o čijoj cik-cak liniji P. A. Rovinski, kaže: „Petar Veliki u njima (Crnogorcima – R. R.) otkriva svoje saveznike, zatim ih zaboravlja; Jelisaveta im je naklonjena; Katarina II ih opet odbacuje i vrijeđa; Pavle im vraća svaku pomoć;

Aleksandar I se ljuti i predaje ih sudu; Nikolaj I im se ponovo obraća i pruža im pomoć. Kasnije – ponovo nove nesuglasice. Ali, kako je velika razlika između nas i male, divlje Crne Gore! U skoro 150 godina odnosa sa Rusijom, i u najtežim iskušenjima, nijedne protivurječnosti, ni najmanjeg odstupanja od jedanput shvaćenog smjera, koji dostiže najveću određenost u politici vladike Petra I. On je bio prvi nosilac crnogorskog ideala“;

– ni činjenice na koje, krajnje uvjerljivo, upozorava vojvoda Gavro Vuković, crnogorski ministar vanjskih poslova, kad kaže da je tretman Crne Gore od strane ruskog Dvora i diplomatije bio takav da su je „smatrali državom gotovo bez svakog vlastitog identiteta“, za koju „nije civilizacija, već treba da ostane za vazda kao jedan vojni logor u patrijarhalnom obliku“, radi čega su se njihovi predstavnici u njoj i ponašali „kao gospodari situacije, ignorišući crnogorsku političku individualnost“;

– ni njihovo lično nezadovoljstvo time kako Rusija shvata i iskazuje svoje obaveze iz „pokroviteljstva“ nad Crnom Gorom, o čemu posebno svjedoče dva pisma Petra I: ono, u kome se najvišim ruskim adresama kaže da je zbog „iskrene privrženosti Rusiji“ navukao „na sebe i na cio narod srdžbu susjednih država, a naročito Austrije“; i ono, srpskom knezu Milošu Obrenoviću, u kome tvrdi da je crnogorski narod ruskom politikom „do krajnosti razoren“, a „pri zaključenju rosijskoga s Turkami i Francuzima mira, vmjesto nagraždenija na žertvu vragov naših (Turaka i Francuza – R. R.) ostavljen bio“.

Otuda, nije slučajno što, na primjer:

– mitropolit Danilo kaže da je „Moskov, Moskov, Moskov“, te da onaj kome on pripada „toga je i Crna Gora“;

– mitropolit Vasilija, prvo za sebe kaže da je u Crnoj Gori „princip ašolutni doklem dođe gospodar iz Moškovije”, a kad shvati da ovoga nema, počinje na svoju ruku da propagira stvaranje puka Crnogoraca koji bi bio sastavni dio Ruske imperatorske vojske, a on uživao poziciju njegovog komandanta i crnogorskog „ambašadura“ u Rusiji, i za to primao puno „dengi“;

– mitropolit Petar I, nakon hirotonije u Sremskim Karlovcima, ne ide u Crnu Goru, koja očekuje već najavljeni napad Mahmut-paše, nego odlazi neznano kuda na tri-četiri godine, da bi tražio vlast za sebe; kad u tome ne uspijeva, traži od ruskog Dvora da pošalje ne samo dva svoja činovnika da, po ruskim zakonima, srede stanje u Crnoj Gori, veći i jedno duhovno lice koje bi upravljalo crnogorskim sveštenstvom (čime bi, kako jedan istoričar zapisa, Crna Gora faktički postala „parče ruske zemlje na Balkanu“); na kraju svog testamenta izriče kletvu: „Onome, koji bi vas od vjernosti k blagočastivoj i Hristoljubivoj Rusiji otlučiti poiskao i svakojemu ako bi se koji iz vas Cernogoracah i Berđanah našao da pomisli otstupiti od pokroviteljstva i nada na jednorodnu i jednovjernu nam Rusiju, da Bog da jakij te od njega živoga meso odpadalo i svako dobro vremenito i vječno otstupilo“!

– mitropolit Petar II, u pismu Neseljrodeu od 6. septembra 1839. godine, piše: „Mi ljubimo svoje otečestvo, kao svi narodi što ljube svoje i ne žalimo za njega ni krv prolići. Ali volja gospodina Imperatora, koji tako velikodušno učestvuje u dobrobiti crnogorskog naroda, kod nas je svetija od bilo čega na ovome svijetu. Mi jedino i želimo da možemo opravdati našu bezgraničnu privrženost i predanost ruskom prijestolu bezuslovno“, dok mu u pismu od 18. jula 1841. godine, saopštava: „Vaše Sijateljstvo, možete

biti potpuno uvjereni da ću ja sa svojim malim narodom i u napredak uvijek biti spreman da se bezuslovno povinujem volji našega pokrovitelja i, ako bi se ubuduće javio kakvi slučaj koji bi zavisio od nas, mi ćemo biti spremni da učinimo sve što bude ugodno Gosudaru Imperatoru, za to što to smatramo svojom čašću i srećom; mi nemamo oca i pokrovitelja do njega; on je naš otac i pokrovitelj, a mi smo njemu vjerni i predani sinovi do smrti“.

Na fonu takvih generalnih opredjeljenja prema Rusiji, mitropoliti Petar I i Petar II, ne propuštaju priliku da u „zgodnom trenutku“ iskažu svoje strateške političke projekcije postosmanskog pravoslavnog balkanskog prostora. Mitropolit Petar I anticipira i predlaže formiranje slave-no-srpskog carstva, sa sjedištem u Dubrovniku, kojim bi lično upravljao kao namjesnik ruskog cara, „ukrašen titulom savjetnika i knjaza ruskog“. Mitropolit Petar II, inače član Garašaninovog tajnog kluba, pak, smatra da taj prostor treba politički urediti tako što bi se na njemu ponovo uspostavila tri carstva – grčko, bugarsko i srpsko. U kakvom položaju bi se, u tom kontekstu, nalazila „nezavisna“ i „slobodna“ Crna Gora – za kojom su oni, navodno, izgarali – dva mitropolita se „nijesu sjetila“ da kažu.

ČETVRTO. Veoma sličan stav i odnos prema „pokroviteljici“ Rusiji imala su dvojica sekularnih vladara Crne Gore iz porodice Petrović Njegoš. Ovo, uprkos činjenici da ni prvi, ni drugi nijesu skrivali ozbiljne primjedbe na račun prethodne vlasti u zemlji. Knjaz Danilo je, tako, bio krajnje eksplicitan u ocjeni da je uprava prije njega, „pod kontrolom mitropolita“, bila razlog što Crnoj Gori nije ranije priznata nezavisnost i što nije primljena u „skup evropskih država“. Knjaz/kralj Nikola je, pak, svoj kritički sud prema

duhovnim „porodičnim prethodnicima na vlasti“ manifestovao sarkastičnom opaskom u svojim *Memoarima*, na račun ruskog poslanika koji je bio na prijemu kod knjaza Danila na Cetinju, za kojega je pretpostavljao da misli da bi Rusi „uspješnije vršili svoju prevlast u Crnoj Gori kada bi tu bio jedan obični vladika“. Dakle, kulturno-duhovna i politička nemoć Crne Gore da se u prelomnom trenutku, kada knjaz iz porodice Petrović Njegoš preuzima u njoj političku vlast, kazano u maniru Edmunda Berka, „podjednako distancira kako od fanatizma pobornika arbitrerne monarhističke vlasti, naviklih da se drže dogme po kojoj je nasljedno kraljevstvo jedini legitimni oblik vlasti na svijetu“, tako i od fanatizma pobornika arbitrerne narodne vlasti, koji su vjerovali „da je izbor od strane naroda jedini legitimni izvor političkog autoriteta“, odnosno da shvate i poštuju pravilo, „da narod nasljeđuje svoje privilegije i slobode na isti način kao što se nasljeđuje kruna ili plemstvo unutar aristokratije“, učinila je da taj, ionako ne odveć snažni kritički naboj dvojice petrovićkih sekularaca, ne ugrozi rusko-slovensko-pravoslavni integralistički uklon njihove „dinastije“. Naprotiv, zbirno gledan, on je s dvojicom knjaževa dobio još jači, sada već i oficijelno državni karakter. Umjesto makar i malog napretka u afirmaciji principa narodne suverenosti i demokratije, Crna Gora se, s njima na čelu, našla u čvrsto stegnutim raljama „gospodara“ kodovanih svojstvima istočnog despota, o čijoj ličnoj sudbini, kao i sudbini njegove zemlje, nesmetano odlučuju „pokroviteljski“ Dvor i njegov novi „glavni balkanski politički oslonac“ – Srbija.

Knjaz Danilo je, doduše, pokušao da se fatalnog ruskog „zagrljaja“ oslobodi raznim načinima: od bliskih veza s

francuskim Carem (s kojim se čak i okumio), preko nago-
vještaja da će prihvatiti tursko sizerenstvo, do zvaničnog
obraćanja ministrima vanjskih poslova evropskih sila sa
zahtjevom da priznaju crnogorsku nezavisnost, kao i pro-
širenje državne teritorije Crne Gore prema oblastima iz
kojih bi se njeno stanovništvo moglo prehranjivati. Nje-
gov relativno kratki život, ponašanje velikih sila saobra-
zno vlastitim interesima i sasvim neočekivane velike pro-
mjene u najbližem okruženju, međutim, onemogućili su
ostvarivanje Knjaževih ciljeva. U tom pogledu su promje-
ne u Srbiji imale naročito velik uticaj. „Serpskie letopisi“ za
1825. su, na primjer, za Crnogorce pisali: „Ne samo zbog
svoje ka otečestvu i slobodi goreće ljubavi i mužestvene
hrabrosti; no i zbog drugi(h) sebi samo svojstveni(h) obi-
čaja i povedenija u životu, jesu Černogorci soveršeniega
zaista poznanstva i mnogo dostatočnijeg, neg(o) što ima-
mo, napisanija dostojni. Oni sami po sebi sočinjavaju
osobitij i ot svijuu drugi(h) naroda u Evropi sa svim razli-
čnij narod: oni i dan današnjij stoje nekim načinom još
na prvom stepenu svog estestvenog sostojanija, imajući
otličnij svoj karakter, ko(j)i nas na sretna vremena staro-
grčeska opominje. – No okrom ovi(h) obšti(h) o njima za
svakog narodoispitatelja važni(h) primečanija jesu oni za
nas Serblje tim još više znatni, što (su) s nama jednoga
pokoljenija, jednoga jezika, jedne Cerkve, i što mi pored
svega toga ovu rođenu našu braću i sad još tako malo,
voobšte govoreći, poznajemo, da se po tome naše o njima
poznanstvo ili nikakvo, ili sumniteljno i neizvjestno zvati
može...“. S postepenim oslobađanjem od turskog petovje-
kovnog ropstva u Srbiji se počinje više misliti o vlastitim
„ujediniteljskim“ planovima, nego o posebnim, za nju ne-
dostižnim karakteristikama Crnogoraca. Garašaninove

načertanijevske programske ambicije (iz 1844), kao i projekcije Ujedinjene omladine srpske (iz 1866), o „ujedinjenju svih južnoslovenskih zemalja sa Srbijom“ – iako, kao i one Petra I, ideološki i politički podstaknute izvana – brzo su primane u vodećim srpskim krugovima. Na ruku im je išlo i to što su im vrata prema Crnoj Gori bila širom otvorena još od vremena kada se pojavio projekat mitropolita Petra I o stvaranju slaveno-srpskog carstva (1807. godine). „Prirodno pravo“ većega i jačega, da u „bratskom ujediniteljskom procesu“ ima čelnu poziciju, prinudilo je knjaza Danila da, prilagođavajući se tom „zakonu“:

- promijeni uslove izbora crnogorskog mitropolita (u smislu da to više ne mora biti rođeni Crnogorac, iz jedne od najpoznatijih domicilnih porodica, kojega bira Zbor);
- promoviše svetosavlje kao oficijelnu crnogorsku duhovnu potku (1856);
- bude krajnje benevolentan u pismenom obraćanju knezu Mihailu Obrenoviću s prijedlogom da zajednički „oslobode srpstvo“ („Daj da oslobodimo Srpstvo, pa ću ti ja prvi vojnik biti“).

Da se tu radilo o bilo kakvoj Danilovoj političkoj ujdurmi, ili nečijoj izmišljotini, teško da bi se u nekrologu, koji mu je napisao Aleksandar Aleksandrov, našle riječi da je njegova smrt nanijela „nenadoknativ gubitak... sveslovenskom balkanskom ujedinjenju na čelu sa knezom Mihailom Obrenovićem“. Da se i ne govori o stihovnom podsjećanju kralja Nikole na taj akt: „A ja u mom domu nađoh / Predanija, – zavještaje, / Koja svaki dobri Srbin / Sa harnošću prepoznaje: / 'Pred šator ću stražiti Kralju' / Stric mi Danil zar ne reče? / 'Spoji li se ikad Srpstvo / I jedinstvo svoje steče!“

Knjaz/kralj Nikola I Petrović, uz mitropolita Petra I najveći crnogorski rusofil, a uz mitropolita Petra II najveći crnogoski srbofil, smatrao je svojom državničkom misijom „da utješi sve sirote i ublaži sve nevolje ratne, da podigne novi naraštaj ratoborni, da vojsku crnogorsku nanovo oruža i snabdije svim potrebama vojenim, da nad Crnom Gorom, poslije duge tmuše ratne, navede i zrake prosvjetne i narodnog blagostanja“. To ga, međutim, nije odvrćalo od zelenašenja, zalaganja svog imetka „na dobit“ („po kojem osnovu je, na primjer, 1890. godine prihodovao oko 100.000 fiorina“) i nastojanja da „novce koje Rusija daje“ i „sve što pretekne od troškova državnih“ upotrebljava na „umnoženje svoje privatne imovine“. Nije primjećivao, ili ako jeste, nije pokušavao da otkloni protivrječnost između svog oficijelnog etičkog načela („Moj je narod i svjestan i pravedan; on za tuđim ne teži; on želi samo svoje i ničije osim svoje“) s jedne strane, i svoje vladalačke ambicije (da mu je „cijelo prikupljeno Srpstvo zagrliti“ i „sve njegove neprijatelje sprštiti“) s druge. Nije znao, ili nije mario za to, da su ga Rusi, (saobrazno saznanjima svoje Vrhovnoobavještajne službe iz 1906. godine), „karakterisali kao podmuklog prevrtljivca, izdajnika, neblagodarnog Rusiji, sitnog šičardžiju koji nenamjenski troši ruske vojne subvencije“! Nije primjećivao – ili ako jeste, vjerovao je da je to samo privremeno – ni da je velika imperijalna „pokroviteljica“, u presabiranju i prestrojavanju izvršenom početkom XX vijeka, procijenila da joj „uvijek vjerna“ Crna Gora više nije potrebna ni kao vojni logor, i bez mnogo sentimenta se oprostila od nje prije saveznica iz Prvog svjetskog rata. O tome, uostalom svjedoče kako nagovještaji neminovnosti tog čina, izloženi u I tomu sa-branih djela I. S. Aksakova – gdje se kaže: da „Crna Gora

nikakvu građansku misiju, koja pripada drugim zajednicama, nema i ne može imati“, te da „samo kao vojni logor ona može sačuvati prostotu života i običaja, lišena iskušenja da potražuje ono što je nerijetko bijedno i nedostojno“), tako i dogovor Sveruskog Cara i Nikole Pašića, predsjednika srpske Vlade, postignut prilikom njihovog susreta „u četiri oka“, 20. januara 1914., da crnogorsku vojsku „treba učinjeti nemoćnom za samostalne akcije“, te da ujedinjenje Srbije sa Crnom Gorom treba izvesti „sa što manje potresa i galame“.

Ne mijenjajući svoju početnu vanjskopolitičku strategiju, i vjerujući u horoskopski „nalaz“ bratislavskog Instituta okultnih nauka iz 1912. godine, da ga čekaju nova slava i čast, te da će živjeti duže od „većine evropskih kraljeva i kneževa“, crnogorski suveren i dalje nastoji da za svoju zemlju, uz pomoć Rusije, zadrži poziciju centra, iz kojega potiču glavne inicijative i akcije oslobodilačke borbe balkanskih Slovena, a za sebe poziciju prvog kandidata za svesrpski prijesto. Stoga, istog dana (6. avgusta 1914. godine) kad pokušava da uvjeri austrijskog poslanika na Cetinju kako mu je Bog svjedok da rat nije želio, jer ja znao „što stoji na kocku“, njegovoj zemlji objavljuje rat. Dvadesetak dana kasnije, u telegramu kralju Aleksandru Karađorđeviću, kaže: „Ponos srpskog plemena nije dopustio da se ide dalje u popuštanju. Slatke su žrtve koje se podnose za pravdu i nezavisnost narodnu. U ime Božje, a uz pomoć naše vjekovne zaštitnice moćne Rusije i simpatije civilizovanih naroda, naš će Srpski Narod i iz ovoga velikog nametnutog mu iskušenja pobjednički izaći i obezbijediti svoju sjajnu budućnost. Moji Crnogorci već su spremni na granici, da ginu u odbrani naše nezavisnosti... Živjelo naše milo Srpstvo!“ Već u martu 1915. crnogorski kralj,

uvjeren u pravo da bude osvajač tuđih zemalja, preko svoje kćerke Milice Nikolajevne, izlaže ruskom caru Nikolaju II plan teritorijalnog proširenja Crne Gore, kojim bi ova dobila: „Hercegovinu sa dijelom jadranske obale koja njoj (Hercegovini) pripada; zatim donji dio Dalmacije do Antivari ostrva (sa Dubrovnikom i Kotorom). Na sjeveroistoku mali dio južne Bosne, koju su Crnogorci zauzeli svojim snagama bez pomoći Srba... Na jugu do ušća Drina, sav desni brijeg do crnogorsko-srpske granice južno od Đakovice. Naravno, sve što je na sjever od Drina, grad Skadar, jezero“. Ovaj plan je trebalo da važi jedino u slučaju ako bi Srbija i Crna Gora dijelile među sobom samo teritoriju Bosne i Hercegovine, Dalmacije i dijela Albanije. Ako bi se dijelile još i Hrvatska, Slavonija i Srijem, granice Crne Gore bile bi znatno šire.

Desetak mjeseci kasnije, kralj se skupa sa porodicom našao u „egzilu“, gotovo tri godine prije nego ga je tobožnja Velika narodna skupština u Podgorici lišila trona i zabranila mu povratak u zemlju. „Car junaka“ je tako, dobrim dijelom zahvaljujući i ranijem vlastitom srbovanju bez granica, izgubio sve osim ideje da bi država, na čijem je čelu bio tako dugo, ipak trebalo da ima svoje granice. S tim što se za te njene granice sjetio tek onda kada se našao daleko od nje, a ona – izmoždena i ogrezla u pepelu i krvi, čemu je „gospodar“ i sam dosta doprinio – odlukom „ratnih saveznica“ bila lišena svih unutrašnjih i međunarodnih prava, odnosno anektirana od strane Srbije. Otuda njegova poruka iz Neija kod Pariza, od 6. januara 1919. godine – „Neka Crnogorci dobro znadu da sam, dok je duh u meni svugdje i svakad njihov, cijelijem srcem, i da ću se svakoj odluci njihove volje dragovoljno pokloniti, samo jedno ne, ni sad niti ikad: uništenju nezavisnosti

Crne Gore. Na to, ni živ ni mrtav, pristati neću“ – zvuči koliko groteskno, toliko i licemjerno.

Ta Kraljeva poruka – s obzirom na to odakle je i kada poslata – sada ne znači ništa drugo do, eventualno, „motiv više“ za nastavak dokonih i ispraznih lamentiranja nad njegovom „nesrećnom sudbinom“. Aktuelna odluka crnogorskog državnog vrha o „prenošenju posmrtnih ostataka članova dinastije Petrović Njegoš“, s obrazloženjem (da ga ponovimo!) da time hoće da „ispravi dio istorijske nepravde“ prema onima koji su nakon „skoro 221 godine vladavine i upravljanja Crnom Gorom završili u egzilu“, međutim, ima sve uslove da stvori više problema – pojavno drugačijih, ali suštinski ne manjih, ako ne i većih, od onih iz 1918. godine. Ovo, utoliko prije i više, ukoliko svi navedeni momenti i elementi nesaglasnosti provjerenih historiografskih i drugih fakata sa smislom i suštinom predmetne odluke i poruke njihovog adresanta, pokazuju da ovaj:

- a) povodeći se za odavno moralno izraubovanim političkim racionalizacijama dvorske historiografije, zaprečava (bez ijednog dokaza) proboj novih naučnih nalaza o prošlosti Crne Gore;
- b) ne pruža niti jedan dokaz da su „dinasti“ Petrović Njegoš ikad rekli lijepu riječ za Crnu Goru i Crnogorce, osim prilikom njihovog trivijalnog „sokoljenja“ da ratuju kad to Rusi traže, ili sami procjenjuju da je to za ekspanziju slovenstva dobro i za „ujedinjenje srpstva“ korisno;
- c) razotkriva da „veliki vladari“ iz „svetorodne porodice“ nikada nijesu imali neki drugi strateški državni program osim obnove Dušanovog carstva u kojemu će oni biti „prvi vojnici“ i „pred šator stražit“ srpskim kralje-

vima, ili megalomanske ideje o stvaranju još jednog „ilirskog kraljevstva“, kome bi oni kao ruski opunomoćenici bili na čelu, opet sa glavnim zadatkom da ubrzaju realizaciju prvog projekta;

- d) da su „dinasti“ Petrovići takvim orijentacijama i sadržajima svog „gospodarenja“ Crnom Gorom, mogli doprinijeti ikakvom njenom „identitetskom“ nacionalnom i državnom iskoraku, koji ne bi bio utapanje u svesrpstvo i svetosavlje, odnosno svođenje Crne Gore na puku monetu za potkusurivanje u igri velikosrpskih ambicija za „izlaskom na more“, odnosno neutaživih ruskih hegemonističkih aspiracija za ovladavanjem crnogorskim primorskim lukama.

Znatno teže i razornije implikacije datog nivoa i načina na koji aktuelni državni vrh nastoji (opet ponovimo!) da konkretno ispravi „istorijske nepravde“ relevantne za „rješavanje i obilježavanje ključnih identitetskih pitanja, promovisanju crnogorske istorije, njenih najznačajnijih vladara i događaja“, ogledaju se sljedeće četiri ravni.

RAVAN PRVA: gruba i ničim opravdana zamjena principa „ad rem“ principom „ad hominem“ u tobože aksiološkom promišljanju predmetne teme.

Prevedeno na jezik konkretnog, to znači da postupak donosilaca pomenute odluke, kojim, na temelju mitova i falsifikata, nastoje da dokažu da je za ocjenu doprinosa nekog subjekta kulturno-duhovnoj i svakoj drugoj afirmaciji i identifikaciji jednog naroda i države, mnogo važnije ko, nego što neko čini, predstavlja neshvatljivo ogrješenje o elementarne principe smisla postojanja i opstanka društva koje pretenduje da bude ljudsko. Još konkretnije, mogu li

adresanti pomenute odluke, mirne savjesti i hladnokrvno vrednosno prosuđivati kao o politički normalnom i moralno prihvatljivom mimoilaženju putnika na dva plovila – u istom mjesecu (januaru) iste godine (1916), u istom moru (Jadranskom) – od kojih jedno prevozi Crnogorce koji, čak iz Amerike (gdje su, prisiljeni domaćom bijedom, bili pošli „trbuhom za kruhom“), hitaju svojoj domovini da joj kao dobrovoljci pomognu u ratnim nevoljama, dok drugo, sa njihovim Kraljem i njegovom porodicom, dvadesetak dana kasnije, „za svaki slučaj“, iz te domovine u rasulu i okupane u krvi, „na vrijeme“, bezbjedno isplovlja-va u svijet. I dok 395 putnika prvog plovila, zbog nailaska na neprijateljsku minu (ili neke druge sabotaze), na par kilometara od obale gubi svoje živote, svi putnici drugog broda, na sreću, zdravo stižu na svoje prekomorsko odredište. I ne samo to. Prema recentnim, i reklo bi se vjerodostojim (u svijetu i kod nas objavljenim) izvorima, taj povijesno svjetski unikatni mimogred dvaju plovila – od kojih je jedno prevozilo građane Crne Gore ka svojoj domovini u nevolji, da bi je branili, a drugo njihovog kralja iz nesreće domovine u svijet, da bi se od tih nevolja nekako sačuvao – prate tri podjednako dramatične i ironične slike:

- ona, na kojoj se vidi zanijemljeni crnogorski narod „zbog postupka kralja Nikole da se povuče iz rata“;
- ona, na kojoj se može pročitati priča Kraljevog sina princa Petra, kako njegov veoma razočarani otac „želi da napusti borbu i ponovo započne život kao obični građanin, po mogućnosti u Americi...“;
- ona, sa sadržajem koji kazuje da i sam princ Petar, pritisnut osjećanjem sažaljenja prema očevom stavu, i njime ponižen, „ima namjeru da se odrekne titule i živi u Parizu pod drugim imenom...“.

Na osnovu čega li je, „za ime svijeta“, najviše crnogorsko političko rukovodstvo odlučilo da kao „žrtvu istorijske nepravde“ proglasi one koji su napustili svoju zemlju onda kada, ni politički, ni etički, ni bilo kako drugo to nijesu smjeli da urade?

RAVAN DRUGA: izdvajanje jednog jedinog subjekta – nezavisno od toga je li inokosni ili kolektivni, kako se zove i iz kojeg je vijeka – kao demijurga svekolike crnogorske istorije.

Zbilja, ko je taj ko se usuđuje da se – u ime države, a za račun neznano čije i kakve političke svrshodnosti – prihvati takvog posla? I još, da to čini, na temelju:

a) prokazanih mitova i falsifikata, i u konkretnom slučaju se ne trudeći čak ni toliko da se njegove etičke i političke racionalizacije makar za „zeru“ razlikuju od samodeifikacije subjekta o kojem je riječ („A Bog me je obdario / U mom domu sa tri sina; / Jemstvo sreće u njih nač' će / Kraljevstva mi veličina“);

b) pretpostavljanja, da je trivijalnim političkim igrama bez granica moguće beskrajno izbjegavati *tet a tet* suočenje Crne Gore, i onih koji njeno državno kormilo drže u svojim rukama, sa notornim faktom da su dvovjekovna ekstremno proruska i prosrpska opredjeljenja „svetorodne porodice“, više od svih drugih internih i eksternih činilaca zajedno, zakonito proizvela njenu 1918. godinu, skupa sa, ne na odveć kratki rok, uspjelom Podgoričkom skupštinom i, isto tako, jalovim Božićnim ustankom;

c) upornog nastojanja da iz nekog, vjerovatno samo njemu znanog razloga, odvrate pažnju građana Crne Gore od fakta da je sve „neočekivano“ i „nebratsko“ što se Cr-

noj Gori, i u Crnoj Gori, pokušava „prigotoviti“ sa ruske i srpske strane, i njihovih, u njoj optimalno raspoređenih „jevanđeoskih“ filijala, začeto još 1711. godine, tako da se može suzbiti samo na dva načina: razvijenom svijješću i duhovnom kulturom domicilnog stanovništva – koje će ga učiniti imunim na sindrom „amfilohijevske zamađijanosti“ i kadrim da shvati, da vlastitu slobodu i nezavisnost svoje zemlje može sačuvati jedino zamjenom armije izbirikanih mešetara u državnoj vlasti onima koji će – poput trinaestojulskih ustanika 1941. godine, ili titovaca 1948. godine – vlastiti interes saobražavati interesu zemlje, a ne obrnuto;

d) procjene da je u zemlji koja se ne samo s ponosom deklarirše kao antifašistička, već se i dalje za svoj opstanak grčevito bori sa (u biti) fašistoidnim nemanima koje jurišaju na nju, sasvim normalno pretpostaviti iskazivanje svečane državne počasti nekolicini potomaka jedne „dinastije“, ispravljanju stvarne istorijske nepravde prema polovini (od ukupno 247) narodnih heroja iz Crne Gore, koji su, dobrim dijelom ispravljajući i greške te „dinastije“, svojoj zemlji donijeli slobodu i vratili državnost, a ne zna se ni gdje im je grob;

e) „smetanja s uma“ da je dozvoljiva i da može „proći“ moralno i politički nekažnjena svaka preinaka značenja pojmova i faktičkih stanja i ponašanja, koja ometa da se, na primjer, primijeti:

– da egzil znači progonstvo (izgnanstvo), odnosno mjesto boravljenja u progonstvu, a da je odlazak crnogorskog Kralja s porodicom iz zemlje, ipak bila stvar i njihove procjene gdje je u datoj situaciji bilo uputnije (u smislu bolje po sebe samog) nalaziti se, te da njena odgovornost što se našla pred takvim „izborom“ nije bila manja od odgovornosti drugih;

- da su Kralj i njegova porodica napustili zemlju u vrijeme dok je borba za njenu odbranu još trajala (Zašto bi, inače, aktuelna vlast nedavno otkrivala spomenik Komitskom pokretu?);
- da je jedino Milo Đurov Petrović (alijas Milo Montenegro), kojega „dinastija“ nije priznavala za „svojega“, dočekaao u zemlji odluke Podgoričke skupštine i učestvovao u Božićnom ustanku, što, barem u Crnoj Gori, može da ima i neke druge etičke, pravne i političke konotacije u odnosu na „standardno“ doživljavanje „četrte dinastije“;
- da je Kralj Nikola u testamentu od 26. januara 1916. godine, za koji se dugo mislilo da je izgubljen, svojem potomstvu ostavio prilično lijep imetak u nekretninama i vrijednim artefaktima, od kojih su nasljednici, mimo testamentarove volje i uputstava, jedan dio ostavili u evropskim zalagaonicama;
- da su potomci „dinastije“ Petrović Njegoš relativno brzo i lako našli „zajednički jezik“ sa dinastijom Karađorđević i potpisali im, uz određenu materijalnu i drugu nadoknadu, da se odriču crnogorske krune i svojeg nasljeđa u Crnoj Gori, čime su i *de facto* i *de iure* naknadno, ali neupitno, „parafirali“ odluke Podgoričke skupštine;
- da su nasljednici Kralja Nikole, odlukom Narodne skupštine SHS, od 31. marta 1927. godine obeštećeni zbog „konfiskacije imovine“, o čemu svjedoči ovlašćenje dato istog dana Ministarstvu finansija da, „na osnovu prethodnog sporazuma sa dinastijom Petrović Njegoš, isplati prestolonasledniku Danilu i deci kneza Mirka, knezu Petru i kneginjama Kseniji i Veri, delom u gotovom a delom u obrocima u doživotnoj renti ukupno svima 42 miliona dinara“.

RAVAN TREĆA: Neshvatljivo naivna i štetna igra skrivalica od strane čelnih ljudi Crne Gore.

Njihovo veoma napadno barjačenje „državotvornim učincima“ i „etičkim postulatima“ potonje „dinastije“, učinilo je aktuelnu crnogorsku političku elitu na vlasti i njen intelektualni „prateći bataljon“ toliko rezistentnim prema ostalim (dinastičkim i nedinastičkim) subjektima hiljadugodišnje istorije svoje zemlje, da se ni slučajno ne može desiti da nekoga od njih, nekom prigodom, pomeni. To se posebno odnosi na guvernadure Radonjiće, čiji istorijski državni, vojnički i, velikim dijelom, kulturno-duhovni prestiž i ugled u Crnoj Gori, tokom najmanje jednog vijeka, nije imao premca. Nema ga ni danas, kad se radi o anticipaciji budućnosti Crne Gore, gledanoj iz ugla njene integracije u zapadni civilizacijski krug. Jer, treba li reći, da su guvernaduri Radonjići stotinjak godina bili na čelu svjetovne vlasti u Crnoj Gori i znatno duže časno nosili crnogorski Alaj-barjak i komandovali crnogorskom vojskom (dok su mitropoliti, za to vrijeme, najčešće izbivali iz Crne Gore, čak je i tajno napuštajući), te da je u vrijeme kada jedan od dva najslavnija mitropolita Petrovića, kotorskom providuru Sorancu, za „svoj“ narod pisao da je neposlušan i da se „bez sablje i konopca ne može nagnati na dobar put“, jedna veoma obrazovana članica porodice guvernadura Radonjića, u svojoj knjizi (1774) – a to je dvije godine prije američke *Deklaracije prava* i petnaest godina prije francuske *Deklaracije prava čovjeka i građanina* – javno je raspravljala o pitanjima ljudskih prava i sloboda, koja su bila u centru interesovanja najpoznatijih teoretičara prosvjetiteljstva i građanskih revolucija u Evropi i Americi.

Pri tome, ne skriva se samo ta „sitnica“. Iz neznanja, osjećanja inferiornosti, ili nečega trećeg, sakrivaju se, takođe, i druge svjetski poznate i priznate reference „crnogorskog historijskog Brenda“, poput činjenica:

- a) da je Baltazar Bogišić, svoj čuveni *Opšti imovinski zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, napisao nakon dugog, skrupuloznog i strogo naučno utemeljenog izučavanja autentične crnogorske pravne i političke arhitekture, strukture i kulture, koja je stvarana vjekovima i od koje su, nakon objavljivanja ovog djela, i njegovog prevoda na strane jezike, učili i mnogi (na)učeni zakonodavci u Evropi i svijetu;
- b) da su Crnogorci, jedini u Slovena, imali svoje autentično pravo (Rusi su koristili njemačko, Poljaci francusko, Srbi austrijsko, a Bugari vizantijsko i italijansko);
- c) da je ova zemlja – u kojoj seljaci nikada nijesu gubili svojinsko pravo nad vlastitim zemljištem, niti pravo da posjeduju i slobodno nose oružje – osam od deset vjekova svoga postojanja bila republika.

Umjesto da se, zajedno sa „podobnim“ mu „intelektualnim snagama“ bavi ovim i sličnim vrijednostima, i pokuša ih afirmisati kao dio svijesti Crnogoraca da nikada nijesu bili raja, već građani duže od ijednog drugog evropskog naroda, te da su odista, nezavisno od toga koliko ih je „na broju“ – narod, odnosno nacija u velikom historijskom smislu, državni vrh čini suprotno. Skupa sa opozicijom, on – ćutanjem o navedenim vrijednostima i šurujući sa SPC – čini zapravo ono što krči put sve bržoj i izvjesnijoj transformaciji znatnog dijela crnogorskih građana u gomilu koja kinji, potkrada, špijunira, ponižava i pretvara u brlog svoju državu, iako je ona svakome od njih, ko god da su i otkud

god da su, pružila najviše što jedna država može dati svome građaninu – priliku da, ako hoće, postane čovjek.

Kada ovako rade, moguće je da visoki državnici znaju nešto drugo, nedostupno običnim građanima. Ako je tako, dužni su da to kažu jasno i javno – baš kao što je to Tito uradio građanima Jugoslavije 28. juna 1948. godine. Jer o čemu god da se radi, u krajnjoj liniji, tiče se svih njih, bez čijeg se punog angažovanja nijedan crnogorski problem ne može riješiti. Kako će se vodeće ličnosti u ovoj državi privatno („da nitko ne zna“) odnositi prema događajima i ličnostima na čiji se pomen primijetno konsterniraju – njihova je stvar. Ali je stvar nasušne potrebe građana Crne Gore i opstanka ove države da, oni koji ih predvode i traže njihovu podršku da im i dalje ostanu na čelu, dokažu svoju punu lojalnost davno provjernim i saopštenim aksiomima:

- a) da Crna Gora, čak i kad bi brzo i lako preskočila sve formalne prepreke u tom pogledu, svoju suštinsku integraciju u zapadni civilizacijski kontekst ne može ostvariti idući pod ruku sa filozofsko-etičkim i socijalno-političkim vrijednostima istočnog integracionog drila „svetorodne dinastije“ i okićena njenom „dvorskom koreografijom“;
- b) da nezavisna, slobodna, građanska Crna Gora i ingerencije SPC u njoj – ne idu zajedno;
- c) da su Crnu Goru stvarali i stvorili priroda i njeni ljudi, a ne bilo koji pojedinac ili „dinastija“, te da je samo njena priroda i njeni ljudi mogu i sačuvati;
- d) da, ne bude li se u ovoj zemlji strogo, pošteno i bez izuzetka uvažavao princip svakome svoje dati, nikome u njoj neće i ne može biti, ni dobro, ni lijepo.

RAVAN ČETVRTA: nepodnošljivo pobrkani lončići aksiološkog reda i moralnog poretka.

Razumije se, filozofija i logika po kojoj treba „zaboraviti“, odnosno „definitivno zacijeliti stare rane“ i „okrenuti se budućnosti“, generalno, ne trpi prigovor.

Nevolja je, međutim, što u Crnoj Gori postoje barem tri krupna problema, koja bi valjalo otkloniti da bi ta filozofija i logika i u njoj zaživjeli.

Prvi problem, odnosi se na to da savremene domicilne „istinske rodoljube“ – koji istovjetno kao i njihovi „uzori“ iz vremena „gospodarenja“ potonje „dinastije“, otvoreno poltronišu, istima i na isti način, protiv svoje zemlje – faktički nije moguće privesti „k poznaniju prava“. Prepreke u tom smislu, više-manje opstaju na „istorijskoj logici“ velikog, ako ne i pretežnog broja građana Crne Gore da bi svaka pravna, politička i etička osuda ovih lica bila isto što i zadiranje u nepogrešivost „svetorodne dinastije“, bogohuljenje ili, makar, „ostavljanje Crnogoraca bez istorije“. Takvima je, naime, dovoljno da kažu da ne rade ništa drugo i više, nego su to svojevremeno činili mitropolit i knjaževi iz „svetorodne porodice“ – pa da ispadnu nevini i „pred Bogom i pred ljudima“. Najnoviji primjer u tom pogledu, ima se u slučaju najvišeg funkcionera parlamentarne partije iz Crne Gore, koji u Beogradu, na svoju ruku, javno iskazuje tobožnju želju znatnog dijela njenih građana, da ruski predsjednik bude predsjednik i njihove države. Optužba da je to bio čin izdaje svoje zemlje, objavljena u jednom podgoričkom dnevnom listu, bila je aktuelna tačno koliko i taj dnevni list – jedan dan.

Drugi problem, ogleda se u faktu da eventualno „širenje u narodu“ gore navedene filozofije i logike, dobrim dijelom omogućava nespremnost domicilne političke i intelektualne elite – jednako one na vlasti, kao i one u opoziciji – da se „svetorodna porodica“ najzad „spusti sa neba na zemlju“. Ovo, samo radi toga da se jednom shvati da su i nju, kao i sve porodice na ovom svijetu, činile biološke jedinice sa svim ljudskim osobinama – dobrim i lošim. Taj nebesko – zemaljski „čeneč“, dakle, ne bi bio sračunat na to da se porodica o kojoj je riječ ponizi, da joj se pripisuju grijehovi koje nije počinila, ili da se demonstrira neshvatanje da bi i neko drugi, na njenom mjestu, vjerovatno (u)radio isto što i ona. Smisao takve promjene bio bi u tome da se građani Crne Gore, makar donekle približe „spoznaji stvari“ kakve su bile u prošlosti i kakve su danas, umjesto da i dalje na mitovima i kultovima održavaju fatalnu iluziju da im je „svetorodna porodica“ za sva vremena otvorila put i oči, tako da slijedeći njene etičke i političke racionalizacije, čak i u neprepoznatljivo drugačijim civilizacijskim okolnostima – kakve su današnje u odnosu na njeno doba – moraju i mogu jedino pod njenom egidom, i iz njenog rakursa gledati na svoju sadašnjost i budućnost, ne preuzimajući odgovornost da svoje breme – u mnogom pogledu možda ne lakše, ali svakako mnogo drugačije od njenog – hrabro i odlučno zabace na vlastita pleća. Zašto se to radi, i kome ide u prilog pokušaj da se aktuelni crnogorski pohod ka zapadnoj hemisferi i njenim egzistencijalnim uzusima i sadržajima i dalje odvija u kruto utegnutoj istočnoj psihološko-etičkoj i vjersko-političkoj odori – teško je racionalno odgovoriti. Tim teže, što je krucijalni zadatak svih u Crnoj Gori mislećih i dobronamjernih ljudi, da stvore jedinstveni etički i politički kodeks, odnosno jasne i pre-

cizne kriterijume o tome što je za ovu državu i njene građane, u sadašnjoj dionici povijesnog kretanja, prihvatljivo i dobro, a što nije. A kako će se svako pojedinačno odnositi prema tom kodeksu, odnosno njegovim kriterijumima, stvar je njegovog ličnog shvatanja i interesa, odnosno svijesti, časti i odgovornosti prema domovini. I – dakako – prema demokratskim putem utvrđenim ustavnim pravima i obavezama, u funkciji očuvanja njenog integriteta, suvereniteta i dobara potrebnih za jednakopravnost, mir, sigurnost i slobodu svakog njenog građanina.

Treći problem u vezi sa stvarnom promocijom navedene filozofije i logike u Crnoj Gori, očigledno proizilazi iz jednog od tri, ili možda iz sva tri, sljedeća razloga:

- a) sumnje u, inače mnogo puta provjeravanu i potvrđivanu Le Bonovu filozofemu – „uvjeri ljude u nešto veliko i pomijerati će planine“;
- b) postojanja u Crnoj Gori nekoga, ili nečega, dovoljno moćnog da ljude drži podalje od mogućnosti da sami, slobodno, bez ičije presije odozgo ili sa strane, misle o svom dobru i postupaju u skladu sa vlastito (s)mišljenim, usljed čega se mnogi od njih lakše i brže povode za iluzijom da će im biti bolje i lakše ako neko drugi, umjesto njih – misli za njih;
- c) da svuda u Crnoj Gori, i oko nje, gdje se još s entuzijazmom sije sjeme i ubiraju plodovi „antibirokratske revolucije“, teško mogu da prokljaju klice upotrebe vlastitog mozga.

Koje god od to troje bilo u „igri“, krajnji rezultat je isti: njihovi pobornici se nalaze na istoj destinaciji – „s one strane“ nebrojeno puta uspješno testiranog crnogorskog

aksioma za vlastiti opstanak i razvoj. Taj aksiom, o kome mnogi građani Crne Gore ne razmišljaju, niti ga znaju, inače, glasi: ne postoji ring – izvan areala ratovanja teškim naoružanjem i atomskim bojivim glavama – u kome se crnogorski etički poredak u kompeticiji sa istorodnim „protivnikom“, može naći na podu. Ima li se takvo premućstvo – ima se svijet. Treba ga samo htjeti.

*

Uporedi li se ono što su s crnogorskog političkog vrha rekli u obrazloženju svoje odluke o „ispravljanju istorijskih nepravdi“ preme potomcima „dinastije“ Petrović Njegoš, sa onim što sadrži ovaj tekst, a što je trebalo da imaju u vidu kad su se opredjeljivali za taj poduhvat, teško je izbjeći zaključak:

prvo, za sve ono što su „preci“ i „potomci“ crnogorske „svetorodne dinastije“ uradili na nacionalnom i državnom „identitetskom“ planu zemlje u kojoj su „gospodarili“, a jasno se manifestuje i u tekućim crnogorskim „igrama prijestola“, kudikamo bi prije i više trebalo da im odaju priznanje i zahvale se Rusija i Srbija, nego Crna Gora;

drugo, ne postoji način kojim bi se „doprinos“ potonje „dinastije“ kulturno-duhovnom i političko-aksiološkom identitetu i integritetu crnogorske nacije i države mogao pretpostaviti njihovom etičkom poretku, na kome su nastali i opstali, a da to ne bude civilizacijska regresija koja pogađa ne samo Crnu Goru, već i ekumenu Planete na kojoj se ona nalazi;

treće, izvan Rusije i Srbije, kojima u ovom trenutku izvanredno odgovara, poduhvat crnogorskog političkog vrha, suprotno njegovim očekivanjima, neće imati posebno velikog odjeka, pogotovo ne sa pozitivnim konotacijama.

No, neka o tome razmišljaju oni čija je to nadležnost, odnosno radna obaveza, a uz to imaju i legitimitet za odluke u ime naroda. S tim, što ne bi trebalo da zanemare „usud“, da se fanfare oglašavaju samo u svečanim trenucima najave pobjeda i pobjednika.

Što se, pak, autora ovog teksta tiče, zadovoljan je mogućnošću da, saobrazno staroj latinskoj mudrosti, na kraju može izgovoriti: *Dixi et salvavi anima meam*. Naravno, uz obećanje da će, dokle god fizički i mentalno bude mogao, boraviti na adresi intelektualne fer odbrane svojih saznanja i uvjerenja.

II

CRNA GORA I SPC VIA SRBIJA

I

Pisati o Crnoj Gori nije lako.

Crna Gora je neobična zemlja, neki bi rekli zemlja izrazitih, logički i svakako drugo teško pojmljivih krajnosti. Izložena odveć čestim nasrtajima moćnih, teško je uspijevala da se koliko-toliko „iznutra presabere“ kako da im se suprotstavi, ili makar zacijeli stare rane prije nego dobije nove.

Usud Crne Gore, od njenog nastanka, bio je da što više kao država postaje svoja na svome – to „najbližima“ više smeta. Njena „sudbina“ je, međutim, sve do ovih posljednjih tridesetak godina, htjela da – uprkos količini i karakteru teškoća otpora „najbližim“ koji su uporno nastojali da je svojim „pokroviteljstvom“ ili faktičkom okupacijom (što je u konkretnom slučaju bilo isto) „oslobode svih njenih nevolja“ – uz mnogo muke i žrtava, ipak „pomrsi račune“ i, na kraju, ostane svoja i slobodna.

Kako je i zašto Crna Gora u tome uspijevala – teško je precizno i detaljno objasniti. Simbolika i metaforika „slobodnog zatočenika i usužnjene slobode“, kako je nazvao Veljko Vlahović, ne može se objasniti ni pukim novim simbolikama i metaforikama, ni kojekakvim

„manastirskim impresijama“ i „postulatima volje božje“. Mitologizacija, kakvu nudi tvrdnja da se „istorija bitisanja Crne Gore“ može razumjeti jedino ako se shvati i prihvati da „nešto nedokučivo, ‘irealno’, ispreda svoju mrežu, stvara svoj život, koji postaje očigledna, ma koliko i ma kako zagonetna, stvarnost“ – možda zvuči lijepo, ali ništa ne kaže. Do naučnih spoznaja crnogorske društvene stvarnosti – one ranije i ove aktuelne – put je dug i težak, a s obzirom na stanje „fondova“ i sačuvanost i pouzdanost „građe“, odnosno kadrovskog resursa u toj oblasti – i neizvjestan. Svako veličanje male zemlje, u principu može da „zvuči“ kao pretjerivanje. No, isto tako, i svako uzdržavanje od retorike superlativa, samo zato što se govori o zemlji geografske ili demografske „neznatnosti“, može da bude nepravedno. Teže od svega toga je – ćutati o Crnoj Gori.

To je bilo i razlog što smo se, prije nepune tri godine, usudili da kažemo nešto o njoj, ali ne „izokola“ već direktno joj se obraćajući. U tom pismu, čiji je sadržaj *ad literam* prenijela „Pobjeda“ (26. mart 2017), nalazile su se i sljedeće dvije rečenice: „Učiteljica života, kako mudri stari Latini nazvaše Istoriju, Tebe je, a ne neku drugu članicu evropske ansambleje naroda i država, učinila svojom ljubimicom, odnosno anđelom čuvarem opstanaka Starog kontinenta kao nukleusa moderne civilizacije! Svakako, ne slučajno. Ne ni zbog puke neinformisanosti o Tebi. Pretpostavi, uostalom, da takva ‘presuda’ ove često veoma jogunaste izbiračice, koja, eto, uprkos svim svojim lukavstvima i ekstravagantnostima nije uspjela da odoli baš Tebi i Tvojemu šarmu, i ne ukaže Ti tu rijetku i izuzetnu čast – mora da ima neku odista valjanu pozadinu“.

Jesmo li, tada, rekavši to, pogriješili – teško je reći. Jedno bi u tom pogledu trebalo da bude sigurno: Istorija će sama, kada se za to budu stekli svi uslovi – dati odgovor.

U ovom trenutku, što se nas tiče, vjerovatno bi, u hipotetičkom smislu, najbliža tome odgovoru bila poruka Cetinjana od 22. januara 2020. godine, upućena *sine ira et studio* molebanskim šetačima Srpske pravoslavne crkve po Crnoj Gori. Poruka je glasila da su „šetači“, kao turisti i dragi gosti dobiošli na Cetinje, kad god hoće i koliko hoće. Ali i da bi trebalo da znaju, da „građani Cetinja, zakleti slobodi i duhu grada koji je iznova skovao ovu zemlju, ne smatraju prijateljima one koji ne poštuju tu činjenicu, niti im preporučuju da kreću put njega“.

Pokazalo se da je to prvi i posljednji organizovani otpor nekog crnogorskog subjekta, bilo kojoj vrsti beskrupuloznog porobljivačko-otimačkog naleta Srpske pravoslavne crkve na Crnu Goru i sve što ima njen nacionalni i državni predzank. I posmatran sam za sebe – uspješan. Sva ostala masovna okupljanja, „protestni mitinzi“, blokade puteva i stvaranja dimnih zavjesa paljenjima automobilskih guma bile su samo i jedino manifestacije nemoći i nehtjenja onih koji su tobože predvodili „nezavisnu i evropsku Crnu Goru“ i njihovih izgubljenih sljedbenika da brane takvu svoju zemlju.

U tom kontekstu aktuelni Zakon o slobodi vjeroispovijesti čak i da je nudio rješenje crnogorsko pravoslavnog „crkvenog spora“ (a nije!), ne bi se mogao smatrati ničim drugim do pukim povodom za pojačanje srpskog pritiska na Crnu Goru, s ambicijom da Srbija uređuje stanje i u toj oblasti. U tom smislu pogrešna je bila i naša prva ocjena da bi nje-

govo prihvatanje s obje strane ublažilo njihove tenzije bar po tom osnovu. Inače, jedini zakon te vrste koji je Crna Gora trebalo da donese – i koji bi imao državno i kanonsko utemeljenje i puno političko opravdanje – bio bi zakon o zabrani rada Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori.

Umjesto toga, Srbija je dobila novu priliku da zaklonjena lamentom nad „ugroženim srpstvom“ u Crnoj Gori „neprimjetno“ (ne uz pomoć savezničke vojske sa puškama „na gotovs“, već pomoću svoje „svete“ i „bogobojažljive“ crkve, okađene tamjanom) napravi veliki korak ka novoj 1918. godini.

Tri pokazatelja u tom smislu – neumoljiva su.

1. Srpska pravoslavna crkva, skupa sa svojim veoma jakim i postojanim sekularnim pokroviteljima, uprkos svim činjenicama suprotnog karaktera, uporno istrajava na mitovima i beskrupuloznim dezinformacijama:

- a) da Zakon o vjerskim slobodama, koji podjednako važi za sve religijske vjernike u Crnoj Gori, samo njene sljedbenike u ovoj državi lišava osnovnih vjerskih prava i sloboda, iako to nije bilo tačno, niti je u tom smislu mogla ponuditi makar jedan dokaz;
- b) da je SPC na ovim prostoru prisutna osam stotina godina, što bi implicitno trebalo da joj daje i posvemašnja prava na njega, iako nema još ni osamdeset godina od kada je njena rođena država (Srbija) prvi put registrovala kao vjersku organizaciju;
- c) da je ona stvarala državu Crnu Goru, što bi trebalo da je čini glavnim, ako ne i jedinim vlasnikom svih njenih pokretnih i nepokretnih dobara, iako u Crnoj Gori nikad nijedna crkva nije bila ni za trenutak u takvoj poziciji;

- d) da litijašenje njenih molebanista, udruženih sa anti-crnogorskom opozicijom, kao što je i ona sama, nije demonstracija narodne volje i sile sračunata u, krajnjoj liniji, na stvaranje srpske Crne Gore, već bogougodna mirna šetnja građana koji se bore za svoja, navodno, ugrožena vjerska prava;
- e) da u njenim tekućim akcijama nema ničega političkog, uprkos tome što obraćajući se svojim „molebanistima“, koji se poslije halabuke podgoričkim i drugim crnogorskim ulicama, crtali (slikali) tuđe zastave po državi u kojoj su rođeni, ne moli ove da to ne rade, već da se prilikom te rabote, koja njoj ne smeta, klone sukobljavanja s policijom.

2. Budući da predstavnici Srpske pravoslavne crkve u Srbiji i Crnoj Gori, baš kao i država Srbija sama, pokušavajući da dokažu svoje „pravo“ na crnogorske crkvene objekte i imovinu uviđaju da nemaju uslova da uz neviđenu propagandu primijene i druga raspoloživa sredstva državne politike, pribjegli su promjeni strategije. Njihovu novu strategiju, po njih još kompromitantniju od prethodne čine tri podjednako farsične i moralno sumnjive podstrategije sračunate na to da Srbija sačuva bar nešto od elementarnog digniteta u vlastitim očima i očima svijeta. Riječ je o nastojanju:

- a) da se, nakon floskule „mi smo ovdje osam stotina godina“, za koju se nema dokaza, nekom vrstom blickriga, uz pomoć heterogene mase izvedene na ulice, ostvari zahtjev „Ili povucite zakon ili...“ (ne kažu što, jer ne znaju), pri čemu sasvim zanemaruju davnašnje upozorenje mudrih, poput recimo Marka Tulija Cicerona, da tako shvaćeni narod (*res populi*) treba da bude ne gomila koja se bori protiv uspostavljanja jednakosti svih ljudi u svojoj državi pred zakonom – što pomenuti

Zakon garantuje – već „mnoštvo združeno pravima i interesima koji su zakonski sankcionisani i međusobno povezani“, budući da je „država svojina naroda, a narod nije bilo koji skup ljudi okupljenih na bilo kakav način, već je to skup mnoštva objedinjen zajedničkom odlukom da prihvati propise i uživa zajedničku korist“ (Ciceron, *Država*, Beograd, 2002, str. 43);

- b) da po svaku cijenu odbiju poziv države na dijalog, s sjedne strane, zbog osjećanja „veličine“ koja im ne dozvoljava da nekoga tako „malog“ kakva je Crna Gora prihvate za ravnopravnog partnera i, s druge, što su sasvim svjesni da se u dijalogu cijene argumenti i odgovarajući način uvjerljivosti njihovog iznošenja, a ne moć diktata utemeljenog ne drugim „referencama“;
- c) da „vraćanje u istoriju“, koje je u ovakvim slučajevima nemoguće izbjeći, pokušavaju da zamijene narodnom mudrošću „učinjenom poslu mane nema“, što bi u konkretnom slučaju trebalo da znači da trenutni zapisi u katastru ne podliježu nikakvoj kontroli i provjeri vjerodostojnosti, pri čemu im je sasvim dalek ili potpuno nepoznat čuveni sudski spor (i danas aktuelan posredstvom dugometražnog igranog filma snimljenog o njemu), u kome Marko Tulije Ciceron, u ulozi advokata (čiji je govor tom prilikom u svjetskoj literaturi poznat pod naslovom *Pro Sexto Roscio Amerino*), uspijeva da pobije valjanost na lažnim podacima utemeljenog katastarskog upisa imovine jednog građanina u korist drugog.

3. Odgovor čelnika Crnogorsko-primorske mitropolije Srpske pravoslavne crkve predsjedniku Vlade Crne Gore povodom poziva na razgovor u vezi sa primjenom Zakona o vjerskim slobodama obiluje uslovljavanjima koja govore da ta Crkva i dalje vidi sebe u Crnoj Gori kao nekoga

ko državi diktira uslove pod kojima s njom hoće i može da razgovara.

Ujedno to je i jasna demonstracija nespemnosti za prihvatanje dijaloga kao sredstva rješavanja problema saglasno opštim civilizacijskim principima na kojima se danas, u kulturnom svijetu, među ljudima dobre volje, regulišu svi sukobljeni odnosi, pa i odnosni između crkve i države. Čime će to sredstvo zamijeniti, a da to ne bude sirova i surova sila, ostaje da se vidi. Ali da u ovom trenutku nemaju ništa osim kojekakvih zavaravanja sebe i drugih, potvrdio je ovih dana lično predsjednik Republike Srbije, izjavom da je vjera (religijska) „sastavni dio srpske duše“, tako da „srpski pravoslavni vjernici mogu ispovijedati svoju vjeru samo u srpskim crkvama“. Mada ovakva šizma u istočnom hrišćanstvu nije uobičajena, a u ovom slučaju nije čak ni elementarno objašnjena, nju ne treba potcijeniti barem iz tri veoma važna razloga:

prvo, zato što podrazumijeva da se Srpska crkva obogati nekim novim učenjem dogmatsko-doktrinarnog karaktera, budući da dosadašnje, zajedničko za istočnu hrišćansku crkvu, više ne zadovoljava njene potrebe;

drugo, zato što najavljuje, za balkansku areu, vrlo uznemirujuću mogućnost da se na prostorima gdje žive pravoslavci srpskog porijekla, građansko društvo, kao eminentno sekularno (u smislu njegove jasne distingviranosti od teokratskog), ne može utemeljiti i razvijati, budući da ne postoji način na koji bi se bilo *apriori*, bilo *aposteriori* odredio odnos racionalnog i (religijski) emocionalnog u duši njegovih žitelja i obezbijedio optimalno prisustvo jednog i drugog u prilikama koje, na primjer, striktno zahtijevaju izrazitu prevagu jednog ili drugog;

treće, zato što je takva orijentacija SPC, ukoliko je predsjednik Republike Srbije tačno interpretira, a trebalo bi, direktno suprotna kako raširenom uvjerenju SPC duhovnika da između pravoslavnih vjernika u Srbiji i Crnoj Gori nema razlika dogmatske prirode, tako i „vaspostavljanju hrišćanskog jedinstva, koje inače predstavlja izričitu i nerazrušivu zapovijest Gospodnju“ (Završni dokument sabora patrijarha, Istanbul, 1992).

Prema jednoj, u nekim političkim doktrinama ne baš tako rijetkoj logici, moglo bi se reći: „Neka ih, to što misle i rade – njihova je stvar. Ko nama brani da radimo ono što mislimo da je najbolje“. Problem je, međutim, što je to stvar i drugih, jer se tiče i njihovih interesa i potreba – makar u ravni želje i nastojanja da, misleći o svom dobru na svoj način, ostanu pošteđeni bilo kakve uzurpacije, spolja ili sa strane, mogućnosti da dobro o kome misle na svoj način i ostvare na svoj način. Razumije se, ničim ne dovodeći u pitanje upražnjavanje istih prava i mogućnosti od strane drugih naroda i država.

II

Čak i kad bi „srpska strana“ bila živo zainteresovana za dijalog, mali su izgledi da bi on za sada donio bilo kakve rezultate – iz najmanje tri razloga.

Radi se o sljedećem:

1. Dijalog o Crnoj Gori, i u Crnoj Gori, o svakoj za nju iole relevantnoj temi, pa i ovoj o navodno „ugroženom srpstvu“ na njenom prostoru – dobrodošao je. On se, ovdje, koliko znamo, prihvata s iskrenim željama da se sva sporna pitanja rasprave na način koji će ne samo isključivati

korišćenje Damoklovog mača, s bilo koje strane, već i nakon tog razgovora zadržati najbolje odnose među njegovim učesnicima. Razumije se, to pod uslovom da druga strana učesnica u dijalogu nema nikakvih problema s tim da je Crna Gora nezavisna slobodna, demokratska država sa međunarodno-pravnim subjektivitetom i članstvom u mnogim najvišim svjetskim asocijacima i organizacijama, usljed čega je isključivo njeno pravo da o svom dobru misli i odlučuje na svoj način. Problem je, međutim, što druga strana u eventualnom dijalogu, bar za sada, ne misli tako. Ona:

- niti se miri s tim da Crna Gora, kao suverena, međunarodno priznata država ima pravo da samostalno, u skladu sa svojim najboljim tradicijama, odnosno kriterijumima i principima savremenih građanskih društava, rješava pitanja u oblasti ljudskih prava i sloboda;
- niti priznaje pravo Crne Gore da, bez ičijeg miješanja sa strane, uređuje svoje unutrašnje odnose i vanjskopoliitička opredjeljenja;
- niti prihvata princip da za svako konkretno rješenje u tom pogledu, pa i za karakter Zakona o vjerskim slobodama, u smislu koliko se njime pravedno rješavaju pitanja na koja se odnosi i koliko dovodi u isti položaj sve religijske vjernike u svojim okvirima, Crna Gora odgovorna svojoj časnoj istoriji, svojem tradicionalnim, u svjetskim okvirima dobro poznatom uzvišenom etičkom poretku, međunarodnom zajednicom, čija je članica i Republika Srbija i – nikome više.

2. Nijedan razgovor o Crnoj Gori sa bilo kim (iz Crne Gore ili izvan nje) ne može biti dobar, pravedan i pravi ako se u njemu ne poštuje mudri savjet Viljema Dentona: „Pričati o našim obavezama, i obavezama čitavog hrišćanstva prema ovoj maloj državi znači obznaniti teškoće koje stoje na

putu onome ko bi pokušao da izloži samo osnove istorije crnogorskog naroda. Njihov život odlikuje iskonska, i da nije rata na koji su primorani skoro arkadijska, jednostavnost. Njihova istorija jedna je duga junačka priča, čiji su herojski podvizi, izvedeni u njihovoj planinskoj postojbini, prikladniji stihovima pjesnika, nego skromnom peru istoričara. Doista, teško da je moguće pričati o životu ovoga herojskog naroda a da ne izgleda da ste zakoračili u domen romanse, i tako 'začeli u svijesti čitalaca crv sumnje u pretjerivanje i u nevjerovatno'. Drugačije je nemoguće"!

3. Imati dijalog o Zakonu o vjerskim slobodama, čak i u uslovima koji su normalni i neopterećeni uzajamnim sumnjičenjima njegovih učesnika, ni teorijski, ni praktično nije moguće bez izvjesnog „vraćanja istoriji“. Upustiti se u to, međutim, veliki je rizik, koji može da dovede ne samo do skretanja sa prave teme, nego i do tako iskrivljene slike prošlosti da se na kraju priče dobije suprotno od onoga što se željelo. Čuveni Fridrih Niče ne kaže slučajno: „Samo iz najviše snage sadašnjosti smijete tumačiti prošlost: samo u najvećoj napetosti vaših najplemenitijih svojstava pogodićete što je u prošlosti vrijedno znanja i očuvanja i što je veliko. Isto istim! Inače ćete prošlost srozati do svog vlastitog nivoa. Ne vjerujte istoriografiji ako ne izlazi iz glave najređih duhova“.

4. Dijalog, u principu, jeste najbolje i najkorisnije sredstvo za rješavanja sporova. Ali, jedino onda njegovi učesnici imaju snage i volje da svoja različita stanovišta i interese dovedu u neku vrstu dijalektičkog odnosa, a time i moguće sinteze. Takav dijalog, međutim, nije moguće:

a) sa bilo kim kome boravak na teritorije jedne zemlje služi samo zato da bi se njenom narodu i državi uskratili njihova nezavisnost i sloboda;

- b) sa bilo kim ko u svojim najzrelijim godinama, ne plašeći se ni božjeg ni narodnog suda, dozvoli sebi da ljude iz zemlje svog porijekla, koji ne misle kao on, decenijama omalovažava i naziva neprimjerenim imenima (koja, radi digniteta ovog teksta, nećemo pominjati), a kad mu to nije dovoljno, ne preza ni od organizovanja masovnih pohoda svojih „smjernih sljedbenika“ na tobože jeretički „zalutalu“ domovinu, kako bi je „spasio“ i, poput roba, predao u nadležnost jednom od svojih „velikih gospodara“;
- c) sa „miroljubivim ustavobraniteljima“ modernog građanskog društva ekspertske upućenih u sve tajne ljudskih prava i sloboda, koji horski napadaju one koji i njih, skupa sa nepoćudnim im sugrađanima iz Crne Gore smatraju „stodom“ kojega kojekakvim „vjerskim“ i nacionalističkim manipulacijama treba utjerati u tuđu „torinu“;
- d) sa zagovornicima politike (kakva se nalazi u biti aktuelnog otpora donošenju Zakona o slobodi vjeroispovijesti), koja nije nužno „nastavak rata drugim sredstvima“, već sama po sebi – kako reče Sun Cun, još u VI stoljeću prije nove ere – predstavlja vrstu posebnog veoma opasnog i dovoljno efikasnog psihološko-etičkog i etničkog rata, poslije čijeg razornog dejstva u društvenom tkivu nije potreban nikakav oružani okršaj;
- e) sa onima koji „razgovor za zelenim stolom“ smatraju šansom više da raznim uslovljavanjima, ucjenama ili trikovima iz dijalektike mogu postići ono što im nije uspelo da ostvare legalnim, zakonom utemeljenim putem i načinom.

III

Ukoliko do dijaloga o „spornom“ Zakonu o vjerskim slobodama ipak dođe, glavni problem u njemu neće biti manjkavosti u Zakonu, koje bi trebalo otkloniti – iako ovih ima toliko da se takav tekst na može objaviti pod tim nazivom – već u velikoj zbrci u glavama ljudi koji taj dijalog treba da vode, i to zbrci bez čijeg rasvjetljavanja i prevladavanja u Crnoj Gori neće biti moguće riješiti nijedan sporni momenat u srpsko-crnogorskim odnosima, kojih ima puno i traju bezmalo dva stoljeća. Kad ove zbrke ne bi bilo, niti bi crnogorski zakonodavac neoprezno 1918. godinu odredio kao vremensku granicu od koje navodno počinje pravo Srpske pravoslavne crkve na sukcesiju u Crnoj Gori, niti bi uopšte bilo potrebe da se ovakav zakon donosi. Riječ je o dva aksioma.

Prvi aksiom je: Nakon dekreta Aleksandra Karađorđevića od 17. juna 1920. godine, kojim je formirana Srpska pravoslavna crkva, čiji su vjernici formalno i faktički mogli slobodno da putuju u Crnu Goru, ova vjerska zajednica, uprkos svom nazivu, ni po teritorijalnom rasporedu djelova koji su je činili, ni po svojoj oficijelnoj političkoj orijentaciji radi koje je i formirana, ni (konačno) po svom nazivu, nije bila srpska već jugoslovenska. Kralj Aleksandar je ovo potvrdio i oktroisanim ustavom te Crkve 1931. godine, u kome ona slovi kao Srpska pravoslavna crkva Kraljevine Jugoslavije. Taj akt je, kako se zna, ostao na snazi sve do raspada te države, a u nekim njenim djelovima i duže. Analogno tome, ukoliko je u Crnoj Gori bilo, ili ima, crkvenih pokretnih i nepokretnih dobara koja podliježu institutu sukcesije, ona bi pripadala pomjesnim crkvama iz kojih je nastala ta jugoslovenska pravoslavna crkva, a ne

Srpskoj pravoslavnoj crkvi sadašnje države Srbije, koja je bila samo jedan od tri oficijelna konstituenta Kraljevine Jugoslavije.

To je jedno. Drugo je:

- da zajedničke južnoslovenske države odavno nema, da su na njenim ruševinama nastale i više od pola vijeka postojale šest socijalističkih republika koje su tvorile zajedničku federalno ustrojenu drugu Jugoslaviju, na čijem su prostoru, nakon njenog raspada, nastale šest nezavisnih i međunarodno priznatih država i jedna pokrajina sa faktičkim međunarodno-pravnim subjektivitetom;
- da državi Srbiji, kao jednom od tri konstituenta Kraljevine Jugoslavije, nakon raspada ove, niko nije priznao pravo jedinog njenog sukcesora;
- da je nezavisna i međunarodno priznata država Crna Gora, odlukom svog Parlamenta ukinula (poništila) odluke Podgoričke skupštine i time suvereno „stavila tačku“ na sve što je ova proizvela kao nečije pravo na Crnu Goru ili obavezu Crne Gore, po tom osnovu, prema bilo čemu i bilo kome.

Ovdje, kako stvari formalno-pravno stoje, nema potrebe za bilo kakvim dijalogom koji bi izlazio iz okvira prijateljskog dogovora da predstavnici SPC prime k znanju ove neumoljive činjenice i odreknu se namjere da pod vidom „borbe protiv otimačine srpskih crkvenih dobara u Crnoj Gori“, oni Crnoj Gori otmu njena crkvena i narodna dobra.

Drugi aksiom ogleda se u tome da – kako bi stari Latini rekli – *Caesar ne supra gramatikos!*

Taj *caesar*, u slučaju srpsko-crnogorskog spora povodom Zakona o vjerskim slobodama, jeste evidentni grub nasr-

taj Srbije i njene pravoslavne crkve na Crnu Goru, u ime tobožnje zaštite ugroženosti vjerskih prava i sloboda u njoj (nezavisno od kada) nastanjenih etničkih Srba (koji se, uzgred rečeno, kad god im se prohtje okupljaju i lagodno baškare u crnogorskim crkvama, dok Crnogorci svoje vjerske obrede vrše na ulici ili po privatnim imanjima). No, ma koliko bio stvarno, ili samo prividno silan, taj *caesar*, vjerujemo, nije jači od četiri neupitna dokumenta – od kojih su tri srpske, a jedan crnogorske provenijencije – kojima se besprizivno isključuje svaka mogućnost da je SPC, čak i da nije stvorena tek 1920. godine, i to kao jugoslovenska, prije AB revolucije u Crnoj Gori bila u poziciji subjekta pravoslavne organizacije i predvodnika njenih vjernika.

Gledani pojedinačno, ti dokumenti su objektivno različite vrijednosti, ali bi u mirnom, razložnom i nekim drugim primjesama neopterećenom razgovoru svaki od njih mogao da bude dovoljna osnova za lako, brzo i pravedno rješenje nastalog spora. Sva četiri zajedno, pak, daju argumentacionu sinergiju koja bi se samo primjenom najgrublje sile i bezakonja mogla odbaciti kao dokaz da Srbija i njena pravoslavna crkva nemaju nijednog istorijskog, državnog, nacionalnog, vjerskog ili drugog osnova po kome bi svoja potraživanja od Crne Gore učinila legitimnim i opravdanim.

O čemu se konkretno radi?

Pogledajmo, najprije, tri dokumenta srpske provenijencije, sva tri iz izvora koji se iz mnogo razloga, uključujući i srpski nacionalni ponos, ne mogu dovesti u pitanje.

Prvi dokument, odnosi se ne samo na tvrdnju da Srbi i Crnogorci nijesu jedan narod, već i na priznanje Srba da

o Crnogorcima toliko malo znaju, da se to znanje može smatrati nikakvim.

Tekst sa ovim sadržajem objavljen je u publikaciji *Serpskie letopisi*, 1825, druga čestica, str. 18–19, i nikad nije korigovan ili na drugi način osporen. Tekst, *ad literam*, glasi: „Ne samo zbog svoje ka otečestvu i slobodi goreće ljubavi i mužestvene hrabrosti; no i zbog drugi(h) sebi samo svojstveni(h) običaja i povedenija u životu, jesu Černogorci soveršeniega zaista poznanstva i mnogo dostatočnijeg neg(o) što imamo, opisanija dostojni. Oni sami po sebi sočinjavaju osobitij i ot svijuu drugi(h) naroda u Evropi sa svim različnij narod: oni i dan današnjij stoje nekim načinom još na prvom stepenu svog estestvenog sastojanija imajući otličnij svoj karakter, ko(j)i nas na sretna vremena starogrčeska opominje. No okrom ovi(h) obšti(h) o njima za svakog narodoispitatelja važni(h) primečanija, jesu oni za nas Serblje tim još više znatni, što s nama jednoga pokoljenija, jednoga jezika, jedne Cerkve, i što mi pored svega toga ovu rođenu našu braću i sad još tako malo, voobšte govoreći, poznajemo, da se po tome naše o njima poznanstvo ili nikakvo, ili sumniteljno i neizvjestno nazvati može“.

Drugi dokument, odnosi se na tvrdnju o postojanju u Njegušima (na nekih petsto metara od kuće Petrovića) konačka u kome je nekad živjela familija koja je stotinu godine vršila svjetovnu vlast u Crnoj Gori. To vrlo razgovjetno piše u tekstu objavljenom u *Letopisu Matice Srpske* (Novi Sad, 1846, knj. 74, čast 3, str. 84–85). Ni taj tekst, kao ni onaj prvi, nikad nije korigovan ili na drugi način osporen. Tekst, *ad literam*, glasi: „Eden u ravnoj veličini (u odnosu na kuću u kojoj je živjela porodica Petrović Njogoš – R.

R.) sazđani konak, od kog se sad samo temel vidi, služio je pre nekoliko godina za obitavanje familii građanskog upravitela, koja je kroz čitavo stoletje svetsku vlast od vladike otrgnutu imala. Ova familia sviju dobara lišena, sada nema ni kuće ni ognjišta“.

Treći dokument odnosi se na telegram, kojega je na poruku Petra II Petrovića, da je „stari vladika“ umro, srpski knez Miloš Obrenović poslao „k prvom licu naroda crnogorskog“ – guvernaduru Vukolaju Radonjiću. Ni ovaj dokument, mnogo puta objavljen u raznim istoriografskim spisima, ni od koga nikad nije doveden u pitanje.

E, sad: Što kažu ova tri dokumenta, nastala u prvoj polovini XIX vijeka i zabilježena u kulturnim srpskim glasilima tog doba, u kojima nijesu mogle biti tiskane neprovjerene stvari i falsifikati?

Kažu – krajnje otvoreno, jasno i uvjerljivo – sljedećih nekoliko stvari:

PRVO, da su Crnogorci poseban narod, ne samo u odnosu na Srbe, nego i u odnosu na sve druge evropske narode.

DRUGO, da se *diferentia specifica* Crnogoraca u odnosu na Srbe, ali i sve druge evropske narode, ogleda kako u njihovom junaštvu, tako i u njihovim jedinstvenim moralnim osobinama i karakteru, usljed čega se mogu upoređivati jedino sa narodom starogrčkih vremena.

TREĆE, da su Srbi srećni što su sa Crnogorcima jednoga pokoljenja, jednoga jezika, jedne crkve.

ČETVRTO, da Srbi, kako sami kažu, „i pored svega toga ovu rođenu... braću i sad još tako malo, uopšteno govoreći, poznaju“, da se može reći kako je njihovo poznavanje

Crnogoraca „ili nikakvo, ili sumniteljno“, tako da se „neizvestno nazvati može“.

PETO, da Srbi nigdje ne govore o svojoj crkvi i njenoj graditeljskoj ili bilo kakvoj drugoj ulozi u Crnoj Gori, ali zato priznaju da je na Njegušima, ne petsto metara od doma Petrovića, živjela familija „građanskog upravitelja, koja je kroz čitavo stotlje svetsku vlast od vladike otrgnutu imala“.

ŠESTO, da ni Srbija, ni Srpska crkva nijesu učestvovala u zločinu protiv familije građanskog upravitelja – kojim je ova, pored ubistva šestoro njenih članova, „sviju dobara lisená“, tako da „sada nema ni kuće ni ognjišta“. Ali, da se tome vjerovatno radovala, moglo bi se naslutiti po reagovanju Isidore Sekulić, prve žene članice SANU, koja ne krije oduševljenje kad kaže da je Vladika Rade ugasio crnogorske guvernadure „naglo kao sveću“, tako da će „narod odahnuti“ („Politika“, Beograd, 25. januar 2014, dodatak *Naši velikani*, str. 12–13).

SEDMO, da nijedan od ovih recentnih i relevantnih izvora ničim ne pokazuje da je Srpska pravoslavna crkva u periodu od posljednjih Crnojevića do knjaza Danila na bilo koji način bila prisutna u Crnoj Gori, a kamoli da je podizala vjerske objekte i bila vlasnik drugih nekretnina koje su, mnogo decenija kasnije, pod zasad pravno neobjašnjenim okolnostima u katastarskim knjigama upisane na njeno ime. Naprotiv, navedeni izvori jasno govore da se Srbija, u to vrijeme, neskriveno divila slobodnoj, junačkoj i po najvišim etičkim osobinama u Evropi nedostižnoj zemlji, sa građanskom (u smislu sekularnom) vlašću.

Posebnu važnost i vrijednost navedenim srpskim dokumentima daje onaj četvrti, nastao u Crnoj Gori, više od

pola vijeka prije njih. Ovo, ne samo zbog toga što se sva tri srpska dokumenta objektivno, svaki na svoj način, naslanjaju na ovaj crnogorski državni dokument, inače jedini takav uopšte i kod Srba i kod Crnogoraca, već i zato što predstavlja pismenu potvrdu pune saglasnosti kako najvišeg političkog tijela, tako i vrhovnog duhovnika jedne zemlje o zajedničkom izboru njenog svjetovnog vladara, sa posebno jasno naglašenim ingerencijama nad pomjesnom crkvom i nasljednim pravom njegove porodice na tu funkciju.

O tom dokumentu – inače dugo skrivanom, pa čak i nerijetko proglašavanom za nestali ili nepostojeći – opširnije je pisao publicista g. Đorđija Radonjić, u svom feljtonu *Guvernaduri Radonjići izbliza* („Pobjeda“, 17–28. avgust 2017).

Riječ je o Diplomi (Gramati) koju je Opšti crnogorski zbor izdao Jovanu Radonjiću, 20. avgusta 1770. godine, povodom njegovog izbora za Crnogorskog guvernadura, s nasljednim pravom Jovanove porodice na tu funkciju.

Iz te Diplome (Gramate) – čiji je faksimil prikazan na narednoj stranici – kad se uveliča i prevede sa crkvenoslovenskog – može se pročitati, između ostalog, i ovo: „Mi opštество crnogorsko, svi jednodušno i opštom saglasnošću saizvoljevamo i utvrđujemo, da unaprijed ostane vječno nasljedstvo guvernadurstva crnogorskog zaslužnom domu sadašnjeg guvernadura g. Jovana Radonjića... I ako bi ko, sada i unaprijed bio neposlušan ovom guvernaduru, kao prvoj i vrhovnoj opštества crnogorskog vlasti, pa bio on iz svjetovnih ili duhovnih činova, takav da

se smatra za izdajnika Crne Gore“ (Milovan Đilas, *Njegoš, pjesnik, vladar, vladika*, Beograd, 1988, str. 97).

Diploma (Gramata) izdata guvernaduru Jovanu Radonjiću, koju niko ne može osporiti, skupa sa tri naznačena, takođe neporeciva srpska dokumenta predstavlja, dakle, onaj jedinstveni i sveobuhvatni i sasvim argumentativni „tepih“, koji ne ostavlja ni jedan milimetar prostora na kome bi neko mogao, teorijski ili praktično, dokazati da je na teritoriji države Crne Gore od posljednjeg Crnojevića do knjaza Danila Petrovića (i mitropolita Nikanora Ivanovića, Srbina iz Dalmacije, kojega je knjaz na svoju ruku doveo na Cetinje da mu neko iz Crne Gore na toj funkciji ne bi „pravio probleme“), postojalo ijedno strano crkveno lice, ili bilo koji drugi graditelj zadužbina i drugih crkvenih zdanja. Ta činjenica, posmatrana kroz prizmu njenih faktičkih značenja i implikacija, daje dovoljno osnova za sljedećih pet zaključaka:

1. Da u periodu od kraja crnojevićke ere do dekreta kralja Aleksandra Karađorđevića od 17. juna 1920. godine, kojim je proglasio ujedinjenje „svih pravoslavnih crkvenih oblasti“, što je ujedno značilo i ukidanje Crnogorske pravoslavne crkve, u Crnoj Gori, osim nje, nije bilo, niti je moglo biti druge pravoslavne crkve.

2. Da, pošto se u Crnoj Gori nigdje ne govori o političkoj vlasti crkve prije mitropolita Petrovića – a mitropoliti Petrovići ovu, kako se iz navedenih i mnoštva drugih jednako uvjerljivih izvora i dokumenata vidi, nikada nijesu imali makar i za jedan minut – to proizilazi da u njoj mimo kontrole i vlasništva domicilne države nijesu mogli postojati ni bilo kakvo crkveno građevinarstvo, ni bilo koja crkvena imovina.

3. Da već u drugoj polovini XVIII vijeka u Crnoj Gori postoji veoma razvijena kritička (građanska) misao u odnosu na prirodu i ponašanje crkve, o čemu sasvim uvjerljivo govore ocjene Katerine Radonjić izložene u njenom *Kratkom opisu o Zeti i Crnoj Gori* (177: 71, 73), u kojima se kaže da „nedopustivi nered“, u kome se „krađa, bezobrazluk i nepravda svuda vide“, nastaje „zbog velike tame i neznanja i nerazumnog narodnog povjerenja k sveštenstvu“, koje ga „udaljava od sloge, od korisne nauke, od prosvjećivanja i poštenja“, kako ovaj „ne bi nigda oči otvorio“, što je uslov „da se njime lakše vlada“ (dakako, ne u izgradnji svoje države i jačanja njene centralne vlasti, već radi lakšeg mitropolitskog plaćenog službovanja za potrebe Rusije – R. R.).

4. Da je – kod činjenice da Crna Gora nikada nije imala teokratsku vlast i da je u njoj prema domaćem visokom sveštenstvu vladalo veliko podozrenje i navedeno kritičko raspoloženje – Crnogorska pravoslavna crkva u vrijeme mitropolita Petrovića bila podijeljena na otuđeni klir, u plaćeničkoj službi ruske imperije, i siromašno sveštenstvo, koje se ni u načinu života, ni u bilo čemu drugom nije razlikovalo od ostalog muškog stanovništva zemlje, izuzev što je volonterski, usputno, „činodejstvovalo“ kod krštenja, vjenčanja i sahrane. Patriotizam ovog „donjeg“ sloja domicilnog sveštenstva i njegovo učešće u bitkama i ratovima skupa sa ostalim ratnicima imali su izuzetno veliki značaj za stvaranje i održanje borbenog duha i morala Crnogoraca, ali nijesu bili faktor kome bi se, čak i da vlast u zemlji nije bila sekularna, mogla pripisati bitnija uloga u „stvaranju države“ ili podizanju njene kulture na viši nivo.

5. Da je pravoslavna crkva na srpskim prostorima, kojim slučajem, imala neke državno-oslobodilačke, crkve-

no-graditeljske ili druge stvaralačke inspiracije i kapacite, teško da bi se odlučila da sve to troši za dobro i napredak drugog naroda i države, koja joj do 1912. godine nije bila ni susjedna. O tome, da je na tako nešto mogla i pomišljati dovoljno uvjerljivo govori podatak da je viševjekovni okupator njene matične zemlje, tek Trećim hatišerifom, u četvrtoj deceniji XIX vijeka, počeo da daje ovoj „na kašičicu“ neke od sadržaja krajnje ograničene slobode.

Ni u ovoj ravni, dakle, kao ni u formalno-pravnoj, nema potrebe za bilo kakvim dijalogom koji bi izlazio iz okvira prijateljskog dogovora da predstavnici SPC prime k znanju ove neumoljive činjenice i odreknu se namjere da, pod vidom „borbe protiv otimačine srpskih crkvenih dobara u Crnoj Gori“, oni Crnoj Gori otimaju njena crkvena i narodna dobra.

IV

Diploma (Gramata) Opšteg crnogorskog zbora, koja je data guvernaduru Jovanu Radonjiću, 20. avgusta 1770. godine, kao prvog i vrhovnoj opštstva crnogorskog vlasti, s nasljednim pravom njegove porodice na tu funkciju, osim navedenih ima još neka značenja i značaj. Ona je indirektna, ali snažna, potvrda:

1. Da guvernadur Jovan Radonjić, sin takođe čuvenog guvernadura Stanislava Radonjića, pomenuti značajni i jedinstveni pisani dokument nije dobio kao „lični poklon“ mitropilita Save Petrovića, u zamjenu za pristanak da ovaj, na osnovu tobožnjeg prethodnog dogovora sa Šćepanom Malim, svog sestrića, Arsenija Plamenca, postavi za nasljednika na katedri Cetinjske mitropolije – kako spekulije crnogorska dvorska historiografija. Naprotiv, kako to i

u samoj Diplomati (Gramati) piše, dobio ga je od Opšteg crnogorskog zbora kao priznanje za svoj izuzetni doprinos u bitkama protiv tri osmanske vojske 1768. godine. O tome, u ostalom, govori i činjenica da su odluku o njegovom pomenutom izboru, osim aktuelnog mitropolita Save Petrovića, potpisali: „serdar Vukolaj Vukotić, serdar Andrija Đurašković, serdar Mojsej Plamenac, kapetan Nikola Uskoković, kapetan Stevan Martinović i ostali ‘kapetani, knezovi i glavari crnogorski’ a mesto sekretara patrijarhijskog je bez imena ‘cancelier della Universita, hoće reći ‘svoga zbora crnogorskoga’” (Jovan Tomić, *Pitanje Careva Laza*, Beograd, 1933, str. 145–146). To, samo po sebi, puno govori kako o karakteru vlasti u Crnoj Gori XVIII vijeka, tako i o načinu njenog konstituisanja i funkcionisanja. Istovremeno, uvjerljivo govori da ni Crnogorska, a kamoli Srpska pravoslavna crkva nije imala nikakav pristup svjetovnoj vlasti, već da su u Crnoj Gori striktno poštovane kanonske odredbe Milanskog edikta o odnosu države i crkve.

2. Da društveni poredak i državno uređenje jedne zemlje, kakve implicira karakter Diplome (Gramate) uručene guvernaduru Jovanu Radonjiću, neupitno govori o tome da oni izviru iz viševjekovne tradicije crnogorskog povjesnog bitisanja, tj. da je Crna Gora od svog nastanka pa sve do mitropolita Petra II – kako po svom konstitucionalnom i institucionalnom ustrojstvu, tako i po svojoj političkoj arhitekturi i kulturi – bila najdemokratskija Evropska država drugog milenijuma nove ere. Samo je u njoj, na „starom kontinentu“ – i to ne jednom kao u Velikoj Britaniji, već tokom punih osam stotina godina – narod na zboru svojih najviših predstavnika birao vladara, koji je imao, s jednakim pravima u odnosu na pomjesnu crkvu kakva je imao guvernadur Jovan Radonjić.

Taj poredak, i imanentne mu društvene odnose i vrijednosti, žestoko je opstruirao, matrirski nastrojani arhimandrit Rade Tomov Petrović (kasniji mitropolit Petar II Petrović Njegoš), koji je za nasljednika mitropolita Petra I došao odlukom Opšteg crnogorskog zbora. Učinio je to, za veliko lično i crnogorsko zlo, ne prezajući ni od toga u njeгуškoј vatrolomejskoј noći između Badnjeg dana i Božića 1832. godine, po nalogu svojih ruskih mentora, uz njihovu logističku pomoć, i za ruske potrebe – prepadom njegove „ohrane“ na kuću guvernadura Vuka Radonjića, faktički likvidira guvernadurstvo, s obzirom na to da je te „Badnje večeri“ ubijeno šest članova guvernadurove porodice, tridesetak njih protjerano iz Crne Gore, a sam guvernadur Vuko i brat mu Marko uhapšeni i smješteni u „ladnicu“ Cetinjskog manastira, kasnije po njima dvojici nazvanoj „guvernadurica“.

3. Vrijeme promocije Jovana Radonjića za crnogorskog guvernadura, čija se nadređenost crkvi odvojenoј od države potvrđuje čak i navedenom Diplomom (Gramatom), svojevrsan je indikator da klir te ckve ne samo da nikad nije bio na državnom vrhu Crne Gore (to nije mogao biti ni po hrišćanskim kanonima propisanim, kako je već rečeno, *Milanskim ediktom*, usvojenim 313. godine), nego da je u cjelokupnoj svojoj vanjskopoličkoј orijentaciji bio na suprotnom polu od guvernadurskog. Razlika u tom pogledu između Jovana Radonjića i Petra I Petrovića, na primjer, bila je – duboka i nepomirljiva.

Guvernadur, tako, u čuvenoj Bečkoј konvenciji (1779), predlaže austrijskom Dvoru ili saradnju dviju država ili uspostavljanje neke vrste pokroviteljstva Austrije nad

Crnom Gorom, ali takvog tipa da Crna Gora sačuva svoju suverenost. Dio sadržaja Konvencije u kome se to izričito kaže, glasi:

- a) „Crnogorski narod će ostati potpuno nezavisan“ i „nikad carskom dvoru neće plaćati nikakve dažbine“;
- b) Ukoliko se Crna Gora eventualno nađe u sklopu Monarhije, „zadržaće slobodu vjeroispovijesti“ i pravo „da po svojoj volji određuje regule za svoje građanske, sudske i privredne poslove, jer smo (misli se na Crnogorce – R. R.) riješeni da sačuvamo slobodu i nezavisnost, koje su naše pretke koštale toliko krvi“ (Velimir Vujačić, *Veze Crnogoraca i Hrvata u doba Svetog Petra I Njegoša*, „Matica“, br. 54, Cetinje–Podgorica, 2013, str. 267).

Mitropolit Petar I Petrović, suprotno tome, još od 1823. godine, kada se obraćao guvernaduru Vuku Radonjiću i njeguskim glavarima da ga zaštite od „terora“ cetinjskih „huligana“, prijeteći da će, ako ne dobije tu zaštitu biti prinuđen da napusti Cetinje, a možda i Crnu Goru, uspostavlja s ruskim građanima „crnogorskog porijekla“ Ivanom Ivanovićem Vukotićem i Matejom Petrovićem Vučićevićem „dosta redovenu“ prepisku (Branko Pavićević, *Pripreme za dolazak Vukotića i Vučićevića u Crnu Goru 1831. godine*, „Istorijski zapisi“, XXI, knj. XXV, sv. 4, str. 529). Glavni predmet nekoliko godina duge „sekretne“ prepiske crnogorskog duhovnog oca sa dvojicom „povjerljivih“ ruskih „činovnika“, a preko njih i sa nekim najvažnijim ličnostima u ruskom političkom i državnom vrhu, za koju nijesu znali ni guvernadur, ni drugi crnogorski glavari, otkriva tajnu svoje „neraskidive veze“ sa Rusijom, u kojoj nigdje nema ni najmanjeg traga o njegovoj zabrinutosti za slobodu i nezavisnost Crne Gore. Naprotiv, sve

brige koje njega muče, i predmet su pomenute prepiske sa ruskim „oficijalima“, odnose se:

- a) na izradu elaborata kojega bi Vukotić i Vučićević usaglasili sa ruskom vladom, i odnosili bi se na takvo sređivanje prilika u Crnoj Gori, po njihovom dolasku u nju, i stupanju na odgovarajuće političke funkcije, kojim bi se postojeće Centralno vijeće sa guvernadurom na čelu, kao najviši sekularni organ u zemlji sa što manje buke i nereda zamijenilo nekim novim političkim organom, kako bi Rusija i dalje mogla da ima siguran oslonac na „jednoplemene“ i „jednovjerne“ Crnogorce;
- b) na „nenapadno“ ali uporno traženje od nadležnih u Petrogradu da se postaraju da crnogorskom mitropolitu ruska penzija „stiže redovno“, što u potonje vrijeme, nije bio slučaj;
- c) na potrebu da se dvojica ruskih „oficijala“ zauzmu kod svoje vlade da crnogorskom mitropolitu nadoknadi 7.000 dukata, koliko je ovaj navodno potrošio na finansiranje crnogorskih borbi za „istjerivanje Francuza iz Boke“;
- d) na očekivanje da Rusi najzad prihvate mitropolitovu ocjenu kako je narod u Crnoj Gori „sasvim propao, nemajući sreće da bude primljen pod rusko pokroviteljstvo, niti da bude preseljen u rusku državu“ (*Isto*, str. 533, 546).

Osim traženja od Rusa da u Crnu Goru pošalju pomenutu dvojicu civilnih činovnika, koji bi „sredili“ stanje u njejoj svjetovnoj vlasti „po carskim zakonima“, mitropolit – mada je u Crnoj Gori imao dvojicu velikih ličnih prijatelja i pouzdanih saradnika (Josifa Pavićevića, arhimandrita manastira Ostrog i Mojsiju Zečevića, arhimandrita ma-

nastira Đurđevi Stupovi) – traži od „Matuške“ da u Crnu Goru pošalju i jednog svog duhovnika, koji bi upravljao grupom crnogorskih sveštenika dok njegov mladi nasljednik Rade Tomov ne izuči odgovarajuću vjersku školu u Rusiji i ne pripremi se za „dužnost mitropolita“ (*Isto*, str. 552–554). Ove činjenice potvrđuju da Crnogorska pravoslavna crkva, ne samo da nikada nije bila na vlasti i stvarala državu, već i da je njen klir iz vremena mitropolita Petrovića i kasnije sve do njenog ukidanja – radeći za zagranične potrebe Petrograda, odnosno Beograda, opsesivno opsjednutog vaskrsom Dušanovog carstva, odnosno „velike Srbije“ – činio sve što je bilo u njegovoj moći da spriječi jačanje crnogorske centralne vlasti, i zadrži ovu na nivou nekakvog rezervnog „vojnog logora“ za ratne potrebe „velike imperije“, što je veoma jasno i sukcesivno manifestovano sve do Prvog svjetskog rata.

4. Diploma (Gramata) kojom se potpisima i pečatima svih najvažnijih ličnosti u zemlji zvanično potvrđuju ingerencije i prava njenog najvišeg inokosnog nosioca državne vlasti, a koje podrazumijevaju i neupitnu nadležnost nad vjerskom organizacijom, upućuje na zaključak da se tu radi o nečemu što bi se moglo nazvati tradicionalno uhodanim svojstvom društvenog i državnog poretka u zemlji, koji nije imao mnogo dodirnih tačaka ni sa svojom, a kamo li sa tuđom crkvom. U prilog takvom zaključku idu i činjenice:

- a) da je Jovan Radonjić, treći po redu guvernadur iz te Njeguške porodice, te da je poslije njega istu funkciju sa istim pravima obavljao i njegov sin Vukolaj, sve do početka 1832. godine;
- b) da je mitropolit Petar II Petrović Njegoš, uprkos svojem srbovanju, zavladičen u Rusiji i bio pod njenim duhov-

nim i političkim nadzorom, a da je Biljardu, koja nije bila crkveno zdanje (iako je u njoj stanovao), sagradio od ruskog novca;

- c) da je „svetosavlje“ u Crnu Goru uvedeno u vrijeme knjaza Danila, 1856. godine, i to kao „školska slava“ (što nikako ne znači da je to bila puka bezazlenost).

Sve to daje dovoljno osnova za konstataciju da između pravoslavnih crkava u Srbiji i Crnoj Gori, sve do poslije Podgoričke skupštine (1918), nije moglo biti, niti je bilo ikakvih formalnih (organizacionih i sličnih) veza i odnosa.

Otuda, i sasvim osnovani generalni zaključak da u tom periodu u Crnoj Gori nije moglo postojati bilo kakvo – upravljačko, graditeljsko, svojinsko i slično – prisustvo i pravo pravoslavne crkve sa prostora Srbije. Ukoliko su u vrijeme nemanjičke okupacije Zete u ovoj podignuti neki hramovi, djelo su svjetovnih vladara, a ne duhovnih otaca. Osim toga, Nemanjići su u Zeti više srušili nego izgradili, a ne postoji ni „dobri običaj“ da ono što osvajač podigne na privremeno osvojenom prostoru zauvijek pripada njemu. Što se, pak, mitropolita iz „svetorodne“ porodice Petrović Njegoš tiče: njihova duboka vezanost za ideju vaskrsa Dušanovog carstva, odnosno „utapanja“ Crne Gore u „veliku istočnu carevinu“ putem neke nove „seobe Srbalja“, radi čega su od Matuške dobijali penzije i druge vrijedne „poklone“ – nikako ne znači da je to bio interes crnogorskog društva i države, ili da su ovi, zbog takve orijentacije svojih častoljubivih i srebroljubivih duhovnika bili „sudbinski“ vezani za Matušku, odnosno „veliku Srbiju“. Štoviše, supstancijalna osnova istorijskog iskustva Crne Gore stečenog u XX vijeku neupitno govori da je ona opstala, tj. premostila sve provalije u koje je takva solucija zakonito

vodila, ne zato što se oslanjala na „vizionarstvo“ i „sverješavajući učinak“ svojih „nadnaravno mudrih“ i državnički „neprocjenjivo nadarenih“ mitropolita, već sasvim obrnuto – krećući se u sasvim suprotnom smjeru od onoga kojim su oni htjeli da je vode.

V

Činjenica da crnogorska strana navedene argumente nikako ne koristi u dokazivanju ispravnosti svoje odluke da donese pomenuti Zakon, odnosno neosnovanosti stavova i zahtjeva SPC i Republike Srbije tim povodom, više je nego nevjerovatna. Da li ona tako postupa iz neznanja, puke nemarnosti ili nečega trećeg – gotovo je svejedno. Učinak je isti – držanje istorijske svijesti građana Crne Gore na nivou s kojega mogu da idu tamo kuda se ovih dana uglavnom i kreću – u ropotarnicu istorije.

Ćuteći o ovome, Crna Gora je u nastalom sporu našla u gotovo potpunoj defanzivi, Da nije dvojice predsjednika, gospode Đukanovića i Markovića, s njene strane bi vladao maltene potpuni muk, jer sve ostalo što se čuje svodi se na ponavljanje fraze da je Zakon o slobodi vjeroispovijesti dobar te da će njegova primjena doprinijeti sređivanju stanja u ovoj oblasti. O tome što je, i zašto tako snažno, uticalo na formiranje svijesti velikog broja crnogorskih građana koja je znatno bliža onome što kao „pogled na svijet i život“ ima vođstvo SPC nego oficijena vlast u zemlji – niko ni riječi.

Zašto, nakon tačne dijagnoze gospode Đukanovića i Markovića o čemu se u ovom sporu radi, zaduženi i plaćeni da je od tog zla brane i dalje ćute kao „zaliveni“ i ne po-

kušavaju čak ni toliko da objasne uzroke vlastite političke i etičke atropije, odnosno drastičnog opadanja crnogorskog istorijskog imuniteta na takve pojave, kao i sopstvene krivice i odgovornosti za to? Zašto se, tokom minulih trideset godina – mada je na to (i s naše strane) veoma jasno i javno upozoravano – niko od oficijelnog političkog i intelektualnog časništva u ovoj zemlji nije usudio da nešto uradi. Čak ni toliko da pokaže makar elementarnu upućenost u znamenitu, odavno iskazanu i u svijetu dobro poznatu Rusoovu filozofemu da je u državi dobro imati demokratski nastrojenu i postojanu vlast, ali da je još bolje „odgojiti narod za vladavinu“ – stvarno je teško shvatiti. Kako to da aktuelna vlast sa, pratećom joj „akademskom zajednicom“, uprkos nesumnjivim saznanjima na kojim je i kakvim premisama tokom posljednja tri stoljeća formirana istorijska svijest Crnogoraca, i koliku odgovornost ona nosi što je ta svijest ostala i formom i sadžinom na nivou one iz XIX vijeka, ne samo da nije ništa (u)radila na tome da se ta svijest mijenja, već naprotiv, svjesno ili nesvjesno, čini sve da se ona učvrsti? Zašto u tom smislu i danas moramo da trpimo nasilje nad istorijom i zdravim razumom, iskazano u najnovijim stanovištima najistaknutijih ličnosti famozne „akademske zajednice“ i logističkih joj institucija, tipa:

a) „objašnjenja“ da je mitropolit Petar I, „u stvaranju crnogorske države imao... nesebičnu pomoć čuvenih crnogorskih guvernadura iz slavne kuće Radonjića“ („Pobjeda“, 3. novembar 2019, str. 19), rizikujući time da uz prigovor jednih kako mitropolit Petar I nije stvarao, nego koliko je mogao rastvarao crnogorsku državu, dobije „packe“ i sa „zvaničnog mjesta“ zbog toga što se jedini u svojoj branši, i crnogorskoj „akademske zajednici“ uopšte, usudio da

progovori o „nepomenicima“ – gubernadurima Radonjićima, pa još na navedeni način;

b) tvrdnje, visokog funkcionera jedne važne crnogorske institucije, da je „mitropolit Amfilohije izgovorio veliku istinu kada je rekao da je crkva stvarala državu Crnu Goru“ („Pobjeda“, 13. januar 2020, str. 10);

c) pouke od strane visokog funkcionera CPC, da je Opšti crnogorski zbor, kao najviši politički organ u zemlji, izabrao mitropolita Petra I da bude na čelu države;

d) logiciranja poznatog crnogorskog historičara, u priči za javnost o implikacijama donošenja Zakona o vjerskim slobodama, i pored svog pozitivnog određenja prema tom činu – umjesto da podsjeti na krajnje smisleno antičko upozorenje, da „kad je domovina u pitanju nema privatnih interesa“, odnosno na Ciceronovu poruku, da „za dobre, hrabre ljude, ljude uzvišena duha ne postoji časniji razlog da se prihvate javnih poslova, do želje da se ne pokore nečasnim i ne dopuste da im uništavaju državu“ (Ciceron, *Država*, Beograd, 2002, str. 25) – nalazi za shodno da pokaže razumijevanje za napadno ćutanje članova „akademске zajednice“ koja se finansira iz budžeta, objašnjavajući da je njihov odnos prema državi strogo „lična stvar“.

Zapitajmo se, građani Crne Gore, je li normalno i moralno da se, nasuprot klasične logofeme da „narod ima vlast kakvu zaslužuje“; ovako ružno i tužno odnosimo prema predsjedniku države Crne Gore, gospodinu Milu Đukanoviću, i dopuštamo sebi nedopustivo: da vrlo često sam bije bitke koje su naše, i koje bez nas ne može dobiti. Jeste, griješio je na početku svoje političke karijere, i to ne malo. Jeste, pripisujemo mu atribuciju čelnika „prve familije“ (sa kojekakvim asocijacijama). Jeste, smeta mnogima – u

Crnoj Gori i van nje. Ali, sjetimo se njegovih državnčkih poteza kojima je ne samo višestruko zasjenio svoje greške, nego i izuzetnim učincima nadmašio bilo kojeg Crnogorca na funkciji koju on sad obavlja. I sjetimo se koliko „drugih“ porodica, opanjkavajući „prvu“, mirno troše i uvećavaju svoje bogatstvo u hladovini sigurnosti koju im omogućava nezavisnost i sloboda Crne Gore, kojoj je, ruku na srce, taj Predsjednik više doprinio nego kohorte njegovih žestokih kritičara. Zar nam, građani Crne Gore, već i to ko, i zbog čega, traži njegov politički linč nije dovoljna poruka da u ovom času, kad branimo domovinu, budemo uz njega. A kad to učinimo, i počnemo u miru, pošteno, kao ljudi, svoditi račune gdje je ko bio i što je činio kad je i oko ove zemlje, i u njoj, i „grnilo i sjevalo“ sudimo mu. I ako je to zaslužio, podignimo mu spomenik i o njega ga objesimo. Zašto ne?

Ili, jesmo li se, građani Crne Gore, 22. januara uveče zapitali kako je bila moguća, i iz čije glave je pokuljala podvala svima nama, a posebno predsjedniku Vlade Crne Gore, gospodinu Dušku Markoviću, kada je Javni servis, nakon reemitovanja Markovićevog poštenog, hrabrog i tačnog prikaza situacije u kojoj se nalazimo, odmah „pustio“ film o Cetinjskoj mitropoliji, kojim se godinama naši mozgovi ispiraju pričom da je Crnu Goru stvorila i učinila modernom evropskom državom „svetorodna četvrta dinastija“, na čelu sa svojim čudesnim „tajnovidim“ mitropolitima.

Posljedica ovakvog rasporeda vizija, interesa i realnih političkih i etičkih uticaja relevantnih subjekata u savremenom crnogorskom društvu, uz evidentni ne samo vjerski, nego i društveni ekskluzivitet Srpske pravoslavne crkve,

koja već sada, nimalo slučajno, ima nekontrolisanu poziciju onoga koji u ovoj zemlji može što hoće, moralo, doći do situacije:

- u kojoj se patetična, autistična retardacija pokušava nametnuti kao istorijska svijest naroda;
- u kojoj se vrijeme najvećih prodora u demokratizaciji Evrope i njenoj integraciji na novim civilizacijskim osnovama, u Crnoj Gori prepoznaje kao bogomdani trenutak za realizaciju srednjevjekovnih mitova;
- u kojoj se, kazano riječima književnika, drevna država sa svojom autentičnom kulturom i viteškom etikom, vjekovni simbol slobode i pribježište slobodnih, u projekcijama svojih građana poređuje i povezuje s „krajinama“ i „republikama“ nastalim po projektima nacionalistički obnevidjelih „vizionara“, izronilih iz arhiprovincijalne palanačke kulture i spremnih da, po kriterijumima „beskrajno sirovih arivista“ i uz njih pristalog sluganskog malograđanstva, zločin protiv čovječnosti uzdignu na nivo „etičke mjere“ ostvarivanja „vjekovnih težnji“ (Veljko Radović, *Jara gospoda i čaršijski dug*, „Vijesti“ – Art, 25. decembar 2004, str. 5).

VI

Neotklonjivom, sada već i farsičnom opsjednutošću aktuelne vlasti i njenog „intelektualnog korpusa“ nekom svojom „unutrašnjom potrebom“ za upornom i bezgraničnom divinizacijom jedne u biti istorijski uveliko promašene dinastije, urodilo je onim čime je i moralo – gotovo potpunom nesposobnošću, kako samih „vođa“ (vlasti i inteligencije o kojoj je riječ), tako i „vođenih“ (crnogorskih građana, gotovo *tutto completo*) da shvate činjenice:

1. Da Crna Gora niti sebe smije smatrati, niti bilo kome dozvoliti da je smatra kosovskim posmrćem, srpskim nanoćem i ruskim pastorćem. Ona nije ni nastala, ni opstala na zasadima političkih i etičkih racionalizacija „svetorodne četvrte dinastije“, već na osnovama jednog sasvim drugog, ovim zasadima posve suprotnog istorijskog logosa.

2. Da jedino što danas mogu proizvesti političke i etičke racionalizacije „svetorodne četvrte dinastije“ jeste katastrofalna zbrka u recepciji najvećeg dijela, kako etničkih Crnogoraca, tako i novokomponovanih i novopridošlih Srba u Crnoj Gori – povodom toga ko su, što su, kakvi su i kakvi bi trebalo da budu ako žele dostojno nasljedstvo velikih predaka i stvaranje sebi i drugima u ovoj zemlji uslova za normalan društveni i lični život.

3. Da glavni problem države Crne Gore danas nije izvanjski „vražji kot“ koji ne odustaje od namjere da je pokori, već „zlo domaće“ izraslo iz političkih i etičkih zasada „svetorodne četvrte dinastije“, koje slijedeći njenu tradiciju, a to znači spremnost da se za „odgovarajuću“ količinu „den-gi“ proda onome ko više plati. Uostalom, zar „Lovćenski tajnoviđac“ u kojega se ovakvi i danas kunu, nije upravo zbog toga narućio masakr porodice i progon iz zemlje guvernadura Vuka Radonjića, lažno ga optužujući za veleizdaju (konkretno, za tobožnju prodaju Austriji manastira u Mainama i Stanjevićima), da bi lično, nekoliko godina kasnije, prodao Austriji te manastire, a novac dobijen od te prodaje, umjesto u državnu kasu, strpao u svoj džep?

4. Da se građani Crne Gore duhovno formirani na političkim i etičkim zasadima „svetorodne četvrte dinastije“ – što znači na uvjerenju u potrebu da sve svoje, uključujući

i živote, spremno žrtvuju za velike ideale slovenskog-rusko-srpsko-pravoslavnog carstva – sasvim prirodno protiv crnogorskim evropskim i evroatlantskim integracijama, smatrajući ove izdajom slovenstva i pravoslavlja, a osviješćeni dio crnogorskog državnog rukovodstva i grupice „suverenističkih“ intelektualaca koji uvjereno i s dobrim razlogom stoje iza navedenog zapadnog uklona – prononsiranim izdajnicima.

Kad ovoga ne bi bilo, tj. kad bi „vođe“ ozbiljno i odgovorno poradile na izvršenju obaveze koju ovoj zemlji duguju već trideset godina, a to je da se „vođenima“ otvore „knjige starostavne“, iz kojih bi mogli da vide kako je i zašto crnogorska zapadna orijentacija i ideološki, i politički, i teorijski, i praktično kudikamo snažnije i jasnije definisana sredinom druge polovine XVIII vijeka nego ova današnja – kudikamo bi se prije i više sabrali oko nje nego joj pružali ovako grčeviti otpor. Tada Crnu Goru ne bi smatrali izdajničkim kvazizapadnim („u stvari“ tajkunskim i mafijaškim) klonom, odnosno „sigurnim“ budućim natovskim vojno-ekspanzivnim poligonom, već racionalno opredijeljenom zemljom za svijet kome prirodno pripada i u kome ima veće izglede za bržim i uspješnijim razvojem. I tada ne bi bilo moguće:

– da država, koja tokom hiljadu godina svog postojanja nikada nije bila teokratska, smjer i karakter svog duhovnog života u XXI vijeku uglavnom određuje prema reperima koji, ničeovski rečeno, princip *vita religiosa*, trampića za princip *vita contemplativa*;

– da se na svojoj teritoriji drži strana crkva, koja u odeždi jedinog „kanonskog“ predstavnika i zaštitnika svih pravoslavnih hrišćana u njoj, nesmetano djeluje ne samo kao

osnovno vezivno tkivo, već i kao akcioni nukleus mnogih, u njoj i oko nje, koji se ne mire s pravom građana Crne Gore da – umjesto služenja „višim ciljevima“ nekog i nečijeg transcendentalnog dezidera – misle i rade saobrazno vlastitim potrebama i interesima;

– da se kontinuirano negiranje istorijske utemeljenosti crnogorske države i nacije, te prava Crnogoraca na svoj jezik, kulturu, crkvu i druge vrijednosti, odnosno otvorene prijetnje podmlađenih i brojčano naraslih nosilaca kvislinških ideologija i politika njenoj nezavisnoj i proevropski orijentisanoj politici, smatra benignim verbalnim deliktima, trivijalnom partijskom retorikom ili dječjim nestašlucima, kao takvo, toleriše;

– da više nego kukavno ponašanje onih koji bi trebalo da svojom pameću i razboritošću pomognu u orijentaciji i akciji društvu i državi, koji su ih uzdigli do visina o kojima nijesu ni mogli, ni imali na osnovu čega sanjati, zakonito vodi dvjema podjednako neshvatljivim sramotama: onoj, da time najviše što mogu pomažu protivnicima tog istog društva i države; i onoj, kojom svoju elementarno ljudsku obavezu „galantno“ prepuštaju Predsjedniku države i time postižu dva efekta – stvaraju utisak da donošenje Zakona o vjerskim slobodama nije stvar nasušne potebe Crne Gore već ličnog Predsjednikovog hira; i onog, kojim se kupuje vrijeme do iznalaženja pogodnog načina za „savršeno“ priključenje pobjedniku;

– da se mirno posmatra kako se s unutrašnje strane državnih granica Crne Gore slobodno kreću, postrojavaju i prestrojavaju ostaci vojnih formacija „rata za mir“, čekajući komandu za „oslobodilački juriš“ na sjedište njenog najvišeg narodnog predstavništva, odakle bi se, po njegovom zauzimanju, oglasio neki novi Miloradović sa

već znanim „privilegijama“ od strane „tradicionalne pokroviteljice“, posve sličnim, ako ne i identičnim sa onima od 17. aprila 1712. godine, kada je Crnoj Gori dodijeljena „čast“ da i dalje bude pod neupitnom diktaturom „hazajina“.

Tada bi se u Crnoj Gori imala sasvim drugačija duhovna klima od sadašnje, u smislu da mnogi njeni građani, koji se sada žestoko protive njenoj tekućoj vanjskopolitičkoj orijentaciji shvate, da ona nije:

- ni stvar slučajnosti ili trenutnog hira dijela uticajnih ličnosti koji vode ovu zemlju;
- ni milostivi dar neba „grješnicima“ lišenim moći racionalnog razmišljanja i odlučivanja;
- ni „ustaljena podvala“ dijaboličnih kroato-katoličkih „krugova“, u službi Vatikana i CIA – koji tradicionalno „rade o glavi“ slovenstvu i pravoslavlju;
- ni bijeg iz „prirodnog“ istočnog pokroviteljstva u „neprirodne“ zapadne integracije na temelju nečije iluzije da Crna Gora tamo ima što da traži i da će proći bolje nego sa svojom „braćom“, ili potkupljenosti onih koji je predvode da joj, uz ranije učinjene, pridodaju još jednu sramotu.

Tada bi građani Crne Gore shvatili ono što još ne shvataju, ili iz samo njima znanih razloga uporno izbjegavaju da kažu, da je Crna Gora na putu koji je davno zakonito trasiran njenim genetskim kodom sazdanim iz monada koje čine:

- a) zemlja koja je čitavih osam stotina godina nosila orol najslobodnijeg i najdemokratskijeg društva i države u Evropi;

- b) jedini društveni i državni prostor u Evropi u kome se ljaci nikad nijesu gubili svojinu nad imovinom i pravo da nose oružje;
- c) država koja, upoređena sa geografskim prostranstvima drugih „na karti“ ne izgleda većom od vrha igle za konac, ali je u krojenju evropske istorije bila „kapija koja je konrolisala prodor Istoka“ na njeno tlo;
- d) kulturno-duhovni „melting pot“ iz kojeg se u evropsku i svjetsku riznicu civilizacijskih vrijednosti vjekovima prelivao supstrat libertetskog ponosa, ratn(ičk)og uznosa, jurističkog egaliteta, proizvodno-prometnog liberaliteta, samoupravnog digniteta, filozofsko-religijske emancipacije, ljevičarske orijentacije i govorne komunikacije;
- e) društveni nukleus iz koga su *et verbis et re* prije građanskih revolucija u Americi i Evropi emanirale neke od najvažnijih ideja na kojima su ovi izuzetno veliki i važni prevratnički pokreti našli svoje mjesto pod suncem;
- f) jedina slovenska zemlja sa svojim, autentičnim pravnim sistemom;
- g) prostor uzgoja pravne i političke kulture koje su, nakon njihovog otkrića (u Bogišićevom *Opštem imovinskom zakoniku za Knjaževinu Crnu Goru*) postale izvor inspiracija i građe za inovacije građanskih zakonika u najvećim pravnim sistemima svijeta;
- h) jedinog Marsovog polja u Evropi 1941. godine, sa kojega su se – dok je Stari kontinent stenjao pod fašističkom čizmom – do neba prolamali stihovi: „Listaj goro, cvjetaj cvijeće, Crna Gora u boj kreće“ (i krenula je Trinaestog jula – za koji Žan Pol Sartr reče da je „najfrapantniji i najveličanstveniji događaj svekolike evropske

revolucionarne istorije XX vijeka“ – u borbu „za svoju slobodu, svoju nezavisnost i svoju kulturu“, da bi za samo tri dana postala prvom velikom slobodnom teritorijom u Evropi);

i) zemlja otvorenog srca i vrata za nesrećne građane bivše zajedničke države svih vjera i nacija koji su u njoj – bježeći od smrti u bezumnom bratoubilačkim ratom započetom krajem prve godine posljednje decenije XX vijeka – potražili privremeno sklonište, a naši topli dom na neodređeno, što je u odnosu na njen prostor, ekonomsku moć i broj stanovnika bio do tada neviđen slučaj u evropskoj istoriji (iako to, na veliku ljudsku i crnogorsku žalost, neki od tada doseljenih u ovu zemlju zaboravljaju i – zloupotrebljavaju).

I uvidjeće građani Crne Gore da, nezavisno od toga kojega su roda i vjere, da jesu miljenici sudbine već i time što su rođeni u zemlji koja im je omogućila da – tačno onoliko koliko su htjeli i smjeli – postanu ljudima.

I shvatiće, najzad, da je, kako Aristotel reče, samo u polisu – na kojega Crna Gora uz sve muke, iskušenja i previranja u njoj i oko nje sve više liči – „čovjek pravno biće“, budući da izvan njega nema ni sigurnosti, ni slobode, pa „čak ni ljudskosti“ (Aristotel, *Politika*, Beograd, 1960, str. 13).

Pa, sad, Crnogorci, pokažite ono zbog čega mislite i govorite da jedino vama pripadaju atributi – čojstva i junštva.

I srećno vam, i u napredak, bilo – u odnosu da druge probleme koji stoje pred vama – ipak lagano iskušenje sa Zakonom o vjerskim slobodama.

I upamtite Ničeovu opasku, da mitska i mistička objašnjenja čovjekove istorije ne samo što nijesu duboka, nego „nisu čak još ni površna“ (F. Niče, *Vesela nauka*, Beograd, 2015, str. 138).

„Pobjeda“, Podgorica, 16. februar 2020., str. 11–14;
17. februar 2020., str. 15–17.

SUMMARY

The texts collected in this book were written at the transition from the 20th to the 21st century, during the years that were critical for Montenegro. The essence of the Montenegrin issue in those years was reflected in the fact that the collective confusion of Montenegrins with the general events in the country, on the one hand, and its extremely misunderstood and misguided transition, on the other, resulted in a general helplessness and discouragement regarding the possibility of any kind of escape from the crisis.

Additional difficulties that resulted in a high level of frustration in Montenegrin citizens, were caused by frequent recollections of the time when their country was mentioned and described as a respectable, even famous society, in which some of the most desirable elements and examples of human intelligence reached their peak. As if during its millennium-long existence Montenegro has not managed to move significantly away from its original frame and form of a small, inaccessible space surrounded by mountains, where people don't have and could never have basic living conditions.

The entire situation was particularly aggravated by the position and role of the current Montenegrin intelligentsia,

who, apart from a few honorable exceptions, has collectively turned into a group of mute observers of all social events, always siding with whoever pays them more, regardless of whether they are resurrected followers of former Quisling formations from the Second World War or the newly emerging white world adventurers of the Serbian Orthodox Church apostolic profile.

Writing in such an environment, with the desire to start a conversation about duties to oneself and others, in order to jointly seek a way out of the crisis, is neither easy nor comfortable. Especially when you know in advance that, instead of reaction, which can be very useful even when in the form of the harshest criticism (if anything, you motivated those who know better and more than you to wake up from their slumber and say what they think or propose on the matter), you will encounter indifference and silence. Such reaction is all the more painful for it comes from the untouchable lucrative fortresses of the country that so far represents one of the most unpleasant surprises in Europe in the 21st century. Today, when Montenegro should be at the highest point of its historical development, objectively and subjectively free from any concern for survival, and further successful development, we found ourselves on the edge of a precipice, into which we can fall at any moment.

*

Twenty-three texts, collected in this book, are divided into four relatively separate units, which means that the subject matter was analysed from four relevant angles. The fact that one of these units is more extensive than the

other three combined, however, does not mean that all four are not equally important and jointly in the function of affirming the idea of an independent Montenegro. The texts were written at the time when this subject matter was in the focus of public interest and they are an expression of the author's attempt to fulfil his own obligations to his country, when he finds it most suitable and within his capabilities.

There is no dispute that the actual impact of the texts was insignificant. The future will show whether or not they even had any sense at all. If the results remain the same – they will at least represent an example of how people used to think and act in this country – good or bad, as a kind of doctrine. After all, this is, according to the author's belief, the only good reason for the creation of the book.

Bilješka o autoru

RADOVAN RADONJIĆ rođen je 13. decembra 1936. na Njegušima. Završio Višu pedagošku školu na Cetinju i Fakultet političkih nauka u Beogradu. Magistrirao (1969) i doktorirao (1973) na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Redovni je profesor univerziteta i redovni član Dukljanske akademije nauka i umjetnosti. Voditelj prve Škole demokratije i osnivač i voditelj prve Škole retorike u Crnoj Gori. Bio dekan Pravnoga fakulteta u Podgorici i Kulturološkoga fakulteta na Cetinju, šef Katedre za sociološke nauke i rukovodilac postdiplomskih studija na Pravnome fakultetu u Podgorici, profesor na Muzičkoj akademiji, Fakultetu dramskih umjetnosti i Fakultetu likovnih umjetnosti, Fakultetu političkih nauka, Centru za međunarodne studije Univerziteta Crne Gore, Univerzitetu „Mediteran“ i Fakultetu za državne i evropske studije.

Oblasti naučnog interesovanja i rada: politički odnosi u Evropi (posebno u evropskom radničkom pokretu); pravna i politička misao; sociologija prava; retorika.

Objavio više od šezdeset knjiga (od kojih su desetak univerzitetski udžbenici), kao i nekoliko stotina stručnih i naučnih radova (više od 50 prevedeno je na svjetske jezike – engleski, francuski, ruski, italijanski, japanski, njemački, španski, kineski).

Poznatije knjige: *Sukob KPJ sa Kominformom* (Zagreb, 1975, II izdanje 1976, III izdanje 1979); *Putevi socijalizma* (Beograd, 1976); *Konflikti i KPJ me Kominform* (Priština, 1976); *Marksizam I* (Titograd, 1979); *Marksizam II* (Titograd, 1979); *Marksizam III* (Titograd, 1979); *Jugoslovenski komunisti i Kominform* (Beograd, 1980); *O nacionalnom pitanju* (Titograd, 1980); *Ogledi o marksizmu* (Titograd, 1980); *Borba SKJ za nove odnose u radničkom pokretu* (Beograd, 1984); *Izgubljena orijentacija* (Beograd, 1985); *Politički eseji* (Titograd, 1986); *Neostaljinizam* (Novi Sad, 1988); *Ostrovi i kamenolomi* (Skoplje, 1989); *Političke i pravne teorije* (Cetinje, 1992, II izdanje 1996, III izdanje 2002); *Aporije socijalizma* (Podgorica, 1996); *Tranzicije* (Podgorica, 1998), *Govorništvo* (Podgorica, 1999); *Antologija znamenitih govora* (Podgorica, 1999); *Crnogorska enigma* (Podgorica, 2002); *Pravno govorništvo* (Zagreb, 2004), *Demokratija* (Podgorica, 2004, II izdanje 2008, III izdanje 2011, IV izdanje 2015); *Pravna retorika* (Podgorica, 2006); *Politička misao u Crnoj Gori* (Podgorica, 2006); *Liderstvo* (Podgorica, 2007, II izdanje 2014); *Montenegro de te fabula narratur* (Zagreb, 2008); *Guvernersko-mitropolitska kontroverza u crnogorskoj istoriografiji* (Podgorica, 2009); *Političke doktrine* (Cetinje, 2010); *Crnogorska retorika* (Podgorica, 2011); *Nagnute vertikale* (Podgorica, 2012); *Retorika* (Podgorica, 2013); *Znameniti govori* (Podgorica, 2013); *Međaši*

i razmeđa (Podgorica, 2013); *Socijalizam u Crnoj Gori* (Podgorica, 2013); *Razvoj i dometi crnogorske retorike* (Podgorica, 2015); *U predjelima duha* (Podgorica, 2015); *Trinaesti jul* (Podgorica, 2015, II izdanje 2016); *Crnogorska teokratija* (Podgorica, 2017, II izdanje 2019); *Razgovori* (Podgorica, 2018); *Crnogorska 1948* (Podgorica, 2019); *Oni i Ja* (Cetinje, 2019); *Znalo se* (Cetinje, 2019); *Crnogorska politička kultura* (Podgorica, 2021).

Dobitnik Nagrade oslobođenja Cetinja (1973), Trinaestojulske nagrade Crne Gore (1975), Nagrade oslobođenja Titograda (1980), Godišnje nagrade časopisa „Komuna“ (2020), Povelje „Ivan Crnojević“ (2023).

Odlikovao Ordenom rada sa zlatnim vijencem i Ordenom Republike sa srebrnim vijencem.

Radovan Radonjić: ZA SUVERENU CRNU GORU– Politički eseji 1999–2020 / izdavač: Matica crnogorska / za izdavača: Ivan Jovović / urednik: Ivan Ivanović / lektura: Dragana Erjavšek / grafičko oblikovanje: Suzana Pajović / štampa: Grafo Group, Podgorica / Tiraž: 500

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje
ISBN 978-9940-39-054-9
COBISS.CG-ID 28035588